T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GARNİZON KENT SARIKAMIŞ'TA RUS MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tekin DOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GARNİZON KENT SARIKAMIŞ'TA RUS MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tekin DOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

"Bu tez 30/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr.Hamza GÜNDOĞDU	Başarılı	
Prof.Dr. Kadir PEKTAŞ	Başarılı	
Doç.Dr. ELA TAŞ	Başarılı	

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	TEKİN DOĞAN
Öğrenci Numarası	:	1360Y30003
Enstitü Anabilim Dalı	:	SANAT TARİHİ
Enstitü Bilim Dalı	:	SANAT TARİHİ
Programı	:	☑ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	GARNİZON KENT SARIKAMIŞ'TA RUS MİMARİSİ
Benzerlik Oranı	:	%2

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☑ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulalma Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

07/05/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi ..... Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımca yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Tarih: 07.05.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Kars-Sarıkamış yöresi, 1878-1918 yılları arasında Rusların yönetiminde kalmıştır. 40 yıllık uzun bir zaman diliminde bu yörede Ruslar, mevcut yerleşime müdahale etmeyip asıl yerleşimin bulunduğu yerin kuzeydoğusuna yeni bir garnizon kent kurmuşlardır. Siyasi amaçlarla bu çevrede otorite kuran Rusya, bölgenin tarihine önemli katkılar yapmıştır. Özellikle Kars-Sarıkamış yöresinde Rus izleri halen görülmektedir. Bu coğrafyada kalıcı olarak yaşama amacında olan Rusya, kent imarına ayrı bir önem vererek yapılaşmayı bilinçli olarak sürdürmüştür. Otoriteleri süresince önce taş kırıkları üzerine kum dökülerek yapılan şoseler ve köprüler, daha sonra demiryolları ve demiryollarına bağlı olarak kullanılan mimari eserler (gar binaları, lokomotif binaları, işçi barakaları) ve askeri binalar yapmışlardır. Ruslar sadece bu sanat eserleriyle sınırlı kalmamış, birbirine dik, kesen geniş kaldırımlı caddeler üzerinde, dini ve sivil mimari örnekleri de (kiliseler ve konutlar) ihtiyaca göre sıralamıştır. *Garnizon Kent Sarıkamış'ta Rus Mimarisi* başlıklı konuya yönelmemizdeki amaç, Sarıkamış'ın özellikle Türk-Rus Savaşları açısından değerlendirilmesine rağmen, bugüne kadar mimari açıdan kapsayıcı bir araştırmanın yapılmamış olmasıdır.

Tezin tamamlanması süresince birçok kişiden yardım ve destek gördüm. Bu bağlamda tez konumun belirlenmesinde ve olgunlaşmasında yardımlarını esirgemeyen, beni her zaman destekleyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hamza Gündoğdu ve bölüm hocalarıma, Sarıkamış'ta gerçekleştirdiğim on altı günlük yüzey araştırması süresince yardımlarını esirgemeyen, özellikle askeri yapılarda inceleme yapmamı kolaylaştıran Ulş. Bnb. Bilgin Şirin, Asb. Kd. Çvş. Fatih Bostan olmak üzere Sarıkamış Tugay Komutanlığı askeri personeline, arşiv bilgilerini sunan Prof. Dr. Bingür Sönmez'e teşekkür ederim. Ayrıca kişisel olarak maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, dayanağım, en değerli varlığım aileme; özellikle geleceğime ışık tutan, beni her koşulda destekleyen sevgili ve biricik anneme, bu çalışmam konusunda her türlü fedakârlığı gösteren, sevgisini ve desteğini her zaman hissettiğim sevgili arkadaşım Arş. Gör. Songül Barutçu'ya teşekkür ederim.

Tekin DOĞAN

30.05 2019

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR DİZİNİ V

ÇİZİMLER DİZİNİ VI

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ VIII

ÖZET XXVII

ABSTRACT XXVIII

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: SARIKAMIŞ'IN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ 4

1.1. Sarıkamış'ın Coğrafi Konumu 4

1.2. Sarıkamış'ın Tarihçesi 5

2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDA GENEL ORTAM VE OSMANLI RUS İLİŞKİLERİ 6

2.1. Şark Meselesi: 6

2.2. Osmanlı-Rus İlişkileri: 6

2.3. Çarlık Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası: 8

2.4. 93 Harbi'ni (1877-1878) Hazırlayan Sebepler: 11

2.5. 93 Harbi (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşı: 13

3. BÖLÜM: XIX. YÜZYIL RUS MİMARLIK TARİHİNE GENEL BAKIŞ 18

3.1. Eklektizm 24

3.2. Sözde-Rus Tarzı 32

3.3. Rus-Bizans Eklektizmi 38

4. BÖLÜM: 1878 SONRASI KARS, KAĞIZMAN, ARDAHAN, IĞDIR VE ÇEVRESİNDE RUS MİMARLIK FAALİYETLERİ 39

5. BÖLÜM: RUS İDARESİ ALTINDAKİ SARIKAMIŞ'TA MİMARİ YAPILAŞMA 46

6. BÖLÜM: GARNİZON KENT SARIKAMIŞ'TA RUS MİMARİSİ 52

6.1. KAMU BİNALARI 52

6.1.1 Askeri Yapılar 52

6.1.1.1. Doğu Lojmanları 52

6.1.1.1.1. Tip A Planında İnşa Edilen Yapılar 53

6.1.1.1.2. Tip B Planında İnşa Edilen Yapılar 66

6.1.1.1.3. Tip C Planında İnşa Edilen Yapılar 78

6.1.1.1.4. Tip D Planında İnşa Edilen Yapı 90

6.1.1.2. Batı Lojmanları 98

6.1.1.2.1.Tip E Planında İnşa Edilen Yapılar 102

6.1.1.2.2.Tip F Planında İnşa Edilen Yapılar 103

6.1.1.3. Askeri Hastane Bünyesinde İnşa Edilen Yapılar 107

6.1.1.3.1. Askeri Hastane 107

6.1.1.3.2. Lojmanlar 123

6.1.1.3.2.1. Derya Lojmanı 123

6.1.1.3.2.2. Derman Lojmanı 127

6.1.1.3.3. Yemekhane 131

6.1.1.3.4. Hamam 134

6.1.1.3.5. Depo (Kilise) 137

6.1.1.3.6. Mescit 139

6.1.1.4. Askeri Cezaevi 141

6.1.2. Okullar 145

6.1.2.1. Ortaokul (Karargâh) Binası 145

6.1.2.2. Fevzi Çakmak İlkokulu 156

6.1.2.3. 29 Eylül İlkokulu 165

6.1.3. İstasyon ve Lojman Binaları 172

6.1.3.1. Sarıkamış İstasyon Binası 172

6.1.3.2. Lojman Binaları 179

6.1.3.3. Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi 187

6.1.3.4. Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi 193

6.1.3.5. Sarıkamış İstasyonu Revizörlük Binaları 196

6.1.4. Dini yapılar 203

6.1.3.1. Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) 203

6.2. Sivil Mimari Örnekleri 214

6.2.1. Sarıkamış'taki Köşkler 214

6.2.1.1. Çar Köşkü 215

6.2.1.2. Av Köşkü 224

6.2.2. İki Katlı Yapı (Günümüzde Hal Binası Olarak Kullanılan Yapı) 232

6.2.3. İnönü Mahallesinde 219 Nolu Konut 237

7. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA 241

SONUÇ **271**

KAYNAKÇA **274**

EKLER **288**

EK 1. TESCİL RAPORLARI **288**

ÖZGEÇMİŞ **300**

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Kars-Sarıkamış Demiryolu (http://kentvedemiryolu.com/dunden-bugune-dogu-ekspresi/) [ErişimTarihi:19.12.18].....40

Harita 2: Kars Izgara Kent Planı (http://loadmap.net/ru/m20503) [ErişimTarihi:03.01.19].....41

Harita 3: Kars 1910 Şehir Planı (Türkan ve Durak, 2016, s.70) 42

Harita 4: Sarıkamış-Erzurum Arasındaki Sınır Bölgesi Süngütaşı (https://www.harita.gov.tr/urun-160-1-200-000-olcekli-birinci-dunya-harbinde sarikamis-harekati-plastik-kabartma-haritasi-.html) [ErişimTarihi:03.01.19].....47

Harita 5: St. Petersburg ızgara plan (http://gezgezyinegez.com/st-petersburg-gezi-rehberi-ve-petersburg-izlenimleri/) [Erişim Tarihi: 11.04.19].....243

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1: Doğu Lojmanları vaziyet planı (2019) 53

Çizim 2: Doğu Lojmanları vaziyet planı (planda kırmızı olarak gösterilenler tip A planında inşa edilen yapılar) (2019) 54

Çizim 3: Doğu Lojmanları Tip A planında inşa edilen yapıların planı (2019) 55

Çizim 4: Tip A planında inşa edilen yapıların doğu cephesi (2019) 56

Çizim 5: Tip A planında inşa edilen yapıların doğu cephesi (2019) 60

Çizim 6: Vaziyet planı (planda kırmızı olarak gösterilenler Tip B planında inşa edilen yapılar) (2019) 66

Çizim 7: Tip B planında inşa edilen yapıların planları (2019) 67

Çizim 8: Tip B planında inşa edilen yapıların planları (2019) 67

Çizim 9: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cepheler (2019) 68

Çizim 10: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cepheler (2019) 73

Çizim 11: Vaziyet planı (planda kırmızı olarak gösterilenler Tip C planında inşa edilen yapı) (2019) 78

Çizim 12: Tip C planında inşa edilen yapıların planları (2019) 79

Çizim 13: Tip C planında inşa edilen yapının batı cephesi (2019) 80

Çizim 14: Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi (2019) 85

Çizim 15: Vaziyet Planı (planda sarı olarak gösterilenler Tip D planında inşa edilen yapı) planı (2019) 90

Çizim 16: Tip D planında inşa edilen yapının planı (2019) 91

Çizim 17: Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi (2019) 92

Çizim 18: Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi (2019) 95

Çizim 19: Tip E planında inşa edilen yapının planı (2019)..... 102

Çizim 20: Tip F planında inşa edilen yapının planı (2019)..... 104

Çizim 21: Askeri hastane planı (2019)..... 109

Çizim 22: Derya Lojmanının planı (2019)..... 124

Çizim 23: Derman Lojmanının planı (2019)..... 128

Çizim 24: Bulaşıkhanenin planı (2019)..... 132

Çizim 25: Hamam planı (2019)..... 135

Çizim 26: Kilise planı (2019)..... 137

Çizim 27: Mescit planı (2019)..... 139

Çizim 28: Askeri Cezaevi planı (2019)..... 142

Çizim 29: Ortaokul (Karargâh Binası) planı (2019)..... 146

Çizim 30: Fevzi Çakmak İlkokulunun planı (2019)..... 158

Çizim 31: 29 Eylül İlkokulunun planı (2019)..... 166

Çizim 32: Sarıkamış İstasyon Binası planı (2019)..... 173

Çizim 33: Sarıkamış İstasyon Binasının kuzeydoğusundaki Lojman Binalarının zemin kat planları (2019)..... 180

Çizim 34: Lojman Binalarının güney cephesi (2019)..... 181

Çizim 35: Lojman Binalarının kuzey cephesi (2019)..... 183

Çizim 36: Lojman Binalarının doğu ve batı cepheleri (2019)..... 186

Çizim 37: Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi planı (2019)..... 188

Çizim 38: Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi planı (2019)..... 194

Çizim 39: Sarıkamış İstasyonu Revizörlük Binalarının planı (2019)..... 198

Çizim 40: Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) planı (2019) 206

Çizim 41: Çar Köşkü (Ana Köşk) planı (2019)..... 218

Çizim 42: Av Köşkü planı (2019) 224

Çizim 43: İki Katlı yapının (Hal Binası) planı (2019) 233

Çizim 44: Yapının güney cephesinden (Özkan, 2015, s. 149) 238

Çizim 45: Atila Bingöl Evi planı (B. Oral'dan işlenerek 2019)..... 246

Çizim 46: Ahmet Oral Evi planı (B. Oral'dan işlenerek 2019)..... 246

Çizim 47: Komutanlık Köşkü (Paşa Konağı) (Kar Müzesi'nden işlenerek 2019)..... 248

Çizim 48: Tugay Komutanlığı Binası (K.Ü.Y.İ.D.B 'den işlenerek 2019)..... 248

Çizim 49: İsmet Paşa İlköğretim Okulu (Kars Müzesi'nden işlenerek 2019)..... 248

Çizim 50: Beden Terbiye Bölge Müdürlüğü (Kars Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nden işlenerek 2019) 249

Çizim 51: Gümrük (Kent Konseyi) Binası planı (Kars Belediyesi 'nden işlenerek 2019) 250

Çizim 52: Tugay Komutanlığı Bölük Koğuş Binası (K.Ü.Y.İ.D.B' den işlenerek 2019) 250

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Foto. 1: Uluslararası Ticaret Bankası https://liveinmsk.ru/places/doma/mezhdunarodnyi-torgovyi-bank [ErişimTarihi:19 Aralık 18] 27

Foto. 2: Novo-Mikhailovsky Sarayı http://www.saint-petersburg.com/palaces/novo-mikhailovsky-palace/ [ErişimTarihi:19 Aralık 18] 29

Foto. 3: Duma binası https://sergeyurich.livejournal.com/1388481.html [ErişimTarihi:25 Aralık 18]. 35

Foto. 4: Kaleiçi Mahallesinde 1910'daki Mimari Yapılaşması https://tr.pinterest.com/pin/417005246726100041/?lp=true [ErişimTarihi:19 Aralık 18] 39

Foto. 5: Doğu Lojmanları konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19] 52

Foto. 6: 1930 Doğu Lojmanları genel görüntüsü (B. Sönmez'in Arşivinden) 53

Foto. 7: Doğu Lojmanların içerisinde Tip A planında inşa edilen yapıların konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19] 54

Foto. 8: Tip A planında inşa edilen yapıların batı cephesi 57

Foto. 9: Yapı köşelerindeki ve rustik taşlar giriş kapısının kenarındaki rustik taşlar 57

Foto. 10: Tip A planında inşa edilen yapıların orta bölüm, sağ ve sol kanatları 58

Foto. 11: Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayları 58

Foto. 12: Orta bölüm kapı ve Pencere detayı 59

Foto. 13: Sol kanattaki pencere düzeni büyük ve küçük pencere detayları 60

Foto. 14: Tip A planında inşa edilen doğu cephenin orta bölüm, sağ ve sol kanatları ... 61

Foto. 15: Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayları 61

Foto. 16: Doğu cephede sağ ve sol kanatlar 62

Foto. 17: Tip A planında inşa edilen yapıların batı cephesi (B. Sönmez'in arşivinden) 63

Foto. 18: Tip A planında inşa edilen yapıların doğu cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar (B. Sönmez'in arşivinden) 63

Foto. 19: Orta bölüm pencere düzeni, niş ve kemer detayları 64

Foto. 20: Sağır tutulan cepheler ve kemer detayı 64

Foto. 21: Doğu Lojmanların içerisinde Tip B planında inşa edilen yapıların konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19] 66

Foto. 22: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu cephesi 69

Foto. 23: Tip B planında inşa edilen yapıların batı cephesi 69

Foto. 24: Giriş kapısının kenarı ve rustik taşlar 69

Foto. 25: Orta bölüm kapı, pencere detayı, orta bölüm üst örtü 70

Foto. 26: Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayları 71

Foto. 27: Sol kanattaki pencere düzenive niş detayları 71

Foto. 28: Sağ ve sol kanattaki izler 72

Foto. 29: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar (B. Sönmez'in arşivinden) 72

Foto. 30: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı (B. Sönmez'in arşivinden) 73

Foto. 31: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesi 74

Foto. 32: Giriş bölümü ile pencere ve kemer ve rustik taşlardan detay 74

Foto. 33: Orta bölüm ve pencere düzeni 75

Foto. 34: Büyük, küçük pencere detayı 76

Foto. 35: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı (B. Sönmez'in arşivinden) 76

Foto. 36: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı (B. Sönmez arşivinden)..... 76

Foto. 37: Güney ve kuzey cepheler 77

Foto. 38: Pencere detayları 77

Foto. 39: Doğu Lojmanların içerisinde Tip C planında inşa edilen yapının konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Şubat 19] 78

Foto. 40: Tip C planında inşa edilen yapıların batı cephesi 80

Foto. 41: Kuzey giriş ve köşedeki rustik taşlar 81

Foto. 42: Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı (B. Sönmez'in arşivinden) 81

Foto. 43: Kuzey ve güney kapıların sağ ve sol kanatları..... 82

Foto. 44: Kuzey ve güney köşelere yakın kapılar 83

Foto. 45: Batı cephenin orta bölümü 84

Foto. 46: Büyük pencere ve küçük pencere detayı..... 84

Foto. 47: Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi 85

Foto. 48: Kuzeye köşe ve güney köşeye yakın kapı..... 86

Foto. 49: Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi (B. Sönmez'in arşivinden) 86

Foto. 50 Kuzey taraftaki kapının sağı, güney tarafytaki kapının solu 87

Foto. 51: Orta bölüm pencere düzeni ve pencere detayı 88

Foto. 52: Kuzey cephe..... 89

Foto. 53: Doğu Lojmanların içerisinde Tip D planında inşa edilen yapının konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 13 Şubat 19] 90

Foto. 54: Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi 92

Foto. 55: Doğu cephede yer alan giriş kapısı ve rustik görünümlü profil 93

Foto. 56: Doğu cephede yer alan giriş kapısının üstündeki parapet ve basık kemerli pencereden detay 93

Foto. 57: Tip D planında inşa edilen yapıların doğu cephesinin sağ kanadı 94

Foto. 58: Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi 95

Foto. 59: Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi (B. Sönmez'in arşivinden) 96

Foto. 60: Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi (B. Sönmez'in arşivinden) .. 96

Foto. 61: Kuzey cephe, kemer ve kilit taşı detayı 97

Foto. 62: Güney cephe ve kapı detayı 97

Foto. 63: Batı Lojmanları konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 09 Mart 19] 98

Foto. 64: Paşa Köşkü/Konağı olarak bilinen yapının günümüzdeki hali 100

Foto. 65: Paşa Köşkü/Konağının 1925 yılındaki hali ve aydınlık feneri (B. Sönmez'in arşivinden) 100

Foto. 66: Paşa Köşkü/Konağının 1925 yılındaki hali ve aydınlık feneri (B. Sönmez'in arşivinden) 100

Foto. 67: Batı Lojmanlarının genel görüntüsü (B. Sönmez'in arşivinden) 101

Foto. 68: Batı Lojmanlarının genel görüntüsü (B. Sönmez'in arşivinden) 101

Foto. 69: Batı Lojmanlarının genel görüntüsü (B. Sönmez'in arşivinden) 101

Foto. 70: Batı Lojmanlarında iki katlı olarak inşa edilen yapılar 1925 (B. Sönmez'in arşivinden) 103

Foto. 71: Batı Lojmanlarının cephe düzeni 104

Foto. 72: Batı Lojmanlarının yapıyı çepeçevre saran dış denizlik ve tretuvar uygulaması 105

Foto. 73: Lojmanın batı duvarındaki kot farkından dolayı uygulanan subasman kot……..……105

Foto. 74: 1925 Tek katlı olarak inşa edilen yapılardan bir örnek (B. Sönmez'in arşivinden) 105

Foto. 75: Kuzey cephede merkeze yerleştirilen çift kanatlı kapı ve pencereden detay……..…….106

Foto. 76: Batı lojmanları üzerinde yer alan bilgilendirme panolarından örnek 106

Foto. 77: Askeri Hastane ve bünyesinde bulunan yapıların hava fotoğrafı (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 107

Foto. 78: Askeri Hastane alt kat pencereleri 109

Foto. 79: Askeri Hastane üst kat pencereleri 109

Foto. 80: Orijinal pencere, kilit sistemi detayı 110

Foto. 81: Ruh sağlığı hasta servis kapısı,detayı orijinal kapı kulpları 110

Foto. 82: Alt kat peç örnekleri 111

Foto. 83: Üst katta bulunan peç örnekleri 111

Foto. 84: Küllük kapağı 112

Foto. 85: Aslan başlı küllük kapağı 112

Foto. 86: Guadrika motifli kapak 113

Foto. 87: Askeri hastane çatı sistemi 113

Foto. 88: Yapının kuzey cephesi 114

Foto. 89: Yapının kuzey cephenin giriş bölümü 114

Foto. 90: Yapının kuzey cephenin ikinci kat 115

Foto. 91: Yapının kuzey cephenin çatı katı penceresi 115

Foto. 92: Güney Cephe 116

Foto. 93: Yapının batı cephesi (güney taraftan kuzey tarafa) 116

Foto. 94: Yapının batı cephesi (kuzey taraftan güney tarafa) 117

Foto. 95: Batı cephenin kuzey köşeye yakın bölümden 117

Foto. 96: Kuzeyden güney yöne doğru ikinci bölümden 118

Foto. 97: Yapının giriş bölümü 118

Foto. 98: Yapının giriş bölümünden detay 119

Foto. 99: Batı cephenin güney tarafa yakın dördüncü bölümden 119

Foto. 100: Batı cephenin güney tarafa yakın beşinci bölümden 120

Foto. 101: Güney ve kuzey köşedeki çıkıntı 120

Foto. 102: Güney ve kuzey köşedeki çıkıntı 121

Foto. 103: Dışa taşıntı yapan orta bölümün güney ve kuzey tarafı 121

Foto. 104: Dışa taşıntı yapan orta bölüm ve kademelendirme 122

Foto. 105: Askeri Hastane bünyesinde bulunan Derya Lojmanı (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 123

Foto. 106: Derya Lojmanının genel görünümü (batı cephe kuzeyden) 124

Foto. 107: Derya Lojmanının genel görünümü (batı cephe güneyden) 124

Foto. 108: Basık kemerli pencere düzeni 125

Foto. 109: Kuzey cepheye yakın kapı, cephe ortasında ve güney cephe aksındaki

kapılar 125

Foto. 110: Doğu cephenin genel görünümü 126

Foto. 111: Kuzey ve güney cephenin genel görünümü 126

Foto. 112: Pencere detayı 126

Foto. 113: Askeri Hastane bünyesinde bulunan Derman Lojmanı (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 127

Foto. 114: Derman Lojmanının batı cephesi 128

Foto. 115: Pencere detayları 129

Foto. 116: Kuzey cepheye yakın kapı, cephe ortasında ve güney cephe aksındaki kapılar 129

Foto. 117: Doğu cephe genel görünümü 130

Foto. 118: Kuzey ve güney cephenin genel görünümü 130

Foto. 119: Askeri Hastane bünyesindeki Bulaşıkhane (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 131

Foto. 120: Bulaşıkhanenin batı cephesi 132

Foto. 121: Rustik taş örneği ve güney cephe düzeni 133

Foto. 122: Güney cephe pencere ve kapı düzeni 133

Foto. 123: Doğu cephe pencere düzeni 133

Foto. 124: Askeri Hastane bünyesindeki Hamam (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 134

Foto. 125: Batı cephenin genel görünümü 135

Foto. 126: Doğu cephenin genel görünümü 135

Foto. 127: Yapının güney cephesi 136

Foto. 128: Yapının kuzey cephesi 136

Foto. 129: Askeri Hastane bünyesindeki Kilise (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 137

Foto. 130: Kuzey ve güney cephelerden 138

Foto. 131: Batı ve doğu cephe genel görünüm 138

Foto. 132: Askeri Hastane bünyesindeki Mescit (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19] 139

Foto. 133: Mescidin batı ve kuzey cepheleri 140

Foto. 134: Mescidin doğu ve güney cepheleri 140

Foto. 135: Askeri Cezaevi konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 20 Mart 19] 141

Foto. 136: Koridor, kapı, pencere, duvar ve tavan detayları 142

Foto. 137: Askeri Cezaevi batı cephe genel görünümü 143

Foto. 138: Kapı ve pencere detayıları 143

Foto. 139: Doğu cephesinden 144

Foto. 140: Güney cephe ve çatıda kullanılan ahşap malzemeden detay 144

Foto. 141: Ortaokul Binası (Karargâh Binası) konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 09 Mart 19] 145

Foto. 142: Kuzey cephesinin önündeki dolgu malzemeli platform 147

Foto. 143: Yapının anıtsal kuzey giriş cephesi (B. Sönmez'in arşivinden) 148

Foto. 144: Kuzey giriş cephesi birinci katı 148

Foto. 145: Kuzey giriş cephesi ikinci katı 149

Foto. 146: Kuzey giriş cephesinin doğu kanadının kuzeyi 149

Foto. 147: Kuzey giriş cephesinin batı kanadının doğusu 150

Foto. 148: Kuzey giriş cephesindeki kesintisiz devem eden doğu kanat 150

Foto. 149: Kuzey giriş cephesinin batı kanadı 150

Foto. 150: Batı cephenin genel görünümü, pencere ve kemer detayları 151

Foto. 151: Güney cepheden genel görünüm 151

Foto. 152: Güney cephenin batı ve doğu kanadı 152

Foto. 153: Güney cepheden genel görüntüsü ve cephe uzantısı 152

Foto. 154: Güney giriş kapısından detay 152

Foto. 155: Güney girişin doğusundaki bölüm ve pencere detayları 153

Foto. 156: Üçüncü bölümün doğu cephesi ile dördüncü bölüm 154

Foto. 157: Beşinci bölümün batı ve güney cepheleri 154

Foto. 158: Beşinci bölümün doğu cephesi 154

Foto. 159: Beşinci bölümün doğu cephesi 155

Foto. 160: Doğu cephenin kanat kısmı ve ana cephe arasındaki malzeme farkı 155

Foto. 161: Fevzi Çakmak İlkokulu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Şubat 19] 156

Foto. 162: Ana giriş kapısının açıldığı hol,güney cephe pencere açıklıkları 158

Foto. 163: Kuzey cephedeki mekânlar ve güney kanat 158

Foto. 164: Kuzey giriş cephesi, giriş kapısı ve kapının yanındaki küçük pencere 159

Foto. 165: Giriş kapısının batısındaki cephede simetrik pencere düzeni 160

Foto. 166: Batı cephede ek binaya girişi sağlayan kapı ve köşelerdeki rustik taşlar ... 160

Foto. 167: Kuzey cephedeki yatay ve dikey hareketlilikler 161

Foto. 168: Güney cephedeki birinci bölüm 161

Foto. 169: İkinci bölüm cephe düzeni 162

Foto. 170: İleri taşırılan güney cephenin sığınak ve pencere düzeni 162

Foto. 171: İkinci bölümün doğu cephesi ve su oluğu..... 163

Foto. 172: Yapının üçüncü ve dördüncü bölümleri..... 164

Foto. 173: Yapının doğu cephesi..... 164

Foto. 174: 29 Eylül İlkokulu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 11 Mart 19] 165

Foto. 175: Yapıya giriş sağlayan çift kanatlı kapı ve giriş holü..... 166

Foto. 176: Uzun dikdörtgen koridor ve birimlerin konumu..... 166

Foto. 177: Batı cephedeki giriş kapısı ile aynı cephede kapatılan giriş kapısı..... 167

Foto. 178: İki giriş arasındaki simetrik düzendeki pencerelerin konumu 168

Foto. 179: Giriş kapısının kuzey tarafı..... 168

Foto. 180: Giriş kapısının güney tarafı..... 169

Foto. 181: Giriş cephesi ve cephedeki rustik taşlar..... 169

Foto. 182: Yapının güney cephesi..... 169

Foto. 183: Doğu cephedeki giriş kapısı ile kapatılan kapı ve pencere düzenleri 170

Foto. 184: Batı cephesinden genel görünüm..... 171

Foto. 185: Rusların bölgeyi terk etmesiyle tahrip olan örtü sistemleri (B. Sönmez'in arşivinden)..... 171

Foto. 186: Sarıkamış İstasyon binasının konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19]..... 172

Foto. 187: İstasyon binasının peron cephesi..... 175

Foto. 188: Peron cephesinin ikinci bölümünün genel görüntüsü 175

Foto. 189: İstasyon Binası peron cephesi (B. Sönmez'in arşivinden)..... 176

Foto. 190: İstasyon Binası peron cephesi (B. Sönmez'in arşivinden)..... 176

Foto. 191: Doğu cephedeki süsleme..... 177

Foto. 192: Yapının doğu cephesinden genel görünüm..... 177

Foto. 193: Yapının kuzey cephesinden genel görünüm 178

Foto. 194: Kuzey ve batı cepheden genel görünüm 178

Foto. 195: Sarıkamış İstasyon binasının kuzeydoğusundaki lojman binaların konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19]..... 179

Foto. 196: Tip proje olarak yapılan iki katlı lojmanlar 180

Foto. 197: Güney cepheden ileri doğru taşırılmış kanat kısımları 182

Foto. 198: Orta bölümdeki ahşap verandanın genel görünüm 183

Foto. 199: Lojman binalarının kuzey cepheleri..... 184

Foto. 200: Kuzey cephedeki kanat kısımları 184

Foto. 201: Kuzey cephede ahşap direkli verandanın olduğu orta bölüm (Yavuz vd., 2014, s. 585)..... 185

Foto. 202: Kuzey cephedeki ahşap direkli verandanın yıkıldığı orta bölüm..... 185

Foto. 203: Doğu ve batı cephelerden genel görünüm..... 186

Foto. 204: Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19]..... 187

Foto. 205: Giriş cephesinin kuzeybatısından ve güneydoğusundan genel görünüm.... 188

Foto. 206: Yapının güneybatı giriş cephesinden 189

Foto. 207: Güneydoğu cepheden genel görünüm..... 189

Foto. 208: Güneydoğu cepheden genel görünüm..... 190

Foto. 209: Kuzeydoğu cepheden genel görünüm..... 191

Foto. 210: Yapının güneydoğusunda yer alan su sarnıcının genel görünümü 191

Foto. 211: Revizörlük Binasının 2.30 m uzunluğundaki künk ile sarnıç 191

Foto. 212: Sarnıcın içi ve üst kısmındaki gözlerden detay 192

Foto. 213: Revizörlük binasının güneybatısındaki su kulesi 192

Foto. 214: Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi (Google Earth) [Erişim Tarihi: 02 Nisan 19]..... 193

Foto. 215: Güneydoğu giriş cephesinin genel görünümü 194

Foto. 216: Yapının kuzeydoğu giriş cephesinden genel görünüm 195

Foto. 217: Yapının güneybatı cephesinden genel görünüm 195

Foto. 218: Sarıkamış İstasyonu Revizörlük Binalarının konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 03 Nisan 19] 196

Foto. 219: 1927 tarihinde Revizörlük (Cer atölyeleri) binalarının durumu, aktif lokomotif ve dekovil hattı 198

Foto. 220: Revizörlük binalarının genel görünümü 198

Foto. 221: Kuzeydoğu- güneydoğu cephelerinden genel bir görüntü 199

Foto. 222: Güneybatı cephe ve su sarnıcının konumu 200

Foto. 223: Güneydoğu ve kuzeydoğu cepheler 200

Foto. 224: Güneybatı cephe 200

Foto. 225: Kaydırmalı yapıların genel görüntüsü ve parapet duvar 201

Foto. 226: Kaydırmalı yapılardan detay 201

Foto. 227: Simetri düzendeki kapılar 202

Foto. 228: İç kısımdan 202

Foto. 229: Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 03 Nisan19] 203

Foto. 230: Halk Evi olarak kullanıldığı dönemde güney kapı (B. Sönmez'in arşivinden) 204

Foto. 231: Yapının 1970 yangınından sonraki hali (B. Sönmez'in arşivinden) 205

Foto. 232: Yanık Kilisenin 1927 yılındaki görünümü (B. Sönmez'in arşivinden) 206

Foto. 233: Yanık Kilisenin 1930 yılındaki güney cepheden görünümü (B. Sönmez'in arşivinden) 206

Foto. 234: Kuzey cephe genel görünüm 208

Foto. 235: Kuzey cephe genel görünümü 208

Foto. 236: Güney cephe genel görünümü ve pencere detayı 209

Foto. 237: Güney cephe rustik taşlarından detay 209

Foto. 238: Batı cephe giriş kapısı ile cephenin güneyinden genel görünüm 210

Foto. 239: Batı cephenin kuzeyden görünümü 210

Foto. 240: Doğu cepheden genel görünümü ile apsis bölümünden detay 211

Foto. 241: Apsisin kuzey tarafından pencere detayı 211

Foto. 242: Kuzey giriş kapısı 212

Foto. 243: Mihraptan ve minberden genel görünüm 212

Foto. 244: Apsis örtü sistemi ile apsis genel görünümü 213

Foto. 245: Çar Köşkü'nün konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19] 215

Foto. 246: Çar Köşkü'nün hava fotoğrafı http://www.olay.com.tr/bu-yapi-turkiye-de-katerina-kosku-otel-oluyor/126959/ [Erişim Tarihi: 08 Kasım 17] 215

Foto. 247: Tugay Komutanlığı bünyesinde işlev gören yapının bilgilendirme tablosu (B. Sönmez'in arşivinden) 217

Foto. 248: Tugay komutanlığı denetiminde doğum evi olarak kullanıldığı dönem (B. Sönmez'in arşivinden) 217

Foto. 249: Doğu kanadın güneyi ve kuzeyi 218

Foto. 250: Güney cephede dışa taşıntı yapan yarım daire çıkıntı 219

Foto. 251: Orta kanattaki giriş kapısı 219

Foto. 252: Sofanın güneyindeki odalardan genel görünüm 220

Foto. 253: Sofanın güneyindeki odalar 220

Foto. 254: Kuzey koridor, batı kanattan iç görünüm ve döşemesi yıkılan oda 221

Foto. 255: Giriş bölümü 221

Foto. 256: Kuzey giriş cephesi genel görünümü 222

Foto. 257: Kuzey giriş cephesinden genel görünüm 222

Foto. 258: Kuzey cephenin sağlam halini yansıtan genel görüntü (B. Sönmez'in arşivinden) 222

Foto. 259: Güney cepheden genel görüntü 223

Foto. 260: Güney cephesinin sağlam halini yansıtan genel görüntü (B. Sönmez'in arşivinden) 223

Foto. 261: Doğu ve batı kanat 223

Foto. 262: Yapının kuzey giriş cephesi 225

Foto. 263: Yapının batı ve doğu cephelerinin yakınındaki giriş kapıları 225

Foto. 264: Giriş bölümü ve buradan geçiş yapılan oda 226

Foto. 265: Güney cephedeki çıkıntı yapan odaların dış görüntüleri 226

Foto. 266: Güney cephedeki çıkıntı yapan odaların iç görüntüleri 226

Foto. 267: Koridorlar 227

Foto. 268: Batı cephede bulunan mutfak bölümü 227

Foto. 269: Mutfak, iç görüntü 228

Foto. 270: Peç sistemi 228

Foto. 271: Mutfaktaki peç sobası 228

Foto. 272: Mutfak duvarındaki resimli kompozisiyon 229

Foto. 273: Zemin malzemesi 229

Foto. 274: Tavan malzemesi 229

Foto. 275: Yapının kuzey cephesi 230

Foto. 276: İki giriş kapısının orta bölümündeki havalandırma penceresi 231

Foto. 277: Güney cephe genel görünüm 231

Foto. 278: Doğu ve btı cepheden genel görünüm 231

Foto. 279: İki katlı (günümüzde hal binası olarak kullanılan) yapının konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19] 232

Foto. 280: Yapının güney cephesinden genel görünüm ile çıkma balkon 233

Foto. 281: İkinci kat giriş kapısı ve merdivenler 234

Foto. 282: Sac malzemeden yapılan peç ile ahşap tavan 234

Foto. 283: Güney cepheden genel görünüm 235

Foto. 284: Güney cephedeki çıkma balkon ve detayı 235

Foto. 285: Doğu cephenin genel görünümü ve güney cephedeki duvar örgü düzeni .. 236

Foto. 286: İnönü Mahallesinde 219 Nolu Konutun konumu (Google Earth) [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19] 237

Foto. 287: Yapının güney cephesinden 238

Foto. 288: Yapının güney giriş cephesi (birinci kat) 239

Foto. 289: İç mekân tavanından genel görüntü (birinci kat) 239

Foto. 290: Yapının üst kat genel görünümü 240

Foto. 291: Batı ve doğudaki çıkma balkonlar 240

Foto. 292: Tambov eyaleti ızgara planı (Google Earth) [Erişim Tarihi: 11 Nisan 19] 243

Foto. 293: İl Genel Meclis Binası https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/il-genel--meclis-binasi [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19] 247

Foto. 294: Batı Lojmanlarından iki katlı olan yapıların genel görünümü (B. Sönmez'in arşivinden). 251

Foto. 295: Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Binası https://www.bizevdeyokuz.com/kars-gezilecek-yerler [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19] .. 253

Foto. 296: İsmet Paşa İlköğretim Okulu https://www.bizevdeyokuz.com/kars-gezilecek-yerler [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19] 253

Foto. 297: Yanık Kilise (B. Sönmez'in arşivinden) ve Aleksander Nevsky Katedrali https://galeri.uludagsozluk.com/r/kars-220382/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19] 254

Foto. 298: Kars İl Sağlığı Müdürlüğü Binası https://alpankula.wordpress.com/2010/08/24/kars-saglik-mudurlugu/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19] 256

Foto. 299: Paşa Konağı pencere düzeni kemer kilit taşı. 258

Foto. 300: Hüseyin Aydın Evi ve Cemalettin Güney Evi pencere detayı (Aslan, 2013, s. 91, s. 83) 258

Foto. 301: Kars Defterdarlık Binasının pencere detayıhttp://www.gezibo.com/kars-gezilecek-yerler/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].....258

Foto. 302: Doğu Lojmanlarından ahşap dikmeli veranda örnekleri (B. Sönmez'in arşivinden).....260

Foto. 303: Kars Defterdarlık Binası balkonları http://gezerdoner.com/2018/02/19/kis-ortasinda-kars/[Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19] http://gezerdoner.com/2018/02/19/kis-ortasinda-kars/[Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19] ...260

Foto. 304: Eski Rus Konsolosluğu Binasında balkon görünümü http://www.instagub.com/post/1871813785946545370_3688525715 [Erişim Tarihi: 04 Mayız 19] 261

Foto. 305: Eski Belediye Binası (B. Sönmez'in arşivinden) ve Hekim evi balkon düzenlerihttps://i.pinimg.com/originals/01/9e/eb/019eebe01c3c7f59194edba8aad037e9.jpg [Erişim Tarihi: Mayıs 19].....261

Foto. 306: Kars Oteli ahşap dikmeli balkonu https://i.pinimg.com/originals/e0/89/c5/e089c5a7a91298878676241399cd06d4.jpg [Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19] http://punto-punto.blogspot.com/2018/02/karsta-ruslardan-kalma-baltik-mimarisi.html [Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19]. 262

Foto. 307: Eski Rus Konsolosluğu Binasında parapet duvar arkasına gizlenen çatı https://twitter.com/karsagit/status/1077474415196151808 [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].....263

Foto. 308: Hekim Evinde parapet duvar arkasına gizlenen çatı ve çörten uygulaması https://aslininsureti.com/gezdim-gordum/kars-gezisi/ [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19]...264

Foto. 309: Kars Ticaret ve Sanayi Odası Binasında çörtenlerin konumu ve detayı http://tugcuy.blogspot.com/2014/04/kars.html[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19]. 264

Foto. 310: Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Binasındaki çörten örnekleri https://ressam-13.tr.gg/KARS.htm [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].....264

Foto. 311: Komutanlık Köşkü (Paşa Konağı)

https://www.imgrum.pw/media/1754674079941919760
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19] ve Vali Konağı'ndaki peç örnekleri
http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/ [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19]. 266
Foto. 312: Vali Konağı'ndaki örnekten detay
https://twitter.com/hayatsanatvesen/status/708998911525056513
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].....266

Foto. 313: Vali Konağı'ndaki peç örnekleri
http://www.yolculukterapisi.com/karsrotalari/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19]
http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].....267

Foto. 314: Vali Konağı'ndaki örnek http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].....267

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	**Doktora**	
Tezin Başlığı:	Garnizon Kent Sarıkamış'ta Rus Mimarisi		
Tezin Yazarı:	Tekin DOĞAN	**Danışman:**	Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
Kabul Tarihi:	30.05.2019	**Sayfa Sayısı:**	332
Anabilim Dalı:	Sanat Tarihi		

1877-1878'deki Osmanlı-Rus harbinde (93 savaşı) Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğramasıyla 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasının 19. maddesine göre; Sarıkamış dâhil olmak üzere Kars, Ardahan, Batum, Artvin ve Eleşkirt sancakları Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılmıştır. Bu anlaşmayı takiben kırk yıllık işgal döneminde, Rus egemenliğine giren Kars, Sarıkamış, Ardahan ve Batum gibi Osmanlı şehirlerinde Rusların gerçekleştirdikleri yayılımcı siyasetin uzantıları olarak bu bölgeleri işgal etme anlayışından çok, bu yörelerde kalıcı olarak yerleşme düşüncesi hâkim olmuştur. Bu bağlamda Ruslar, ele geçirdikleri bu şehirlerde kalıcı mimari eserler bırakmak amacıyla Kuzey Avrupa'nın Baltık mimari üslubu ile kendi mimari anlayışlarını yoğurarak Osmanlı şehir anlayışından tamamen farklı, ızgara plan düzenine göre yeni kentsel plan düzenlemeleri meydana getirmişlerdir.

Bu tezde Garnizon kent olarak kurulan Sarıkamış'ta; askeri yapılar (ordugâh binaları, askeri lojmanlar), demir yolu işletmelerine tahsis edilen mimari eserler (köprüler menfezler, gar revizörlük binaları, işçi barakaları, lojmanlar) ve sivil mimari örnekleri (konutlar, köşkler) plan, mimari ve cephe tasarımı açısından incelenmiştir. İncelemelerimizde söz konusu yapılarda bir takım değişikliklere gidildiği gözlemlense de binaların büyük oranda orijinalliklerini koruyarak Rus dönemi mimari özelliklerini yansıttıkları görülmüştür. 2016 öncesi ve günümüz askeriye bünyesinde işlevini sürdüren binalar ve sivil mimari örneklerde ise ısıtma sistemi olarak peç sobalarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapı cephelerinde Rönesans etkili yuvarlak kemerli pencereler, Neoklasik üslup özelliklerini yansıtan dikdörtgen çerçeveli pencereler, üçgen alınlıklar, cepheleri bir uçtan bir uca bölen kat silmeleri ile saçak altı silmeleri, dışa taşıntı yapan giriş cepheleri dikkat çekmektedir. Ayrıca ızgara planının kullanıldığı, kesme taş malzeme ile inşa edilen yapılarda, sokağa açılan giriş cephelerinin, diğer cephelerden daha gösterişli olması da neoklasik üslubun yansımalarıdır. Bunların yanısıra Rus mimarisinde karşımıza çıkan, genellikle sert hava koşulardan ötürü tercih edilen çatı formları (beşik, kırma, yarım beşik çatı), taş döşemeler ve ahşap tavanlar da Sarıkamış'taki yapılarda göze çarpan diğer unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış, Garnizon Kent, Rus Mimarisi, Baltık Mimarisi.

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Yüksek Lisans	X	**Doktora**	

Title of Thesis: Garrison City Russian Architecture in Sarıkamış

Author of Thesis: Tekin DOĞAN **Supervisor:** Proffesor Hamza GÜNDOĞDU

Accepted Date: 30.05.2019 **Number of Pages:** 332

Department: History of Art

Together with the defeat of Ottoman Empire in Ottoman-Russian war (the 93 war) in 1877-1878, Kars, Ardahan, Batum, Artvin and Eleşkirt sanjaks including Sarıkamış were left to Russia as war damage compensation according to 19th Article of treaty of San Stefano (Yeşilköy) signed on 3 March 1878. During forty year of invasion after this treaty, rather than invading these places, the notion to settle in these regions permanently as a part of expansionist policy, which Russians conducted, was dominant in these Ottoman cities of Kars, Sarıkamış, Ardahan and Batum, which entered into the domination of Russians. Within this context, in order to leave permanent architectural works in the towns they captured, Russians, harmonizing the Baltic and architectural Northern Europe style with their own architectural style, created novel city plans based on grid plan layout, completely different from that of Ottoman city planning understanding.

In this dissertation, military buildings in Sarıkamış, established as the garrison city, (encampment buildings, military lodging houses); architectural works allocated for rail-way services (bridges, headwalls, railway terminals, wagon technicians' buildings, workers' barracks and loggings) and civil architectural examples (houses, kiosks) were investigated in terms of plan, architecture and facade design. In our investigations, though some changes were applied to the structures in question, it was observed that these structures maintained their originalities substantially and reflected Russian period architectural features. On the other hand, in buildings and civil architectural examples sustaining their functions within the context of military body before 2016 and present day, it is comprehended that fireplace stoves were utilized as heating system. On the facades of the buildings, the works which attract attention are renaissance impressed round arched windows, rectangular frame windows reflecting neo-classical style properties, triangular pediments, and floor mouldings, which divide the facade from one end to the other and under-cornice mouldings, entrance facades extending outward. Also, in the buildings, where grid plan scheme was used and built from cut stones, the fact that the entrance facades opening to the street are more spectacular than the other facades is a reflection of neo-classical style. Moreover, the roof styles (gable roof, semi-gable roof), generally preferred due to harsh weather conditions, and appearing in Russian architecture, stone floors and wooden ceilings are the elements attracting attention in the buildings in Sarıkamış.

Keywords: Sarıkamış, Garrison City, Russian Architecture, Baltic Architecture.

GİRİŞ

Amaç

Ülkemizde, günümüze kadar *Sarıkamış'ta Rus Mimarisi* konulu bir tez çalışması yapılmamıştır. Sarıkamış ilçe merkezinde yer alan ve günümüze kadar gelebilen Rus dönemi mimarisi incelenerek bu yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tezin amacı; bölgenin mimari yapılaşmasına ve bölge kültürüne önemli katkılar sağlayan 1877-1918 yılları arasındaki dönemde, Sarıkamış'taki Rus mimari yapılaşmasını sanat tarihi disiplini içinde ele alarak mimari örneklerini (ordugâh binaları, askeri lojmanlar, askeri hastane ve hastane bünyesinde işlev gören diğer yapılar, gar revizörlük binaları, işçi barakaları, lojmanlar, konutlar ve köşkler) dönem özellikleri çerçevesinde incelemektir.

Kapsam

Tezin kapsamı, 1877-1918 yılları ile sınırlandırılmıştır. Bu yıllarda Çarlık Rusya Doğu Anadolu politikasının, Sarıkamış yöre kültürüne ne tür katkılar sağladığı incelenerek Rus mimarisinin bölgeye yansımaları üzerinde durulmuştur.

Garnizon Kent Sarıkamış'ta Rus Mimarisi başlığı altında, Sarıkamış sınırları içerisinde yer alan ve Rus döneminde inşa edilen askeri yapılar (Tugay Komutanlığı ve KHK ile Sağlık Bakanlığına bağlanan eski askeri hastane yapı topluluğu, askeri amaçla inşa edilen fakat günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde işlev gören okul binaları), Demiryolu binaları (gar binaları, lokomotif binaları, lojmanlar), sivil mimari örnekleri (konutlar ve köşkler) ve dini mimari örnekleri (günümüzde Kazım Karabekir Camii olarak işlev gören Yanık Kilise) plan, iç mekân tasarımı, dış cephe ve çatı formları bakımından incelenip değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Sarıkamış özellikle Türk-Rus Savaşları açısından değerlendirilmiş, fakat mimari açıdan kapsayıcı bir araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple bu tezin konusu Sarıkamış'ta bulunan ve Rus mimarisini yansıtan eserlereler, plan ve fotoğraflarla desteklenerek detaylı bir şekilde sunulmuştur. Sarıkamış'ta yer alan Rus Mimarisinin detaylı, derli ve toplu bir şekilde ele alınmamış olması bu tezi daha da önemli kılmaktadır.

Araştırma ve Yöntemi

Çalışma sürecinde Sarıkamış'ı ele alan kaynaklar incelenmiş ve bu kaynaklarda *Sarıkamış'ta Rus Mimarisi* konusu ile ilgili olarak sınırlı ölçüde ve sadece genel bilgilere yer verildiği anlaşılmıştır. Ayrıca Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün Sarıkamış'ın mimari yapılaşması hakkında hazırlamış olduğu envanter fişlerinin de genel bilgiler içerdiği tespit edilmiştir. Sarıkamış yöresi, özellikle Türk-Rus savaşları açısından değerlendirilmiş olsa da bölgede çalışma yapmak amacıyla bazı birimlerden (Genelkurmay Başkanlığı) inceleme izinlerin alınmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak 08.06.2016'da BİMER üzerinden Genelkurmay Başkanlığı ile iletişime geçilerek askeri yapılarda araştırma ve inceleme yapmak üzere gerekli izinler talep edilmiştir. 23.06.2016'da verilen cevapta talep edilen izinlerin Sarıkamış Tugay Komutanlığı'nın inisiyatifine bırakılması, 19.05.2017'de Sarıkamış 9'uncu Komando Tugay Komutanlığı'nın yapılan başvuruda bölgenin askeri sınırları içerisinde işlev gören bazı yapılarda (Batı Lojmanları ve Faruk Gürler Kışlası) güvenlik sebebiyle inceleme yapılamamasının öngörülmesi, araştırmamızda bazı aksaklıklara sebep olsa da izin verilen diğer yapılarda (Doğu Lojmanları) askeri personelimizin anlayışı ve sıcakkanlı yaklaşımı, inceleme yapmamızı kolaylaştırmıştır.

Araştırma; Türkiye'de bulunan kütüphanelerde yapılan araştırmalar, internet üzerinden erişilebilen orijinal kaynaklar ve kart postalların temini ile saha çalışmaları olarak üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda yapılan kütüphane çalışmaları, Bilkent Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Sarıkamış Tugay Komutanlığı arşivi ile Kars Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde yürütülmüştür. İkinci aşamada; internet üzerinden konu ile ilgili indexler taranarak temin edilen İngilizce ve Rusça kaynakların çevirisi yapılmıştır. Üçüncü aşamada ise yapıların yerinde tespiti ve incelenmesi amacıyla 17.07.2017-01.08.2017 tarihleri arasında Sarıkamış'ta gerçekleştirilen on altı günlük yüzey araştırması kapsamında; yapıların ölçüleri alınmış, fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir.

Altı ana bölüm ve alt bölümlerden oluşan çalışmanın *Giriş* ana başlığı altında, tezin konusu, amacı ve yöntemi açıklanarak tez konusuyla ilgili bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm, Sarıkamış'ın coğrafi konumu ve tarihçesi ile ilgili bilgiler içermektedir.

İkinci bölümde; XIX. yüzyıl genel ortam ve Osmanlı-Rus ilişkileri başlığı altında Şark meselesi, Osmanlı Rus ilişkileri, Çarlık Rusya'nın Doğu Anadolu politikası, 93 Harbini hazırlayan sebepler ve 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, XIX. Yüzyıl Rus Mimarlık Tarihine Genel Bir Bakış başlığı altında, Rus mimarisinin gelişimi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Dördüncü bölümde; 1878 sonrası Rus işgaline uğrayan Kars, Kağızman, Ardahan Iğdır ve çevresi başlıkları altında, Rus mimarisinin işgal altındaki bölgeye yansımaları ve Rusya'nın bu bölgedeki mimarlık faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci bölüm; Rus idaresi altındaki Sarıkamış'ta inşa edilen kamu ve sivil yapıların plan tipolojisi ve cephe düzenlerini içeren bilgilerden oluşmaktadır.

Altıncı bölümü ise Katalog bölümüdür. Bu bölümde; kamu (askeri lojmanlar, askeri hastane, askeri cezaevi, okul binaları, Kazım Karabekir Camii (Yanık Kilise), istasyon ve lojman binaları) ve sivil mimari (konutlar ve köşkler) olarak ayrılan yapılar üzerinde detaylı bilgiler verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Değerlendirme ve karşılaştırma ana başlığı altında Rus idaresi altında, Garnizon kent olarak kurulan Sarıkamış'taki yapılar başta Kars olmak üzere, Ardahan, Kağızman, Iğdır yapılarıyla plan, cephe ve diğer mimari özellikler bakımından karşılaştırılıp değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: SARIKAMIŞ'IN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. Sarıkamış'ın Coğrafi Konumu

Doğu Anadolu Bölgesi; coğrafi konumu, büyüklüğü, şekli, arazi yapısı, iklim ve topoğrafik özellikleriyle önemli bir yere sahiptir. Bu yörenin önemli bir yerleşkesi olan Sarıkamış, Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars Bölümü'nde bulunmakta, idari olarak da Kars iline bağlı ilçe konumundadır. Doğusunda Kağızman, batısında Narman, kuzeyinde Şenkaya ve Selim, güneyinde Eleşkirt ve Horasan bulunan Sarıkamış, 1951 km^2'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Bölge, jeolojik dönemlerde gerçekleşmiş olan volkanik hareketler sebebiyle engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Sarıkamış; güneyi büyük dağlarla, doğusunun kuzey-güney, batısının kuzeydoğu-güneybatı yönü dağlarla çevrelenmiş konumdadır (Topaloğlu, 2008, s. 197-198; Kırzıoğlu ve Yazıcı, 1999, s.73; Alım, 2016, s.249).

Sarıkamış yöresinin önemli dağları; doğuda Balıklıdağ, Aladağ, batıda Güllü Dağları, kuzeyde Allahuekber Dağları, güneybatıda Süphan Dağı ve güneyde Aras Güneyi Dağları'dır. Bu dağlarda kendi içinde Aladağ, Büyükköse, Çamurlu Dağ, Çember Dağı, Çıplakdağ, Gökdağ, Hazal Tepe, Hüseyin Baba, Kabaktepe, Karanlık Tepe, Karataş, Karşıgüney Tepe, Kavak Tepe, Kıllıdağ, Kondu tepe, Köroğlu, Kösedağ, Küçük Aladağ tepe, Küçük Kumru ve Şehit Tepe gibi önemli yükseltilere sahiptir (Taşkaynaktan, 2011, s.4).

Sarıkamış yöresi, akarsular tarafından oyulmuş ve böylece çevrede derin vadiler oluşmuştur. Çevresine göre daha alçakta kalan Sarıkamış platosu, kuzey-kuzeydoğu yönünde uzanmış, 2100 m yükseltiden başlamaktadır. Aras nehrinin aşındırması sonucu oluşan Karakurt Boğazı, bölgenin en önemli geçididir. Boğaz, Kağızman ile Horasan'ı, tarihi yolları ile de Iğdır ve Kars'ı birbirine bağlamaktadır. Ayrıca burası, zengin akarsu ağına da sahiptir. Akarsular kışın yağan yoğun kar sularıyla beslenmektedir. Yörenin en önemli akarsuyu Kars ve Aras çaylarıdır. Bölge, Kars Çayı dışında büyüklü küçüklü akarsuyu da bünyesinde barındırmaktadır. Turna gölü, Büyük Turna gölü, Asboğa gölü yörenin en önemli geçici göllerini oluşturmaktadır. Bu akarsuların büyük bir kısmı Sarıkamış yöresinde Aras Çayı'na bağlanır (Taşkaynaktan, 2011, s.4). Tarih boyunca jeopolitik konumu nedeniyle Sarıkamış, önemli olmuştur. Bunun sebebi de çevresine

göre yaşamaya daha elverişli bir topografyaya sahip olması, doğu-batı uzantılı tarihi yolların kavşak noktasında bulunması, zengin akarsu havzalarına ve hayvancılığa uygun coğrafi şartlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Taşkaynaktan, 2011, s.4).

1.2. Sarıkamış'ın Tarihçesi

Sarıkamış adı, Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki Sarıkamış Çukuru çevresinde bir Türk boyunun Yukarı Sarıkamış yöresine yerleşmesiyle ilişkilidir. XI. yüzyılda Hazar Denizi ve Aral Gölü arasındaki Sarıkamış ve Aybugur çukurlukları, Aral Gölü'nün yükselmesiyle birlikte sular altında kalmıştır. Bu sebeple insanlar buradan göç etmek zorunda kalmış, ilk önce Selçuklu başkenti Cent'e, oradan da Anadolu'ya göç ederek Yukarı Sarıkamış bölgesine yerleşmişlerdir (Gündoğdu vd., 1999, s.4-10; Kırzıoğlu, 1953, s.55-56; Kökten, 1948, s. 194; Taşkaynaktan, 2011, s. 2). Sarıkamış'ta ilk yerleşimin Milattan önceki dönemlere kadar uzanmasına rağmen, kalıcılık, Bizans döneminde olmuştur. Müslümanların yönetimine Selçuklular döneminde giren Sarıkamış'ta, Sultan Alparslan, 1064 yılında Bizanslılara karşı kazanmış olduğu zafer sonrasında, yörede hâkimiyeti sağlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Sarıkamış ve çevresi Osmanlı topraklarına katılmıştır (1534) (Kırzıoğlu ve Yazıcı, 1999, s.73).

1877-78 Osmanlı Rus Savaşlarını (93 Harbi) takiben imzalanan Berlin Anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum, Ruslara verilmiştir (Erendil, Ankara, 1993, s. 5-6; Kırzıoğlu, 1953, s.55-56). Rusya'nın dağılmasının hemen ardından Sovyet Hükümeti ve Osmanlılar arasında 3 Mart 1918 tarihinde yapılan Brest-Litovsk Anlaşması ile Kars, Batum ve Ardahan yeniden Osmanlı yönetimine bırakılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı ordusu 1918 Şubatında, Erzurum ve Erzincan'ı aldıktan sonra, 1918 Nisanında da Sarıkamış'ı Ermenilerden kurtarmıştır (Erendil, 1993, s. 18).

Mondros Mütarekesiyle bölge; Osmanlı birlikleri tarafından boşaltılmış, fakat Kafkas Orduları komutanı Yakup Şevki Paşa'nın önderliğinde 5 Kasım 1918'de Kars'ta, Milli İslam Şurası Hükümeti kurulmuş, askeri birlikler gönüllü olarak halkın içine katılarak güvenliği sağlamışlardır (Erendil, 1993, s. 5-6).

13 Nisan 1919'da Yakup Şevki Paşa önderliğindeki hükümetin, İngilizler tarafından dağıtılmasıyla eski kargaşa ortamı yeniden doğmuştur (Gündoğdu, vd., 1999, s.4-10; Aydın, 1998, s.1-9). İngilizlerin Müslüman halka karşı katliama giriştikleri haberlerinin hızla yayılması üzerine, Kazım Karabekir hemen harekete geçmiştir. Paşa, İngiliz katliamını durdurmak amacıyla Büyük Millet Meclisi adına, Mustafa Kemal'den izin istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1920'nin Eylül ayı sonuna doğru harekât emrini vermiş, 28 Eylül 1920'de başlatılan harekât sonunda Sarıkamış, 29 Eylül'de Ermenilerden geri alınmıştır (Kırzıoğlu, 1953, s.229; Taşkaynaktan, 2011, s. 4).

2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDA GENEL ORTAM VE OSMANLI RUS İLİŞKİLERİ

2.1. Şark Meselesi: Bu konu; Hıristiyan Avrupa devletlerinin, Müslüman şark devletlerini siyasi olarak hâkimiyetleri altında tutma amacıyla ortaya çıkmış, tarihi ve siyasi bir olaydır. Aslında Şark meselesinin temelinde yatan, Avrupa-Osmanlı, Müslüman-Hristiyan münasebeti olup Haçlı Seferleri zihniyetiyle Avrupa'nın, emellerini kendi menfaatlerine uygun bir şekilde halletmeye çalıştığı bir olaydır.

1071 yılında Anadolu'daki Türk ilerleyişi münasebetiyle Avrupa, Osmanlı karşısındaki politikasını değiştirmek zorunda kalmış, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak amacıyla da Osmanlı devleti karşısında politikalarını değiştirerek bu meseleyi gündeme getirmişlerdir (Ögel, vd., 1992, s. 167; Eden, 1990, s. 7; Akçura, 1920, s. 9). Türklerin Anadolu'ya girmesini ve Rumeli'ye geçişini, İstanbul'un Türklerin eline geçmesini ve Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa'ya geçişini engellemek, Şark meselesinin asıl amaçlarındandır (Yüksel, 2006, s. 27; Yıldırım, 1990, s. 5). Bu politikalar sonucunda Trakya'da Yunanlılar, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te Slavlar ve Sırplar, Anadolu'da Ermeni ve Rumlar, Ortadoğu'yu egemenlik altına almak isteyen devletlerin yardımıyla özerklik ve bağımsızlık taleplerinde bulunmuşlardır (Sonyel, 1986, s.652).

2.2. Osmanlı-Rus İlişkileri: Osmanlı-Rus ilişkileri, XVIII. yüzyılda Rusya'nın güçlenmesi, Osmanlı devletinin zayıflaması üzerine, Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet kurmak istemesiyle başlamıştır. Rusya'nın sıcak denizlere inme isteği, Osmanlı üzerinde emperyalist politikalar uygulamasına sebebiyet vermiştir. Rusya bu emperyalist siyaseti, başta Hristiyan halkları korumak, daha sonra Ortodoks-Slav

kardeşleri Türk boyunduruğundan çıkarmak adı altında gizleyerek uygulamış, bu bağlamda Osmanlı devletini yıkmakla tarihi bir misyon üstlenmek istemiştir (Kurat, 1990, s.99-100).

Fakat Rusya'nın asıl amacı; İstanbul ve Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inmek, Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu elde etmektir (Krayblis, 2001, s. 15). Rusların güçlü ordusu ve bu güçlü ordu yardımıyla yeni kıtalar elde etme isteği, Türk-Rus muharebelerinde Rusların Osmanlı siyasetini meydana getiriyordu. İlk kez Rus Çarı I. Petro (Deli Petro) tarafından gündeme getirilen bu siyaset; başlarda İstanbul, Boğazlar, Kafkasya ve Balkanlar'a aitti. Çar I. Petro, açık denizlere inme politikasıyla ilk olarak Azak'a saldırmış, Osmanlılara karşı başlatılan bu savaş, Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanmış ise de sonraları 1696 yılında Azak Kalesi'ni ele geçiren Rusya, sıcak denizlere açılma konusunda ilk önemli adımını atmıştır (Meram, 1969, s. 69; Kurat, 1990, s. 13). Çar I. Petro'nun ölümünden sonra Rusya, daha da emperyalist bir politika izlemiş, bu sebeple I. Petro'nun kendinden sonra gelecek Çarlara bir vasiyet bıraktığı bilinmektedir. Karadeniz'in, Boğazların, İstanbul'un ele geçirilerek İmparatorluğun Osmanlı ülkesine doğru genişlemesi önerilen vasiyetnamede; ayrıca Lehistan'ın alınması, Akdeniz'e, Hint Okyanusu'na ve Atlas Okyanusu'na çıkılması gerektiği de bu vasiyetinde bildirilmiştir (Gürsel, 1968 s. 31; Yüksel, 2006, s. 31). I. Petro'dan sonra gelenler onun bu vasiyeti doğrultusunda, üzerinde hem ekonomik, hem de stratejik menfaatleri bulunan İstanbul ve Boğazları ele geçirmek amacıyla Osmanlı devletine karşı büyük mücadeleler vermişlerdir (Bolsover, 1966, s. 281). Ayrıca Boğazlar, Rusya'nın Balkanlarda uygulamış olduğu Panslavizm politikası için önemli bir üs noktası konumundadır (Yüksel, 2006, s. 32).

Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar vasıtasıyla sıcak denizlere inmek istemesinin diğer önemli sebepleri, ticari ve ekonomiktir. Soğuk ve buzlu topraklarda mahsur kalmış Rusya, denize muhtaç durumda olup Akdeniz'e ve Okyanuslara çıkmak istemektedir (Akçura, 1920, s.8). Türk-İtalyan ve Balkan Savaşları yüzünden Osmanlı devletinin Boğazları kapatması, Rusya'nın endişelenmesine sebebiyet vermiştir (Bolsover, 1966, s. 283). Ancak Karadeniz ve Boğazları elde etmek kolay değildi, bu yüzden menfaatlerini koruyabilmek için Rusya, farklı politikalar da izlemiştir. Bu politikalardan ilki, Osmanlı devletiyle savaşarak istediklerini elde etmek, diğeri de Bab-ı Ali ile ittifak yapıp

Sultanı, bu anlaşma doğrultusunda Boğazları, düşman savaş gemilerine kapattırmaya zorlamaktı. Rusya bu politikasını ilk olarak1833 yılında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile uygulamıştır. Fakat 1839 yılında Fransa ve İngiltere'nin sert tepkisi, anlaşmayı uygulama sırasında Bab-ı Ali'nin meydana gelen sorunlardan duyduğu rahatsızlık sebebiyle Rus Çarı tutumunu değiştirmiştir. Bu olaydan sonra Rus meselesi, devletler arasında çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1841 yılında imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile Bab-ı Ali, Boğazları bütün savaş gemilerine kapatacağını ve büyük devletlerin de bu maddeleri tanıyacağını bildirmiştir. Bu amaçla Rusya, 1878 Berlin Konferansı'nda ve milletlerarası çeşitli toplantılarla diplomatik faaliyetlerini sürdürmüştür (Kurat, 1990, s. 211-224 Kurat, 1987, s. 121-128; Meram, 1969, s. 204; Kocabaş, 1989, s. 369-374).

Rusya'nın izlediği Boğazlara hâkim olma politikası, 1828 yılında Doğu Anadolu bölgesini kullanarak Karadeniz ve İskenderun Körfezi'ne yerleşmek amacıyla işgal etmiş olduğu Erzurum'dan, Avrupa baskısıyla çekilmesiyle yön değiştirmiştir (Yavuz, 1995, s.6). 1828 yılına kadar Boğazları ele geçirip buradan Akdeniz'e ve sıcak denizlere inme siyaseti Avrupa müdahalesiyle karşılaşınca Rusya, 1828-1877 yılları arasında yeni bir siyaset takip etmeye başlamıştır ki bu siyasetin odağı da Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Bu amaçla başta Erzurum olmak üzere Ruslar, bu bölgeyi Karadeniz, Akdeniz ve İskenderun'a inmek için bir üs olarak görmüş ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için de "Ermeni Sorunu"nun meydana gelmesine sebep olan bir takım politikalar izlemiştir (Yüksel, 2006, s. 33).

2.3. Çarlık Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası: XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ülkelerinin zenginliğinden yararlanmak, Anadolu ve Mezopotamya'da bir takım menfaatler elde etmek amacıyla büyük devletlerin Osmanlı topraklarında uygulamaya koyduğu Şark Meselesi politikasına, Almanya da dâhil olmuştur (Yüksel, 2006, s. 33-34; Kocabaş, 1989, s. 23).

Almanya bu amaçla bölgede, birtakım imtiyazlar elde ederek hedeflerine ulaşmayı, Osmanlı ülkelerinin zenginliklerinden yararlanmayı planlıyordu (Yüksel, 2006, s. 34; Yılmaz ve Yakşi, 2016, s. 9-57). Almanya da tıpkı Rusya gibi, Boğazları ele geçirip sıcak denizlere inmek istiyordu ve bu planlarını, ancak Osmanlı topraklarından geçecek

demir yollarıyla sağlayabilirdi. Bu amaçla "Bağdat Demiryolu Projesi" gündeme gelmiştir. Aynı dönemde başta II. Abdülhamid olmak üzere, diğer devlet adamlarının da demiryolu projeleriyle meşgul oldukları bilinmektedir. Fakat Osmanlı devletinin mali durumu, bu projeyi gerçekleştirmesine uygun olmadığından konu, yabancı yatırımcıların ilgisine bırakılmıştır. Osmanlı devleti, belli önlemlerin alınması durumunda, yabancı devletlere belli imtiyazlar verilmesinde sakınca görmemiştir. Bunun üzerine de Osmanlı toprakları üzerinde emelleri olan yabancı devletler (Almanya başta olmak üzere Rusya) arasında, demiryolu projesi için mücadele başlamıştır. Osmanlı devleti, Bağdat Demiryolu projesinin imtiyaz hakkını, 1888-1903 yılları arasında aralıklarla imzalanan anlaşmalarla Almanya'ya vermiştir (Ortaylı, 2006, s. 109–134; Earle, 2003, s. 57–111; Kurdakul, 1976, s. 86–91; İrtem, 1999, s. 50-75; Yüksel, 2006, s. 34). Almanya ile aralıklarla yapılan anlaşmalara göre; eski Haydarpaşa-İzmit hattı, Ankara ve oradan da Bağdat ve Basra körfezine uzatılacaktı (Hatipoğlu, 1992**,** s. 246). Bağdat Demiryolu imtiyazının, II. Abdülhamid tarafından Almanya'ya verilmesinin en önemli sebebi, Almanya'nın sadece projenin ekonomik ve mali boyutuyla ilgilenmiş olmasıydı (Abdülhamit, 1974, s. 139). Oysa Osmanlı devleti Rusya'ya, Karadeniz sahillerinde ve Erzurum yöresinde demiryolu imtiyazı vermiş, fakat inşaat henüz başlamamıştır. Almanya'da Kayzer Wilhelm'in tahta çıkışıyla Almanlar, siyasi ve politik çabalarını doğuda yoğunlaştırmış, Osmanlı devletini, çıkarları için bir fırsat olarak görmüştür. Özellikle imparator Wilhelm, zayıf Osmanlıyı Asya'daki yayılmacı siyasetinin bir üssü olarak görmüştür (Kılıç, 2003, s. 69). Almanya'ya verilmiş olan Bağdat Demiryolu imtiyazı, 1878 yılında Şark politikasını Doğu Anadolu'ya yöneltmiş olan Rusya'yı rahatsız etmiştir. 1891 yılında, İstanbul Rus Büyükelçiliği kâtibi Çarikov, Bağdat Demiryolu projesinin, Rusya'nın ekonomik çıkarlarına ters düştüğünü belirten bir rapor hazırlamış, bu raporda; projenin, Rusya'nın dışarıya satmış olduğu buğday ihracatını tehlikeye düşüreceğini, Alman mallarının İran ve Afganistan pazarına ulaşmasının Rusya'yı zarara uğratacağını ileri sürmüştür (Hatipoğlu, 1992**,** s. 247; Karadağ, 2004, s. 193-195; Şimşir, Ankara, 1992, s.149). Bağdat demiryollarıyla ilgili endişe içerisinde olan Rusya, bu durumu ortadan kaldırmak için 1899 yılında, Almanya ile Boğazlar konusunda anlaşmaya varmak niyetiyle teşebbüste bulunmuştur. Rusya bu teşebbüsünde, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün gerekli olduğunu ve Boğazların yabancı bir devlet egemenliğinde

olmasının kabul edilemeyeceğini bildirmiştir (Kurat, 1987, s. 127; Ortaylı, 1992, s.126). Aslında Rusya'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmasındaki amaç, Boğazlarda güçlü bir devlet yerine, zayıf bir Osmanlının olması, Doğu Anadolu ve Boğazlar üzerindeki emellerinin gerçekleştirilmesinde, kendilerine kolaylık sağlayacağından kaynaklanmaktadır. Bağdat demiryolu projesiyle, demiryolu ağının Suriye'ye kadar uzatılması fikri, Rusya'nın Kafkasya, Ermenistan ve Doğu Anadolu yolu ile İskenderun'a kadar uzanacak bir Rus demiryolu hayallerine ters düşmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı Rus Çar'ı, Osmanlı devletinin, Bağdat demiryolu ayrıcalığına sahip ülkelere kar güvencesi vermesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çar sadece bununla kalmamış, bu ayrıcalığın Osmanlı hazinesine zarar vereceğini ve bu sebeple Osmanlı'nın 1877-1878 savaşı için tazminat ödeyemeyeceğini ileri sürmüştür (Earle, 2003 s.134–135; Ortaylı, 2006 s.126; Yüksel, 2006, s.36). Bu amaçla Rusya, Ankara-Sivas demiryolu yapımını engellemek için Osmanlı devletinin, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşlarından kalan borcunu hemen ödemesi gerektiğini beyan etmiş ve borcun ödenmemesi durumunda, siyasi ilişkilerin kesileceğini de bildirmiştir (İrtem, 1999, s. 84). Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Zinovyev, Osmanlı hükümetinin bu parayı ödememesi durumunda, Erzurum'a kadar uzanan bir demiryolu ağının yapım ve işletmesinin Rusya'ya verilmesini istemiştir (Ortaylı, 2006 s.134; Yüksel, 2006, s.36). Ankara, Sivas, Diyarbakır, Musul ve buradan da Bağdat'a kadar uzatılması planlan Bağdat demiryoluna, Rusya'nın karşı çıkması sonucu, bu demiryolu hattının Ankara, Kayseri, Harput, Diyarbakır olarak değiştirilmesine rağmen Rusya, buna da karşı çıkmıştır (Hatipoğlu, 1992, s. 248; Aydemir, 1972, s.153-154).

Rusya, Doğu Anadolu ve Erzurum üzerindeki hedeflerinden vazgeçmemiş, aksine gayelerini gerçekleştirmek için diplomatik teşebbüslerde de bulunmuştur. Bu girişimlerin sonucunda 1900 yılında, Rus Dışişleri Bakanı Murayev, yabancıların varlığının artmasından endişelenen Rus hükümeti adına, Doğu Anadolu hududunda ve Karadeniz sahillerinde demiryolu yaptırılmayacağını, Osmanlı hükümetine bildirmiştir. Ayrıca adı geçen demiryollarının yapımını, sadece Türkler ve Ruslar üstlenebilecekti. Böylece Erzurum-Kars, Erzurum-Trabzon demiryollarının imtiyazı, Ruslarda olacaktı (Adamoff, 1969, s. 27; Yüksel, 2006, s. 37). Kısa süreli görüşmelerden sonra 1900 yılında, 10 yıl sürecek olan Karadeniz Anlaşması, II. Abdülhamid tarafından

imzalanarak Rusya'nın şartları kabul edilmiş oldu (Kurat, 1987, s. 132). Bu anlaşmayla birlikte, Almanya'ya karşı Rusya'nın diplomatik girişimleri olumlu sonuçlanarak Ankara merkezli, Anadolu'nun iç bölgelerinin Erzurum üzerinden Kars'a bağlanması yönünde bir demiryolu ağının Rusya tarafından inşa edilmeye başlanmasına karar verilmiştir (Adamoff, 2001, s. 47).

Bağdat demiryolu, stratejik öneminden dolayı, Rusya'nın yakın Doğu'daki emelleri için önemli bir tehlikedir. Osmanlı'nın zayıf durumundan yararlanmak amacıyla Ermenileri ayaklandıran Rusya, Bağdat demiryolu projesinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Çünkü bu demiryolu hattının tamamlanması demek, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin kontrol altında tutulmasına olanak verecek ve bu durum da Rusya'nın çıkarlarına ters düşecekti. Söz gelişi 1877-1878 savaşında, V. Kolordu Şam'dan, VI. Kolordu Bağdat'tan yola çıkmış, Kars'a varıp şehri kurtarana kadar veya Erzurum kuşatmasını önlemek için de çok geç kalınmıştır. Fakat eğer demiryolu olsaydı durum, daha farklı sonuçlanacaktı. Ayrıca, Bağdat demiryolu yapılırsa Rusya'nın, Doğu ve Kuzey Anadolu üzerinde İstanbul ve Boğazları ele geçirme amacı, son derece imkânsız hale gelecekti (Earle, 2003 s.140). Rusya, Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesi konusunda sert bir tutum sergilemiş ve 1910 yılına kadar da bu durumu protesto etmiştir. Rusya'nın Bağdat demiryolu projesinden rahatsız olmasının en önemli nedeni, siyasi ve ekonomik emellerini gerçekleştirmek için Doğu Anadolu'yu, bir üs olarak kullanmak istemesidir. Doğu Anadolu'nun bu denli önemli nedenlerinden biri, şüphesiz stratejik konumudur. Aslında Erzurum'un yüksek dağlarına sahip olacak bir Rusya, aynı zamanda Karadeniz sahillerini ve Anadolu'nun büyük bir kısmını da kontrol edebilecekti. Bundan dolayı Doğu Anadolu Rusya için, çok önemli stratejik bir konuma sahiptir. Demiryolu projesi de dâhil olmak üzere bütün meseleler bu amaç doğrultusunda gerçekleşmiştir.

2.4. 93 Harbi'ni (1877-1878) Hazırlayan Sebepler: Rumi 1293, Miladi 1877-78 yıllarına tekabül eden ve Rumi tarihinden dolayı 93 harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşları, XIX. yüzyılda Osmanlı devleti ile Rusya arasında süren dört savaştan biridir (Bağırcan, 2008, s. 19; Kılıç, 2003, s. 68). 93 Harbi'nin başlamasının en önemli sebeplerinden biri, Rusların Panslavizm politikasıdır. Panslavizm kelimesi, terim olarak ilk kez 1826, J. Herkel tarafından Latince yazdığı bir eserinde kullanmıştır. XVII. yüzyılda ilk temelleri atılmış olan Panslavizm fikri, şairler aracılığıyla yayılmıştır.

Şairler yazmış oldukları eserlerinde, Balkanların Türklerden kurtarılmasının ancak bir Slav devletinin varlığıyla gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu fikrin yayılmasında Hristiyan devlet adamlarının da büyük etkisi olmuştur. O dönemde Rus Çarı'nın emrinde çalışmış olan Yuriy Krijaniç adlı bir rahip, yazmış olduğu eserinde, Rus Çarının, Slav kavimlerini toplaması gerektiğini savunmuş, diğer kavimlerin diğer devletlerin boyunduruğu altında olmasına rağmen, sadece onun devlet olarak ayakta durduğunu ileri sürmüştür. Slav kavimleri, yerleşmiş oldukları topraklar gereği, uzun yıllar Alman ve Türk egemenliği altında yaşamışlar ve bu iki toplumun kültürlerinden etkilenmişlerdir. Zamanla yaygınlaşmaya başlayan milliyetçilik akımı, Panslavizm akımının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur (Kurat, 1953, s. 242-245; Alben, 2009, s. 3). Panslavizm düşüncesinin asıl amacı, Slav kültürünü yeniden canlandırmaktır. Almanlar tarafından sunulmuş olan bu fikir, özellikle Alman filozof J. G. Herder'in Slav ırkına olan sempatisinden dolayı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Slavların, dillerini ve kültürlerini terk etmemelerini savunan Herder'in bu düşünceleri, Slav halkı arasında hızla yayılmıştır. Bir süre sonra Slavlar, haklarının, Ruslar tarafından en iyi şekilde savunulacağını düşünmüş iseler de Rusya, Panslavizm düşüncesine sıcak bakmamıştır. Rus politikasının değişmesiyle birlikte, bu düşünce de değişmeye başlamıştır (Kurat, 1953, s. 249; Alben, 2009, s. 3).

Bu dönemde Osmanlı devletinin zayıf durumu, Rusya'nın genişlemeci politikasını artırmış ve en önemli hedef olan İstanbul ve Boğazları ele geçirme siyasetini gündeme getirmiştir. İstanbul ve Boğazlarda hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, bu hedefi için her türlü yolu denemiştir. Rusya'nın en önemli rakiplerinden olan İngiltere ve Fransa da İstanbul ve Boğazlar üzerinde egemenlik kurmak istemiştir. Bunun üzerine Rusya'da Panslavizm etkisi artmış, tüm Slavları tek çatı altında toplama fikri destek görmeye başlamıştır (Alben, 2009, s. 3-4).

Rusya, Panslavizm düşüncesini yaymak için çeşitli yollar denemiş, en önemli adımı da eğitim konusunda atmıştır. Bu amaçla Rusya, diğer Slav ülkelerinden gelen çocukların eğitimi, Slav kilise ve okullarına yardım, kitap dağıtımı için çeşitli fon ve yardım cemiyetleri kurmuştur. Çocuk ve gençleri Slav birliği yönünde yetiştirip alt yapıyı oluşturmaya başlamıştır. Rusların, 1853-56 yılında Kırım Savaşı'nda yenilmeleri ve Avrupa karşısında kendilerini yalnız hissetmeleri, bu faaliyetlerin başlamasına sebep

olmuştur. Slavlar, kültür ve benliklerini korumak amacıyla Rusya'ya yaklaşmalarına rağmen Rusya, Kafkasya'dan başlayarak tüm Slavları Ruslaştırmaya başlamıştır. Çek, Hırvat ve Slovaklar, bu fikre karşı çıksalar bile Rusya, bu plan için kendine taraftar bulmuştur. Slav birliği yerine Rus hâkimiyetinin egemen olmasını isteyen Rus aydınlara göre Panslavizm, Rus dilinin tüm Slavlar tarafından kabul edilmesi gerektiğini, Katolikliğin değil, Ortodoks kilisesinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Aydın, 2005, s. 3; Kurat, 1953 s. 255-262; Alben, 2009, s. 4).

Rusya bu amaçla, Moskova'da toplantılar yapmış ve 1867 yılında yapılmış olan Slav Kongreleri ile amaçlarını gerçekleştirmeye başlamıştır. Dergi ve kitapların bu konu ile ilgili yayınları, Rus olmayanları Ruslaştırma çalışmalarına yöneliktir. Rus yazar Danilevsky'nin Panslavizm ile ilgili yazıları, 1871'de Stachov tarafından "*Rusya ve Avrupa*" adıyla yayınlanmış olup bu kitap, Panslavizm'in rehberi olmuştur. Bu yazar Ortodoksluğu, Hıristiyanlığın tek mezhebi olarak görmüş, Türklerin asıl rolünün Ortodoksluğu korumak olduğunu ve bu görevin artık Ruslara verilmiş olduğunu savunmuştur. Danilevsky bununla da yetinmeyip kitabında, muhtemel Slav devletinin sınırlarını bile çizmiştir. Bu sınırlar Osmanlı devletinin egemenliğindeki Makedonya, Eflak, Boğdan, Kıbrıs, Girit, Rumeli, İstanbul ve Boğazları da içerisine almaktadır (Kurat, 1953 s. 263-265; Alben, 2009, s. 4-5).

Önemli sebeplerden biri de Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımından dolayı, Balkanlarda başlayan isyanlardır. Özellikle Bulgar isyanı, 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1861 yılında Eflak ve Boğdan Beyliklerinin birleşip Romanya'ya karşı ayaklanmaya başlamaları, 1830'da özerkliklerini ilan eden Sırpların, 1867'de bağımsızlarını kazanmaları, Balkanlarda başlayan isyanların kanıtıdır (Kurat, 1998 s. 567-568).

2.5. 93 Harbi (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşı: Bu Savaş, Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve ekonomik geleceğini belirlemesi açısından büyük öneme sahiptir. Çarlık Rusya, Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmak ve Avrupa'yı kendi topraklarına katmak, İstanbul ve Boğazları ele geçirip sıcak denizlere inme arzusuyla Osmanlılarla birçok kez savaşa girmiştir. Ayrıca Rusya'nın 1853 yılında mağlup olduğu Kırım Savaşı'nın intikamını almak istemesi, Osmanlı topraklarında yaşayan Slav ve Hristiyan azınlıkları korumak

amacıyla Osmanlı'nın içişlerine karışması, savaşın en önemli sebeplerinden biridir. XVIII. yüzyıldan itibaren, amaçlarını gerçekleştirmek için Rusya, her fırsatta Osmanlı devletine savaş açmıştır. Çarlık Rusya'nın öncelikli amacı, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek olsa da Kafkasya ve İran üzerinden Basra Körfezi'ne inmek istiyordu. Bu amaçla XIX. yüzyılda; 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 yıllarında Osmanlı'ya savaş açılmıştır. Bu savaşlarda istediği sonucu alamayan Rusya, türlü bahanelerle 1877-1878 yılında Osmanlı devletine karşı bir savaşa girişmiştir (Öztürk, 2002, s.117-118). Rusya bu savaşla Osmanlıları mağlup ederek Avrupa'yı ele geçirmek ve burada hâkimiyet kurmak istiyordu.

93 Harbi, iki cephede cereyan etmiştir. Tuna ve Kafkasya olarak bilinen bu cephelerden Tuna cephesi, başkumandan Serdâr-ı ekrem Müşir Abdülkerim Nâdir (Abdi) Paşa tarafından yönetilmiştir. Bu cephede bulunan kuvvetler üç orduya ayrılmıştır. Batı grubunun başında ünlü Plevne savunmasıyla tarihimize geçen Müşir Osman Paşa, Doğu ordusunun başında Müşir Ahmed Eyüp Paşa, Güney ordusunun başında ise Müşir Süleyman Paşa bulunmaktaydı (Eltur, 2009, s. 125).

Tuna cephesini yöneten Abdülkerim Nadir Paşa'nın, düşmanı, Tuna nehrinde durduramaması sebebiyle savaş yarı yarıya kaybedilmiş ve Osmanlı'nın Tuna Nehri önünde Rusları durdurma ümitleri suya düşmüştür. Paşa, bu başarısızlığından dolayı bir süre sonra mahkûm edilmiştir. Durmak bilmeyen Rusya, Balkanlardaki Şipka Geçidi'ni işgal ederek Edirne ve İstanbul'u ele geçirme hedeflerine bir adım daha yaklaşacaktır. Fakat Osman Paşa ve dört bin kişilik ordusu, Plevne'ye gelip burada alelacele siperler kazdırmış, ardından yer altından bütün tabyaları birbirine bağlayarak Rus ordusunun ilerleyişini durdurmuştur. Bunun üzerine Rus başkumandanlığı, güçlü kuvvetlerini Plevne'ye göndermişse de Osman Paşa'nın üst düzey idaresi ve az sayıdaki Türk ordusunun cesaretiyle kalabalık Rus ordusu bozguna uğratılmıştır. Fakat Osman Paşa'nın ordusundaki yiyecek ve cephane eksikliği, Plevne'de 5-6 ay Osmanlı ordusunun kuşatılmasına sebep olmuş ve bütün direnmelere rağmen Osman Paşa, Rus ordusu tarafından yaralı olarak esir alınmıştır. Buna rağmen Rus generaller, Osman Paşa'ya duydukları saygıdan dolayı ona kılıcını teslim etmişlerdir (Eltur, 2009 s.125; Armaoğlu, 1997, s. 519; Özcan, 2012, s. 240). Osman Paşa tekrar ordunun başına geçmiş, fakat yardım alamadığı için Rusya'ya 10 Aralık 1877 yılında boyun eğmiştir.

Plevne'yi ele geçiren Ruslar, durmak bilmeden saldırılarına devam etmiş, Sofya, Niş ve Vidin'i aldıktan sonra, Edirne'ye doğru ilerlemişlerdir. Edirne'yi de ele geçiren Ruslar, Yeşilköy'e kadar ulaşmış, böylece Osmanlı ordusu, Rus birlikleri tarafından mağlup edilmiştir (Eltur, 2009 s.126; Koyuncu, 2013, s.179*).*

Savaşın ikinci ayağı, Kafkas Cephesi'dir. Kafkas Savaşı'nda Rusya'nın asıl hedefi, Kars ve Erzurum idi. Türklerin amacı ise Kafkaslarda yerli Müslümanların Rusya'ya karşı başlatmış olduğu ayaklanmayı desteklemekti. Aslında her iki ordunun amacı da yerli halktan oluşan düzensiz ordulardan faydalanmaktı. Bu iki devletten ilki (Rusya), bu savaşa, Kafkas ordusunun birlikleriyle girmek istiyordu. Rusya; Türklere karşı yedi tümen kurmuş, bu tümenlerden dördü devreye sokulmuşken üçü, savaşın arka planını düzenlemekle görevlendirilmişti. 21 Eylül 1876 yılında Gümrü Kalesi'nde bulunan dört birlik, kuşatma tabyası ve bazı yerli birliklerle birlikte savaş alanına götürüleceklerdi.

Türk ordusunun başında Ahmet Muhtar Paşa, yüz yirmi beş bin kişilik Rus ordusunun başında da Ermeni asıllı Melikov bulunmaktaydı (Şirokorad, 2009, s. 437-438). Asker ve toplarıyla Türk ordusundan kat kat daha güçlü olan Rus ordusuyla savaş, 12 Nisan 1877 yılında ilan edilmiştir. Kıran kırana devam eden savaş, 15 Ekim 1877 Alacadağ Meydan Muharebesi, Kafkas Cephesinin dönüm noktası olmuştur. Türk ordusu komutanı Ahmet Muhtar Paşa, ordunun daha fazla kayıp vermesini önlemek için Erzurum'a çekilmiştir. Ordunun Erzurum'a çekilmesinden doğan boşluğu değerlendiren Ruslar, 18 Kasım 1887 tarihinde Kars'ı ele geçirmiş ve gözlerini Erzurum'a dikmiştir. Fakat Erzurum halkının da katılmış olduğu savunma sonucu Erzurum, düşman işgalinden kurtulmuştur (Eltur, 2009 s.125-126*;* Kılıç, 2003, s.68-71).

Sınıflara ve yeteneklere göre ayrım yapılmadan oluşturulan Türk ordusu, eğitimden yoksun, orduya top atış eğitimi verilmemiş, birlikler yürüyüşe alıştırılmamış olduğundan, ordu disiplinsiz hareket etmiştir.

Donanma bakımından Avrupa'da üçüncü olan Osmanlı'da, yeni alınan gemilerin teknik işlemlerinden anlayacak eleman bulunmamaktaydı. Tüm bu eksiklikler sebebiyle savaşı kaybedeceğini anlayan Sultan II. Abdülhamid, barış mücadelesine girişmiştir. Osmanlı'yı büyük kayıplara uğratmış olan savaş, 31 Ocak 1878 yılında Edirne Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son bulmuştur. 3 Mart 1878 tarihinde Ruslarla

Ayastefanos (Yeşilköy) Anlaşması imzalanmıştır (Eltur, 2009 s.126; Süral, 1997, s. 24; Koyuncu, 2013, s.179). Mütareke ile barış anlaşmasının bir arada olduğu bu anlaşma ile Rumeli, bir anda Osmanlıların elinden çıkmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Akdeniz Adaları, Osmanlı toprakları içerisindeydi. Fakat Tuna kıyılarından Adriyatik'e kadar uzanan bir imparatorluğun önemli bölümünü oluşturan Osmanlı Avrupa'sı, Rusların egemenliğine girmiştir. Bunun sonucunda Balkanlarda, Bulgarlar lehine küçük bir imparatorluk kurulmuş ve bu durum, sadece Osmanlıyı değil, Yunanistan, Sırbistan, Almanya, Avusturya ve Britanya'yı da rahatsız etmiştir (Ortaylı, 2014, s. 85). Osmanlı ordusu büyük güç kaybetmiş, adeta yok olmuş, Rusya ise Osmanlı karşısında büyük zafer kazanmıştır.

Avusturya-Macaristan ve Almanya, Rusya'nın Balkanlarda egemenlik kurmasını istemezken Britanya, Slavların Ege üzerinden sıcak denizlere inmesinden korkmaktaydı. İngiltere'de, önemli şahsiyetler de dâhil olmak üzere hiç kimse, Rusya'nın Balkanlarda egemenlik kurmasını istememiştir. Tüm bunlara rağmen Rus ordusu Ayastefanos'a (Yeşilköy'e) kadar ilerlemiş, fakat tıbbi sorunlar Rusya'ya büyük sıkıntı vermiştir (Ortaylı, 2014, s. 85). Savaş başlangıcında İstanbul'dan ayrılan Rus büyükelçileri Nicolai Ignatiev ve Alexandr Nelidov delege olarak, Osmanlı hariciye nazırı Safvet Paşa ve Berlin sefiri Sadullah Bey, Osmanlı delegeleri olarak anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşmayla birlikte Bulgaristan, Makedonya ve Trakya'ya sahip olmuş, ayrıca Bulgaristan'ın ordusu da olacaktı. Ancak bunlar, büyük devletlerin müdahalesiyle gerçekleşememiştir. Bulgaristan'ın hâkimiyet alanları küçülmüşken Karadağ, anlaşmadan en karlı çıkan devlet olmuştur. Savaşta Rusya'nın yanında yer alan Romanya, topraklarından olan Besarabya'dan bir parçayı Rusya'ya vermiş, karşılığında Kuzey Dobruca'yı almıştır. Böylece Romanya'nın Rusya'ya vermiş olduğu destek de karşılıksız kalmıştır (Ortaylı, 2014, s. 86).

Doğu'da; Batum, Kars, Ardahan ve Beyazıt'ın, savaş tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Rusya'ya verilmesi, Kotur ve civarının İran'a bırakılması, Rusya'ya karşı Osmanlı Devletinin Hıristiyanlar yararına reformlar yapmayı üstlenmesi gibi hükümler de Ayastefanos Antlaşmasının maddeleri arasında kabul edilmiştir (Hallı, 1970, s. 20-21; Eltur, 2009 s.126). Ayastefanos Antlaşması, ayrıca bir ön barış özelliği taşımaktadır. Rusya'nın Edirne'ye saldırması sonucunda İngiltere ve Avusturya, barışın sadece

Avrupa Konferansı'nda düzenlenebileceğini ileri sürmüş, Rusya'nın, İngiltere ve Avusturya'nın bu tutumunu kabullenmiş olması, Ayastefanos Antlaşmasına bir ön barış niteliği kazandırmıştır (Eltur, 2009 s. 126). II. Abdülhamid tarafında kabul edilmeyen bu antlaşma, Balkanlar'da Rus etkisini artırdığından Avrupa devletlerini telaşa düşürmüş ve Berlin'de bir kongrenin toplanması gerektiğine karar verilmiştir (Eltur, 2009 s. 127). 1878 yılında Rus hükümeti, Berlin'de yapılan antlaşmayı imzalamıştır.

Bu antlaşmayla birlikte Ayastefanos Antlaşmasının Osmanlı aleyhine olan 29 maddesi 64 maddeye çıkarılarak Osmanlı devletine imzalatılmıştır (Şahin, 1988, s. 129). 13 Haziran-13 Temmuz tarihli Berlin Kongresi kararlarına göre; Doğu'da Kars, Batum ve Ardahan Ruslara verilmiş, Osmanlılar, bugünkü Türkiye'nin üçte birine yakın toprak kaybına uğramıştır. Romanya, Sırbistan ve Karadağ, Balkanlar'da bağımsızlıklarına kavuşmuş, Bulgaristan, Tuna nehri ile Balkan Dağları arasında, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Osmanlı'ya bağlı özerk bir prenslik olmuştur. Tüm bunlara rağmen Osmanlı devleti, 802 milyon 500 bin Frank savaş tazminatı ödemiştir (Eltur, 2009 s. 127). Berlin Kongresi ile birlikte Bosna-Hersek ve Kıbrıs, Osmanlıların elinden çıkmış ve Osmanlılar, yüklü miktarda savaş tazminatı ödemiştir. Buna rağmen Makedonya ve Edirne ilinin bazı bölümlerinde Osmanlı hâkimiyeti devam etmiş, Bulgarlar, Ege'den uzaklaştırılarak Doğu'da Beyazıt ve Eleşkirt, Osmanlılara verilmiştir (Eltur, 2009 s. 127; Ortaylı, 2014, s. 87). Ayastefanos Antlaşmasıyla büyük kazançlar elde eden Rusya'nın, Berlin Kongresiyle bazı hakları sınırlandırılmıştır. Ayrıca bu antlaşmayla Rusya'nın büyük Panslavizm hayalleri de sona ermiştir. Osmanlı devletinin parçalanmasına sebep olan Berlin Kongresiyle Osmanlılar büyük miktarda toprak kaybetmiştir (Eltur, 2009 s. 128).

3. BÖLÜM: XIX. YÜZYIL RUS MİMARLIK TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Rus mimarisi, öncelikle devlettin sanat anlayışını yansıtan kiliseler üzerinde gerçekleşmiştir. Rus mimari gelişiminin kilise inşaatı; karmaşık, dini, tarihi, kültürel ve ideolojik bir fenomendir. Rusya'daki Ortodoks Kilisesi, manevi değerlerin kaynağı ve devletin güç kaynağı idi. Yani, bir sosyal kurum olarak kültolojik ve devlet kurma işlevlerine hizmet ediyordu. Doğal olarak, tapınaklar sadece manevi hayatın merkezleri değil, aynı zamanda en önemli mimari anıtlardı. XIX. yüzyıl Rusya'sında kiliseler, devlet desteğiyle inşa edilmiş mimari eserlerdir. Çünkü devlet düzenine en çok bağımlı olan, kilise sanatı alanında, gücün kurumlar üzerindeki etkisi, ilk önce mimaride görülür. 1830-40'lardaki klasisizm yerini, XIX. yüzyıl tarihselliğinin egemen olduğu bir dönemde, yerini eklektisizme bırakmıştır (Кириков, 1993, s. 210; Кириченко, 1988 s. 135; Берташ, 1998, s.118; Заварихин, 1989, s. 35-43; Зайцева, (t.y.) https://slovo-bogoslova.ru/culturology/khram-voskreseniya-khristova-spas-na-kro/).

XIX. yüzyıl Avrupa mimarisinde yaygınlaşan "retrospektif (geriye dönük) stilizasyon" mimarisinin veya eklektizmin temel özelliği, "Akıllı seçim" temelinde bir mimari görüntünün oluşmasıydı. Betonarme bir yapının ideolojik ve işlevsel içeriği ile ilişkilendirilmiş, geçmiş prototiplerin cepheleri hem bireysel detay işaretleri hem de geleneksel yapı oluşturma ilkelerine uygun olarak bütünleşip kanıtlamıştır. Dini yapıların inşası, manevi ve ulusal canlanma sembolü kurucusu olan Mimar Konstantin Ton (1799-1881) tarafından Rus tarzında inşa edilen tapınaklar Nicholas'ın saltanatı döneminde hâkim olan dünya görüşünün bir özelliğidir. Ayrıca Art Nouveau (Jugendstil, Art Nouveau), büyük ölçüde Petrine reformlarından itibaren kaybolan ve eski Rus mirası üzerindeki çalışmalara yönelen ulusal geleneği geri getirmeye çalışmıştır (Худин, 2010, s. 18-20; Берташ, 1997, s. 19-28; Заварихин, 1989, s. 138-142; Евгеньевна, 2014, s. 12-22).

Rus ulusal üslubunda tapınak inşa etme olgusu, İmparator I. Nicholas'ın doğrudan katılımıyla ortaya çıkmıştır. Rus stilinin yayılmasına, iki fenomen katkıda bulunmuştur. Bunlar, Nicholas ve Alexandrov'dur. Bu konuda belirleyici rol, 1817 yılında A. N. Olen'in Sanat Akademisi başkanlığı görevine atanmasıyla gerçekleşir. Bu da Rusya'da, Rus mimarisinin gelişimine bilimsel bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşım, mimarların

özellikle uygulamalı olan restorasyonlar için anıtların ampirik incelemesini içeriyordu. İkincisi, 1840'larda Rus ulusal üslubunun tapınak yapımında kullanılması, sadece edebi ve sanatsal değil, aynı zamanda mimari eleştiriyi de beraberinde getirdi. Bu sayede Rus mimarlık eleştirisi, tapınak inşa sürecini yeni bir aşamada doğrudan algıladı ve bir dizi yazar, Mimar Konstantin Ton'un, eserlerinin önemini anlamaya çalıştı. Mimar Konstantin Ton, tapınak mimarisindeki yeni eğilimleri, olumlu bir şekilde değerlendirdi ve tapınak inşaatının iç geleneğini sürdürmesine katkı sağladı. Modern zamanların Hıristiyan mimarisi ve Rus mimarisinin evrimini inceleyen Sviyazev, Ton'un, Rus mimarlığında Ortodoks tapınak mimarisinin lider rolünü canlandırmasının önemini, mimarlığın eski Rus geleneklerine dayanmasına ve bu sayede gerçek Hıristiyan yoluna geri çevirmesine bağlamıştır (Безсонов и другие, 1956, s. 443-450; Ростиславов, 1910, s. 24; Чернышев, 1937, s. 13-22).

İmparator I. Nicholas'ın hükümdarlığı döneminde, mimari kavramlarda kayda değer bir değişim gözlenmekteydi. Mimar Ton'un dehası, Çar'ın fikrini kavraması ve bu fikri halkın özgün mimarisi ile yeniden yansıtmasıdır. Mimaride eklektizmle birlikte, yeni stiller ve geriye dönük yeni adımları atıldı. Bu adımlar, devletin en üst tabakası tarafından da desteklendi (Кириченко, 1978, s. 75; Борисова, 1986, s. 20; Пилявский В.И. и другие, 2003, s. 454-456; Веймарна, и Колпинского, 1966, s. 848).

XIX. yüzyılda Rus yönetimi, 1802 ile 1864 yılları arasındaki inşaat faaliyetlerinde çeşitli planlara sahipti. Bunların içerisinde en önemlisi, büyük ölçüde devlete ait binaların inşaatını ve bakımını finanse etme fikriydi. Mimari uygulama, merkezi düzenleme koşulları ve devlet tarafından sıkı kontrol ve koşullarla belirlenmiştir. Bu sıkı kontrolün nedeni, büyük ölçüde kamu binalarının inşası ve bakımıyla ilgili finansman özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.

XIX. yüzyılın ortalarında devlet yapısı, reformlar ile yavaş yavaş değişirken, devlet, mevcut örneklerin kapsamını azaltmış, hemen her yerde, mimarların özel faaliyetlerinin onaylanmasını destekleyen koşullar geliştirilmiştir (Кириченко, 1978, s. 75-106; Чернышев, 1937; s. 2).

Bu süreç, birkaç aşamadan geçer; 1826'dan bu yana, Rus İçişleri Bakanlığı'nın emriyle, tüm fabrika binalarının örneklerinden saparak yeniden tasarlanmalarına izin verilir.

1831 tarihli kararname ile Rusya'da binaların çizimleri için gerekli olan özel şartlar ve bunların açıklığı için kurallar geliştirilir. 1832'de kurulan inşaat ve teknik ofisler, daha sonra inşaat ve yol komisyonları olarak yeniden adlandırılır. Son olarak, yönetim sisteminin âdem-i merkezileştirilmesi süreci, 1864'te Rusya'nın hemen hemen tüm illerinde inşaat ve teknik komitelerin oluşturulmasıyla tamamlanır. Yapılan değişikliklerle birlikte, şehirlerin mimarisi, büyük ölçüde yerel yönetimlerin inşaat komitelerinin faaliyetleriyle belirlenir (Заварихин, 1989, s. 35-43; Кириченко, 1978, s. 46; Кириченко, 1986, s. 37).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yeni bir mesleki faaliyet mekanizmasının ortaya çıkması, yerel yönetimlerin inşaat komitelerinin üzerinde devlet kontrolünün sağlanması, mimarinin örnek bir projeden yürütülmesine olanak tanır. Bu durum, 1858 tarihli kararname ile de teyit edilir. Daha sonra bu eylem, il özel idareleri tarafından yayılarak burada özel mimari uygulamaların geliştirilmesi sağlanır (Заварихин, 1989, s. 35-43; Кириченко, 1978, s. 46; Кириченко, 1986, s. 37).

Bu koşullar altında, inşaat faaliyetleri belirgin şekilde artarak bazı eyaletlerde komisyonlar oluşturulur. Komisyonun kurulduğu eyaletlerden biri de Tambov 'dur. 1865' te kurulan ilk bina komisyonu ile ofis çalışmaları sürecinin önemli ölçüde artmasına, yerinde projelerin geliştirilmesi ve binaların daha hızlı bir şekilde koordine edilmesi, mimarların özel pratiğinin gelişmesini sağlamıştır. Her bir bölgenin gelişen mimari özellikleri, büyük ölçüde yerel yönetim yapılarının faaliyetlerini belirler. Bu faaliyet alanında, geniş kentsel sorunların çözümü buna dâhil edilmemesine rağmen, 1860'ların reformlarından kaynaklanan yeni bir kentsel yaşam modeli oluşturma sürecinde, bazı düzenleyici mekanizmalar, kentsel çevreyi geliştirir.

Rusya'daki yasal değişikliklerin sonucu, yeni ve öncelikle ekonomik kategorilerdeki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesiydi. Şehrin kamu tesislerine ihtiyacı olduğu bir zamanda, başka Avrupa şehirlerinde kabul edildiği gibi yerel eyalet hükümeti, sermayenin dışında, binalardan alınacak olan vergi kârının ekonomiye büyük fayda sağlayacağı düşünülmüştü.

Mimari modelinin ilk büyük ticaret kurumu olduğu Moskova'da, 1900'lerde ortaya çıkan ünlü tüccar M. Shorshorov, önemli bir imtiyaza sahipti. M. Shorshorov,

mimarideki yapım süreçlerinin düzenlenmesi ve sözleşme ilişkilerinin onaylanmasında önemli rol oynamıştır. Binaların yapım şartlarının sınırlı olması, kentsel inşanın dinamiklerini kontrol etmeyi mümkün kılar ve yapıların yerine bağlı olarak geçici maliyetlerin ve nesnelerin diğer özelliklerinin (sermaye, kat) belirlenmesi, kentsel alanlardaki gelişimin homojenliğinin korumasını sağlar.

Eyaletlerde kentsel gelişim sorunlarını çözmek için geçici komitelerin kurulmasına ve bu komiteler, aktif olarak harekete geçerler. Bu komitelerin finansal kaynakları, yerel tüccarlar ve üreticilerin bağışlarıydı. Kentsel yapıların yoğunlaşması, bu süreçte benimsenen mekanizmalar, sosyal ve hukuksal ilişkilerin düzenlenmesi ile kolaylaştırılmıştır. Arazi değerlerinin özellikle Tambov eyaletinde yüksek olması göz önüne alındığında, yapılaşma, bu bölgede yoğunlaşmış, binalar birbirine yakın şekilde inşa edilmiş ve hemen hemen tüm blokları işgal eden avlular oluşturulmuştur. Şehrin bu bölümünde binaların kat sayısının 3-4 kata kadar çıkması, kentsel alanın fonksiyonel bölgelere ayrılmasını daha açık bir şekilde tanımlamış, merkezin gelişimi için yeni sınırlar ve yönler belirlenmiştir.

Mekânsal gelişme, daha önce devlet ve konaklama binalarının bulunduğu Katedral Meydanı'nda ortaya çıkmış daha sonra Çarşı Meydanı'na doğru kaymış ve binalar ana kentsel yollar boyunca gelişmiştir. XX. yüzyılın başlarında belirli eyalet (Tambov vb.) merkezlerinde, kamu binaları, karlı evler, ofisler, kulüpler ve bankalar bir arada inşa edilmiştir. Küçük sanayi işletmeleri ise şehrin çevre çizgisi boyunca, arazilerin daha ucuz olduğu yönlere dağılmıştı. Yeni master planında, kentsel alanların bölünmesi, binaların mimari özellikleri göz önüne alınarak yapılmıştır. Bu durum, kentsel hükümetin özel olarak işaretlenmiş taş binaları inşa etme zorunluluğu sayesinde de mümkün olmuştur. Böylece, en prestijli bölgeler haline gelen topraklarda büyük ticari kuruluşlar, karlı evler ve pahalı konaklar yoğunlaşmıştır (Заварихин, 1989, s. 43; Кириченко, 1978, s. 46; Кириченко, 1986, s. 37).

Kentsel çevrenin yapısal dönüşümlerine ek olarak, reform sonrası dönemde hüküm süren koşullar, mimarlık pratiği yöntemlerinde değişikliklere yol açmış, inşaat projelerinin tasarımında mimarların yaklaşımını ortaya koymuştur. Eyalet inşasında, başkentlerin ve Rusya'nın büyük şehir mimarisinin ikincisi, XIX. yüzyılın ortalarında,

yapıların tasarım süreci ve montaj aşamasında kurulmuştur. Proje faaliyetleri, kamu hizmetinde veya özel atölyelerde bulunan mimarlar ve mühendisler tarafından gerçekleştirilir. Binaların inşası, büyük tüccarlar, girişimciler ve eyaletlerdeki müteahhitler tarafından gerçekleştirilir. İl Hükümetinin inşaat bölümü, İçişleri Bakanlığı'nın (St. Petersburg) yetkisi altında ve bu kurumun çalışanları arasında oluşturulmuştur. Bölüm yetkililerinin kompozisyonu ve hiyerarşisi, kurum içerisinde dört üyenin varlığını zorunlu kılıyordu.

XIX yüzyılın başında tarihi binaların mimarisi, Rusya'nın taşra kentlerinin yapımında etkin rol oynamıştır. Her şeyden önce, mimarların çevreye aktif katılımının sonucu olarak mimarların hazırlanmasında, 1842 yılında "Mimarlık ve İnşaat Mühendisleri" olmak üzere, iki özel okuldan oluşan İnşaat Mühendisleri Enstitüsü (inşaat okulu) ve bu döneminde ortaya çıkan İmparatorluk Sanat Akademisi, önemli rol oynamıştır. Akademi ve İnşaat Okulu'nun kursunu tamamlayanlar, kamu hizmetine katıldıklarında çeşitli ayrıcalıklardan yararlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında mimarlık okul mezunlarına, Rusya'nın büyük şehirlerinde ve başkentte talep artmıştır. 1864'teki inşaat reformu ile birlikte eyalet, kendi mimari kadrolarını oluşturmaya başlar. İçişleri Bakanlığı aracılığıyla uzmanlara dağıtılan uygulama pratiği sayesinde, XIX. yüzyılın sonunda, çoğunluğu St. Petersburg İnşaat Mühendisleri Enstitüsü'nün temsilcileri olan bir mimar-profesyonel topluluğu, Tambov'da ortaya çıkar. Kentin ünlü mimarları arasında Rus Sanat Akademisi mezunları da bulunuyordu. Bu dönemde önde gelen mimarlık okullarının uzmanları için eğitim programlarında önemli farklılıklar olduğu da bilinmektedir. Sanat Akademisi'nde öğrencilerin sanatsal gelişimine daha fazla önem verilmiş, kendi özgün tasarımını yapabilen inşaat mühendisleri ise öncelikle mimar ve tasarımcı olarak çalışmışlardır. Örneğin, F.A. Svirchevsky, eyaletlerde birkaç kilise inşa ederken kendi özgün tasarımını etkili bir şekilde uygulayarak birçok orijinal, geniş açıklıklı tavan geliştirmiştir. En canlı mühendislik tasarım yöntemleri, Asil Meclisi'nin evi olan Rus müzik toplumunun Tambov Şube binalarının inşası sırasında belirlenir. Binaların plastik yüzeylerine ve dekoratif kayıtlarına daha fazla önem verilir. Karakteristik üslup anlayışına sahip mimarlar, kompozit malzemelerde yaygın olarak

kullanılan sıva kalıplama, dekoratif ferforje[1] ızgaralar ve diğer sanatsal elemanlar biçimindeki karmaşık süs eşyalarını, yapılarında kullanmışlardır. Karakteristik üslup anlayışına sahip mimarların çoğu, aynı zamanda yerel eğitim kurumlarında, sanatsal ve pedagojik etkinliklere katılarak okullarda resim ve zanaat öğretirler. Sermayenin, sanat ve inşaat okullarının etkisi, kentsel mimarinin stil yönelimini de etkilemiştir.

XIX. yüzyılın sonundan itibaren eklektizmden moderniteye ve daha geriye dönük tüm eylemler buradan yayılmıştır. Mimari yaratıcılık, Rus eğitim uzmanlarının resmi atamaları doğrultusunda sık sık hareket etmelerini hesaba katarak, çoğu şehir mimarına ilişkin "yerel mimar" terimi pek uygulanmamıştır. Profesyonel mimarlar topluluğunun oluşum dinamikleri, 1865-1877 yılları arasında, bu şehir mimarlarının kalifiye olduklarını göstermektedir. Ustaların çoğu, "klasik" mimari yapımının en parlak dönemi, geç klasikleşme döneminin yaratıcı yöntemini ortaya çıkarır. Aslında bu durum, XIX. yüzyılın ikinci yarısında mimarlık pratiğinde ortaya çıkan muhafazakârlığı açıklıyor. Pek çok kentsel yapının kullanılmama sebebi, sadece başarısızlıkları değil, aynı zamanda yapısal bozulma tehlikesinden de kaynaklanır. Binaların ve yapıların ilk kaçak denetimleri, en ufak ayrıntıda bile yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi ihtiyacını ortaya çıkarır. Çünkü şehir hükümetinin arşivlerinde, sadece kentsel yapıların doğru çizimleri mevcuttu. Her bir yapının öncelikli olarak detaylı çizimleri hazırlanır, daha sonra sadece iyileştirmeler için tahminlerin hazırlanmasına geçilirdi.

Kentsel gelişim konusundaki değişikliklerle birlikte, bazı eyaletlerde nüfus 48 binlerde iken bu sayı 1917'nin başında yaklaşık 70 bin kişiye ulaşır. Bu da kentsel yaşamda yeni tip binaların ortaya çıkmasına neden olur. Başkentin kültürel hayatı, yeni bir il modeli oluşturma sürecinde, ana referans noktasını meydana getirmiştir. Ünlü yetiştiriciler, Moskova'daki S. Mamontov'un yanı sıra, yetenekli gençlik çevresini bir araya getirerek kültürel gelişime katkıda bulunur. Aseeva, yeni kentsel mülkün yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası haline gelen amatör ve profesyonel birçok çevreyi ve topluluğun oluşumuyla ilişkilidir. Bazı eyaletlerin kentsel çevresi, mimarisinin kendine özgü özelliği ve aynı zamanda Rusya'nın diğer illeri de bu dönemde başkentlerin etkisiyle belirlenir. Bir

[1] Dövme demir. Bilgi İçin bkz. Hasol, 2009, s.70.

önceki döneme göre, şehir merkezinin bileşimi, valinin evi, katedral, posta ofisi vb. yerler tarafından oluşturulup karlı evler, bankacılık, eğitim alanları ile tamamlanır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan yeni kamu binaları arasında, her türden hastanelerin yanı sıra, yaşlılar, engelliler ve çeşitli hayır kurumları da vardı. XIX. yüzyılın başlarında eyaletlerdeki mimari üslup gelişimi, bir bütün olarak Rusya'nın bütün eğilimleri tarafından belirlenir. Ancak, başkentin ve Rusya'nın büyük şehirlerinin mimarisinde "örnek" mimari inşasından kurtuluşun, eklektik bir hareket dalgasına yol açtığı bir dönemde, mimarlar hala eski yaratıcı yöntem çerçevesinde çalışmışlardır. Projelerinde dikkati çeken husus, cephe dekorasyonlarının devam etmesiydi. Binanın şeklinin içsel örgütlenmeyle iç içe olduğu düşünülürken, eklektizmin temel ilkelerinden biri, içsel ve dışsalın karşılıklı bağımlılığıdır. Kent mimarları pratiğinde yeni olan, başta Avrupa olmak üzere tarihi mirasa hitap ediyordu. 1960'ların mimarisindeki romantik eğilimler, "tuğla tarzının" geliştirilmesi çerçevesinde, yeni sanatsal ifade arayışları, illerdeki özel uygulamaların onaylanmasıyla ilişkilendirilir. İlk yıllarda yüzeylerin detaylandırılmasına büyük önem verilirken sonrasında, daha önemli olan şey, binanın hacimlerinin plastisitesi, aktif siluet çizgilerinin oluşturulması gibi farklılıklardı.

3.1. Eklektizm

Mimarlıkta eklektizm, 1830 ile 1890'larda Avrupa ve Rusya'ya da egemen olmuştur. Tarihsel unsurların mimari (neo-rönesans, neo-barok, neo-rokoko, neo-gotik, neo-Bizans tarzı, sözde Rus tarzı) unsurlarının kullanımına, Sovyet ve Rus uygulamasında eklektizm denir. Eklektizm bir yanda, XV-XVIII. yüzyılların Avrupa mimarisinin tüm özelliklerini barındırırken diğer yandan, temelde diğer özelliklere de sahiptir. Eklektik, mimari düzen olarak kalmaya devam etmesine rağmen, kendi içinde münhasırlığını yitirmiştir. Eklektizm, tekniklerin keyfi bir kombinasyonuna dayanıyor ve modern tarihsel ve planlama çözümleriyle birlikte farklı tarihsel tarzlar ile özgür seçim oluşturuyordu. Eklektizmdeki formlar ve yapı stilleri, işlevine bağlıydı. Eklektik, farklı stil okullarına dayalı binaların (tapınaklar, kamu binaları, fabrikalar, özel evler) ve bu yapılardaki zengin dekorun bir arada olmasına dayanıyordu. Bu temel farklılık, İmparatorluk tarzından gelen eklektizmde, her türden bina için ortak bir üslup dikte eder. Eklektik tarzın temel dönemleri ve sanatsal içeriği, Eklektizm'in (1830-1860)

erken evresi için, tarihsel prototiplerin çeşitliliği ve akıllı seçimini içeren romantik bir üsluptur (Кириченко, 1978, s. 22, 38; Кириченко, 1986, s. 183, Пилявский, и другие, 2003, s. 458-459; Стародубцев, (t.y.) http://www.pravoslavie.ru/103364.html).

XIX. yüzyıl mimari tarzının tanımı ilk kez, eklektik olarak 1837'de "Sanat gazetesi" sayfalarında Nestor Vasilievich Kukolnik tarafından verilir. "Eklektik" terimi, onaylama veya ihmalkârlık tonlarına sahip değildi. Üstelik gururla telaffuz edilir. Eklektizm, formların birleşiminde belirli özgürlüklere izin vererek farklı tarzlardan üslupsal formları ödünç alabilmesine rağmen stilizasyon, bir öğe içinde-cephe, iç kısımda-belli bir biçime sadakat göstermekteydi. Stilistik, eklektizm gibi eşdeğer eklektizmin bir tezahürüdür. Eklektizm "stilleri" iki çeşide ayrılır; akademik ve anti-akademik. Birincisi "Klasik stiller" - neo-yunan, "rönesans", "barok", "rokoko", "geç klasik" seçeneklerinin hepsini, ikincisi ise romantik (gotik), ulusal (Rus tarzı) ve rasyonalist seçenekleri içerir (Кириченко, 1978, s. 102; Кириченко, 1986, s. 183; Евсина, 1975, s.25-26).

Rusya'da eklektizmin gelişmesi; kamudaki reformlar ile örtüşmektedir ki bunların en önemlisi ve ilk aşaması, 1861'de Alexander II tarafından, köleliğin kaldırılması ile meydana gelmiştir. Buna ek olarak eski Rus mirasına yönelik tutumda da değişmeler söz konusudur. Antik Rus mimarisinin formları sadece tapınaklar için değil, aynı zamanda sivil mimari için de kullanılmaya başlanır. Rusya için, eklektik mimaride bölünme iki dönemle "Nikolaev" (1820'ler - 1850'ler) ve "Alexandrovsky" (1850'ler - 1880'ler) ile karakterize edilir. Nikolaev döneminde inşa edilen binalar çoğunlukla, St. Petersburg'da bulunmaktadır. Alexandrovsky dönemine ait binaların, aksine Moskova'daki yapılardan daha büyük inşa edilmiş olmalarıdır (Кириченко, 1978, s. 27; Кириченко, 1986, s. 183; Евсина, 1975, s.25-26; Пеньков, 2015, s. 28; Кириченко, 1967, s. 65-81).

XIX. yüzyılın en çarpıcı ve ünlü mimarlarından biri olan Andrei Stackenschneider, 1830'dan bu yana, St. Petersburg ve Rusya'nın farklı yerlerinde değişik tipteki binaların projelerini hayata geçirmiştir. Rus halk mimarisi; Antik Çağ, Rönesans, Barok ve Gotik mimarlık ruhuyla stilize olur. XIX. yüzyılın mimarisinde eklektik, Rusya'nın diğer

büyük şehirlerinde popülerdi. Kazan'da Alexandrovsky Pasajı, Rusya'daki birkaç büyük ve sıra dışı tarihi pasajdan biridir.

XIX. yüzyılda, Moskova'nın mimari görüntüsü değişmeye başlayarak başkent, en büyük demiryolu kavşağı ve ticaret merkezi haline gelir. Sokakların inşası yenilenir, evlerin büyüklüğü ve sayısı artar, kamusal ve ekonomik yaşamdaki değişiklikler sonucu ortaya çıkan yapı tipleri; pasajlar, bankalar, ofis binaları yaygınlaşır. Mimarlık ta bu değişimlere ayak uydurur. Moskova'nın tarihi modern görünümü, büyük ölçüde eklektik tarzda şekillenmeye başlar. 1870-90'larda Moskova'da binaların karakteristik özeliklerinde eklektik üslup söz konusuydu. Bu özeliklere sahip binalarda genellikle anıtsallık, çoğu zaman aşırı yüklenmiş dekor, bina biçimlerindeki tuhaflık ve sanatsallık dikkat çekmekteyken, kent yapısında oldukça organik bir uyum söz konusudur. 1893-1895 yılları arasında mimar Konstantin Bykovsky, tarafından Neglinnaya Caddesi üzerinde inşa edilmiş olan Devlet Bankası, örnek olarak verilebilir. Uluslararası Ticaret Bankası binası 1898 yılında banker Lazar Solomonovich Polyakov isteğiyle mimar Semen Semenovich Eibushitz'e inşa ettirilmiştir. Uluslararası Ticaret Bankası binasının köşe girişinde, geniş bir yarım daire pencereye ve dördüncü katın kule benzeri bir projeksiyonuna vurgu yapılmıştır. Pencerelerin azaltılması, binaya biraz abartılı bir tarz kazandırır. Kum taşı ile kaplı ve çinko süsler ile dekore edilmiş binada, zemin kat büyük pas ve koyu rengi ile ayırt edilir (Foto. 1). Moskova'daki mimaride eklektik yaygındı, ancak türlerinin en çok iki özelliği karakteristiktir: Sözde Rus ve "Rus Gotik". Ortodoks kiliseleri için eski Rus ya da Bizans mimarisini, Lutheran kiliseleri için Gotik, kamu binaları için - Rönesans, saray ve konaklar için ise Rönesans ve Barok stiller kullanılmıştır (Лайтар, 2009, s. 49-55; Кириченко, 1978, s. 102; Кириченко, 1986, s. 183; Борисова, . и Каждан, 1971, s.120-128).

Foto. 1:
Uluslararası Ticaret Bankası.

Kaynak: https://liveinmsk.ru/places/doma/mezhdunarodnyi-torgovyi-bank [ErişimTarihi:19 Aralık 18].

Eklektizm'in ikinci aşaması (1870-1900), Rusya'da kapitalizmin gelişmesinin çalkantılı dönemiyle çakışmaktadır. Olgun eklektizm mimarisi için yeni nitelikler içseldi: dekorun zenginliği ve formların temsili olduğu vurgulanır, burjuvazi yeni müşterinin ve tüketicinin refahını sembolize eder. Çoğu zaman farklı tarihsel stillerin unsurları bir cephede birleştirilir. Eklektizm, çeşitli mühendislik ve teknik yenilikleri inşa etme döneminde, önce tümü metal, daha sonra da betonarme yapılarda yaygın olarak uygulanır. Rus tarzı, çeşitli yönlerden eklektizm arasında özel bir yer işgal eder. Bu uygulama, eski Rus mimarisi olarak kabul edilen ulusal kimlik arzusunu yansıtıyordu. Dışsal bir çeşitlilikle eklektizm, bir bütün olarak, temel ilkelerin ve sanatsal dilin belirli bir birliğine sahip olmasının yanında Rusya'da, kapitalizm çağının mimari yöntemi ve tarzıydı (Пилявский, и другие, 2003, s. 458).

Eklektizmdeki modern mimariye geçiş, içsel farklılaşmasının zenginliği ile karakterize edilir. Bu süreci, organik olarak iç içe geçmiş ve belirli bir ülkenin mimarisinde tam bir sınıra sahip olmayan iki aşamayı ayırmak mümkündür. Gelişimin ilk aşaması, tarihselliği ile ideolojik uyumsuzluğuyla karakterize edilir ve bunun sonuçları XX. yüzyılın mimarisini etkiler. Serbest yaratıcılık ilkelerine periyodik olarak geri dönüş yapan olgular, mimarların, mümkün olan şekillerde çalışmalarının ikna edici imajını

elde etmeye çalıştığını göstermektedir. İkinci aşama, arzunun, mimarlığın işlevsel mantığına net bir şekilde odaklanmasıyla temsil edilir; bu, yapıcı ve sanatsal prensiplerinde radikal bir değişime işaret ediyordu. Bu aşamada çok yönlü eklektizm tarzına rağmen "Rus" ya da "Avrupa" tarzlarında büyük şehir toplulukları yaratma eğilimi söz konusuydu.

Eklektik mimaride, bazı eksiklikler ve ayrıntılar tekdüze tekrarlamasının yanında, yapılarda ön cepheye odaklanılmıştır. Binaların yüzeyi daha kabartmalı ve göz alıcı hale gelir. Büyük binaların planlamasına ve siluetlerinin ifadelerine büyük ilgi gösterilir; bunlar, sivri uçlu görkemli kubbelerle sonuçlanır. Yapılar, kente, oldukça organik bir şekilde dâhil olan formlarda, bazen garip ve iddialı dekorlarla yüklü anıtsal bir temsilcinin ortaya çıkmasıydı (Кириченко, 1988, s. 142-143; Заварихин, 1989, s. 139-140; Евгеньевна, 2014, s.18-20).

Kamu binaları ve konaklar için neo-gotik, "Mağrip" vb. stil eklektiği, tek bir üslup yaklaşımında, iki veya üç türden birleşik renk, doku vb. farklı motif tarzlarına ait birleştirme prensibine göre tasarlanıp, iç mekânda bir üslup haline dönüşmüştür. Çok sayıda kârlı konut, banka, ticaret binalar, fabrikalar, depolar, demiryolları ve yol kenarı tesisleri inşa edilmiştir. İlk kez, özellikle ticari pasajlar, ticari bankalar, vb. binaların bazı türleri ortaya çıkmıştır.

Mimarlar, işlevsel ve sanatsal anlamda yeni ve daha önce bilinmeyen, mimarinin geliştirilmesinin acil görevleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar, Rusya'nın ana idari, ticari ve kültürel merkezlerinden biri olan (1851'de açılan) en önemli demiryolu hattındaki St. Petersburg ve Moskova istasyonlardır. Her ikisi de Mimar Konstantin Ton'un tasarımlarına göre inşa edilmiştir. Demiryolu istasyonlarının (1843-1851) mimari kompozisyonları aynı zamanda Petersburg-Moskova demiryolunda, Mimar Rudolf Andreevich Zhelyazevich (1811-1860) tarafından tasarlanan aynı tipteki istasyonlarla benzerlik gösterir. St. Petersburg ve Moskova'da, Mimar Konstantin Ton'un, demiryolu erişim yollarının üç tarafını yolcu salonları ile kaplayan, iki ana istasyonun orijinal planlama kompozisyonlarını oluşturur. Bu iki yapının ana cepheleri ise Rönesans sisteminde olduğu gibi, yarım sütunlu kat düzenine sahip ana eksende her iki yapının cepheleri, işlevsel olarak doğrulanmış yüksek saat kuleleri ile

vurgulanmıştır. Her iki istasyonu tasarlarken, mimarın en sevdiği Rus-Bizans stilinden kararlı bir şekilde geri çekildiği, Batı Avrupa kaynaklarına yöneldiği gözlenmektedir (Кириченко, 1978, s. 114, Дроздова, 2015, s. 74-80, Дроздова, 2015, s. 78-50; Пилявский, и другие, 2003, s. 320).

Andrei Stackenschneider tarafından inşa edilen Novo-Mikhailovsky Sarayı (1857 - 1861) oldukça dekoratif bir görünüme sahiptir. Cephe bileşiminin karmaşıklığı, yoğun barok formları ve cephedeki caryatid'lerin[2] ve diğer heykel elemanlarının üç parçalı karmaşık bir bileşimine, özellikle de tympanon[3] ve cephenin diğer bölümlerine dâhil edilmesiyle karakterize edilmiştir. Neva'daki binaların karşı karşıya olduğu cephenin plastik kabartması, uzun mesafelerden, binanın iyi bir şekilde algılanmasını sağlamaya yönelik ihtiyaçtan kaynaklanıyordu. Ana odalar ve Mikhailovsky sarayında lüks dekorasyon ve özellikle seçkin bir şekilde tasarlanmış lobilerin ana merdivenleri ile dans salonlarının birbirinden farklılığı, XVIII. yüzyılın ortasında St. Petersburg'daki barok mimarinin net bir stilizasyonunu temsil ediyordu (Foto. 2).

Foto. 2:
Novo-Mikhailovsky Sarayı.

Kaynak: http://www.saint-petersburg.com/palaces/novo-mikhailovsky-palace/ [ErişimTarihi:19 Aralık 18].

Saray inşaatında Andrey Ivanovıch Shtakenshneyder'in stilistik özelliklerinin çeşitliliği ve farklı unsurları sadece farklı binaların değil, aynı binaların mimarisini de birleştirir.

[2] Uzun giysili ve çatıyı taşıyan kadın heykel biçiminde sütunlara verilen isimdir. Bilgi için bkz. Turani, 1975, s.129.
[3] Antik mimarlıkla alınlığın üçgen yüzeyine verilen isimdir. Bilgi için bkz. Turani, 1975, s.129.

Mekanın ve eklektik organizasyonun seçkin bir örneği olarak süslemenin farklı stilistik unsurlarının birleşmesi, Küçük Hermitage'deki (1850'ler) Pavyon Salonu'nda görülür. Stakenschneider, yetenekli bir şekilde klasik unsurları İtalyan Rönesans'ı ve Mağrip sanatının motifleri ile birleştirir. Mimarlık, heykel, resim, mozaik, süsleme, polikrom[4], yaldızlar, etkileyici olarak kullanılır (Пилявский, и другие, 2003, s. 290-295).

Eklektizm, önceki dönemlerde olduğu gibi geçmişten gelen "güzel ve yararlı" olan mimari biçimleri ödünç almıştır. Korunmuş ön cephe, eksen ve simetri kompozisyonun uyumlaştırılması, iç planlama ve mekânsal yapının içine girdiği hacme uyulduğunu göstermektedir. Eklektizm, karakter-form oluşturma ilişkisinde, modern zamanların mimarisine aittir. Bununla birlikte işleyişinin özellikleri, sadece bir kriz değil, hayali-tektonik sistemin yıkımını, ayrışmasını gösterir. Bu, Rönesans'tan sonra eklektizm ve diğer mimarlık dönemleri arasındaki temel farktır. Farklı stil biçimlerinin eşdeğerliği: hepsi güzel, iyi ve kabul edilebilirliği eklektik kompozisyonların şekilsiz, yıkıcı bileşimine karşılık gelir. Gerçek şu ki eklektizm inovasyonu kısmen ve sadece sınırlı dış mimari formdur. Hemen hemen tüm teknikler, yaygın ve çeşitli çoğulculuk için bir kaynak olarak sunulan, çağın mimarisinde kullanılan malzemelerin, kontrast ve nüansın, ritim ve orantıların, siluetlerin dokulu ve geleneksel ifadesi unutulmaya sevk edilir, çünkü genellikle bütünlük, öze tercih edilir (Кириченко, 1988, s. 142-143; Заварихин, 1989, s. 139-140; Евгеньевна, 2014, s.18-20).

Eklektizm, özelin genel olarak hüküm sürdüğü klasik bir stil sistemidir. Eklektizm darbe mukavemeti sayısız mimari, dışavurumcu güzelliğin ve ideolojik içeriğin ana taşıyıcısına dönüşen dekoratif detayların yerini alır ve telafi eder. Çeliğin dekoratif detayları, yüzey cephelerini eşit olarak kaplar. Ancak, geleneksel eksenel plana bir övgü olarak mimar, düzgün bir şekilde dekore edilmiş bir düzlemin arka planında, daha çok dekorla kaplanmış bazı parçalar verirken, zengin ve çok zengin dekor arasındaki farkı, pürüzsüz yüzeylerin karşılaştırılmasından çok daha zayıf olarak ele almıştır. Her bina; topluluğun amacına ve yerine bakılmaksızın sunulan, zenginlik, teklik ve orijinallik gereksiniminin, tersine bir sonuca yol açar. Parçaların cepheye yerleştirilmesi koordineli

[4] Yun. (poluchroms çok renkli) Çokrenkli. XIX. yy.'a dek Eski Yunan yapılarının ve heykellerinin boyasız, beyaz, yani monokrom oldukları ve boyalarının polikorm oldukları ve boyalarının zamanla silindiği anlaşılmıştır. Bilgi için bkz. Hasol, 2010, s.374.

ve sistematik değil, her biri önemli, sıra dışı ve görkemli, bir diğerine eşit ya da ondan daha üstün gibi görünmekte, bunun sonucu olarak da bir detayın ifade ve parlaklığının eşit bir şekilde göz ardı edildiği nötr binalar ortaya çıkmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, tek bir alıcının baskınlığı daha belirgin hale gelir. Her binanın özgünlüğüne olan arzularından doğan bolluk ve karmaşıklık, özgünlüğün özel tarafından yaratılmadığı basit hakikatin yanlış anlaşılmasına yol açmasına rağmen, özel hizmet sunan genel fikir, sayısız "Lüks" ikiz binaların inşasına engel olamamıştır. Sonuçta, bu mimarinin müşterileri ve yaratıcıları, yapı stilinin ayrılmazlığı ve tarafsızlığı olan şeyin tam tersidir (Кириченко, 1988, s. 142-148; Заварихин, 1989, s. 139-145; Евгеньевна, 2014, s.18).

XIX. yüzyılın sonlarında, geçmişten esinlenerek inşa edilen mimarinin olumlu özellikleri tamamen tükenmişti. Eklektizm de temel bir eşdeğerlik vardır. Eklektizm eşdeğerliği, modern zamanların sistemiyle iç içe döner. Geçmişin biçimleri, aksanların dağılımı ve detaylar, her bina için eşit öneme sahiptir. Bu yöntem eklektizmde üslup ve biçim kurma prensibinin anlamını kazanarak, tek bir örgütlenme türü ve tarzı dar bir alana sığdırılmıştır. Eşitlik ve eşdeğerlilik eklektizmin varlığının tüm olası alanları kapsamasını sağlamıştır. İdeal biçim ve üslup fikrini, binaların amacına bağlı olarak belirli bir şekilde kullanma fikri geleneksel anlayışın kaybolmasına yol açmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren kitlesel sanat anlayışı, hacim, kitle tüketimi için profesyoneller yaratmıştır ancak kitle ürünlerinin örgütlenme ilkelerine göre üretilmesi ve en önemlisi kurulumlarında hala yazılımın benzersiz olması, özgünlüğünün sonucudur (Безсонов, 1956, s. 382-401; Худин, 2010, s. 18-20; Федотов, 1997, s. 298-300).

XIX. yüzyılın mimari tarzı eklektizm duygusu, geçmişin herhangi bir biçimini herhangi bir kombinasyon halinde uygulama olasılığını ima ettiği şeklinde tanımlanabilir. Eklektizmdeki prototipe sadakat, tamamen XIX. yüzyılın mimarisine olan ilişkisinin derecesine bağlıdır. Başka bir deyişle, modern zamanların (barok, rönesans) veya antik üslupla inşa edilmiş dekor binalarında büyüklük, bina cephesi, pencerelerin ritmi, Rus yapılarına göre daha organik bir şekilde inşa edilmiştir, çünkü mimari düzen; Bizans, gotik stillere dayanıyor ya da rönesans sonrası mimari modellerine benziyordu. XIX. yüzyılda, herhangi bir tarihsel dönemi kolayca tanımlayabileceğimiz bina tipine rastlamak zordur. Fakat Ortaçağda "üsluplar" (Rusya'daki "Rus" üslubu), diğer "üslup"

eklektizmleri arasında da özel bir yer işgal eder ve karlı evler belki de en büyük parlaklıkla XIX. yüzyılın mimarisini yansıtır. Bu tarz işlevsel ve sosyal amaç karlı binalarda tercih edilmiştir. Buna ek olarak, klasik dönemde inşa edilen evlerin cephelerinde (sütunlar, plasterlar) kullanılmış olup yapılarda, katı oranlı ve düzensiz bir sistem dikkat çeker. Tüm parçaların boyutları, bir bütün olarak binanın büyüklüğü ile ilişkili gerçek veya hayali bir ölçüdedir (Кириченко, 1988, s.138; Берташ, 1998, s.120-122).

XIX. yüzyıl orantısal sistemi, bileşimi ve cephenin görünüşünü belirleyen elemanlar, pencere ve pencere aralarında çerçeveleme yapan bir dekora yer verilmiştir. Sipariş formları, hala geleneksel olarak kullanılıyorsa, diğer yapılardan alınan parçalar da aynı temelde kullanılır ve bunlar belirli bir dönemin mimarisinden ödünç alınan dekoratif detay seviyesine indirgenir. Yatay bölümlerin artan rolünde, açık klasiklerin portik[5] bileşimlerine büzülmeleri gibi kapalı olanların aksine açık ve uzun kompozisyonların oluşturulmasına yönelik bir eğilim vardır. Portiklerin kademeli olarak kullanımı sona ermektedir. Duvarların düzlemini süsleyen dekorun düzensizliği ve bolluğu simetrik olarak eksenel yapıyı nötralize eder. Ek olarak, mimarlar tarafından ana ekseni vurgulamak için kullanılan fonlar, eskisinden çok daha az etkilidir. Tavan arasındaki pencerelerin yatay şeritlerini yansıtan, ana ekseni vurgulayan üçgen alınlık, kullanım dışı kalmasının yanında, yatay pencerelerin tavan aralığını tekrarlayan, saçakların üzerinde zayıf bir şekilde yükselmekteydi. Merkezi koridor, çok geniş, çok dar veya ince bir şekilde çıkıntılı olarak ele alınmıştır. Geç klasikleşmenin evleri, arka plan ve aksanlara bölünmemiş bu şekilde arka planın bölünmemesi, dekorun aksakların altında kaybolmasına neden olmuştur (Пеньков, 2015, s.128; Худин, 2010, s. 18-20; Федотов, 1997, s. 298-300).

3.2. Sözde-Rus Tarzı

XIX. yüzyılda, mimarlık ve sanat endüstrisinde "Rus tarzı" adıyla anılan olgunun ortaya çıkışı, sanat tarihindeki olayların doğal seyrinin sonucudur. “Rus” üslubunun gelişimi, birçok faktörden etkilenir ve sadece sanatla doğrudan ilişki içinde değildir. Özellikle

[5] Üstü örtülü, önü sütunlu açık galeri. Bilgi için bkz. Hasol, 2010, s.376.

sadece ulusal devlet tarihini değil, aynı zamanda XIX. yüzyıl Rus sanatının kimliği (bağımsızlığı) ve Rus sanatının prizması da dâhil olmak üzere kamu bilincinde ele alınır. Modern sanat eleştirisinde, "Rus tarzı" ile ilgili terminolojinin kesin bir yorumu halen yoktur ve bununla ne anlaşılması gerektiği ve bu doğrultuda var olan bireysel fenomenler, henüz tamamen farklılaşmamıştır. 1850-1860'ların başında, büyük tarihçi Evgenia Kirichenko tarafından ortaya atılan ve sık sık "Rus tarzı" olarak adlandırılan "Sözde-Rus tarzı", ulusal mimaride genel bir ilgi artış çerçevesinde ortaya çıkmıştır. "Sözde Rus tarzı" terimi, Rus mirasının stilize edilmesi olarak ta bilinen XIX. yüzyılın Rus sanatındaki neo-stillerden birini ifade eder (Кириченко, 1978, s. 75; Кириченко, 1997, s. 432).

Sözde Rus tarzı, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki mimari romantizm ve uluslararası üsluplarla birleşerek, Rus mimari geleneğini Art Nouveau'dan devralmıştır. Kronolojik olarak, "Rus tarzı" üç aşamaya ayrılıyor; ilk aşamaya "Rus-Bizans" stili (1830-1860'lar), ikinci aşama "Rus tarzı" (1860-1880'ler), üçüncü aşama "neo- Rus tarzı" (1880-1910-ler)'dır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında "Rus-Bizans" stili kurulur. Rusya'da, gerçekten "Bizans kökleri", gerçek anlamda ulusal olarak tanınır; burada, Avrupalı dönüşüm döneminin Avrupalılaştırılmış sanat biçimlerinden ve Avrupa klasisizminden farklı hissedilir. Kilise mimarisinde "Rus-Bizans" tarzı, Rusya'daki ulusal-romantik hareketin ilk aşamasının somutlaşmışı haline gelir. Bu bağlamda, Mesih'in büyük tapınağının, kurtarıcıya ait tasarımının tarihi, Rusya'yı işgal eden Napolyon'un zaferinin göstergesidir. Vatanseverlik Savaşı olayları, Rus toplumunun üst sınıfları, Batı'dan aşırı biçimde etkilenmiştir. 25 Aralık 1812 tarihli Manifesto' da Rusya'nın, Düşman işgalinden kurtulması için Tanrı'ya şükranlarını sunmak niyetiyle Kurtarıcı Mesih'i anmak adına bir kilisenin kurulması için bir yarışma düzenlenmiştir. Tapınak, 1817 Ekiminde, Napolyon ordusunun Moskova'dan çekilmesinin beşinci yıldönümünde yapılır. Mimar Konstantin Tan'ın projesiyle Rus ve Bizans üslubunda, Kurtarıcı İsa Katedrali inşa edilir. Bizans ve Rusya arasındaki sürekliliği sağlamak, resmi bir Ortodoksluk fikrini somutlaştırdığı için, Rus-Bizans stilinin gelişimi, mevcut hükümet tarafından desteklenir. Aynı zamanda, Mimar Konstantin Tan'ın kiliselerinin örnek projelerinde, Bizans mimarisinin kompozisyon tekniklerini ve motiflerini açıkça fark

etmek mümkündür. 1840'lardaki Ton, Kurtarıcı İsa Katedrali'ne ilaveten, Moskova'daki Büyük Kremlin Sarayı ve Silah Odası'nın yanı sıra birçok yapı da inşa etmiştir (Барановский, 1904, s.150-121; Пилявский, и другие, 2003, s. 477-480).

"Rus-Bizans" stili, kilise mimarisinde özellikle somutlaşmıştır. Büyük Kremlin Sarayı'nın cephe mimarisinde, XVII. yüzyılda yapılmış olan Terem Sarayı'nın bazı biçimleri, özellikle pencerelerin kenarları, büyük ölçüde artan boyutlarda tekrarlanarak kullanılmıştır. Emperyal güçlerin dokunulmazlığını simgeleyen Büyük sarayda, Rus emirlerinin koruyucu azizlerinin adından söz ettiren, farklı üslup özelliklerine sahip, ciddi salonlar vardır. Ancak, sözde Rus tarzında, Avrupa mimarisinden birçok unsurun ödünç alınmasına rağmen, sadece yaratıcı motiflerin ulusal olduğu söylenebilir (Пилявский, и другие, 2003, s. 467-469).

XIX. yüzyıl ortalarında, modanın başlangıcıyla ulusal motiflerin ortaya çıkması, birçok mimarın eski halk biçimlerini yaratmasını sağlamış, ancak bunu yaparken modern başarıları reddetmemişlerdir. Yani sahte bir Rus tarzını yaratmışlardır. Mimarlar, sadece küçük biblolar veya mobilyalarda değil, aynı zamanda daha büyük projelerde de Rusya'nın ulusal yaratıcılığını yeniden canlandırmak istiyorlardı. Bu stilde; bej, beyaz ve kırmızı renklerin baskınlığı karakteristiktir.

Mimaride sözde Rus stili, farklılıklara sahiptir. Sözde Rus tarzı binalarda, zarif cepheler, artık idari binaların gerçek amacı için uygun değildir. Stil, çok sayıda eşsiz yapıyı geride bırakarak geçmişe yayılır. İmparator Alexander II' in katılımı ile 1875 yılında temeli atılan Devlet Tarih Müzesi'nde, eski Rus stilinin çok sayıda özelliği olsa bile, bunun antik Rus kulesi olmadığı açıktır. İnşaat sürecindeki teknik gelişmeler ise çimento çözeltisi üzerinde tuğlanın kullanımı, havalandırma ve ısıtma için duvarlarda özel kanallara (Peçlere) yer verilmesi ve metalden zemin kaplamalarıdır. Dış duvarların ve çadır kulelerinin dekoratif tasarımlı tuğla işlerinde, özel yetenekler gerekiyordu (Безсонов, 1956, s. 354-391).

Rus öncesi Petrine mimarisine itiraz edilerek Moskova'da bir dizi büyük kamu binası inşa edilir. Bunlar, 1890-1892'de inşa edilen City Duma binasıdır. 1889-1893'te Kızıl Meydan'a dikilen bina, XVII. yüzyılın figürlü çerçevelerinde taşıyıcılar, yüksek çatılar, küçük pencerelerin sık sık ritmi olan bu binaların cepheleri içsel, işlevsel ve mimari-

mekânsal organizasyonlarıyla tamamen tutarsızdır (Foto. 3). Duma binasında bulunan büyük salonlar ve alışveriş sıralarındaki ikişer ve dörder sıralı galeriler, binaların görünümüne yansımamış olan ışık ve metal yapıların kullanımıyla o yıllardaki inşaat ekipmanlarının başarısı temelinde çözülmüştür. Sözde Rus tarzının, teknik olanaklara ve mimarinin yeni amacına karşılık gelmediği, giderek daha belirgin hale gelir (Безсонов, 1956, s. 354-391).

Foto. 3:
Duma binası.

Kaynak: https://sergeyurich.livejournal.com/1388481.html [ErişimTarihi:25 Aralık 18].

XX. yüzyılın başında, Neo-Rus stili gelişir. Neo-Rus tarzı, 1910 yılında V. Kurbatov tarafından kullanılmıştır (Курбатов, 1910, s. 310-312). Çoğu araştırmacı, Neo-Rus stilini ulusal-romantik bir dönem olan erken modernizm olarak görme eğilimindeydi. Ancak, modernitenin mimarisinden farklı olarak onu yapılandırmacılığa sürükleyen gelişme, mantık dışındayken tapınak mimarisinde Neo-Rus stili gelişimi, 1917'den sonra zorla kesilir. Bu sonuçlardan sonra gelişimini esas olarak tapınak binasında başlatılan sözde Rus tarzı, XIX. yüzyılın başlarında, baskın mimari tarz haline gelmiş, ideolojik ve sanatsal potansiyeli büyük gelişme potansiyeline dönüşmüştür (Борисова, 1986, s. 20-25; Евгеньевна, 2014, s. 12-21; Кириченко, 1997, s. 133; Кириков, 1993, s. 210).

Örneğin, bazı sanat eleştirmenleri “Rus üslubunun”, eski Rus sanatının dekor biçimlerine dayanan ve eklektizmle sıkı sıkıya bağlı olan bir mimari yönelime işaret ettiğini söylemektedir. Bu durum, değerlendirmeyi, olumsuz anlama taşır ve terimi yaygın kullanıma karşı savunmasız hale getirir.

Sözde “Neo-Rus” üslubuna gelince, sanat eleştirmenleri arasında “stil kimliği” konusunda hâlâ bir fikir birliği yoktur. Örneğin, tarihçi Evgenia Kirichenko, “Neo-Rus” üslubunu, modernliğin bir “ulusal-romantik dalı” olarak görüyor, sanat tarihçisi D. V. Sarab'Ianov’a göre, “Neo-Rus” tarzı, bağımsızlık kazanmaya çalışsa da modernite içinde “bileşen” olarak görüyor. (Худин, 2010, s. 18-20; Федотов, 1997, s. 298-300).

1997'de, E. I. Kirichenko, bu kavramın terminolojisine bütün bir bölümü tahsis ederek "Rus tarzı" üzerine, ayrıntılı bir çalışma yayınlamıştır. “Rus üslubunun” ideolojik, felsefi ve etik ilkelerinin ortaya çıkması ve gelişmesi için önemini kanıtlayan yazar, mimarlık tarihine yaratıcı bir stil yaratıcılık biçimi olarak odaklanır (Кириченко, 1997, s. 132-135). Aynı zamanda “Rus sanatı” kavramının, XVIII - XIX yüzyılların görsel sanatında, mimarlık ve uygulamalı sanatlarda “Rus tarzı” ile fikirlerin karmaşıklığı, anlamı ve dağılımı bakımından karşılaştırılabilir bir yönü yoktur. “Rus stili” terimi, özgünlük, milliyet ve milliyetçilik fikirlerini sanatta ifade etmek için bir toplumsal ihtiyaçtan doğan belirli bir tarihsel fenomen anlamına gelir ki bu, belirli bir zaman zarfında çağdaş ruhlar ile çağdaşların bakış açısıyla özdeşleştirildiğini gösterir. "Rus" stili, farklı görsel sanat türlerinde aynı anda görülmez. Başlangıçta, “Rus tarzı”, iç mekânın dekorasyonunu ve örgütlenmesini etkilemeden kendini mimarlıkta ilan eder. 1825'teki Vatanseverlik Savaşı ve 1825'teki Decembrist isyanı, aydınlanmış mutlakçılığın, devlet ideolojisinin “resmi milliyetçilik” teorisine dönüşmesine katkıda bulunmuş, bu da aydınlanmamış mutlakıyet ya da eğitimsiz mutlakıyet adını almıştır. Bu terim, yalnızca kritik devlet ideolojisindeki değişimi ters yönde göstererek, eleştirel değerlendirme olmaksızın kullanılır (Кириченко, 1978, s. 75, 106, 140; Кириченко, 1986, s. 227-236).

Kendisini imparator ilan eden Çar I Petro, ülkenin modernleşmesini hedef olarak belirler. Onun eski Rus kültürü ve sanatı yokmuş gibi hareket etmeleri, toplumun sosyal, kültürel ve ruhsal bölünmesine yol açar. Seçilen Avrupalılaşma yolu; yönelim,

değerler, sanatsal gelenekleri değiştirmeyi gerektirir. Bizans kültürünün, Ortodoksluğunun ötesine geçerek, Hıristiyanlığın diğer varyantlarıyla genetik olarak ilişkilendirilen Avrupa kültürünü uygulayarak gerekli değişimler gerçekleştirilmiştir. Ayaklanma, o kadar dramatik ve felaketti ki, Büyük Petro'nun reformlarından sonra, her kuşağın kamusal bilinci, ulusal tarihin bu düğüm noktasının kavranmasına geri dönmeye zorlanır. Resmi politikanın bir sonucu olarak XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında (Pan-Avrupa) sanat alanında, resmî politikanın eylemleri egemen hale gelir. Bu zamandaki ulusal kültürel gelenek, antikle karşılaştırıldığında, evrensel önemi olan gelenekler, ikincil olarak kabul edilmiştir (Евсина, 1975, s. 25; Заварихин, 1989, s. 43).

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde mimaride, yeni bir yönün gelişim merkezi, giderek St. Petersburg'dan Moskova'ya taşınır. Bunun nedeni, 1812'de Napolyon'un işgali sırasında devasa bir yangın ve devlet politikasındaki "ulusallığın", tersine dönüşün ardından ortaya çıkan yeniden yapılanmadır. Mimar Konstantin Tan tarafından önerilen Kurtarıcı İsa'nın beş kubbeli kilisesinin taslağı, imparator tarafından onaylanır. Yapı, milliyet teorisinin resmi versiyonunun görünürdeki enkarnasyonlarıydı, O, yalnızca tapınak işlevi değil, aynı zamanda bir anıt (yabancılar işgaline karşı zafer) ve müze işlevleriyle bir ulusu birleştiren "sıradan" dini yapının ötesine geçer. Mimarın projelerinde ve binalarında milliyet teorisinin resmi görüşünün sözcüsü ve eklektizmin romantik sahnesinin temsilcisi olarak sadece klasikliğin rastlantısal kalıntıları değil, bilinçli korunmaları izlenebilirdi. Resmi ideolojinin anlaşılmasında bu değerler, otokrasi ile tanımlanmaktadır. Yeniden canlanmanın gerekliliğinde Ulusal üslup, kesinlikle bilimsel bir temele dayanarak, sadece yeni kaynaklara hitap etmeyi ve onların yorumunu karakter olarak değiştirmeyi değil, aynı zamanda bu fenomenin son döneminin metamorfozunu da beraberinde getirmiştir. Romantizm döneminde baskın olan şey, kişisel yaratıcılığın özelliklerinin ana kaynağının, ulusal üslubun metaforik olarak tanımlanmasını sağlamasıydı (Кириченко, 1978, s. 8; Кириченко, 1986, s. 37; Евсина, 1975, s. 23-25)..

XIX. yüzyılın ikinci yarısında tarihsellik mimarisinin karakteristik özelliği, alegoriyi kabul edilemez kılmaktadır. Bundan sonra "Bizans tarzı" ve "Rus tarzı" kavramları, aynı değildir. 1840–1850'lerde "Rus tarzı" resmi yönü ile birlikte, gayri resmi bir yönde

gelişiyordu. Nicholas zamanında, ikincil bir yer işgal eden ve 1856 yılında imparatorun ölümünden sonra hazırlanan köylü reformlarının koşullarında resmi yön, arka plana doğru itilmiştir. Bu eğilimin ideolojisi, otoriter sanat eleştirmeni; demokrat, hümanist ve ateist V.V. Stasov'dur (1824-1906). O, "Rus tarzının" gayri resmi, demokratik versiyonunun ateşli bir hayranı, savunucusu ve destekçisi olur. Onun düşüncesine göre sanat, aristokrasiye hizmet eden, popüler olmayan, "etik değersiz, değerden yoksun" kategorisine girer (Кириченко, 1978, s. 75, 106; Кириченко, 1986, s. 236; Евсина, 1975, s. 25; Кириков, 993, s. 204-210; Русский стиль, Новые тенденции в русской архитектуре, (t.y.) http://arx.novosibdom.ru/node/1690, Кириченко, 1997, s. 132, Стародубцев, 2017, (t.y.) http://www.pravoslavie.ru/103364.html).

3.3. Rus-Bizans Eklektizmi

İmparator I. Nicholas'ın tahtta kalması ile XIX. yüzyılın ilk ve ikinci çeyreğinde, mimarlık alanı ile sanatı birbirinden keskin bir şekilde ayrılır. İlk çeyrek klasikliğin zaferi, ikinci çeyrek ise milliyetçilik fikirlerinin yayılma zamanının işareti altında geçer. Sanattaki ulusal üslubun gelişimi, imparatorun hedeflenen desteği, mevzuatı ve inisiyatifleriyle hızlandırılır. Bu destekle birlikte Ulusal yön, ilk başta "Bizans tarzı" adını alır. Bu tanım, Avrupa ulusal kültürünün köklerinin bir göstergesidir (Bizans - eski Yunanistan'ın mirasçısı), fakat bu terimin kendisi, Rus kültürünü Batı Avrupa'dan - Hıristiyanlığın doğu çeşitlerine ait-Ortodoksluğa-ayıran bir işaret içermektedir. "Bizans" terimi, bilimsel ve güvenilir karakterden ziyade, yazılım ve kurulum giymiştir. O, otokrasinin ikinci Roma, yani Konstantinopolis ile ilgili büyük güç iddialarını, ardı ardına vurgulamak zorundaydı. "Bizans" stilindeki ilk yapıların, klasikliğin kurallarına göre tasarlanmış Ortodoks kiliseleri olması, tesadüf değildir. Dekoratif eleman konusunda tek bir orijinal "Bizans" detayının olmadığı, Ortaçağ Rus mimarisinin motifleri kullanılmıştır. Yeni stil ilk olarak, St. Petersburg'daki Kalinkin Köprüsü'nün arkasında bulunan, Mimar Konstantin Tan tarafından çizilip ve imparator tarafından onaylanan St. Catherine Kilisesi projesinde gerçekleştirilir (Кириченко, 1978, s. 154; Кириченко, 1986, s. 227; Иконников, 1990 s. 327-328; Пилявский, и другие, 2003, s. 467-469).

4. BÖLÜM: 1878 SONRASI KARS, KAĞIZMAN, ARDAHAN, IĞDIR VE ÇEVRESİNDE RUS MİMARLIK FAALİYETLERİ

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından, 1918 yılına kadar Kars, 40 yıllık süreyle Rus yönetimine terk edilmiştir. İşgal sürecinden önce şehrin mimari dokusu ve şehir planı incelendiğinde Kars Kalesi, Kars'ın çekirdeği konumundadır. Mimari yapılaşma, iç kaleden başlayıp güneye bakan kale eteğinde, dik yamaçlar boyunca, Kars Suyu vadisine kadar devam etmekteydi. Eski kentte, mimari yapılaşma da göze çarpan özellikler, kentin dar ve organik bir düzende inşa edilmiş olmasıdır (Çiftçi, 2000, s. 19; Türkan ve Durak, 2016, s. 71).

Şehrin çekirdeğini oluşturan Kaleiçi Mahallesi, dar sokaklar boyunca sıralanan evlerden oluşmaktadır. Bu evler, geleneksel Türk Evi planında (cumbalı, sofalı) inşa edilmiştir. Çevre illerden (Erzurum, Bayburt) ayrılan yönleri ise soğuk bir bölge olmasından dolayı, avlunun (taşlık) kapalı halde ele alınması ve kışlık mekânlara, giderek küçülen sofaya göre, daha çok önem verilmesidir. Evler; zemin kat üzerine iki katlı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, cumbalı şekilde inşa edilmiş, malzeme olarak taşın yanı sıra, deprem sırasında esnekliği sağlamak amacıyla ahşap hatıllara da yer verilmiştir. Birinci kata, içerden ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Üst örtü incelendiğinde de zemin katların örtüsü genelde, kırlangıç kubbe ile son bulurken, birinci kat düz damlıdır (Foto. 4) (Gündoğdu, 2007, s. 81; Çiftçi, 2000, s.19; Çınar, 2013, s. 189; Türkan ve Durak, 2016, s. 71; Küçük, 2014, s. 977; Gündüz, 2001, s. 515).

Foto. 4:
Kaleiçi Mahallesinde 1910'daki mimari yapılaşması.

Kaynak: (https://tr.pinterest.com/pin/417005246726100041/?lp=true) [ErişimTarihi:19 Aralık 18].

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra bölge, Rusların eline geçer. Ruslar, gerek askeri ikmalin iç bölgelere intikalini sağlamak, gerekse sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmek amacıyla Transkafkasya demiryollarına bağlı, Batum-Tiflis-Gümrü demir yollarının devamı olarak Gümrü-Kars, Kars-Sarıkamış ve Sarıkamış-Erzurum demiryolunu inşa etmişlerdir. Bu amaçlarına ulaşabilmek için, küçük taş kırıklarının kum ile karıştırılmasıyla oluşturulmuş şoseler (yollar) ve bu yollara bağlı olarak köprüler inşa etmişlerdir. 1899 yılında, üç aşamalı olarak inşa ettikleri demiryolunun ilk aşaması olan Gümrü-Kars arasındaki Rus demir yolu hattına; (dar hattın iki ray arasındaki mesafe: 75 cm) köprüler, menfezler, istasyon binaları, lokomotif binaları ve işçi barakalarını inşa etmişlerdir (Harita 1).

Mehmet Yavuz başkanlığında 2011-2012 yılları arasında "Atatürk Üniversitesi BAP 2009-161 Nolu (Hudut, Akyaka, Sarıkamış, Erzurum, Aşkale, Eski Demir Yolu (Dar Hat) Mimari Yapılaşması)" adlı yüzey araştırması kapsamında incelenen; köprü, menfez, istasyon binaları ve işçi barakalarının tamamında, Rus mimari üslubunun izleri görülmektedir (Yavuz vd, 2014, s. 570; Yavuz ve Tavukçu, 2012a, s. 569; Yavuz ve Tavukçu, 2012b, s. 295; Kobro, 1989, s. 235-236; Badem, 2010, s. 230-234).

Harita 1:
Kars-Sarıkamış Demiryolu.

Kaynak: (http://kentvedemiryolu.com/dunden-bugune-dogu-ekspresi/) [ErişimTarihi:19 Aralık 18].

Ruslar, Kars'ın 1877-1878 yılındaki işgalinden sonra, kale eteğindeki yapılaşmayı bırakarak, şehrin güneyinde yeni, modern, çağdaş bir yapılanmaya giderler. İlk önce

şehri kuzey-güney doğrultusunda dört, doğu-batı doğrultusunda da dört ana cadde olmak üzere, bir birini dikine kesen geniş kaldırımlı, ızgara kent planını oluştururlar (Harita 2).

Harita 2:
Kars ızgara kent planı.

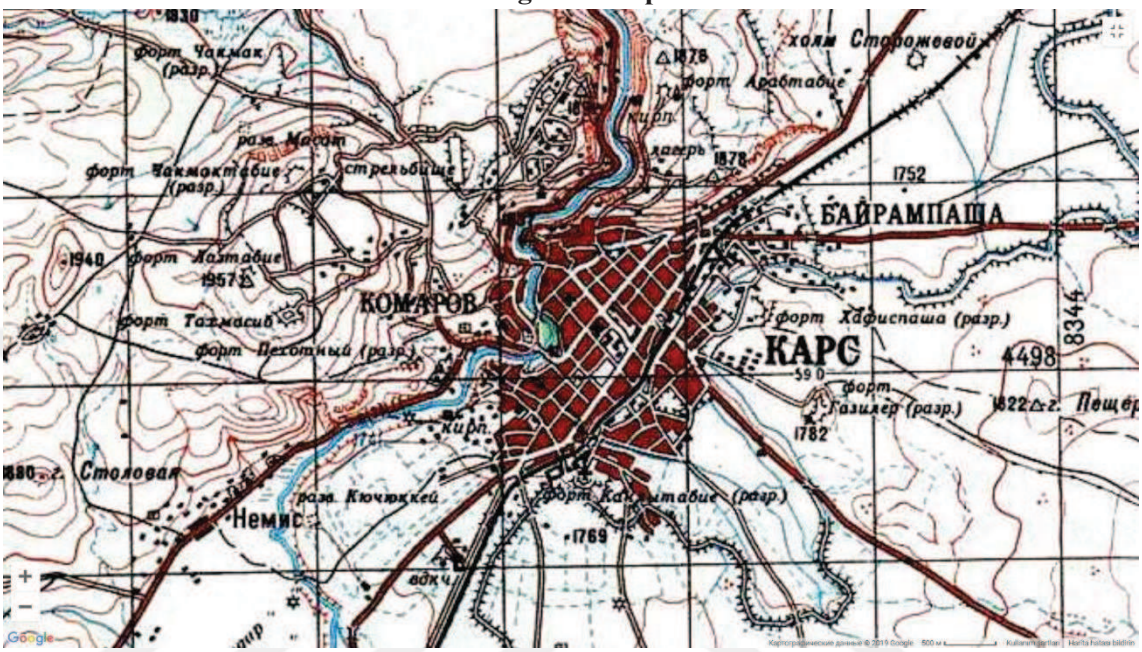

Kaynak: (http://loadmap.net/ru/m20503) [ErişimTarihi:03 Ocak 19].

Böylece Kars, Anadolu'daki ilk planlı şehir unvanına sahip olmuştur. Ruslar burada, tamamen kalıcı olarak yerleşmeyi planladıkları için 1918 yılına kadar, bölgede imar çalışmalarına yer verirler ve bu tür bir plan düzenini uygularlar (Harita 3). Kars'ta uygulanan bu plan anlayışı, tamamen Rusların soylu sınıfının ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Ana caddelerin kesiştiği noktalara denk gelen yapılarda, her iki caddeye de cephe verilmiştir. Yapılar, şehrin yerleşim durumundan dolayı, dikdörtgen planda inşa edilmişlerdir. Cadde ve sokaklara paralel olarak yerleştirilen yapılar, genelde tek, iki veya üç katlı olarak, bitişik nizamda inşa edilmişlerdir. Kavşak noktalarına; resmi, ticari ve dini yeni yapılar inşa edilmiştir (Serbest ve Demirci, 2007, s. 2729; Türkan ve Durak, 2016, s. 70-71; Ertaş, 2016, s. 614-615; Çiftçi, 2000, s.21-22; Serageldin, 2005, s. 17-25; Gündoğdu, 2007, s. 85; Küçük, 2014, s. 977).

Harita 3:
Kars 1910 Şehir planı.

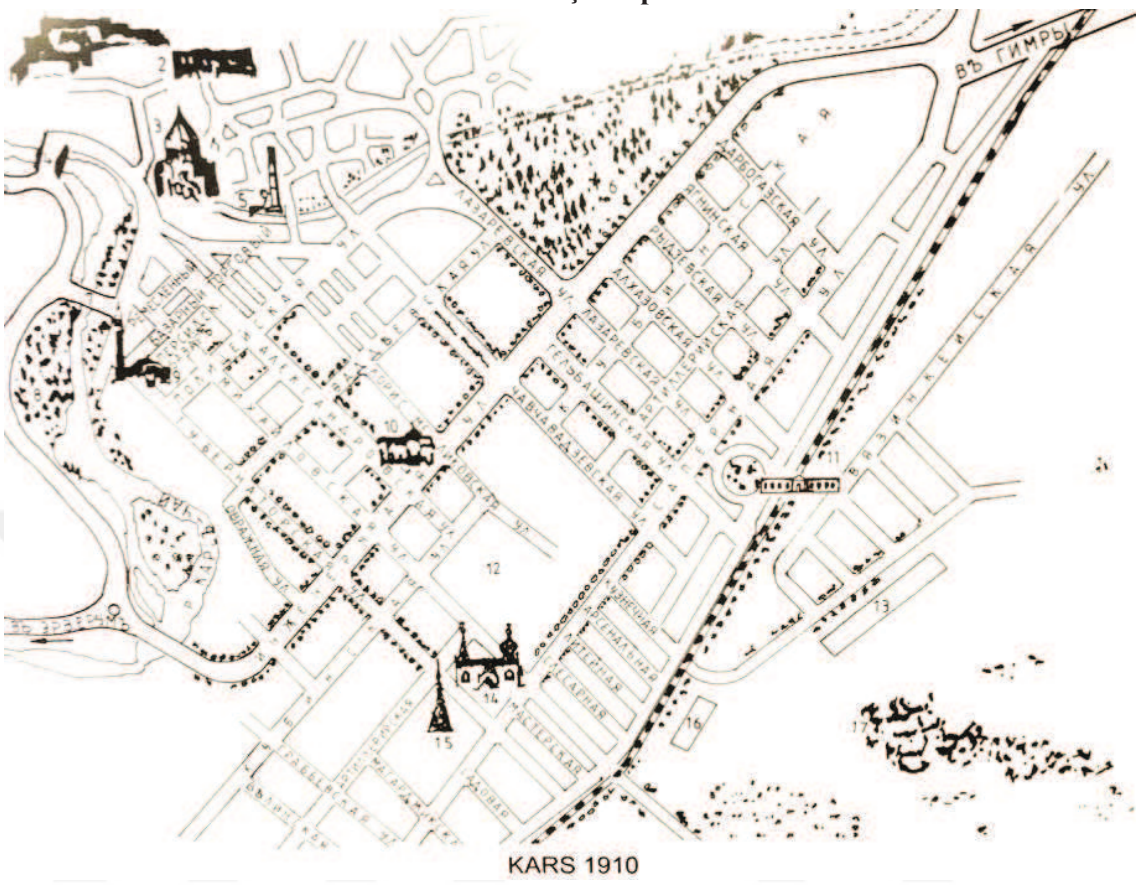

Kaynak: (Türkan ve Durak, 2016, s.70).

Bu dönemdeki imar faaliyetleri incelendiğinde, resmi binalar tamamen Rus etkisinde inşa edilirken, konut mimarisinde, Ermeni ustaların etkisi açıkça görülmektedir. Resmi bina ve soylu sınıfa ait yapılarda, cephe anlayışına çok önem verildiği gözükmektedir. Özellikle ön cepheler ileri doğru taşırılırken, kemerler ve kemerlerin kilit taşları, daha belirgin ve süslü olarak ele alınmıştır. Cephe hareketliği bununla sınırlı tutulmamış, dikine yivli gömme paye ve sütunlar ile hareketlilik sağlanmış, pencereler, aşırı soğuk iklimin etkisi de göz önünde bulundurularak dar, prizmal olarak uygulanmış ve yuvarlak silmeler ile çerçevelenmiştir. Cephelerde kaliteli düzgün kesme taş kullanılırken, 100 cm'den fazla kalınlığa sahip olan duvarların içerisinde, moloz taş malzeme, yer yer kırmızı tuğla ile izolasyon görevini de üslendiği tahmin edilen ve bölgede bol miktarda bulunan sarı toprak kullanılmıştır (Serbest ve Demirci, 2007, s. 2729; Türkan ve Durak, 2016, s.71-75).

Ana yapı malzemesi, boşluklu ve kolay işlenen yapısından dolayı tercih edilen, halk arasında ise 'kevek taşı' olarak ta bilinen bazalt taştır. Kars'taki Rus yapılarında görülen diğer önemli bir özellik de duvar kalınlıklarıdır. Taşıyıcı duvarlar 50 cm ile 100 cm ve üzeri değişiklik gösterirken, iç mekânlardaki taşıyıcı olmayan duvarlarda bu kalınlık, 15 cm ile 30 cm arasındadır. Rus yapılarında, giriş kapılarına da oldukça önem verilmiş, kapıların üstü tonoz, ya da iki yana eğimli saç levha veya çinko kaplamalı saçaklarla örtülüdür. Saçak kenarları, bitkisel motifli metal süslemeler ile sonlanmıştır.

Rus yapılarının diğer bir önemli özelliği de ısıtma sistemidir. Peç[6] olarak isimlendirilen, tavana kadar uzanan, önemli yapılarda oldukça dekoratif özellik gösteren ısıtma sistemleri, bir merkezden yakılan yakacaktan elde edilen ısının duvar içlerine yerleştirilen borulardan geçirilerek tüm odaları ısıtma amacına dayanmaktadır. Çatılarda ise uzun ve yağışlı kış aylarından dolayı düz dam yerine kırma, ya da beşik çatı formu tercih edilmiştir. Dikkat çeken diğer bir özellik, çatıların tamamının saçaksız, cepheden uzanan parapetlerin arkasına gizlenmiş olmalarıdır (Türkan ve Durak, 2016, s.73-75; Gündoğdu, 2007, s. 85-87; Ertaş, 2016, s. 614-615; Çiftçi, 2000, s.31-40; Serageldin, 2005, s. 17-25).

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kars gibi Kağızman'da Ruslara bırakılmıştır. Kars'a Okrug (Kaza) olarak bağlanan Kağızman, yaklaşık bu 40 yıl süren işgal döneminden etkilenen yerlerdendir (Ortaylı, 1978; s. 345-347, Oral, 2004, s.5-6; Oral, 2014, s. 80-81). Rus hâkimiyetinden önce Kağızman'da yerleşim alanı, Kağızman Deresinin doğu yakasında iken Rusların Kağızman işgalinden sonra yerleşim, Kars ilinde olduğu gibi eski yapılaşmanın üzerinde değil, tamamen farklı bir yer seçilerek, Kağızman Deresi'nin batı yakasında, yapılaşmaya müsait olan ovada oluşturulmuştur. Eski yerleşim yerindeki dar sokakların aksine, Rusların Kağızman Deresi'nin batısındaki yerleşim alanında, birbirini dik kesen geniş caddelere yer verilirken bu

[6] Yapının inşaatı sırasında yapılmış, taşınamaz nitelikteki Rus sobası. Dumanı doğrudan bacaya verilmeden, künkler aracılığı ile duvar içlerinden geçirilerek bir tür ilkel kalorifer işlevi görür. Bilgi için bkz. Sözen ve Tanyeli, 2005, s. 188.

caddeleri birbirine bağlayan sokaklar dar tutulmuş, sokakların iki yanına paralel olarak konumlandırılmış evler ile yeni bir şehir dokusu meydana getirilmiştir.

Genel mimari incelendiğinde, malzeme olarak, beden duvarlarında bazalt, yan cephelerde ise moloz taş kullanılmış ve caddeye bakan cephelere daha çok önem verilmiştir. Yapıların giriş cepheleri de farklılık göstermektedir. Giriş cephelerinin bazıları oldukça süslü olarak ele alınırken, bir grup yapı girişleri de kaliteli kesme taş malzemeden sade olarak yapılmıştır. Bunun temel sebebi, yapıyı kullanan kişinin soylu sınıfındaki yerini belirliyor olmasıydı. Yapılarda ahşap malzeme ise pencere kepenklerinde, kapılarda ve pencerelerde kullanılmıştır. İklimin etkisi göz önünde bulundurularak özellikle hol izolasyonu üzerinde önemle durulmuş, zira holler konuk odalarının konumunu da belirlemişlerdir. İklim etkisinin belirlediği ve yapı üzerinde değişiklere neden olan diğer unsurlar, çatıların saçaksız oluşu ve giriş kapıları üzerinde sundurmalara yer verilmesidir (Ceylan, 2008, s. 73-76; N. Ceylan, 2007, s. 1-3; Oral, 2004, s.5-6; Oral, 2014, s. 80-81).

1877-1878 Osmanlı Rus-Savaşı sonrası imzalanan 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Ardahan, Rusya'ya savaş tazminatı olarak verilir (Halaçoğlu, 1991, s. 350; Cantay, 1999, s.15; Konukçu, 1999, s.301; Özkan, 2015, s.150). Kars ve Anadolu'daki diğer illerde olduğu gibi Ardahan'da da kale çevresinde bir yapılaşmaya gidilmiştir. Rusların işgaliyle birlikte Kars ve Kağızman'da uygulanan mimari yapılaşmanın bir benzeri, burada da uygulanmıştır. Şehrin merkezi; belli planlar doğrultusunda caddelere bölünmüş, cadde ve sokaklara paralel olarak yerleştirilen yapılar genelde tek katlı inşa edilirken, soylu kişilere ait binalarda ve ticaret yapılarında ise kat sayısı genelde ikiye yükselmiştir. Yapıların caddeye bakan cephelerine önem verilerek bu cephelerde kaliteli kesme bazalt taş ile birlikte, yer yer andezit taş kullanılırken yan cepheler, yığma moloz taş ile inşa edilmiştir. Kentin kış mevsiminde uzun, sert ve yoğun kar etkisinde olmasından dolayı, giriş kapılarının önünde sundurmalara yer verilmiştir. Çatılar ise saçaksız, kırma, ya da beşik çatıdır. Ahşap ise yer yer sundurmalarda, kapı ve pencereler ile iç mekânlarda kullanılmış, pencereler genel olarak çift kanatlı olarak yapılmışlardır (Cantay, 1999, s.21; Özkan, 2015, s.150-151; Kocaman vd., 2014, s. 146-

150). Iğdır, Erivan Hanlığına bağlı idi. Şehir, 1826-1828 İran-Rus savaşının sonucunda imzalanan Türkmençay Antlaşmasıyla Rusya'ya bırakılmıştır. Ermeni Oblastı'na[7] bağlı olan Iğdır, Daha sonra 1849 yılında Erivan Guberniyasına[8] bırakıldıysa da 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşmasıyla Kars'a bağlanmıştır. Ruslar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra 1918 yılına kadar burada, mimari yapılaşmaya devam etmişlerdir (Tuncel, 1999, s. 79; Aslan, 2013a, s. 13; Ceylan, 2008, s.152-155; Badem, 2010, s.32; Gündoğdu, 2009, s. 8-13).

1827 yılında Rus Çarlığı egemenliğine giren Iğdır'da da etkin olan Ruslar, mimari yapılaşmayı da şekillendirmiş, Kars, Kağızman ve Ardahan da olduğu gibi Iğdır'da da benzer bir yapılaşmaya gitmişlerdir. Ana cadde ve sokaklara paralel yerleştirilen yapılar benzer bir biçimde inşa edilirken, bölgede karın etkili olmamasından dolayı, yapıların giriş kapısında uygulanan sundurmalar, Iğdır bölgesinde tercih edilmemiştir. Cephelerde -özelikle giriş cephesinde- düzgün kesme taştan yapılmış geometrik ve bitkisel süslemeler, plastik değerleri bakımından süslü iken, diğer yan cephelerde ek moloz taş malzemeyle sade formda inşa edilmiştir. Yapılar ise cadde konumuna göre kare veya dikdörtgen planlıdır (Özkan, 2015, s. 169-170; Buyruk, 2006, s. 24-25; Aslan, 2013a, s. 14-17; Aslan, 2013b, s. 222-224; Gündoğdu, 2007, s. 83-87).

[7] Rus imparatorluğunda askeri valilerin yönettiği illerdir. Kars oblast; 1878 yılında bugünkü Kars ve Ardahan'ın tamamı ile Erzurum'un Oltu, Olur Şenkaya İlçelerinin büyük kısmı ve Narman İlçe merkezini kapsar. Bilgi için bkz. Badem, 2010, s.32.

[8] Oblasttan daha küçük vilayettir. Erivan gubreniyası: Gümrü, Eçmiadzin ve Sürmeli (Iğdır) kazalarından oluşurdu. Bilgi için bkz. Badem, 2010, s.32.

5. BÖLÜM: RUS İDARESİ ALTINDAKİ SARIKAMIŞ'TA MİMARİ YAPILAŞMA

1877'de Osmanlı-Rus savaşıyla Kars'ı kuşatan Ruslar, özellikle bölgeyi ele geçirmek, savaşı geniş alana yaymak ve kendi emellerine ulaşmak amacıyla ikinci bir cepheyi Rumeli'de açarlar. Rumeli cephesindeki savaş, 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması ile son bulur. Bu antlaşmanın 19. maddesinde Sarıkamış'ında dâhil olduğu Kars, Ardahan, Batum, Artvin, Doğubayazıt ve Eleşkirt sancakları savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmiştir. 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşları sonucunda yaklaşık 40 yıl süren işgal döneminde Rusların elinde kalan Sarıkamış Garnizon bir kent olarak Sarıkamış köyünün[9] kuzeydoğusunda, Kars Çayı kenarında askeri amaçlarla inşa edilmiştir (Sevindi, 2001, s. 317; Arslan ve Altın, 2015, s. 144).

Sarıkamış'ın özellikle Ruslar tarafından doğu-batı doğrultusunda inşa edilmesinin temel sebebi, bölgenin fiziki konumu yani kuzey ve güneyinin büyük dağlarla çevrili olmasından kaynaklanmaktadır (Topaloğlu, 2008, s. 197-198; Kırzıoğlu ve Yazıcı, 1999, s.73; Demir, Alım, 2016, s.249; Sevindi, 2001, s. 342). Rusların uygulamış olduğu ızgara plan şeması, şehrin dikey yönde gelişmesini sağlamış, bu gelişim sadece Sarıkamış merkezde sınırlı kalmamış, Ayastefanos Antlaşmasıyla sınır kabul edilen Süngütaş'a kadar devam etmiştir (Sevindi, 2001, s. 342) (Harita 4).

[9] Türklerin hâkimiyetinde olan Sarıkamış, bugünkü yerleşim yerinin kuzeydoğusundaki, (Osmanlı tahrir defterlerinde Sarı-Kamuşlu olarak geçen) Yukarı-Sarıkamış Köyü'dür.

Harita 4:
Sarıkamış-Erzurum arasındaki sınır bölgesi Süngütaşı.

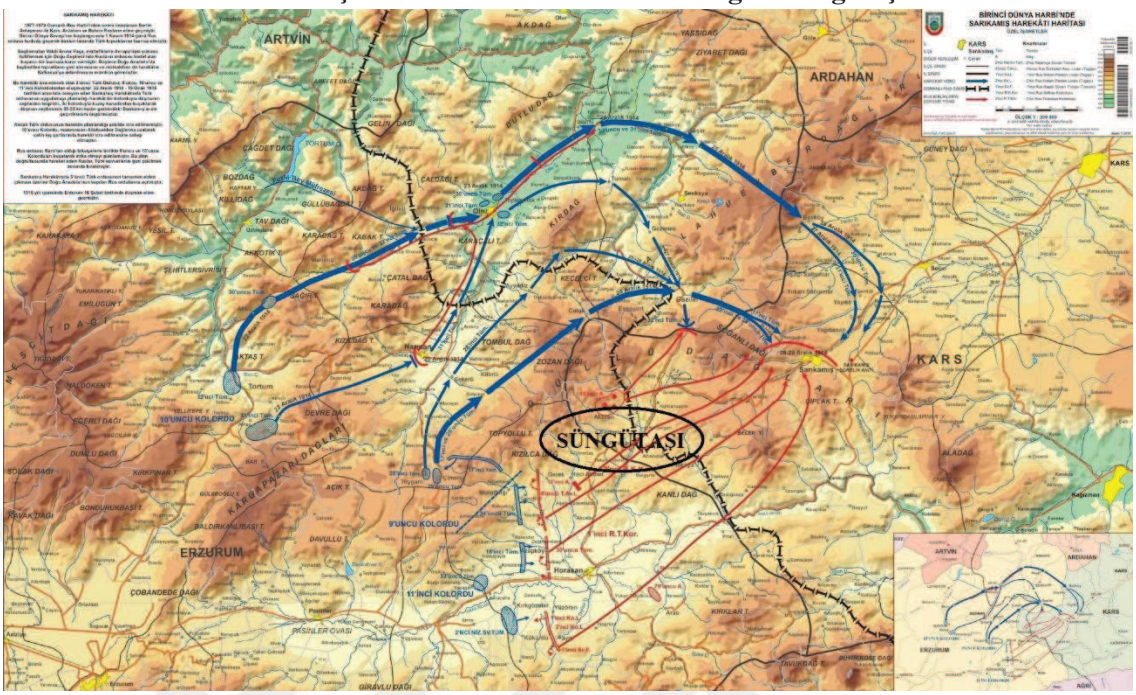

Kaynak:(https://www.harita.gov.tr/urun-160-1-200-000-olcekli-birinci-dunya-harbinde-sarikamis-harekati-plastik-kabartma-haritasi-.html) [ErişimTarihi:03 Ocak 19].

Bölgede kalıcı olmak isteyen Ruslar bir kent için özellikle gerekli olan ulaşım hattının inşasına önem vererek Sarıkamış'ta Transkafkasya demiryollarının Anadolu topraklarındaki ikinci aşaması olan Kars-Sarıkamış dekovil hattı inşasına, 1892 yılında başlamıştır (Badem, 2010, s. 230-234; Ortaylı, 1978, 346; Sevindi, 2001, s. 318). Ticari amaçtan çok askeri amaçlar planlanarak gözetilmiş ve bu nedenlerden dolayı iki ray arasındaki mesafe 75 cm tutulmuştur (Yavuz vd, 2014, s. 570; Yavuz ve Tavukçu, 2012a, s. 569; Yavuz ve Tavukçu, 2012b, s. 295; Kobro, 1989, s. 235-236).

1892 yılında tamamlanarak işletmeye açılan demiryollarına bağlı olarak yapılaşmaya gidilmiştir. Bu amaçlarla inşa edilen Sarıkamış İstasyon binası, şehir merkezinin yaklaşık 1.15 km kuzeybatısında[10] yer almaktadır. İki bölümden meydana gelen yapı, dikdörtgen tabanlı bir plana sahiptir. İstasyon binasının kuzeydoğusunda iki katlı, iki lojman binasına yer verilmiştir. Dikdörtgen tabanlı plana sahip olan yapıların kuzeyinde-güneyinde çıkmalara yer verilmiştir. Kuzeydeki çıkmalar bina giriş kapıları,

[10] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 12 Ocak 2019].

güneydekiler doğu-batı kanatlarda meydana gelen çıkmalar birer oda, bu iki çıkma arasındaki boşluklar ise ahşap balkonlar ile değerlendirilmiştir. İstasyon binasının yaklaşık 280 m batısında[11], dikdörtgen tabanlı, iki girişe sahip, batısı doğuya göre uzun tutulmuş lokomotif binasına yer verilmiştir. Sarıkamış, İstasyon Lokomotif binasının yaklaşık 250 m batısında,[12] dikdörtgen tabanlı formda**,** Motor Atölyesi, bu yapının yaklaşık 295 m güneybatısında[13] ise Sarıkamış İstasyonu Revizörlük binaları bulunmaktadır. Kaydırmalı olarak dikdörtgen tabanlı formda, geniş bir alana yayılan, vagon tamir ve bakımının yapıldığı bu yapılar toplamda, on binadan oluşur.

Döneme ait kent planlamasının genel özelikleri (ızgara plan), yapıların planlamasında da karşımıza çıkmaktadır. Askeri yapılardan, Doğu Lojmanları içerisinde yer alan yapılar bir birini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekillerine paralel olarak dikdörtgen tabanlı planda tasarlanmıştır. Yapıların en önemli özellikleri, sokak boyunca, sıralı olarak inşa edilmiş olmalarıdır. Lojmanlarda Volta döşemelerin[14] kullanılması, oda genişliklerinin de belirlenmesine neden olmuştur. Isınma sistemi olarak peç' in kullanılması iç planlamayı da buna göre şekillendirerek yapı içinde iç içe açılan odaların tasarlanmasına neden olmuş, bu durum iç içe açılan odalarda ısı sirkülâsyonunu daha verimli hale getirmiştir. Doğu lojmanları bünyesinde bulunan yapılardan on ikisi iki katlı, biri ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. Batı lojmanlarında da benzer özellikler söz konusu olsa da batı lojmanları bünyesinde yer alan yapıların büyük kısmı tek katlı olarak tasarlanmıştır. Askeri Hastane bünyesinde inşa edilen yapılara baktığımızda ise yapı topluluğunun merkezinde konumlanan Askeri Hastane kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı formda, iki katlı olmasına rağmen binanın, merkezinde doğu tarafa yaklaşık 11m'lik, kollarında da yaklaşık 6,5 m'lik

---

[11] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[12] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[13] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[14] Çelik kirişler arasında normal tuğlaların tonozcuk şeklinde örülmesiyle elde edilen eski bir çeşit döşeme. Volta döşemelerde kemer açıklığının 1/3'ünden büyük olamaz. Bilgi için bkz. Hasol, 2010, s.149.

taşıntı yapması göz önüne alındığında yapının planı, orta kısımda bir gövde ve iki koldan oluştuğu görülmektedir. Hastanenin doğusundaki yapıların biri kare tabanlı, ikisi dikdörtgen tabanlı form sergilerken askeri hastanenin batısında yer alan iki lojman da dikdörtgen tabanlı formda olup tek katlıdır. Askeri Cezaevi olarak kullanılmış olan ve şehir merkezinin kuzeyinde yer alan yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı formda ve tek katlıdır. Plan açısından ele aldığımız askeri yapılardan Doğu Lojmanları içerisindeki on iki yapıya ilaveten Askeri Hastane binası ve batı lojmanları içerisinde on bir yapı iki katlı olarak inşa edilirken diğer yapıların tamamı tek katlıdır. Rus döneminde askeri amaçlarla inşa edilen, Türk döneminde ise okul olarak kullanılan binaları incelediğimizde, yapılarda tek tip plan düzeni söz konusu değildir. Yapılar her ne kadar giriş cephelerinde dikdörtgen tabana iseler de diğer cephelerinde birer ek bölüm ile dikdörtgen taban formlarının bozulduğu görülmektedir. Askeri amaçlı, farklı işlevlerde inşa edilen yapılarda, cephe özellikleri bakımından benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Yapılar eklektik bir üslup ile gerçekleştirilen cephe düzenleri bakımından değerlendirildiğinde, bu binaların en büyük ortak özelliği yapılarda çıkmalara yer verilmesidir. Cephelerdeki hareketlilik, sadece kapılardaki çıkmalar, parapetler ve pencerelerle sağlanmıştır. Yapı cephelerindeki diğer bir ortak özellik de köşelerde ve kapı kenarlarında, dıştan dışa 37 x 94 cm, içten içe 27 x 83 cm ölçülerinde, bire bir buçuk şeklinde yerleştirilen rustik taşların kullanılarak cephelerdeki hareketliliğin sağlanmasıdır. Ayrıca yapıların cepheleri saçak altlarında ve sağır tutulan cephelerde kat silmeleri ile bölünerek cepheler hareketlendirilmiştir. Cephelerdeki bu özelliklerin dışında, pencerelerin dar ve uzun tutulmaları, pencerelerin kilit taşlarının ileri doğru taşırılıp farklı bir renkte boyanması, cephelerin kanat uçlarında çıkıntı yapan bölümlere yer verilmesi bakımından benzerlik gösterir. Bu özellikler yapının giriş bölümünde, özellikle cadde, sokak ve raylara bakan tarafında uygulanmıştır. Çıkıntı yapan bu bölümün orta kısmı, ahşap balkonlarla ya da dolgu malzemesi kullanılarak yüksek bir platforma dönüştürülür ve bu uygulamalarla cepheye abidevi bir hava katılır. Cephelerdeki bütün bu hareketlenmeyi sağlayan en önemli unsur ise gözenekli ve boşluklu yapısıyla kolay işlenen, halk dilinde kevek taşı olarak ta bilinen andezit taşının kullanılmasıdır.

Ruslar askeri amaçlı yapılara önem verse de bir kentin olmazsa olmazı olan dini yapılar da inşa etmişlerdir. İbadet yapıları içerisinde yer alan ve halk arasında Yanık Kilise olarak adlandırılan yapı, Sarıkamış Kaymakamlığı'nın 68 m güneydoğusunda Gaziler Kolordu Caddesinde bulunmakta; doğu-batı doğrultusunda bazilikal plan sahip olup içeriden tek nefli iken, dışa 3 nefli olarak yansıtılmıştır. Yan kanatlar alçak, orta bölüm ise yüksek tutularak yapıya 3 nefli görünüm kazandırılmış, apsis kısmı ise içten yuvarlak olup dışa beş köşeli olarak taşıntı yapmıştır. Dini yapılarda cephe düzenine baktığımızda daha gösterişli bir cephe düzen; ile karşılaşıyoruz. Rusların barınması amacıyla tasarlanan sivil yapılar da önemli bir yere sahiptir. Sarıkamış'ta ikisi Köşk, diğer ikisi ise şehir merkezinde bulunan ve iki katlı olarak tasarlanan sivil mimari örnekleri vardır. Şehir merkezindeki yapılardan ilki; Milli Eğitim deposu olarak kullanılan yapının yaklaşık 8 m kuzeybatısında[15] bulunan dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak inşa edilen yapılardır. İkinci yapı da tıpkı bir önceki gibi Şehit Kemal Mutlu Caddesi üzerinde, Milli Eğitim deposu olarak kullanılan yapının yaklaşık 173 m kuzeybatısında[16] yer almaktadır. Dikdörtgen tabanlı ve iki katlı olarak tasarlanan yapının alt katları dükkân, üst katları, depo olarak kullanılmaktadır. Çar Köşkü ise şehir merkezinin yaklaşık 1.52 km güneybatısında[17] yer almaktadır. İki köşkten oluşan yapılardan Çar Köşkü, batıda olup doğu-batı istikametinde inşa edilen köşk, dikdörtgen tabanlı planda inşa edilmiştir. Giriş, kuzey cepheye bakar. Kanat kısımları, kuzey ve güney cephede dikdörtgen plandan dışa taşıntı yapacak şekilde inşa edilmiştir. Bu bölümlerin girişi, hem kuzey, hem de güney cepheden sağlanmaktadır. Ana köşk yapısının takriben 44 m doğusunda,[18] Av Köşkü olarak nitelendirilen yapı yer alır. Bu yapı da ana köşk yapısı gibi dikdörtgen tabana oturmaktadır. Köşkün kuzey cephesinde

---

[15] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[16] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[17] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].
[18] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r [Erişim: 13 Ocak 2019].

tamamen çantı[19] sistemiyle inşa edilmiş iki giriş kapısı bulunurken, güneydeki birbirine paralel ölçülerde iki kapı ise günümüzde kapatılmıştır. Sivil yapılarda (köşk yapıları hariç tutulursa), cadde ve sokaklara bakan ana giriş cepheleri, diğer cephelere oranla daha gösterişlidir. Bu yapıların cephelerinde, dikdörtgen büyük pencere ve kapılar ile doluluk boşluk medyana getirerek hareketlilik sağlanmıştır. Bu yapılarda da kat silmelerine ek olarak derz boşluklarının geniş tutulması, pencere kilit taşlarının ileri doğru taşırılması ve giriş cephelerine demir payandalar ile taşınan balkonların yerleştirilmesi, cepheleri hareketlendiren diğer unsurlardır. Köşklerde cephe düzenine incelediğimizde, Çar Köşkü'nün giriş cephesi gösterişli olup kanat uçlarında ve orta bölümde dışa taşkın bir şekilde ele alınmıştır. Orta bölüm, düzgün kesme taştan inşa edilmişken, ileri taşırılan kanat kısımları çantı denen 15-20 cm çapında yontulmuş ağaç tomruklarının alt ve üst kısımlarının, düzeltilmiş köşelerde birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur. Cephe hareketliliği, özellikle giriş cephesinde dikkat çeker. Dar, üçgen alınlıklı pencereler ve yuvarlak pencere formları ile cephedeki tekdüzelik kırılmıştır. Benzer uygulamalar Av Köşk'ünde de karşımıza çıkmaktadır. Sarıkamış'taki Rus dönemi yapılarında iki farklı çatı tipi uygulanmıştır. Bunlar beşik ve kırma çatıdır.

[19] Ormanlık bölgelerde ağaç gövdeleri üst üste yığılarak yapılan (ev). Bu tür yapı içi 15-20 cm çapındaki ağaç tomrukları, alt ve üstleri düzenlenerek birbiri üstüne yerleştirilir. Köşeleri birbirine bağlanan duvarların üstüne ağaçlı, topraklı düz dam ya da eğimli çatı yapılır. Bilgi İçin bkz. Hasol, 2010, s.113.

6. BÖLÜM: GARNİZON KENT SARIKAMIŞ'TA RUS MİMARİSİ

6.1. KAMU BİNALARI

6.1.1 Askeri Yapılar

6.1.1.1. Doğu Lojmanları

Doğu Lojmanları, şehir merkezinin yaklaşık 695 m[20] güneydoğusunda, Selim Yolu ile Ahmet Paşa Caddesi arasında yer almaktadırlar.

Plan ve Mimari Özellikleri

Rus şehir yapılaşmasının genel özelliği olan ızgara plan, doğu lojmanlarının planlarına da yansımıştır. Doğu Lojmanları, birbirini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekillerine paralel olarak dikdörtgen planda tasarlanmıştır. Bu lojmanların içerisinde yer alan on üç yapıdan, sarı renk ile işaretlenen biri tek katlı, kırmızı renk ile işaretlenen on ikisi de iki katlı olarak inşa edilmişlerdir (Foto. 5). Bu yapılar dört tip halinde incelenecektir (Çizim 1, Foto. 6).

Foto. 5:
Doğu Lojmanları konumu.

Kaynak:(Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19].

[20] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.3330153,42.59437079,2093.73149387a,79.30171004d,35y,183.01779537h,0t,0r. [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19]

Çizim 1:
Doğu Lojmanları vaziyet planı 2019 (planda kırmızı olarak gösterilenler iki katlı sarı olarak gösterilen ise tek katlıdır).

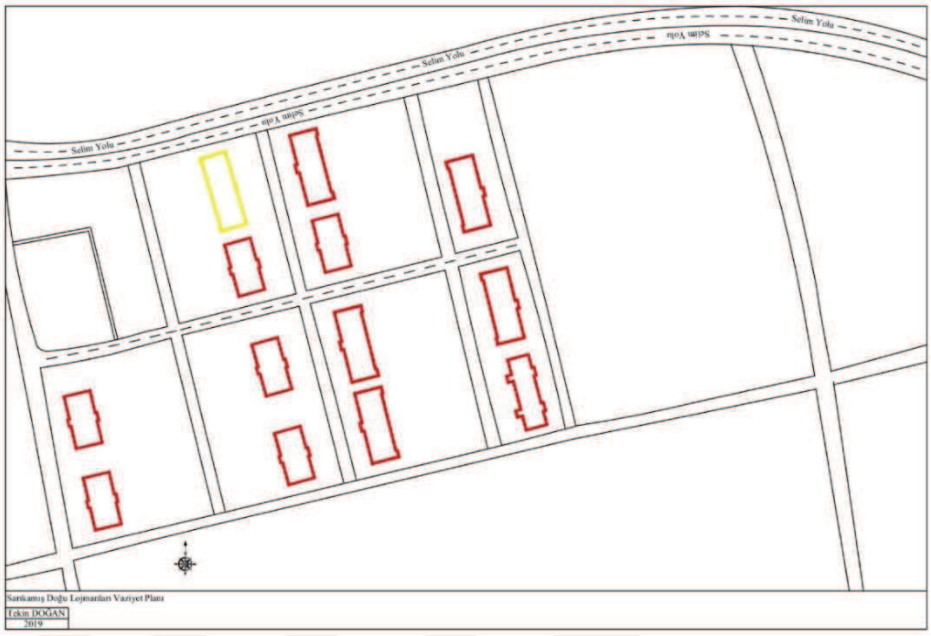

Foto. 6:
1925 Doğu Lojmanları genel görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

6.1.1.1.1. Tip A Planında İnşa Edilen Yapılar

Tip proje olarak inşa edilen Doğu Lojmanları içerisinde yer alan Tip A planında inşa edilen yapılar içerisinde altı yapı bulunmaktadır. İkisi kuzey ikisi güney diğer ikisi ise orta kısımda bulunmaktadır (Çizim 2, Foto. 7).

Foto. 7:
Doğu Lojmanların içerisinde Tip A planında inşa edilen yapıların konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19].

Çizim 2:
Doğu Lojmanları vaziyet planı 2019
(planda kırmızı olarak gösterilenler Tip A planında inşa edilen yapılar).

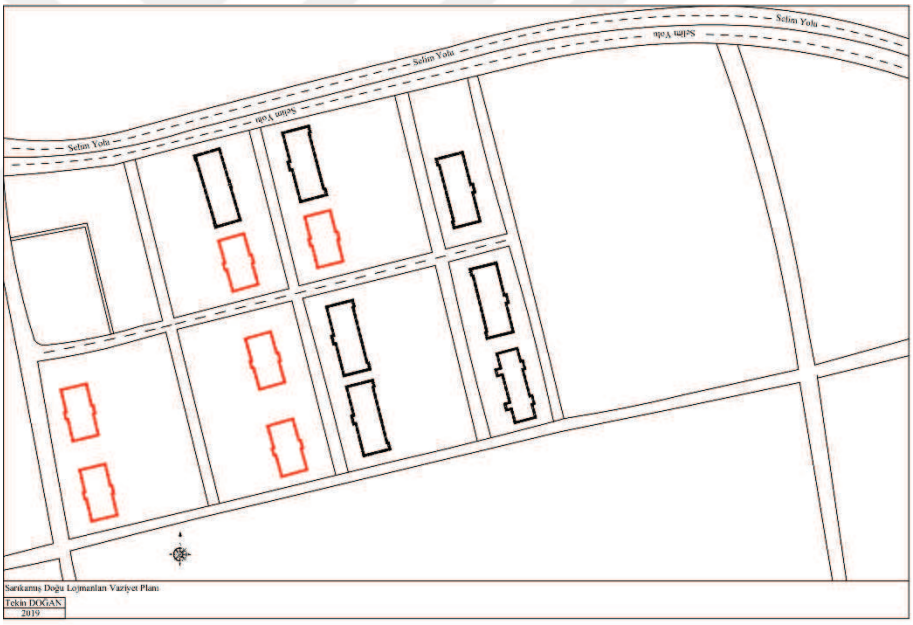

Tarihçe

Garnizon kent olarak inşa edilen Sarıkamış'taki askeri kışla ve lojman binaları üzerinde yapılan incelemeler, bunların 1882-1896 yılları arasında inşa edilmiş olduklarını göstermektedir. Erzurum Kültür Varlıkları[21] tarafından tescil edilen[22] kışla binalarının,

[21] Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kuruluna bağlı olan Kars ili, Kültür ve Turizm Bakanlığının 24.08.2009 tarihi ve 162899 sayılı makam oluru ile Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden sonra Rusların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri için Baltık mimari tarzında Hollandalılara inşa ettirilmiş oldukları belirtilerek, lojmanların plan ve mimari özellikleri, bölgenin Ruslar tarafından işgal edildiği tarihler de göz önünde bulundurularak XIX. yüzyılın sonunda yaptırıldıkları öngörülmüştür.

Plan ve Mimari Özellikleri

Kuzey-güney ekseninde uzanan lojman binaları; 26.29 x 13.66 m uzunluğunda dikdörtgen tabanlı forma sahiptirler (Çizim 3). Lojmanlara giriş; doğu-batı cephelerde, cepheden 81 cm dışa taşırılan, yapının tam merkezine yerleştirilen 1.42 m genişliğinde, 2.53 m yüksekliğindeki kapılardan sağlanmaktadır. Bu kapılardan batıdakinin kapıdan, 84 cm daha geniş tutulmuş olması, doğu cephenin tam merkezindeki kapı kenarlarında bulunan küçük nişlerin zemine kadar inmesinden hareketle bu bölümün, daha sonradan kapatılıp pencereye dönüştürüldüğü kanaatini vermektedir.

Çizim 3:
Doğu Lojmanlarında Tip A planında inşa edilen yapıların planı (2019).

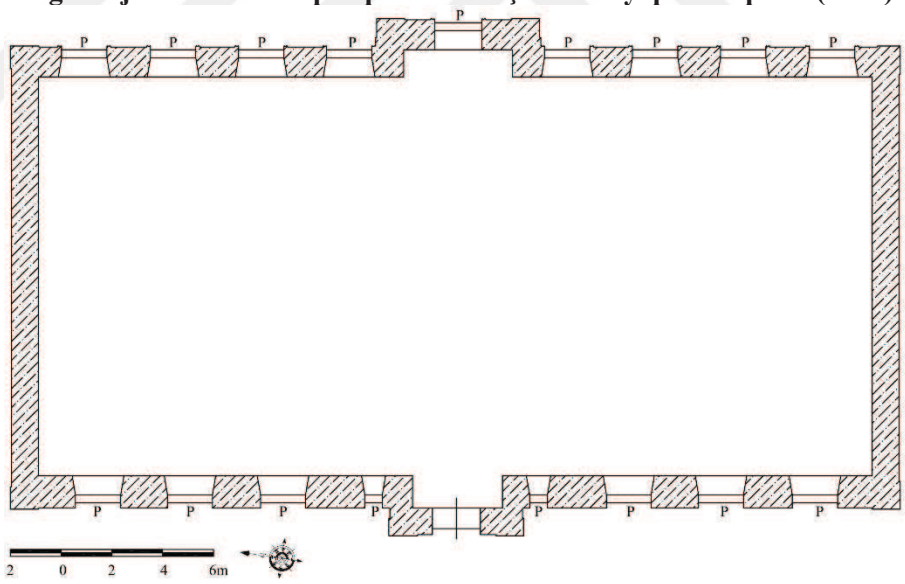

Müdürlüğü'nün kurulmasına uygun bulunarak, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu kararları Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna aktarılmıştır. Bilgi için bkn. http://www.korumakurullari.gov.tr/TR-148580/genel-bilgiler.html.

[22] Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 17.03.1989 tarih ve 136 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Yapılarda dikkat çeken önemli ortak özellik, sığınak katına ve subasman[23] kotuna yer verilmemesidir. Subasman kotu yerine, binanın dört köşesinde yaklaşık 80 cm genişliğinde, kot farkının olduğu alanlarda bu yükseklik 20-25 cm iken kot farkının olmadığı yerlerde aşağı yukarı 10 cm yüksekliğinde tretuvar[24] kullanılarak bina saçaklarından akan suyun, bina temeline zarar vermesi önlenmiştir. İki katlı olarak inşa edilen lojmanlarda 3+1 116 m^2 ölçülerinde 4 daire, 2+1 90 m^2 ölçülerinde 2 daireye yer verilmiştir.

Cephe Özellikleri

Tip A planında inşa edilen yapıların, doğu ve batı cepheleri hareketli olarak ele alınırken kuzey ve güney cepheler, oldukça masif bırakılmıştır. Yapıların gerek doğu, gerekse batı cephelerinde, simetrik bir düzenin hâkim olduğu, mimari özellikleri ve süslemesi ile ana cephe karakterini ortaya koyduğu gözlenmektedir (Çizim 4).

Çizim 4:
Tip A planında inşa edilen yapıların batı cephesi (2019).

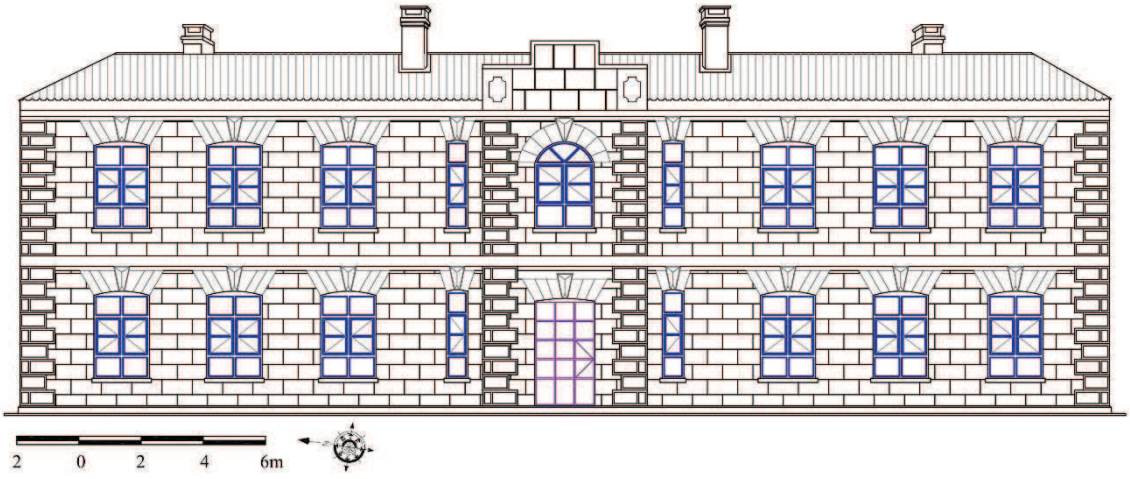

Giriş kapısının bulunduğu *orta bölüm,* cepheden 81 cm dışa taşırılmıştır. Bu cephede dikkat çeken diğer önemli unsur ise saçak kotundan sonra yukarıya doğru taşırılan bölümünün, üst kısımda parapetle[25] vurgulanmıştır. Burada duvar yüzeyi, saçak hizasından zemine kadar düşey olarak çift taraflı dıştan dışa 94 x 37 cm, içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerinde rustik taşlar ile profillendirilip diğer yüzeylerle arasında zemin

[23] Bina eteği, etek duvarı, üstemel. Bilgi için bkz. Hasol, 2010, s.432.
[24] Bina eteğini dolaşan dar kaldırım. Bilgi için bkz. Hasol, 2009, s.207.
[25] Eski evlerin damlarında düz taştan korkuluk duvarı. Bilgi İçin bkz. Hasol, 1998, s.121.

farklılığı meydana getirilmiştir (Foto.8). Yapıların köşelerinde ve kapı kenarlarında rustik taşlar, bire bir buçuk şeklinde yerleştirilerek hem cephede hareketlilik sağlanmış, hem de cephelerin bölümlere ayrıldığı hissi verilmiştir (Foto.9).

Foto. 8:
Tip A planında inşa edilen yapıların batı cephesi.

Foto. 9:
Yapı köşelerindeki ve giriş kapısının kenarındaki rustik taşlar.

İki katlı olarak inşa edildiği belirtilen lojman binaları, kat silmeleri ile iki eşit parçaya ayrılarak yapıda bir yataylık oluşturulurken yapı köşelerinde, dışa taşırılan giriş bölümündeki rustik taşlar ve dikdörtgen pencereler ile dikeylik vurgulanmaya çalışılmıştır. *Lojmanlarda cephe;* giriş bölümü, bu bölümün sağ ve sol kanadı olmak

üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Sağ ve sol kanatlar, kendi aralarında simetrik bir düzene sahiptir (Foto. 10).

Foto. 10:
Tip A planında inşa edilen yapıların orta bölüm, sağ ve sol kanatları.

Sağ kanatta; pencere düzenlerinde düzgün bir simetri göze çarpar. Bu kanada eşit aralıklarla genişliği 1.34 m, kilittaşına kadar olan yüksekliği ise 2.04 m ölçülerinde, her bir katta üçerden, toplamda altı olmak üzere büyük pencereye, dışa taşıntı yapan orta bölümün hemen yanında ise alt ve üst katlarda 52 cm genişliğinde, 2.13 m yüksekliğinde, iki mazgal pencereye yer verilmiştir. Eşit aralıklarla yerleştirilen bu büyük pencereler, aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen formda yedi, küçük pencereler ise üç kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanır. Kemer kilittaşları öne ve yukarıya taşıntı yapılmıştır (Foto.11).

Foto. 11:
Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayları.

Batı cephesinin orta bölümü, 3.98 m genişliğinde olup 81 cm dışa taşırılmıştır. Bu bölüm; dıştan dışa 94 x 37 cm, içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerinde rustik taşlar ile zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Rustik taşlardan sonra kapının sağında ve solunda 46 cm'lik bölüm, düz bir zeminden sonra, 1.42 m genişliğinde, 2.53 m yüksekliğinde basık kemerli bir kapı ile son bulur. Kapının üst bölümü ise cephedeki diğer pencerelerin aksine yuvarlak kemerlidir (Foto. 12).

Foto. 12:
Orta bölüm kapı ve Pencere detayı.

Sol kanat; tıpkı sağ kanatta olduğu gibi hem kendi içerisinde, hem de sağ kanat ile simetrik bir form sergilemektedir. Birinci katta 1.34 m genişliğinde, kemer kilittaşına kadar yüksekliği 2.04 m olan üç büyük basık kemerli pencereye yer verilmiştir. Orta bölümün 21 cm solunda 52 cm genişliğinde, 2.13 m yüksekliğinde mazgal türü basık kemerli küçük bir pencere bulunur. Simetrik düzende yerleştirilen bu pencereler ikinci katta da tekrarlanmaktadır. Cepheler yatay silmeler, pencere formları, pencere kilittaşlarının dışa taşıntı yapması, pencere kemerlerinin ve kilittaşlarının farklı renklere (kırmızı ve beyaz) boyanması ile de hareketlendirilmiştir (Foto. 13).

Foto. 13:
Sol kanattaki pencere düzeni, büyük ve küçük pencere detayları.

Yapının doğu cephesi incelendiğinde, bu cephe de önemli bazı küçük farklılıklarla batı cephenin tekrarı şeklinde ele alınmıştır. Yapı yatayda kat silmeleri ve saçak silmeleri ile bölünürken dikeyde sağ ve sol kanatlar ile orta bölüm olmak üzere üç parçaya bölünmüştür (Çizim 5. Foto. 14).

Çizim 5:
Tip A planında inşa edilen yapıların doğu cephesi (2019).

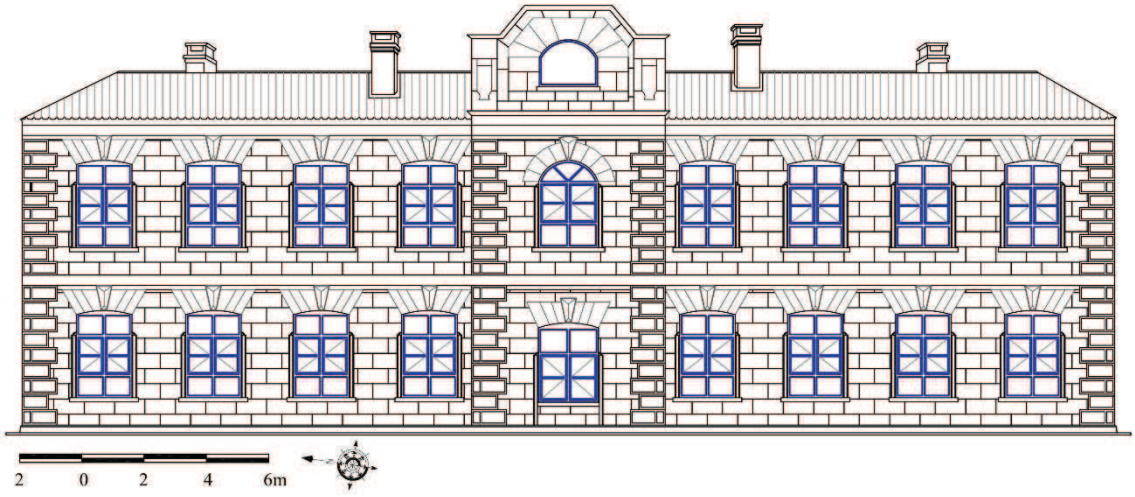

Foto. 14:
Tip A planında inşa edilen doğu cephenin orta bölüm, sağ ve sol kanatları.

Doğu cephenin sağ kanadı; küçük mazgal pencere yerine eşit aralıklar ile simetrik düzende 1.34 m genişliğinde, 2.04 m yüksekliğinde dört büyük pencereye yer verilmesiyle batı cephenin sağ kanadından ayrılır. Bu büyük pencerelerde 10 cm içeriden ve her birinin sağ ve sol kenarlarında birer niş uygulamasına gidilmiştir. Bu simetrik uygulamanın birebir aynısı ikinci katta da tekrarlanmıştır (Foto. 15).

Foto. 15:
Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayı.

Yapının doğu cephesinde sağ ve sol kanatlarda beden duvarları ve kat silmeleri üzerindeki izlerden farklı bir uygulamanın olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 16). Bu cepheyi diğer cepheden ayıran en önemli özellik, daha önceki tespitlerimizi doğrular mahiyetindedir. Prof. Dr. Bingür Sönmez ile yaptığımız görüşme oldukça yararlı olmuş

[26], arşivinden de 1925-1932 yılları arasında Doğu Lojmanları ile ilgili birçok kartpostala ulaşmamız sağlanmıştır. Bu kart postallardan birinin üzerindeki Osmanlıca metnin günümüz Türkçesi ile anlamı "*Sarıkamış: Topçu subaylarının ailelerine mahsus Doğu Pavyonlarından bir kısım. 15 Kasım 1932 bizim oturmakta olduğumuz bina"* şeklindedir. Ayrıca kartpostalın üzerinde 1932 tarihinin bulunması, batı cephede ise ahşap çıkma balkonların bulunmadığını kanıtlaması bakımından önemlidir (Foto. 17). Bu kartpostallardan hareketle Tipi A olarak tanımladığımız altı yapının, sadece doğu cephelerinde, günümüzde pencere olarak kullanılan kısmın, sağında bir pencere solunda ise bir pencere boşta bırakılırken çıkma balkonlar da orta iki pencereye denk gelecek şekilde konumlandırılmışlardır. Bu çıkma balkonların genişliği 5 m olup cepheden yaklaşık 2 ile 2,5 m dışa taşırılmışlardır. Ahşap balkonların zemini, 30 cm yüksekliğinde taş döşeme iken üst kat zemini, sekiz ahşap direk tarafından taşınmakta olup ahşap korkuluklar ile sonlandırılmışlar. Ahşap dikmeli bu balkonlara günümüzde pencereye dönüştürülen üst ve alt katın orta kısmındaki kapıya yakın olan pencereler, daha önceden kapı olarak kullanılmıştır (Foto. 18).

Foto. 16:
Doğu cephede sağ kanat ve sol kanatlar.

[26] Prof. Dr. Bingür Sönmez ile 13.04.2019 saat 16.00'da Sarıkamış ile ilgili yapılan görüşmede, Doğu Lojmanları (Şark Pavyonları) olarak bilinen yapıların önünde ahşap dikmeler üzerinde kurulmuş ahşap çıkma balkonların bulunduğunu, bunların 1960-65 yılları arasına kadar geldiğini, daha sonra ise bunların tahrip olduğunu belirtmişlerdir.

Foto. 17:
Tip A planında inşa edilen yapıların batı cephesi.

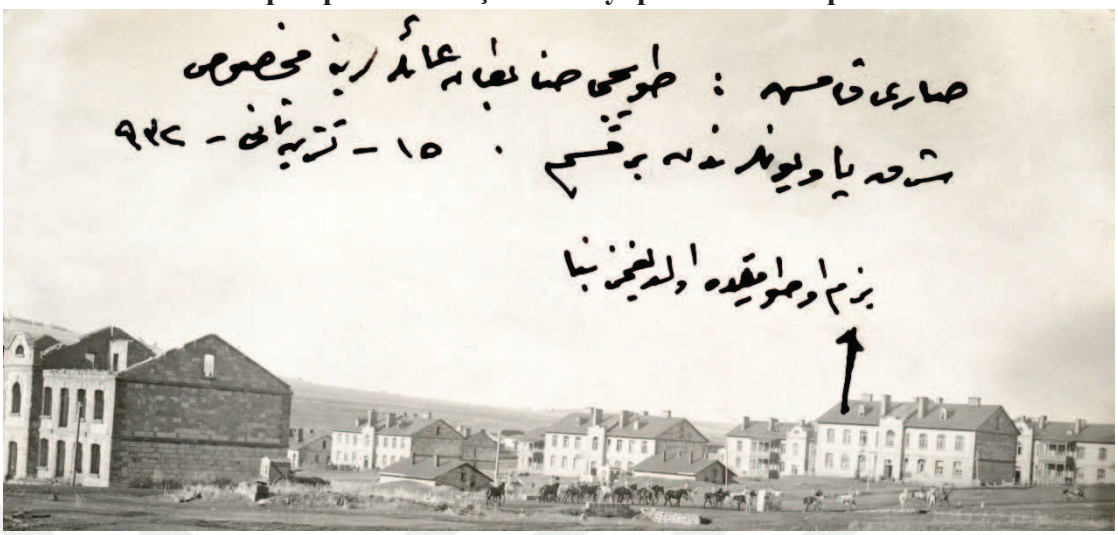

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 18:
Tipi A planında inşa edilen yapıların doğu cephesindeki ahşap direkli çıkma balkonlar.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Orta bölüm; sağ ve sol kısımlar da rustik taşlar ile sınırlandırılarak, batı kısma göre 84 cm daha geniş tutulmuştur. Pencerenin her iki yanında bulunan nişler, zemine kadar inmesine rağmen, bu nişlerin diğer pencerelerde, dış denizliğe[27] kadar devam edip zemine inmediği göz önünde bulundurularak, birinci katın giriş katı olarak tasarlanıp sonradan 1.45 m genişliğinde, 1.90 m yüksekliğinde basık kemerli bir pencereye dönüştürüldüğü anlaşılıyor. İkinci kat penceresi yuvarlak kemerli ve her iki yanında küçük nişlere yer verilmiştir. Nişlerin ölçülerini incelediğimizde 2 cm derinlik, sağ ve

[27] Pencere doğramasının altında içte ve dışta yapılarak suların duvar içine sızmasını ya da duvar yüzeyinde süzülmesini önleyen öğe.(Bilgi İçin bkz. Hasol, 2010, s.135).

sol tarafa 2 cm'lik yayılma alanı, orta kısımda ise 8 cm'lik oval bir genişliği ile nişlerin toplam genişliği 12 cm'dir. Saçak kotundan sonra yukarı taşırılan parapet bölümü, batı cephenin aksine sağır bırakılmış, diğer cepheye oranla yüksek ve gösterişli olarak ele alınmıştır. Bu bölümde basık kemerli bir pencerenin kullanılmasıyla hem çatı katı aydınlatılmış, hem de cephe dekoratif bir görünüm kazanmıştır (Foto. 19).

Foto. 19:
Orta bölüm pencere düzeni, niş ve kemer detayları.

Sol kanat, sağ kanadın simetrik bir tekrarıdır. Simetrik düzende yerleştirilen basık kemerli, dördü alt katta, dördü de üst katta olmak üzere toplam sekiz pencereye yer verilmiştir. Yapıların kuzey-güney cephelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Genelde iklim etkisi gözetilerek bu cephelerin doğu ve batıya oranla daha sade tutulduğu, bu sadeliğin kat silmeleri ile giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca aydınlatma ve gün ışığından faydalanabilmek amacıyla çatı katında basık kemerli pencere uygulamasına yer verilmiştir (Foto. 20).

Foto. 20:
Sağır tutulan cepheler, pencere ve kemer detayı.

Malzeme, Teknik ve Üslup

Doğu Lojmanları içerisindeki Tip A planında inşa edilen altı yapının dört cephesinde de kaliteli kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bölgenin coğrafi yapısından dolayı doğal andezit ve bazalt taşlar tercih edilmiştir. Bu malzemenin kullanımında; iklimin sertliği, taşın geç ısınıp geç soğuyan bir özelliğe sahip olması, önemli bir etkendir. Koyu kahve ya da kırmızıya çalan renkteki andezit ve siyah bazalt taşların, ışığı yutarak yapıların parlak görüntü vermesini engellemesi ve boşluklu yapılarından dolayı kolay şekil verilme özelliğine sahip olmasından dolayı tercih edilmişlerdir. Kesme blok taşlar, harç kullanılarak sıkı ve muntazam bir şekilde birleştirilmiştir. Lojmanlarda, kat aralarında, volta döşemeler kullanılmıştır. Tuğla malzeme ise sadece bacalarda kullanılmış, fakat bu malzemenin özgün olmadığı, sonradan yapılan çatı onarımında kullanıldıkları gözlenmektedir.

Isınma sistemlerini baktığımızda, Rus mimarisine özgü "peç" adı verilen bir ısıtma sistemi kullanılmıştır. Peçler, kişilerin statüsüne göre (süsleme ve büyüklük bakımından) farklılık göstermektedir. Soba ile kalorifer arasındaki bu sistem, XIX. yüzyıl Rus mimarisinde daha ucuz olduğu için tercih edilmiştir. Malzeme ve form bakımından farklılık gösteren peçler, genellikle ortak kullanılan oda duvarlarının kesişim noktalarına yerleştirilmiştir. Ahşap malzeme ise özgün pencere doğramalarında, iç kapılarda, çatı sisteminde çıkma balkonlarda karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüde kırma çatı sisteminin uygulanmış olması dikkat çekicidir. İklim şartlarının sert, karlı gün sayısının fazla olduğu bölgede, çatı eğimlerinin oldukça yüksek tutulmasına ve çatı aralıklarının kullanılmasına olanak sağlamıştır. Yapıdaki kat silmelerinde rustik denen kabaca yontulmuş taşların kullanılması, giriş bölümündeki üst pencerelerinin yuvarlak kemerli olarak ele alınması, katların birbirinden kornişler ile ayrılması, cephelerdeki simetri anlayışı, cephelerdeki dikey ve yatay silmeler, giriş bölümlerinin üst kısmının parapet ile vurgulanması, caddeye veya sokağa bakan bölümlerin daha gösterişli olmaları, Rönesans mimarisinin etkilerini göstermektedir. Yapılarda sadece Rönesans etkisi gözlemlenmez, aynı zamanda Rus şehir yapılaşmasının genel özelliği olan ızgara plan uygulanması, giriş cephelerinin dışa taşırılması ve üst kısımda parapet ile vurgulanması da klasisizmin etkisini gösterir.

6.1.1.1.2. Tip B Planında İnşa Edilen Yapılar

Tip proje olarak inşa edilen Doğu Lojmanları içerisindeki plan ve mimari özellikleri açısından ayırdığımız Tip B planı içerisinde, beş yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri güney, biri kuzeyde, diğer üçü ise orta bölümde yer almaktadırlar (Foto. 21).

Foto. 21:
Doğu Lojmanların içerisinde Tip B planında inşa edilen yapıların konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 06 Şubat 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Rus şehir yapılaşmasının genel özelliği olan ızgara planı, Doğu Lojmanları içerisinde yer alan Tip B planında inşa edilen yapılar için de geçerli olmakla birlikte, bu yapılarda birbirini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekillerine paralel olarak dikdörtgen planda tasarlanmışlardır (Çizim 6).

Çizim 6:
Vaziyet planı (planda kırmızı olarak gösterilenler Tip B planında inşa edilen yapılar) (2019).

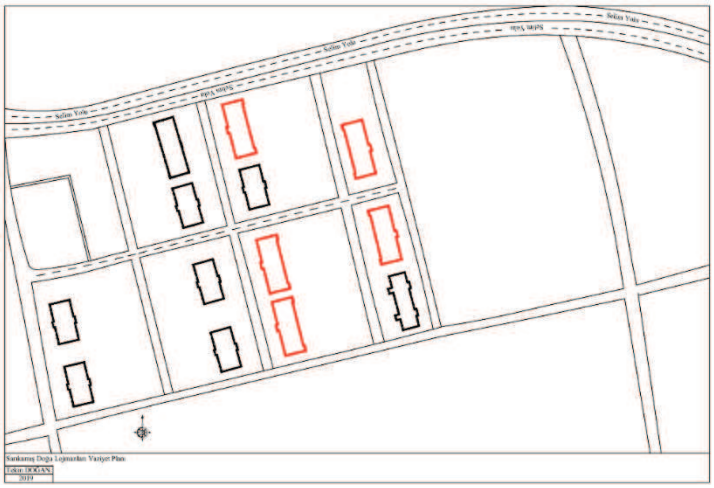

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Tip B lojman binaları, 35.40 x 14.04 m uzunluğunda, dikdörtgen tabanlı olarak inşa edilmişler. Yapıların araziye konumlanmaları farklı şekilde ele alınmıştır. Bu lojmanlarda aynı ölçülerde iki tip plan ile karşılaşmaktayız. Bunlardan birincisinde, iki giriş kapısı batı tarafta yer alan ve bu planı sergileyen iki yapı mevcuttur. Bu lojmanların girişleri, dışa taşkın köşelere denk gelecek şekilde ele alınırken, doğu cepheye tek giriş kapısı yerleştirilmiştir (Çizim 7). İkinci tipte ise giriş kapıları, batıda cephenin tam ortasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş ve bu plan şeması da üç yapıya uygulanmıştır. Bu yapılardaki ikili girişler ise doğu cephede köşelere denk gelecek şekilde konumlanmıştır (Çizim 8). İki plan tipinde, on kapı cephe köşelerine denk gelecek şekilde yerleştirilirken, beşi cephenin tam merkezinde, öne çıkıntı yapan, üst bölümde çatı saçağından taşırılarak vurgulanmış, cepheyi hareketlendiren bir şema sergilerler. Yapılarda köşe ve cephe ortasına yerleştirilen kapıların ortalama genişliği 1.45m, yüksekliği ise 2.43 m'dir.

Çizim 7:
Tip B planında inşa edilen yapıların planları (2019).

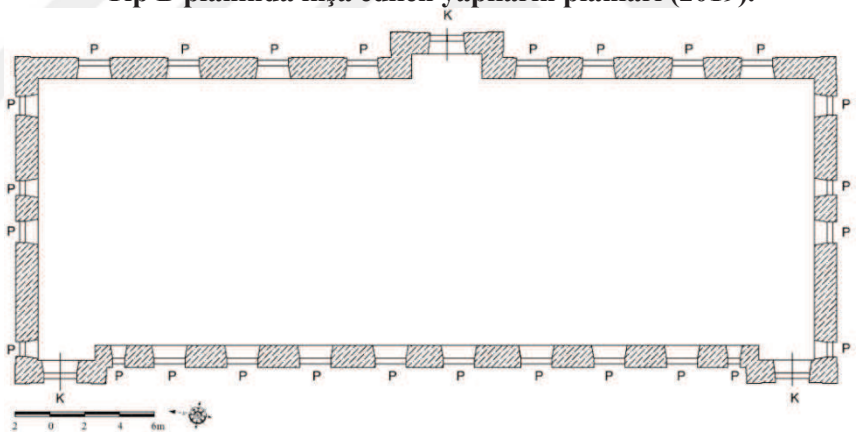

Çizim 8:
Tip B planında inşa edilen yapıların planları (2019).

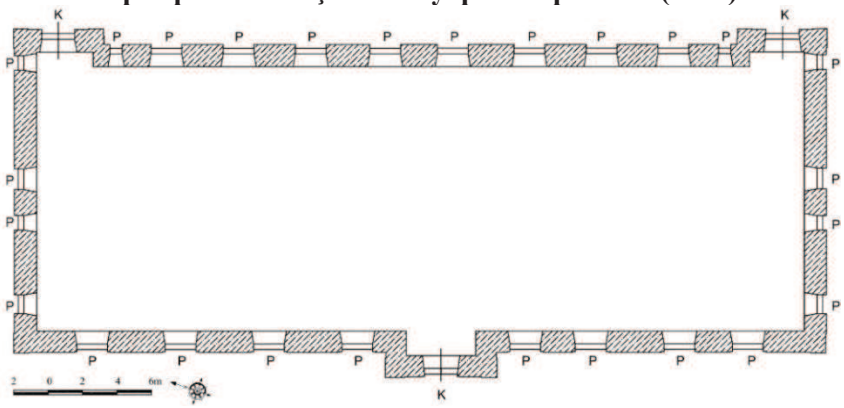

Tip B planında dikkat çeken önemli özeliklerden biri de sığınak katına ve subasman kotuna yer verilmemesidir. Subasman kotu yerine binanın dört köşesinde, yaklaşık 80 cm genişliğinde, kot farkının olduğu alanlarda bu yükseklik 20-25 cm iken kot farkının olmadığı yerlerde ise aşağı yukarı 10 cm yüksekliğinde tretuvar kullanılarak bina saçaklarından akan suyun bina temeline zarar vermesi önlemiştir. Buna benzer uygulama, Tip A planında inşa edilen altı lojmanda da karşımıza çıkar. İki katlı olarak inşa edilen lojmanlarda 2+1 92 m^2 ölçülerinde 4 daire, 2+1 88 m^2 ölçülerinde 4 daireye yer verilmiştir.

Cephe Özellikleri

Tip B planında inşa edilen yapıların sadece doğu ve batı cepheleri hareketli olarak ele alınmamış, Tip A'ya göre kuzey ve güney cephelerde de hareketlilik kısmen söz konusudur. Yapıların doğu ve batı cephelerinin simetrik düzeni, mimari özellikleri ve süslemesi ile Tip A plan tipinin ana cephe karakterini yansıttığı gözlenmektedir. Fakat Tip B planında inşa edilen yapıların cepheleri, kendi içerisinde iki ana bölüme ayrılır. Bunlardan ilki, doğu ve batı cephenin tam merkezine yerleştirilen giriş kapılarının yer verildiği cephelerdir (Çizim 9).

Çizim 9:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cepheler (2019).

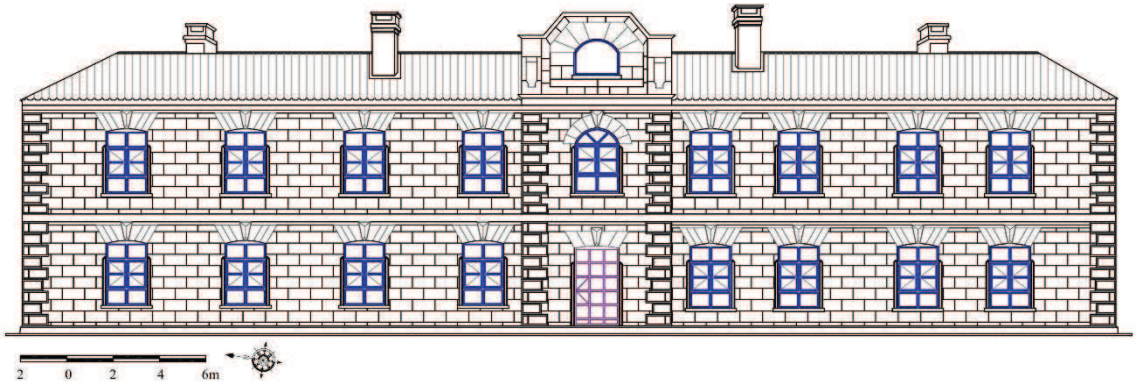

Giriş kapısının bulunduğu orta bölüm, cepheden 1.10 m dışa taşırılmıştır. Bu cephede dikkat çeken diğer önemli unsur ise saçak kotundan sonra yukarıya doğru taşırılan bölümün üst kısımda parapet ile vurgulanması ve basık kemerli bir pencereye yer verilmesidir. Bu bölümlerde duvar yüzeyi, saçak hizasından zemine kadar düşey olarak çift taraflı rustik taşlar ile profillendirilerek diğer yüzeylerle zemin farklılığı oluşturulmuştur (Foto. 22). Yapıların köşelerinde ve kapı kenarlarındaki rustik taşların

bire bir buçuk şeklinde yerleştirilmesi cepheye hareketlilik kattığı gibi yapının, bölümler halinde algılanmasına da olanak sağlamıştır (Foto. 23-24).

Foto. 22:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu cephesi.

Foto. 23:
Tip B planında inşa edilen yapıların batı cephesi.

Foto. 24:
Giriş kapısının kenarı ve köşelerdeki rustik taşlar.

İki katlı olarak inşa edilen yapılar, kat silmeleri ile yatayda iki eşit parçaya ayrılmaktadır. Kat silmeleri ile oluşturulan yataylık, dikeylik algısı veren rustik taşlar ile dengelenmektedir. Orta bölümün ana cepheden dışa taşırılması da yapının üç bölüme ayrılmasını sağlamıştır.

Tip B planında inşa edilen yapıların doğu ve batı cephelerinin orta bölümü; 4.86 m genişliğinde, 1.10 m dışa taşırılmış şekilde ele alınmıştır. Bu bölüm dıştan dışa, 94 x 37 cm içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerinde, rustik taşlar ile zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. 93 cm düz zemin olarak ele alınan kapının sağında ve solunda, 2 cm derinliğinde, kuzey-güney tarafa 2 cm yayılan, orta kısımda ise 8 cm'lik oval bir genişliğe sahip olan 12 cm genişlikte nişler bulunmaktadır. 1.43 m genişliğinde, 2.53 m yüksekliğinde basık kemerli kapının, iç kısımdaki genişliği ise 1.63 m'dir. Kapının üst bölümünde yuvarlak kemerli bir pencereye yer verilerek cephede farklılık kazandırılmıştır. Çatı silmesinden sonra üstte parapet olarak ele alınan bölümde, basık, yay kemerli bir aydınlatmaya yer verilmiştir (Foto. 25).

Foto. 25:
Orta bölüm kapı, pencere detayı ve orta bölüm üst örtü.

Sağ kanattaki pencere düzeni incelediğinde, iki kat arasında simetrik bir düzen dikkat çekmektedir. Birinci katta; eşit aralıklarla sıralanan, genişliği dışta 1.35 m, iç kısımda 1.53 m, yüksekliği kilittaşına kadar 2.05 m olan, aşağıdan yukarı doğru genişleyen, dikdörtgen biçimli pencereler, yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanmaktadır. Kemer kilittaşları hem ileriye hem de yukarıya taşıntı

yapmıştır. Pencereler cepheden iç kısma doğru 16 cm girinti yapmakta, pencerelerin sağı ve solu ise nişlerle hareketlendirilmiştir. Yapılarda duvar kalınlıkları 96 cm'dir (Foto. 26).

Foto. 26:
Sağ kanattaki pencere düzeni, pencere ve kemer detayı.

Sol kanat da tıpkı sağ kanat gibi, hem kendi içerisinde hem de ikinci kat ile simetrik bir form sergiler. Birinci katta, 1.35 m genişliğindeki uygulama iç kısımda, 1.53 m'dir kilittaşına kadar yüksekliği 2.05 m olan dört pencereye yer verilmiştir. Bu pencerelerin sağında ve solunda yer alan nişler ve yukarıya doğru genişleyen kilittaşının kırmızı, diğer taşların beyaza boyanmasıyla vurgulanan pencerelerin basık kemerleri, cepheye hareketlilik katmaktadır. Birinci katta uygulanan simetri ve dört pencere uygulamasının aynısı, ikinci katta da tekrarlanmıştır (Foto. 27).

Foto. 27:
Sol kanattaki pencere düzeni ve niş detayları.

Tip A'da, sadece doğu cephede sağ ve sol kanatlarda beden duvarları ve kat silmeleri üzerindeki izlerin benzeri, Tip B'de hem doğu cephesinde hem de batı cephesinde görülmesi bu iki cephede de ahşap dikmeli çıkma balkonlara yer verildiğini göstermektedir. Bu balkonlar da Tip A'daki balkonlarının tekrarı olarak karşımıza çıkmakla birlikte, ayrılan tarafı ise sadece giriş kapısı tarafında bir pencere boş bırakılırken kanat kısmına yakın bölümde, iki pencere boş bırakılmıştır. Sadece bir kapı uygulaması balkon olarak kullanılmış olup saçak kısımlarında ahşap süslemeler dikkat çekmektedir (Foto. 28-29-30).

Foto. 28:
Sağ ve sağ kanattaki izler.

Foto. 29:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 30:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Tip B planında inşa edilen yapıların cepheleri kendi içerisinde, iki ana bölüme ayrılmıştı. Bunlardan ikincisi, doğu ve batı cephenin köşelerine yerleştirilmiş, iki kapının bulunduğu cephedir. Tip B planındaki cephe anlayışında, kapılardan üçü doğu cephede, ikisi ise batı cephede olmak üzere toplamda beş cephede karşımıza çıkmaktadır. Bu düzende 70 cm dışa taşıntı yapan giriş kapıları, rustik taşlar ile sınırlandırılarak, yapıların köşelerine denk gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu cephe düzeninde yapı, yatayda kat silmeleri ile iki eşit parçaya, dikeyde ise pencere ve kapılar aracılığı ile üç bölüme ayrılmaktadır (Çizim 10, Foto. 31).

Çizim 10:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cepheler (2019).

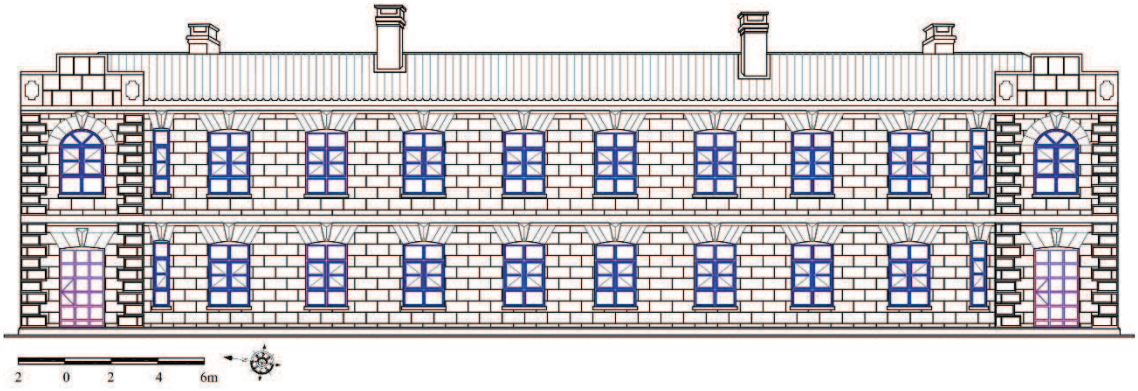

Foto. 31:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesi.

Doğu ve batı yönde tekrarlanan bu cephe anlayışında giriş kapıları, cepheden 70 cm hem dışa, hem de yukarı taşırılmıştır. Kapı bölümleri sağ ve sol taraf 3.90 m genişliğinde ele alınmıştır. Sağdaki ve soldaki 60 cm'lik düz bölümden sonra 18 cm içeri girinti yaparak, iç kısımda 1.65 m dışta ise 1.45 m genişliğinde, 2.45 m yüksekliğinde sağ ve solda 64 cm uzunluğunda rustik taşlar ile profillendirilen kapılara yer verilmiştir. İkinci katta ise yuvarlak kemerli çerçeveden uzaklaştıkça genişleyen, dokuz kesme taş dikkat çeker. Bu taşlardan kilittaşları, hem kemerden yukarı hem de ileri doğru taşıntı yapmış şekilde ele alınmıştır. Saçak silmelerinden sonraki bölüm, sağır bir parapetle son bulmaktadır. Bu uygulama ile giriş cephelerine anıtsallık katılmıştır (Foto. 32).

Foto. 32:
Giriş bölümü ile pencere ve kemer ve rustik taşlardan detay.

Orta bölümde, bir bütünlük söz konusudur. Diğer yapıların aksine, sağ ve sol kanat yerine, tek bir cephe düzeni tercih edilmiştir. Birinci katta, toplam on pencereye yer verilmiştir. Bunlardan giriş kapılarının yanında konumlanan basık kemerli, dışta 53 cm, iç kısımda 72 cm genişlikte ve kilittaşına kadar 2.05 m yükseklikteki iki pencere, mazgal formunda ele alınarak, diğerlerine oranla daha dar tutulmuştur. Birinci kattaki dikdörtgen formda, basık kemerli pencereler, birbirilerine ve küçük mazgal pencerelere eşit mesafededirler. Bu pencereler, 15 cm bir girinti ile 1.35 m genişliğinde olup kilittaşına kadar olan yükseklik 2.05 m'yi bulur. Mazgal pencere formunda ele alınan birinci kat pencereleri iç tarafta, 1.53 m olarak ölçülmüştür. Bölgenin soğuk olmasından dolayı pencere formları dar ve dikdörtgen şekilde ele alınmıştır. Pencerelerin mazgal pencere formunda ele alınmasındaki amaç ise iç mekânın daha geniş açıyla ışık almasını sağlamaktır. Birinci kattaki pencere simetriğinin birebir aynısı, ikinci katta da uygulanmıştır (Foto. 33-34). Orta cephedeki beden duvarları üzerindeki izlerden hareketle bu cephede de ahşap dikmeli balkonlara yer verilmiştir. Bu cephedeki düzen kapı kenarların da üç pencere boşta bırakıldıktan sonra pencere olarak kullanılan kısımlar kapı olarak değerlendirilmiş, iki pencere boşta bırakılırken, tekrar birer pencere alt ve üst katta kapı olarak değerlendirilmiş son olarak üç pencere boşta bırakılmış bir düzen söz konusudur (Foto. 35-36).

Foto. 33:
Orta bölüm ve pencere düzeni.

Foto. 34:
Büyük, küçük pencere detayı.

Foto. 35:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı.

Kaynak: (B. Sönmez arşivinden).

Foto. 36:
Tip B planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı.

Kaynak: (B. Sönmez arşivinden).

Yapıların kuzey-güney cepheleri incelendiğinde, bu cepheler, doğu-batı cepheler kadar hareketli olmasa da kullanılan küçük boyutlardaki pencereler ile cephe vurgulanmıştır. Yapı kat silmeleri ve saçak silmesi, yatayda üçe bölünmüştür. Cephedeki dikeylik ise birinci katta dört, ikinci katta dört ve üst bölümdeki sağır pencereler ile sağlanmıştır. Bu cephelerdeki pencereler, tek ölçüde ele alınmayarak bir dar, bir geniş olarak ve alternatif şekilde tasarlanmıştır. Birinci kattaki pencerelerde simetrik bir düzen olmamasına rağmen, ikinci kat pencereleri ile uyumludurlar (Foto. 37). Giriş kapısının hemen yanındaki pencere; dışta 63 cm, içte 85 cm genişliğinde, 2.05 m yüksekliğindeyken kapıdan sonraki ikinci pencere, dışta 90 cm, içte 1.10 m genişliğinde, 2.05 m yüksekliğindedir. Üçüncü pencere ise giriş kapısının yanında yer alan pencere ile simetrik bir form sergilerken dördüncü pencere dışta, 82 cm, içte 1 m genişliğinde ve 2.05 m yüksekliğindedir. Çatı saçağının olduğu bölümde ise sağır pencere uygulamasına gidilmiştir. Bu pencerenin kapatılmasının temel sebebi, kuvvetli hava akımlarının üst örtüye verebileceği zararı önlemektir (Foto. 38).

Foto. 37:
Güney ve kuzey cepheler.

Foto. 38:
Pencere detayları.

6.1.1.1.3. Tip C Planında İnşa Edilen Yapılar

Tip proje olarak inşa edilen Doğu Lojmanları içerisinde, plan ve mimari özelliklerinden hareketle Tip C planına dâhil edilmiş tek bir yapı, güneyde bulunmaktadır (Foto. 39).

Foto. 39:
Doğu Lojmanların içerisinde Tip C planında inşa edilen yapının konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Şubat 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Rus şehir yapılaşmasının genel özelliği olan ızgara planı, Doğu Lojmanları içerisinde yer alan Tip C planında inşa edilen yapı için de geçerli olmakla birlikte, bu yapı da birbirini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekline paralel olarak dikdörtgen planda tasarlanmıştır (Çizim 11).

Çizim 11:
Vaziyet planı (planda kırmızı olarak gösterilenler Tip C planında inşa edilen yapı) (2019).

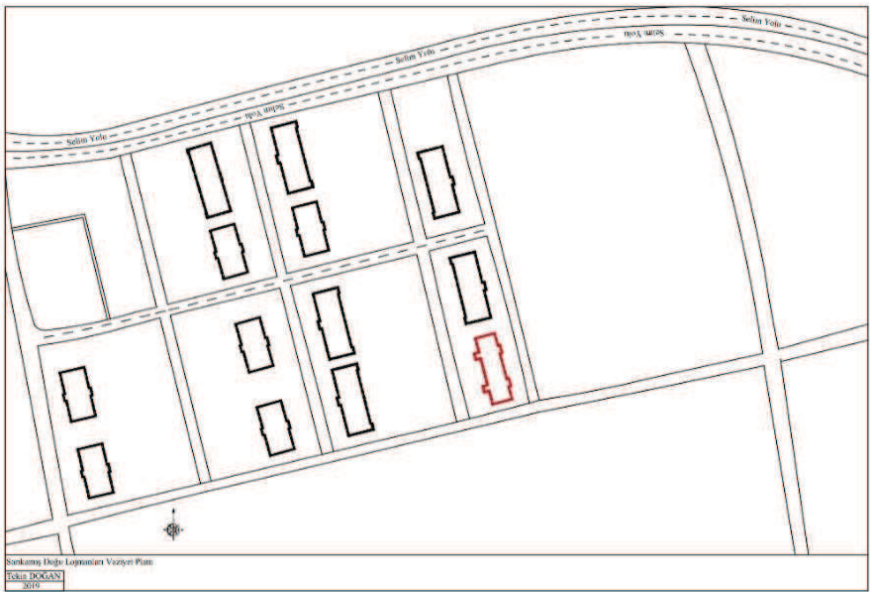

Kuzey-güney istikametinde dikdörtgen tabanlı bir plana sahip olan Tip C lojmanı, 35.41 x 11.15 m uzunluğundadır (Çizim 12). Yapı plan olarak diğer tipler içerisinde oldukça farklı bir formda karşımıza çıkmaktadır. Yapıda toplamda ikisi doğuda, ikisi de batıda olmak üzere, dört girişe yer verilmiştir. Bu kapılardan batıdakiler, doğuya oranla oldukça anıtsal şekilde ele alınmıştır. Yapının batısındaki giriş bölümü, 3.97 cm genişliğinde olup 2.50 m kadar dışa taşırılmıştır. Yapının doğu tarafında yer alan kapılar, daha sonradan pencereye çevrilmiştir. Bu bölümler 4.83 m genişliğinde, 1.12 m dışa taşırılmış olup lojmanın duvar kalınlıkları da 96 cm'dir.

Çizim 12:
Tip C planında inşa edilen yapıların planları (2019).

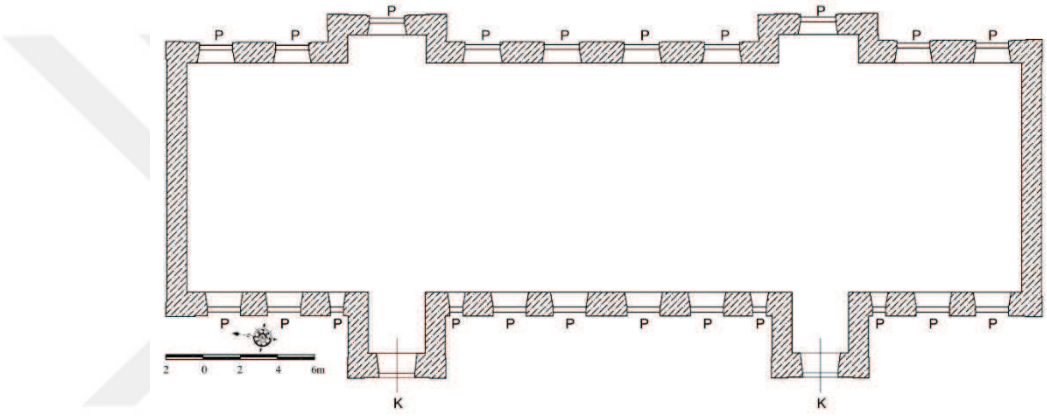

Yapıda dikkat çeken özelliklerden biri de tıpkı diğer lojman tiplerinden Tip C olarak tanımladığımız bu yapı gibi, sığınak katına ve subasman kotuna yer verilmesidir. Subasman kotu yerine; bu lojmanın da dört köşesine, yaklaşık 80 cm genişliğinde, kot farkının olduğu alanlarda ise bu yükseklik, 20-25 cm iken, kot farkının olmadığı yerlerde ise aşağı yukarı 10 cm yüksekliğinde tretuvar kullanılmıştır. Tretuvar uygulaması ile bina saçaklarından akan suyun, bina temeline zarar vermesi önlemiştir. İki katlı olarak inşa edilen lojman; 2+1 116 m^2 ölçülerinde 4 daire, 3+1 90 m^2 ölçülerinde diğer 4 daireye yer verilmiştir.

Cephe Özellikleri

Tip C planında inşa edilen yapının, doğu ve batı cepheleri daha önce işlediğimiz tiplere oranla oldukça hareketli ele alınırken kuzey ve güney cephesi ise Tip A'nın tekrarı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yapıların doğu ve batı giriş bölümleri ve pencere

köşelerine uygulanan küçük nişler hariç, simetrik düzenin hâkim olduğu, mimari özellikleri ve süslemesi ile ana cephe karakterini yansıttığı gözlenmektedir (Çizim 13).

Çizim 13:
Tip C planında inşa edilen yapının batı cephesi (2019).

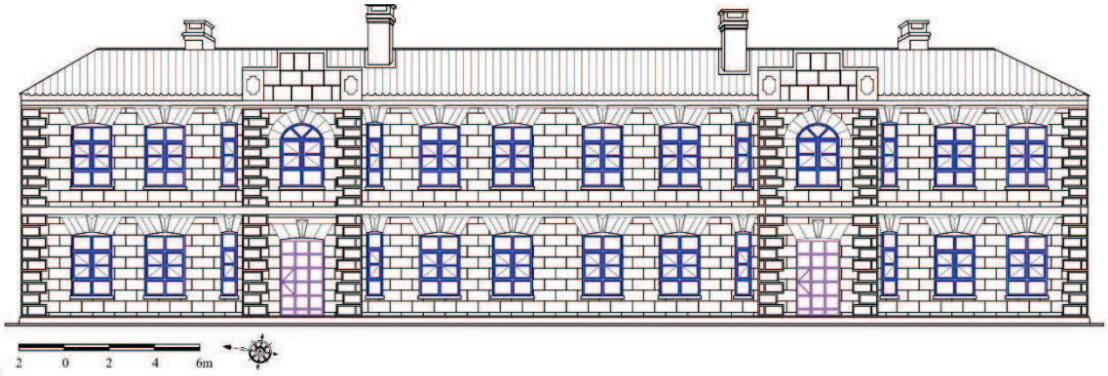

Batı cephede iki giriş kapısına yer verilmiş, bu kapılar incelenen örnekler içerisinde, en anıtsal olanlardır. Yapı, cephe düzeni bakımından yatayda, kat silmeleri ile iki bölüm halinde ele alınırken dikeyde, beşe ayrılmıştır. Köşelerde bire bir buçuk şekilde rustik taşlar ile cephe sınırlandırılırken girişler cepheden 2.50 m kadar dışa taşırılmış ve rustik taşlar ile sınırlandırılmıştır. Bu bölümlerde duvar yüzeyi, saçak hizasından zemine kadar düşey olarak çift taraflı rustik taşlar ile profillendirilmiş, diğer yüzeylerle arasında zemin farklılığı yaratılmıştır (Foto. 40). Bu cephedeki parapetler ise saçak kotundan sonra yukarı taşırılmış, diğer cephenin aksine bu bölümdekiler, sağır bırakılmışken parapetin köşe uçlarında sağ ve sol taraflarda ufak nişler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 41). Yapının batı cephesi, dikey şekilde beş bölümde vurgulanmıştır. Bu cepheyi kuzey girişin kapısının sağı, güney girişin kapısının solu bir başlık altında iki giriş bölümünü ve orta bölüm olmak üzere üç başlıkta incelenecektir (Foto. 42).

Foto. 40:
Tip C planında inşa edilen yapıların batı cephesi.

Foto. 41:
Kuzey, giriş ve güney köşedeki rustik taşlar.

Foto. 42:
Tip C planında inşa edilen yapıların doğu-batı cephesindeki çıkma ahşap direkli balkonlar detayı.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

İki katlı olarak inşa edilen yapının kuzey kapısının sağ ve güney kapısının solunda, benzer bir simetri uygulanmıştır. Kendi aralarında simetrik düzen katlar arasında da uygulanmıştır. Birinci kattaki simetrik düzende, iki büyük, bir de küçük mazgal pencereye yer verilmiştir. Büyük pencereler dışarıda 1.34 m genişliğinde iken iç kısımda 1.54 m'dir. Pencerelerin kilit taşına kadar olan yüksekliği ise 2.09 m iken, bunlar aşağıdan yukarı doğru genişleyen, dikdörtgen biçimli, yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanmışlardır. Bu kemer içerisindeki kilittaşı, hem kemerden yukarıya doğru kat silmesinin altına kadar, hem de

kemerden ileriye doğru taşırılmıştır. Küçük pencerelerde genişlik dışarıda 53 cm iken, bu genişlik iç kısma ise 72 cm olarak yansımıştır. Bu pencerenin yüksekliği de 2.09 m, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli üç kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle basık kemerle sonuçlanmıştır. Büyük pencerelerdeki kilit taşının benzer uygulaması, bu pencerede de görülür. Birinci katta uygulanan simetri ikinci katta da bire bir uygulanmıştır. Kuzey giriş kapısının sağında uygulanan simetrinin birebir uygulaması, güney tarafa yakın kapının sol tarafında da uygulanmıştır (Foto. 43).

Foto. 43:
Kuzey ve güney kapıların sağ ve sol kanatları.

Cephedeki en önemli vurgulama, yapının giriş bölümlerinde görülür. Bu bölümler oldukça anıtsal formda ele alınmışlar. Birbirine paralel olan bu bölümlerin genişliği, 3.97 m'dir. Giriş bölümünün sağ ve solunda, tıpkı diğer tiplerde olduğu gibi, dıştan dışa 94 x 37 cm, içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerinde rustik taşlar ile zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Bu uygulama, giriş kısmını daha vurgulu gösterdiği gibi, aynı zamanda bu bölümün cepheden ayrı bir bölüm olarak algılamasını sağlamıştır. Giriş bölümleri 2.50 m dışa taşırılmış rustik taşlardan sonra, kapıların sağı ve solunda 60 cm, bir düz örgüden sonra 17 cm bir girintiden sonra, standart genişlikte olan 1.45 m ölçülerinde birer kapıya yer verilmiştir. Bu kapılar iç kısımda biraz daha genişleyerek 1.65 m olarak karşımıza çıkar. Kapıların yüksekliği, kilit taşlarına kadar 2.52 m, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli, yedi kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle basık kemerli, çift kanatlı kapı uygulamasına gidilmiştir.

İkinci kat silmesinin yaklaşık 60 cm üstünde, yuvarlak kemerli bir pencere uygulamasına gidilmiştir. Çift kanatlı pencerelerin yuvarlak kemeri, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli dokuz kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Kilittaşlarının; tıpkı diğer pencerelerdeki gibi, hem cepheden ileri, hem de kemerden yukarıya taşıntısı söz konusudur. Çatı silmelerinin üst kısımları sağır parapet ile vurgulanmış, sağırlık sağ ve solda uygulanan küçük nişlerle giderilmiştir (Foto. 44).

Foto. 44:
Kuzeye ve güney köşelere yakın kapılar.

Batı cephenin son bölümü olan orta bölümü incelediğimizde simetrik düzen bu cephede de karşımıza çıkmaktadır. Bu cephenin birinci katında dört büyük pencere iki de küçük pencere olmak üzere toplamda altı pencereye yer verilmiştir. Cephede kuzey tarafa yakın giriş bölümünün sol tarafında 20 cm'lik bir açıklıktan sonra 16 cm içeri bir girinti verilmiş, 53 cm genişliğinde 2.09 m yüksekliğinde aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli üç kesme taşın yerleştirildiği basık kemerli mazgal türü tek kanatlı bir pencereye yer verilmiştir. Pencerenin içerideki genişliği ise 72 cm'dir. Simetrik düzende cephede yer alan pencerelerden peş peşe dört büyük pencere uygulamasına gidilmiştir. Büyük pencereleri incelediğimizde bu pencerelerde tıpkı diğer tiplerdeki dikdörtgen pencereler gibi 1.34 m genişliğinde kilit taşına kadar yüksekliği 2.09 m yüksekliğindedir. Bu pencerelerde aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli yedi kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilmiş basık kemerli

çift kanatlı pencere uygulamasına gidilmiştir. Dört büyük pencere uygulamasından sonra mazgal türü küçük pencere uygulamasına gidilmiş bu küçük pencerenin simetriği şeklinde ele alınmıştır. Cephedeki bir küçük pencereden sonra dört büyük pencere ve tekrar bir küçük pencere uygulamasıyla cephedeki tekdüzelik cephe anlayışını kırmış daha hareketli bir cephe meydana getirmiştir. Birinci kattaki simetri düzen ikinci katta da karşımıza çıkmaktadır (Foto. 45-46).

Foto. 45:
Batı cephenin orta bölümü.

Foto. 46:
Büyük pencere ve küçük pencere detayı.

Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesini incelediğimizde bu cephede neredeyse batı cephe kadar hareketli olarak ele alındığını görüyoruz. Cephe yatayda kat silmeleri ile iki eşit parçaya bölünürken dikeyde ise yapı beşe bölünmüştür. Bu cepheyi diğer cepheden ayıran birkaç özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki pencere kenarları nişler ile hareketlendirilmesi, ikincisi parapetler sağır olarak ele alınmamış olması ve

son olarak giriş bölümleri batı cepheye oranla daha az ileri taşıntı yapmasıdır (Çizim 14).

Çizim 14:
Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi (2019).

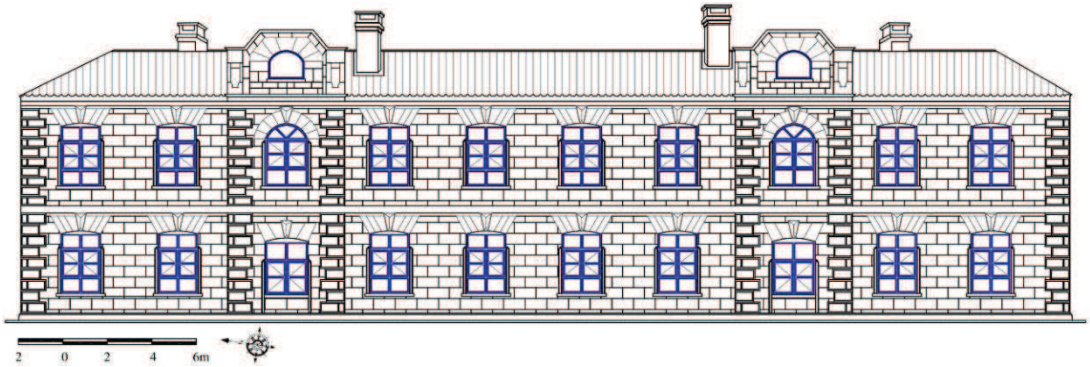

Tip C planından inşa edilen bu yapının doğu cephesi de batı cephesi gibi yatayda üçe dikeyde ise beşe bölünmüştür. Bu cepheyi de üç bölümde inceleyeceğiz. Kuzey tarafa yakın olan kapının sağ bölümü ve güney köşeye yakın kapının sol bölümünü bir başlıkta, giriş bölümü olarak inşa edilen sonradan pencereye çevrilen bölümleri bir başlıkta son olarak orta bölümü de bir başlık halinde ele alacağız (Foto. 47).

Foto. 47:
Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi.

Güney köşeye yakın kapının sağ köşesi ve kuzey tarafa yakın kapının sol bölümü birbirine simetrik düzende ele alınmıştır. Bu simetrik düzen sadece bölümler arasında değil, aynı zamanda katlar arasında da söz konusudur. Birinci katta simetrik düzende iki dikdörtgen çerçeveli pencereye yer verilmiştir. Bu pencerelerin sağında ve solunda niş uygulamasına gidilmiştir. 10 cm'lik bir girintiden sonra pencereler, dışarıda 1.34 m genişliğinde iken, iç kısımda 1.54 m'dir. Pencerelerin kilit taşına kadarki yüksekliği ise 2.09 m iken, bunlar aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen biçimli yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanmışlar. İkinci katta bu

uygulama birebiri uygulanmıştır (Foto. 48). Sağ ve sol kanatlarda cephe yüzeyindeki izlerden hareketle bu cephede de ahşap dikmeli balkonların bulunduğu fakat Tip C olarak ayırdığımız bu yapının batı cephesinde balkon uygulamasına yer verilmemişken, doğu cephede diğer tiplerden farklı olarak üç balkon uygulamasına gidilmiştir. Kanat kısmında yer alan balkonların ahşap dikmeleri rustik taşlara sıfır bir şekilde yerleştirilirken bunlar ortalama 3.65 m genişliğinde, cepheden ise 2 ile 2,5 m cepheden ileriye taşırılmıştır. Orta kısımda ise 5 m genişliğinde olan ahşap dikmeli bu balkonun sağında bir pencere solunda da bir pencere, boşta bırakılırken balkona dâhil edilen dört pencereden alt ve üst kattakilerden ikisinin kapı olarak kullanıldığı, pencere altlarına yeni eklenen malzemeden de anlaşılmaktadır. Bu durumu kanıtlayan resim üzerindeki Osmanlıca metini günümüz Türkçesine çevirdiğimizde "*Sarıkamış 10. 11. 1341-10.11.1925*" tarihi geçmektedir (Foto. 49).

Foto. 48:
Kuzeye köşeye ve güney köşeye yakın kapı.

Foto. 49:
Tip C planında inşa edilen yapının doğu cephesi.

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

4.83 m genişliğinde olan giriş bölümleri, dışa 1.12 m taşırılmıştır. Doğu cephesinin giriş bölümleri rustik taşlar ile sınırlandırılmıştır. Bu taşlar; dıştan dışa 94 x 37 cm, içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerinde, rüstik taşlar ile zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Bu uygulama ile giriş olarak tasarlanan ve sonradan pencereye çevrilen bu bölümün daha vurgulu gösterdiği gibi aynı zaman da bu bölümlerin cepheden farklı algılaması sağlanmıştır. 76 cm'lik düz bir zeminden sonra, 2 cm'lik bir girinti, sağ ve sol tarafa 2 cm'lik yayılma alanı, orta kısımda ise 8 cm'lik oval bir genişlikten meydana gelen nişlerin toplam genişliği, 10 cm'dir. Bu nişlerden 10 cm'lik içe bir girintiden sonra dıştan dışa 1.42 m genişliği sahip pencerelere yer verilmiştir. Bu pencereler sonradan oluşturulduğundan standart pencere ölçülerinden farklıdırlar. Doğu lojmanlarının pencere ölçüleri genelde genişlikleri 1.34/1.35 m iken, yükseklikleri 2.09/2.10 m arasında değişmekte, sonradan oluşturulan bu pencerelerde genişlikler farklılık göstermektedir. 1.42 m genişlik, iç kısımda 1.61 m'dir. Basık kemerli pencerelerin kilit taşına kadar olan yüksekliği ise 1.66 m'dir. İkinci katın kat silmesinin yaklaşık 60 cm üzerinde, yuvarlak kemerli çift kanatlı pencereye yer verilmiştir. Bu pencere de diğer tiplerdeki yuvarlak kemerli pencereler ile benzerlik gösterir. Çatı silmesinden hemen sonra üst kısımları; parapet ile vurgulanmıştır. Bu parapetler batı cephesinin aksine sağır olarak ele alınmamış, köşelerde küçük nişler ile hareketlendirilirken batı cephenin tekrarı değil farklı bir formda ele alınmış, orta kısımda ise basık kemerli bir çatı penceresi ile son bulmuştur (Foto. 50).

Foto. 50:
Kuzey taraftaki kapının, güney taraftaki kapının solu.

Doğu cephenin son bölümünün ortasında simetrik bir düzen söz konusudur. Batı cepheden ayrılan yönü, buradaki pencerelerin tamamının, dikdörtgen basık kemerli büyük pencereler olmasıdır. Eşit aralıklarla dört pencereye yer verilirken, bu pencereler standart ölçülerde ele alınmışlar. Pencere genişlikleri 1.34 m olup her iki köşede de niş uygulamasına gidilmiştir. 96 cm duvar kalınlığına sahip olan lojmanın pencere genişliği, iç kısımda 1.63 m'dir. Pencerelerin kilit taşına kadar olan yüksekliği, 2.09 cm'dir. Pencerelerin kemeri; aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Birinci kat silmesinin yaklaşık 60 cm üstündeki ikinci kat pencereler de birinci kat pencereler gibi, çift kanatlı dikdörtgen çerçeveli basık kemerli olarak ele alınmışlardır (Foto. 51).

Foto. 51:
Orta bölüm, pencere düzeni ve pencere detayı.

Yapının kuzey-güney cepheleri incelendiğinde, birbirinin simetriği olan bu cephelerde doğu-batı cephelere oranla oldukça sağır tutulmuş, sağırlık, köşelere denk gelen rustik taşlar ve kat silmeleri ile giderilmiştir. Bu cephe düzeni Tip A' da karşımıza çıkmaktadır. Çatı silmesinden sonra pencere açıklığına yer verilmiş, bu uygulama ile çatı arasının güneş alması ve aydınlatılması sağlanmıştır (Foto. 52). Yapıda malzeme olarak kaliteli kesme taş kullanılmış olup alt katlarda daha koyu taş malzeme kullanılırken üst kısımda daha açık renkte taş kullanılmıştır. Ahşap ise çatı, balkon ve pencere kanatlarında kullanılmıştır.

Foto. 52:
Kuzey cephe.

6.1.1.1.4. Tip D Planında İnşa Edilen Yapı

Tip proje olarak inşa edilen Doğu Lojmanları içerisinde, plan ve mimari özeliklerinden hareketle ayırdığımız Tip D planına, kuzeyde tek bir yapı dâhil edilmiştir (Foto. 53).

Foto. 53:
Doğu Lojmanların içerisinde Tip D planında inşa edilen yapının konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 13 Şubat 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Rus şehir yapılaşmasının genel özelliği olan ızgara planı, Doğu Lojmanları içerisinde yer alan Tip D planında inşa edilen yapı için de geçerli olmakla birlikte, bu yapı da birbirini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekline paralel olarak dikdörtgen planda tasarlanmıştır (Çizim 15).

Çizim 15:
Vaziyet planı (planda sarı olarak gösterilenler Tip D planında inşa edilen yapı) (2019).

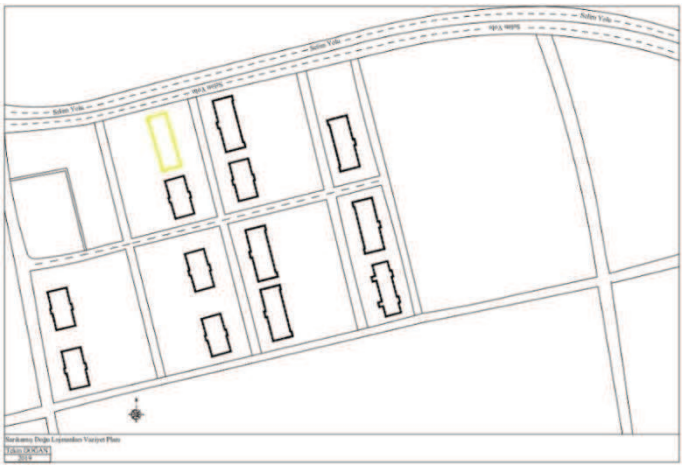

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir plana sahip olan Tip D lojmanı 36.92 x 13.50 m uzunluğundadır (Çizim 16). Yapı, plan olarak diğer tipteki yapılardan

farklı özellikler sergilemektedir. Yapıda toplam üç giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri doğu cephenin tam merkezinde ileri doğru taşıntı yapmakta, diğer iki kapı ise batı cephenin köşelerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Doğu taraftaki cephe merkezine yerleştirilen kapı, batı cepheye yerleştirilen kapılara oranla daha anıtsaldır. Doğudaki giriş bölümü; 4.16 m genişliğinde, 30 cm dışa taşırılmışken, batı cephedeki giriş bölümleri, 3.11 m genişliğinde ve 30 cm dışa taşırılmıştır.

Çizim 16:
Tip D planında inşa edilen yapının planı (2019).

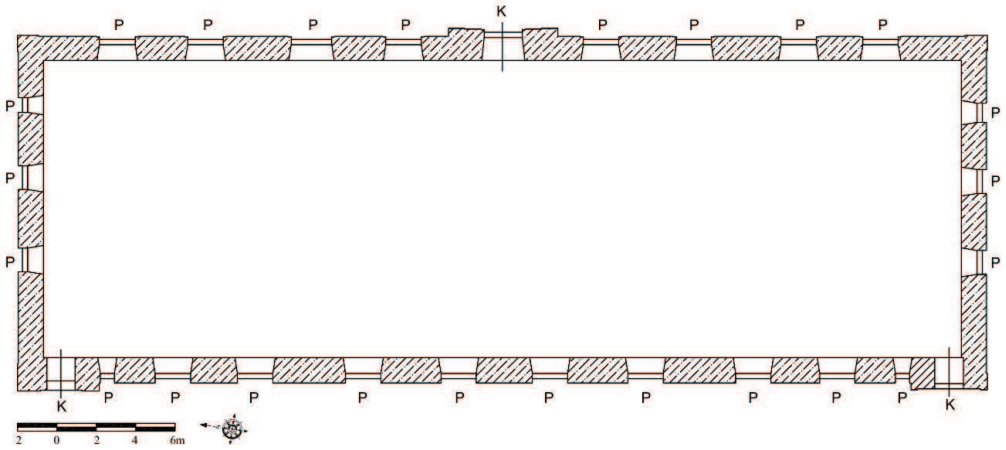

Yapıda dikkat çeken özelliklerden biri de diğer lojman tiplerinde olduğu gibi, sığınak katının bulunmayıp kuzey cephede, kot farkından dolayı 70 cm'lik subasman kotuna yer verilmesidir. Lojmanın dört köşesine ayrıca yaklaşık 80 cm genişliğinde, kot farkının olduğu alanlarda bu yükseklik 20-25 cm iken kot farkının olmadığı yerlerde aşağı yukarı 10 cm yüksekliğinde tretuvar uygulanmıştır. Diğer tiplerde oluğu gibi bu yapıda da bina saçaklarından akan suyun bina temeline zarar vermesini önlemek için tretuvar uygulamasına gidilmiştir. Tek katlı olarak inşa edilen lojman binasında 3+1 180 m^2 ölçülerinde 2 daire, 3+1 135 m^2 ölçülerinde 1 daire bulunmaktadır.

Cephe Özellikleri

Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi hareketli, batı cephe ise doğu cepheye oranla daha sadedir. Yapının kuzey-güney cepheleri ise Tip B planında inşa edilen yapıların kuzey-güney cephelerinin tekrarı mahiyetindedir. Yapının doğu giriş bölümleri ve pencere köşelerine uygulanan küçük nişler hariç, simetrik düzenin hâkim olduğu, mimari özellikleri ve süslemesi ile ana cephe karakterini yansıttığı gözlenmektedir (Çizim 17).

Çizim 17:
Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi (2019).

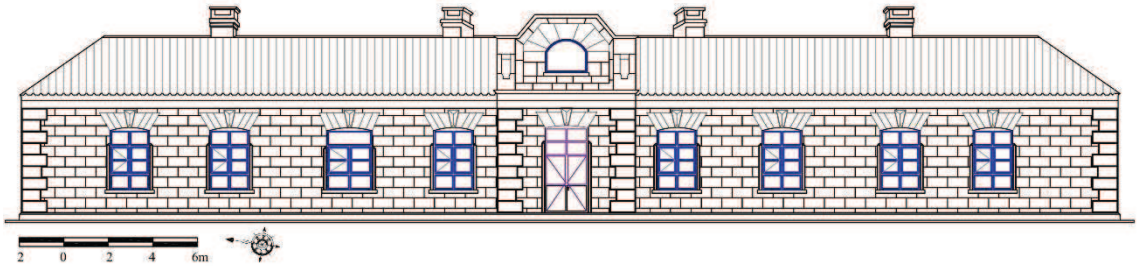

Tek katlı olarak inşa edilen lojman, bu özelliklerinden dolayı, diğer tiplerden ayrılır. Giriş, cephenin tam merkezine yerleştirilirken kapının sağıda ve solunda diğer tiplerde farklı olarak 87 x 37 cm ölçülerinde rustik taş görünümde farklı renkte kesme taşlarla kapı, zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Bu uygulama, giriş kısmını, vurgulu ve anıtsal olarak gösterirken aynı zamanda bu bölümün ayrı bir bölüm olarak algılamasını sağlamıştır. Bu cephede saçak silmesi ve pencere dış denizlikleri ile yapı yatayda hareketlendirilirken dikeyde anıtsal giriş kapısı, dikdörtgen pencereler ve köşelere yerleştirilen bire bir buçuk şekildeki rustik görünümlü taşların cepheden 4 cm ileri çekilmesiyle hareketlilik sağlanmıştır. Giriş 4.16 m genişliğindedir. Burası, çift taraflı rustik görünümlü taşlar ile çatı silmesine kadar profillendirilmiştir. Çift kanatlı kapının sağ ve solundaki niş, duvara 10 cm'lik bir girinti yapar. Dıştan 1.45 m genişliğinde olan basık kemerli kapının genişliği ise iç kısımda 1.65 m'dir. Kilit taşına kadar 2.90 m yüksekliğinde olan kapı, sonradan üst kısmına eklenen basit bir saçak ve korkuluk demirleriyle son bulmaktadır. Giriş kapısı öne ve yukarı doğru taşırılmıştır. Dikdörtgen formda ele alınan kapının üstünde bulunan parapet duvar, çatı silmesinden yukarı doğru taşıntı yapmaktadır. Düz sade duvar şeması basık kemerli bir pencere ve çatı şekliyle hareketlendirilmiştir (Foto. 54-55-56).

Foto. 54:
Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi.

Foto. 55:
Doğu cephede yer alan giriş kapısı ve rustik görünümlü profil.

Foto. 56:
Doğu cephede yer alan giriş kapısının üstündeki parapet ve basık kemerli pencereden detay.

Doğu giriş kapısının sağ ve sol kanatları, kendi içlerinde, simetrik bir düzen sergiler. Lojmanın köşelerinde diğer yapı tiplerinde karşılaştığımız rustik taş düzenlemesi tercih edilmeyip farklı renkte kesme taşların 4 cm'lik dışa taşıntı yapmasıyla rustik görünüm elde edilmiştir. 16.35 m genişliğe sahip olan bu kanatta, simetrik düzende dört pencereye yer verilmiş olup bu pencereler aşağıdan yukarı doğru genişleyen, dikdörtgen

biçimli yedi kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanmaktadır. Doğu Lojmanlarındaki standart pencere genişlikleri bu yapıda da karşımıza çıkmaktadır. Pencerelerin genişliği dıştan 1.34 m, içten 1.60 m olarak ölçülmüştür. Sağ ve solda küçük nişlere yer verilen pencerelerin, kilit taşına kadar yüksekliği 2.09 m'dir. Tek kanatlı pencereler orijinal olmayıp, yapılan onarımlarda PVC pencereler ile değiştirilmiştir. Doğu Lojmanları içerisinde Tip D planındaki yapının dışında diğer lojmanlardaki pencerelerin tamamı ahşap olup küçük boyutlu pencereler tek kanatlı, büyük dikdörtgen çerçeveli pencereler ise çift kanatlıdır. Doğu cephenin sol kanadı da simetrik düzende ele alınmıştır (Foto. 57).

Foto. 57:
Tip D planında inşa edilen yapıların doğu cephesinin sağ kanadı ve pencere detayı.

Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi incelendiğinde bu cephe, doğu cepheye oranla sade tutulmuştur. Bu cepheyi batı cepheden ayıran en önemli özellik iki giriş kapısının tercih edilmesidir. Cephe yatayda, tıpkı doğu cephede olduğu gibi, çatı silmesi ve pencere dış denizlikleri ile bölünmüşken dikdörtgen pencereler ve lojman giriş kapılarının sağ ve solundaki rustik görünümlü taşlar ile dikeyde üçe bölünmüştür. Giriş bölümleri 3.11 m genişlikte olup ve 30 cm dışa taşırılmıştır. Giriş kapıları, doğu cepheye oranla daha sadedir. Batı cephe iki bölüm halinde ele alınılacaktır. Bunlardan ilki giriş kapıları, ikincisi ise orta bölümdür (Çizim 18).

Çizim 18:
Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi (2019).

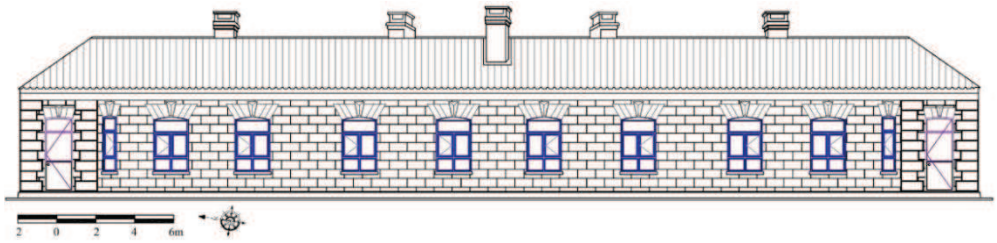

Lojmanın girişi 3.11 m genişliğinde ve 30 cm ileri doğru taşırılmıştır. Giriş kapılarının sağ ve sol kısımları, 87 x 37 cm ölçülerinde, farklı renkteki kesme taşlar ile zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiş iken kapının üst kısmı, sonradan eklenen basit bir saçak ve korkuluk demirleriyle son bulmaktadır. Kapıların sağında ve solunda 25 cm'lik düz duvar örgüden sonra, iç kısma 15 cm'lik bir girinti yapılarak 1.07 m genişliğinde kapılar meydana getirilmiştir. Tek kanatlı bu kapıların iç ve dış genişlikleri birbiriyle simetriktir. Kapıların kilit taşına kadar olan yüksekliği, 2.85 m'dir. Yapının orta bölümünde ikisi mazgal türü ve küçük boyutlarda, sekizi dikdörtgen ve büyük boyutlarda tasarlanmış on pencereye yer verilmiştir. Giriş kapılarının hemen yanındaki küçük pencerelerin genişliği, dışta 66 cm, içte 73 cm iken kilit taşına kadar olan yüksekleri 2 m'dir. Tek kanatlı PVC pencereler aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli üç kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerlerle son bulmaktadır. Pencerelerin kilit taşları cepheden hem yukarı, hem de ileri doğru taşırılmıştır. Basık kemerli dikdörtgen çerçeveli pencereler, dışta 1.35 m, içte 1.54 m genişliğindedir. Kilit taşına kadar 2.09 m yüksekliği sahip olan sekiz pencere, tek kanatlı olup daha sonradan PVC ile değiştirilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen yedi taşın, yan yana dizilmesiyle oluşan basık kemerde kilit taşı, rustik bir form sergiler ve bu taş, kemerden hem yukarı hem de ileri doğru taşıntı yapmaktadır (Foto. 58).

Foto. 58:
Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi.

Yapının hem batı cephesinde hem de doğu cephesi üzerinde kalan izlere bakarak yapılan araştırma sonucunda, 1925 yılına ait kartpostallardan hareketle Tip B'de olduğu gibi Tip D'nin de doğu-batı cephelerinde ahşap dikmeli çıkma balkonun bulunduğu görülmektedir. Doğu cephede ana giriş kapısının sağında ve solunda olmak üzere, iki ahşap dikmeli balkona yer verilirken (Foto. 59) batı cephede köşe kısımlara denk gelen kuzey kapının sağında, güney kapının da solunda ahşap dikmeli balkonlara yer verilmiştir (Foto. 60).

Foto. 59:
Tip D planında inşa edilen yapının doğu cephesi.

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 60:
Tip D planında inşa edilen yapının batı cephesi.

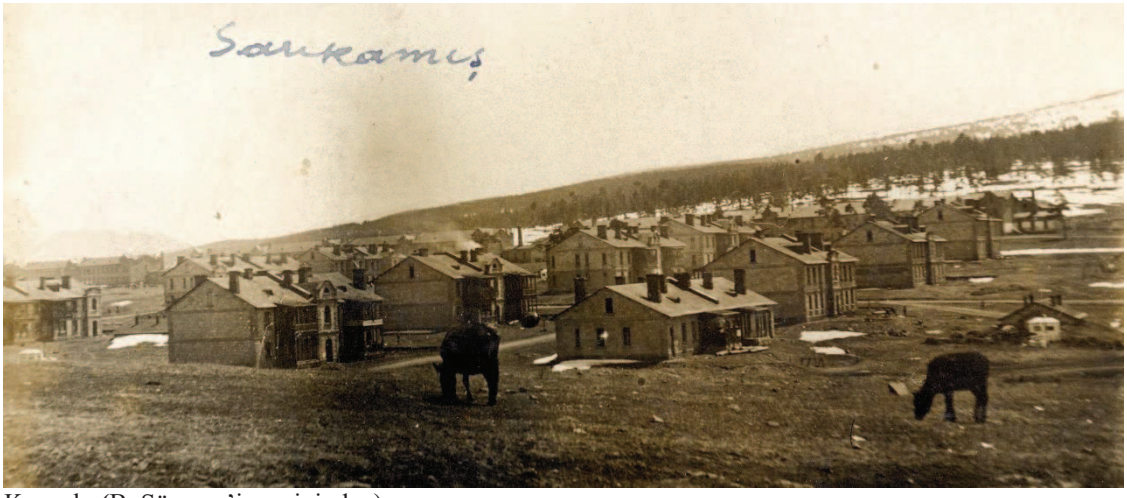

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

Yapının birbirinin simetriği olan kuzey-güney cepheleri, doğu-batı cephelere oranla sağır tutulmuş, Tip B'nin kuzey-güney cephesi gibi bu sağırlık birinci katta açılan üç

pencere, saçak kotunun üstündeki pencere ve rustik taş görünümde farklı renkteki kesme taşların cepheden 4 cm taşırılmasıyla giderilmiştir. Saçak kotunun üstündeki ahşap pencere, daha sonradan yapılan onarımlarla PVC kapıya çevrilmiş, kuzey ve güney cephedeki pencereler ise tek tip özelliğe sahip değildir. Pencerelerden dördü, dıştan 90 cm içten 1.09 m genişliğindeyken cephedeki pencerelerden üçüncüsü dıştan 70 cm, içten 90 cm ölçülerindedir. Kuzey cephedeki üçüncü pencere dıştan 55 cm genişliğe sahipken bu genişlik içeride 75 cm'e çıkmaktadır. Pencere yükseklikleri, ortalama 2.03 m'dir. Tek kanatlı PVC pencerelerden ikisinin kemer kısmı aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli üç kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle dördünde ise beş kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle basık kemer formunu almıştır. Kuzey cepheyi güney cepheden ayıran önemli bir özellik kot farkından dolayı 70 cm'lik subasman kotuna yer verilmiş olmasıdır (Foto. 61-62)

Foto. 61:
Kuzey cephe, kemer ve kilit taşı detayı.

Foto. 62:
Güney cephe ve kapı detayı

6.1.1.2. Batı Lojmanları

Batı Lojmanları şehir merkezinin yaklaşık 808 m[28] güneybatısında Çar köşkü ile Sarıkamış Askeri Hastane binasının arasında bulunmaktadır (Foto. 63).

Foto. 63:
Batı Lojmanları (kırmızı daire içerisine alının kısım iki katlı) konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 09 Nisan 19].

Tarihçesi

Garnizon kent olarak inşa edilen Sarıkamış'taki kamu yapıları ve sivil örnekler olarak ayırdığımız yapılar üzerinde yapılan incelemelerde, yapıların üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bölgenin 1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden sonra Ruslar tarafından işgaliyle birlikte yapıların peyderpey Rusların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri için Baltık mimari tarzında, Hollandalılara inşa ettirilmiş olduklarıdır. Bu tarihleme, yapılar üzerindeki bilgilendirme panolarında, tescil fişlerinde[29], XIX. yüzyılın sonunda yaptırıldıkları belirtilmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle yapıların, 1882-1896 yılları arasında yapılmış oldukları öngörülebilir.

[28] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 09 Nisan 19].

[29] Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 17.03.1989 tarih ve 136 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Plan ve Mimari Özellikleri

Doğu Lojmanlarında uygulanan Rus şehir yapılaşmasının ana formu olan ızgara plan Batı Lojmanlarına da uygulanmıştır. Bir birini dik kesen caddelerle oluşturulan yerleşim alanı ve arazi şekillerine paralel olarak yapılar dikdörtgen planlarda tasarlanmışlar. Yapıların konumunu gösteren (Foto. 64) kırmızı renk ile işaretlenen bölüm iki katlı diğer bölümler ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar içerisinde on bir yapı iki katlı olarak inşa edilmişken diğer yapılar tek katlı ve farklı planda inşa edilmiştir. 19.05.2017 tarihinde yaptığımız yüzey araştırması sırasında bu yapıların büyük bir kısmını incelenmiş fakat bölgenin askeri üs bölgesi olmasından dolayı, iki örnek dışında, resim ve ölçü alınmasına izin verilmemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda yapıların 1925 ve sonrasını gösteren birçok kartpostaldan hareketle küçük fakat bazı yapılar için oldukça önemli değişikliklerin olduğunu gözlemlenmiştir. Örneğin Paşa Köşkü veya Konağı olarak isimlendirilen ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de bir gece kaldığı[30] bu köşkün, daha sonra geçirdiği onarımla birlikte, örtü kısmının büyük oranda orijinalliğini yitirdiği gözlemlenmiştir. Türk mimarisinde Aydınlık feneri olarak adlandırıla kısma benzeyen bu bölüm, insan boyunu aşacak yükseklikteki çokgen kaide üzerinde, çokgen gövdeli olup pencerelerle manzarayı görecek şekilde tasarlanmıştır. Onarımla birlikte köşk kısmı tamamen yok edilmiştir (Foto. 65-66-67) Batı Lojmanlarındaki yapılar da diğer Rus yapıları gibi, halk arasında "kevek taşı" olarak ta bilinen kaliteli bazalt taştır. Beden duvarlarının köşelerinde rustik duvar[31] taş örgüsü kapı, pencere ve kartpostallardan hareketle balkonlarda da ahşap malzeme kullanılmıştır (Foto. 68-69). Batı lojmanlarının askeri üs bölgesinde bulunmasından dolayı sadece iki yapının ölçüleri alınabilmiş, iki örnekten ise birkaç resim çekilmesine izin verilmiştir. Batı lojmanları Tip E ve Tip F başlıkları altında ele alınacaktır.

[30] Prof. Dr. Bingür Sönmez ile 13.04.2019 saat 16.00'da Sarıkamış ile ilgili yapılan görüşme de Paşa Köşkü üzerine yaptığımız değerlendirmede Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bu köşkte bir gece konakladığı belirtilmiştir.

[31] "Rustik duvar", bir kısmı bosajlı taşlardan yapılmış duvar olup, İtalyan Rönesans'ı ile birlikte saray yapılarının stil elemanı olarak kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Sözen ve Tanyeli, 2005, s. 205.

Foto. 64:
Paşa Köşkü/Konağı olarak bilinen yapının günümüzdeki hali.

Foto. 65:
Paşa Köşkü/Konağının 1925 yılındaki hali ve aydınlık feneri.

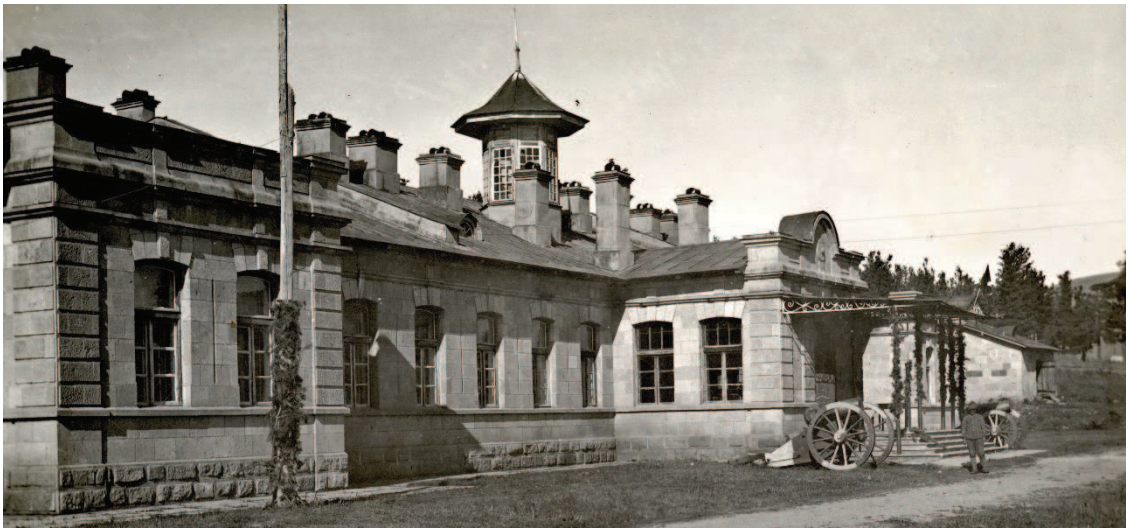

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 66:
Paşa Köşkü/Konağının 1925 yılındaki hali ve aydınlık feneri.

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 67:
Batı Lojmanlarının genel görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 68:
Batı Lojmanlarının genel görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 69:
Batı Lojmanlarının genel görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

6.1.1.2.1.Tip E Planında İnşa Edilen Yapılar

Plan ve Mimari Özellikleri

Doğu-batı istikametinde uzanan lojman binası 32 x 12.16 m uzunluğunda dikdörtgen tabanlı plana sahiptir (Çizim 19). Yapıya giriş; biri kuzey cephe ortasında diğeri güney cephe de köşelere denk gelecek şekilde, iki giriş kapısına yer verilmiştir. İki katlı olarak inşa edilen lojmanlarda toplam altı daireye yer verilmiştir. Birinci katta yapının tam merkezindeki kapının sağında ve solunda iki daireye yer verilirken, batı taraftaki 2+1 76 m^2, doğudaki 2+1 75 m^2'dir. Batı kanattaki daire 3+1 102 m^2, doğu kanattaki ise 3+1 101 m^2 ölçülerinde olmak üzere dört, daireye yer verilmiştir. Yapılarda salon ve mutfak kısımları kuzey cephede alırken bu yapıların odaları güney cephede, ıslak mekânlar ise orta kısımda bulunmaktadır.

Çizim 19:
Tip E Planında inşa edilen yapının planı (2019).

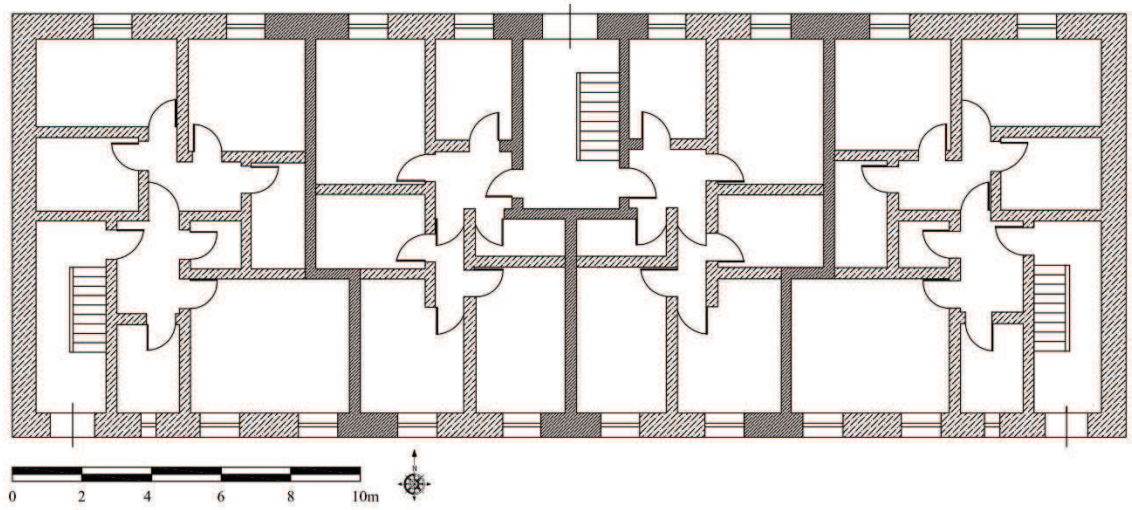

Cephe Özellikleri

Cephe özelikleri bakımından, Doğu Lojmanları gibi, iki cephede de hareketlilik söz konusu iken diğer iki cephe sağır tutulmuştur. Fakat Doğu Lojmanlarının aksine kuzey-güney cephe hareketli iken, doğu-batı cepheler bu yapılarda sağır tutulmuştur. *Kuzey-güney cepheler;* kuzeyde sekiz pencere, kapı şeklindeyken güneyde on pencere, iki pencere şeklinde simetrik bir düzen söz konusudur. Basık kemerli kapı ve pencereler düzenleri, Doğu Lojmanlarındaki pencere ve kapı düzenleri ile bire bir ötüşmektedir. Kaliteli kesme taş malzemenin kullanıldığı yapılarda tek süsleme unsuru, pencere ve

kapı kemer taşlarının hem cepheden ileri taşırılması hem de kemerden yukarı doğru taşırılması ile hareketlilik sağlanmıştır. Pencere kemer taşlarının farklı renkte boyanması, pencere dış denizliklerinin cepheyi çepeçevre sarması ve kat silmeleri ile hareketlilik sağlanmıştır (Foto. 70).

Foto. 70:
Batı Lojmanlarında iki katlı olarak inşa edilen yapılar 1925 (B. Sönmez'in arşivinden).

Kaynak: **(**B. Sönmez'in arşivinden).

6.1.1.2.2.Tip F Planında İnşa Edilen Yapılar

Plan ve Mimari Özellikleri

Yapı doğu-batı ekseninde uzanan binalar 31.40 x 12.13 m uzunluğunda, dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim 20). Lojmanlara giriş; kuzey cepheden sağlanmakta olup orta kısımda yer alan giriş kapısı tam merkeze yerleştirilmiş olup çift kanatlıdır. Diğer giriş kapıları ise tek kanatlı olup doğu ve batı köşelere yakındır. Tek katlı olarak inşa edilen lojman binalarında; doğu kanata yer alan daireler 3+1 119 m^2, doğu tarafta bulunan daireler, 3+1 130 m^2 batı tarafta ki ise 3+1 135 m^2 ölçülerinde olmak üzere üç daireye yer verilmiştir. Yapılarda salon ve mutfak kısımları kuzey cephede bulunurken bu yapıların odaları güney cephede ıslak mekânlar ise orta kısımda bulunmaktadır.

Çizim 20:
Tip F planında inşa edilen yapının planı (2019).

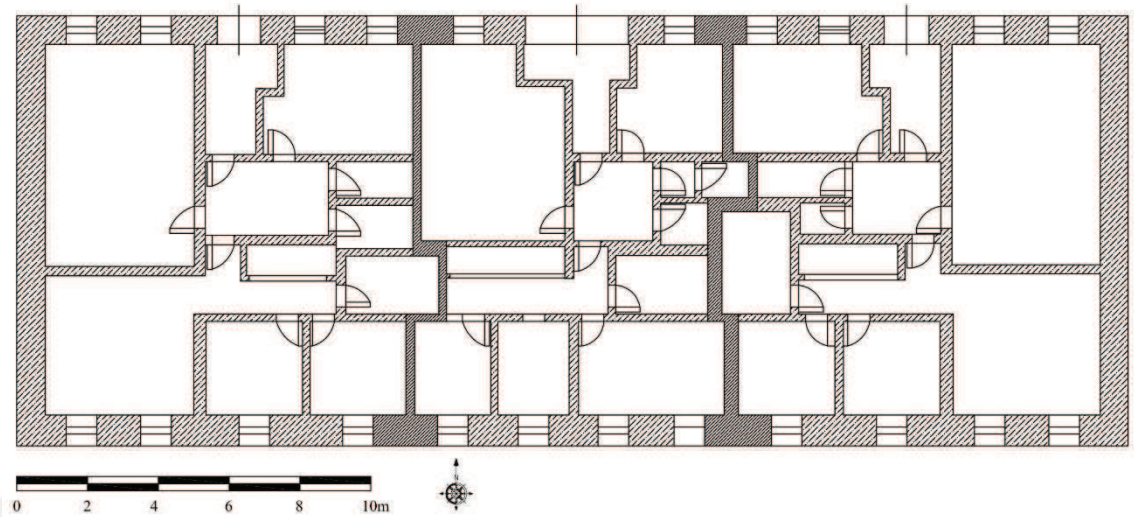

Cephe Özellikleri

Cephe özelikleri değerlendirildiğinde tıpkı Tip E planında inşa edilen yapılar gibi, bu lojmanların iki cephesi hareketli olarak ele alınmış iki cephesi ise sağır olarak ele alınmıştır. *Kuzey-güney cephesi;* yapının girişleri kuzey cephede olup pencere ve kapılar ile sağlanan doluluk boşluk cephe hareketlendirilirken, güney cephede on iki pencere uygulamasına gidilmiştir. Pencere ve kapılar form olarak basık kemerli olup diğer Rus yapılarının tekrarı niteliğindedir. Yapıda kaliteli kesme taş malzeme kullanılmış ısıtma sistemi olarak da peç kullanılmıştır. Kemer taşlarından kilit taşının ileri ve yukarıya doğru yaptığı taşıntılar, pencereler ile sağlanan doluluk boşluk, pencere dış denizlikleri ve saçak silmeleri ile cepheler hareketlendirilmiş, subasman kotu ise sadece kot farkı olan yapılarda tercih edilirken subasman kotunun kullanılmadığı yerlerde tretuvar uygulamasına gidilmiştir (Foto. 71-72-73-74-75-76).

Foto. 71:
Batı Lojmanlarının cephe düzeni.

Foto. 72:
Batı Lojmanlarının yapıyı çepeçevre saran dış denizlik ve tretuvar uygulaması.

Foto. 73:
Lojmanın batı duvarındaki kot farkından dolayı uygulanan subasman kotu.

Foto. 74:
1925 Tek katlı olarak inşa edilen yapılardan bir örnek.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 75:
Kuzey cephede merkeze yerleştirilen çift kanatlı kapı ve pencereden detay.

Foto.76:
Batı Lojmanları üzerinde yer alan bilgilendirme panolarından örnek.

6.1.1.3. Askeri Hastane Bünyesinde İnşa Edilen Yapılar

6.1.1.3.1. Askeri Hastane

Sarıkamış şehir merkezinin yaklaşık 928 m[32] güneydoğusunda Osman Paşa Caddesinde Sarıkamış Devlet Hastanesinin kuzey doğusunda yer alır (Foto. 77).

Foto. 77:
Askeri Hastane ve bünyesinde bulunan yapıların hava fotoğrafı.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Tarihçesi

Garnizon kent olarak Ruslar tarafından yeniden inşa edilen Sarıkamış'taki askeri yapılar üzerinde yapılan incelemelerde bunların 1882-1896 yılları arasında inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Tescil fişlerinde[33] kışla binalarının, 1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden sonra Rusların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri için Baltık mimari tarzında Hollandalılara Askeri Hastane olarak inşa ettirilmiş olduğu, yapının plan ve mimari özellikleri, bölgenin Ruslar tarafından işgal edildiği tarihler de dikkate alındığında XIX. yüzyılın sonunda yapıldığı öngörülür. 1917'de Türk Ordusunun kontrolüne geçen Sarıkamış (Sarıçoban, 2017, s. 147, Karabekir, 1990, s. 77, Akbulut, 1998, s. 84), 1920'den itibaren bina Askeri Hastane olarak faaliyete geçmiştir. Hastane

[32] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33589268,42.58414601,2064.52774006a,891.47509052d,35y,0.32251592h,0t,0r [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

[33] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

binası 1963 ve 1969 yıllarında iki defa onarım görmüş, 1972 yılına kadar 300 yataklı olarak hizmet verirken, 1972'den sonra yatak kapasitesi 200'e gerilemiştir. 17 Ekim 2005 tarihinden itibaren TSK Sağlık Hizmetleri Komutanlığı emrine giren hastane, 08 Eylül 2008' den itibaren de TSK Sağlık Hizmetleri Komutanlığı emrinde Erzurum Sağlık Hizmetleri Bölge komutanlığına bağlı, 50 Yataklı Askeri Hastane olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Sarıkamış Askeri Hastanesi 7. Tugay Komutanlığı'na bağlı olarak hizmet vermekteyken 31 Temmuz 2016 tarihinde 669 karar sayılı KHK'nın[34] 106. maddesi uyarınca Sağlık Bakanlığı'na devredilmiş, günümüzde ise kullanılmamaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri

Kuzey-güney ekseninde dikdörtgen tabanlı plan üzerine inşa edilen yapı, iki katlıdır. Alt katta; sağlık kurulu, santral odası, sistem odası, radyoloji, röntgen kayıt, baştabip gibi birimlere ait odalar üst katta da mutfak, yataklı servis ve poliklinik odaları bulunmaktaydı. Üst kattaki malzemelerin tamamının boşaltılmasına rağmen birinci kattaki tıbbi alet ve malzemeler halen içeride mevcuttur. Bina içerisinde Rus döneminden kalma peç sobaları, küllük kapakları, kapılar ve kapı kulpları orijinal halleriyle günümüzde mevcut olup orijinal kalabilmesini askeriye bünyesinde hizmet vermesine borçludur. Yapılan yüzey araştırmasında, yapının iç ve dış ölçüleri alınarak planı çizilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Lazer metre ile boydan boya alınan ölçülerde; kuzey cephe 18.26 m, güney cephe 18.43 m, doğu cephe yaklaşık 10.314 m, batı cephe 10.296 m[35]'dir. Yerden çatıya kadar yükseklik ise 8.28 m olarak ölçülmüştür. Kuzey-güney ekseninde dikdörtgen planlı olan hastane doğu cephenin kuzey ve güney kenarlarındaki kollarla U plan şemasına dönüştürülmüştür. Yapıda kuzey yönde bir, güney yönde bir, batı yönde bir olmak üzere toplamda üç giriş kapı bulunmaktadır. Üst kata doğu yöndeki merdivenden çıkılmaktadır. 1.45 m genişliğindeki kuzey kapı ve 1.07 m genişliğindeki güney kapı tek kanatlı olup yaklaşık 3 m yüksekliğindedir. Alt katta doğu yönde 11, batı yönde 21 olmak üzere toplamda 32 oda bulunmakla birlikte

[34] Bilgi için bkz. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160731-5.htm [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

[35] Orijinal bina ihtiyaçları karşılamadı için Türk döneminde yapının güneyine ekleme yapılmıştır. Bu bölüm tez kapsamında olmaması sebebiyle değerlendirilmemiştir.

aynı sayı üst katta da tekrar edilmiştir. Her oda kapısı koridora, pencerelerle de dışa açılmaktadır (Çizim 21).

Çizim 21:
Askeri hastane planı (2019).

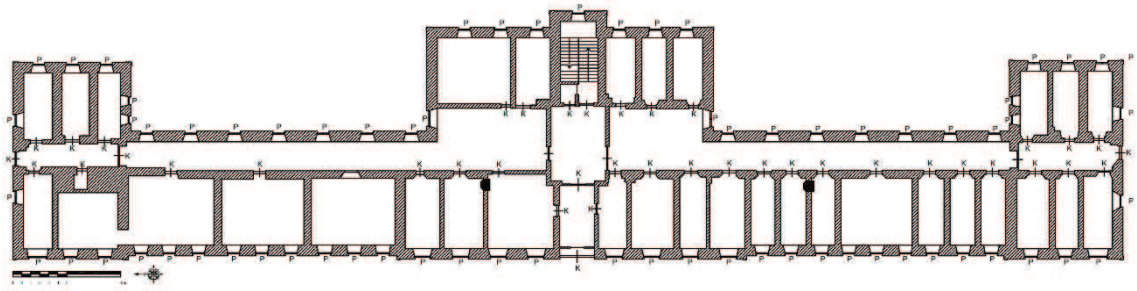

Pencereler aşağıdan yukarıya doğru daralmakt, pencere kilit taşları ise dışa çıkıntı yaparak belirginleştirilmiştir. Pencerelerin yükseklikleri, 2.10-2.40 m arasında değişmekle birlikte, duvar kalınlığı 94 cm'dir. Üst katta mutfak olarak kullanılan olan bölümün pencere kanatları günümüzde orijinal şekliyle mevcutken diğer pencere kanatları yenilenmiştir (Foto. 78-79-80).

Foto. 78:
Askeri Hastane alt kat pencereleri.

Foto. 79:
Askeri Hastane üst kat pencereleri.

Foto. 80:
Orijinal pencere, kilit sistemi detayı.

Alt kattaki oda kapıları ve pirinç malzemeden yapılan kapı kulplarının çoğu orijinal olmasına rağmen zarar gören bazı kapılar PVC kapılarla değiştirilmiştir. Üst kattaki oda kapılarının da çoğu orijinal olup sinir ve ruh hastalıkları servisi olarak işlev gören odanın çift kanatlı kapısı diğerlerine göre daha süslüdür. Kapı; üstte dikeyde iki, altta ise yatayda bir olmak üzere toplamda üç bölüme ayrılmıştır. Dikey bölümlerin içerisine ortada çiçek motifi olan S kıvrımı işlenerek bu motif alt alta tekrar edilmiş, alttaki yatay bölüm ise yapraklardan oluşan bitkisel süslemeler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 81).

Foto. 81:
Ruh sağlığı hasta servis kapısı, detayı ve orijinal kapı kulpları.

Yapı bünyesinde olup günümüzde orijinal şekilleriyle gelen önemli yapı elemanlarından biri de binaların ısınmasını sağlayan peç sobalarıdır. Hastanenin alt katında üç peç bulunur. Soba ve kalorifer arasındaki bu ısıtma sisteminde peçler birbirine geçişi olan ve ortak kullanılan oda duvarlarının kesişim noktalarına yerleştirilmiştir. Peçler

bağımsız soba formatında olmayıp duvardan üç köşeli olarak çıkıntı yapmakta, soba dumanı ise duvardaki bacalar vasıtasıyla çıkmaktadır (Foto. 82).

Foto. 82:
Alt kat peç örnekleri.

Üst katta dört peç sobası bulunmakta bunlar da alt kattaki gibi ortak kullanılan odaların köşelerinde değil, bağımsız soba şeklinde koridorlara yerleştirilmiştir. Şömine tarzındaki peçler oldukça sade tutularak alttan üç köşeli, üstten ise silindirik formda tasarlanmışlardır (Foto.83).

Foto. 83:
Üst katta bulunan peç örnekleri.

Yapının üst katında peçlerin küllerini boşaltmak amacıyla yapılan küllükler demir kapaklarla kapatılmıştır. Kapakların üzerinde, dört farklı süsleme kompozisyonu mevcuttur. Süsleme programında farklı motifler ve figürler demir üzerine kakma tekniğinde işlenmiştir. Bazı küllük kapaklarında ortadaki çiçek deseninin etrafı kıvrık dallarla çevrilerek kalkan şeklini almış, bu motifin üstünde ve altında ise ortada bir küre, kürenin iki yanında ise meşale motifine yer verilmiştir (Foto. 84).

Foto. 84:
Küllük kapağı.

Diğer kapakta uygulama alanı bulan ikinci kompozisyonda; ortada, gücü simgeleyen yeleli, başında taç olan aslan başı ve aslanın iki yanında stilize edilmiş kartal figürü açık olan ağzında küre ve asa taşımakta, kapağın dört köşesine ise mızrak ucu motifi işlenmiştir (Foto. 85).

Foto. 85:
Aslan başlı küllük kapağı.

Bir başka kapakta; ortada bir çiçek ve çiçeğin etrafında bitkisel motifler kakma tekniğinde ele alınmıştır. Demir kapakların üzerine işlenen son farklı süsleme çeşidinde figürler ve bitkisel motifler bir arada kullanılmıştır. Kapak yüzeyinde etrafı yaprak motifleriyle çevrelenen ve inci desenleriyle oluşturulan dikdörtgen bir pano, pano

içerisinde daire şeklinde bir madalyon işlenerek bu madalyonun yüzeyinde guadrika adı verilen, iki at tarafından çekilen at arabası tasvir edilerek arabanın üzerindeki pelerinli, başında miğferi olan bir asker sol elinde haç tutmaktadır. Madalyonun etrafında, mızrak uçları ve yaprak motifleri bir arada kullanılmıştır. Küllük kapaklarına işlenen figürler ve askeri amaçla kullanılan aletler Rus İmparatorluğu'nun siyasi ve askeri gücünü simgelemektedir. (Foto. 86).

Foto. 86:
Guadrika motifli kapak.

Rus dönemi yapılarında çatılar iklim şartlarına göre şekillenmiştir. Bölgede uzun süren kış mevsiminin sert ve karlı olması çatı eğimlerinin artmasına sebep olmuştur. Askeri hastane binasında iki farklı çatı sistemi kullanılmıştır. Binanın ana kütlesinde kırma çatı, doğu cepheden çıkıntı yapan, üst kat merdivenlerinin olduğu kanat ise beşik çatılı olup ahşap merteklerle oluşturulan çatı çinko ile örtülmekte, bacalar ise tuğla malzemeyle örülmüştür (Foto. 87)

Foto. 87:
Askeri hastane çatı sistemi.

Malzeme olarak; duvarlarda düzgün kesme taş, tavan, çatı, kapı ve pencere kanatlarında ahşap, kapı ve pencere kulplarında pirinç, peçlerin dış kaplamasında sac, iç kaplamasında ve bacalarda tuğla, duvarlarda bulunan küllük kapaklarında demir malzeme kullanılmıştır.

Askeri Hastanenin Cephe Özellikleri

Kuzey Cephe: Yapıya girişi sağlayan kapının bulunduğu cephe, diğer yapı elemanlarına ulaşımı sağlayan yola bakmaktadır. Neoklasik özellikler gösteren cephede süsleme bulunmayıp hareketlilik kat silmeleri ve pencerelerle sağlanmıştır (Foto. 88).

Foto. 88:
Yapının kuzey cephesi.

Kat silmeleriyle yatayda üç bölüme ayrılan duvar yüzeyinde, en alt bölümde, cephenin ortasına denk gelecek şekilde yerleştirilen giriş kapısının iki yanında basık kemerli, uzun dikdörtgen formlu kilit taşı, dışa taşıntı yaparak belirginleştirilen birer pencereye yer verilmiştir (Foto. 89).

Foto. 89:
Yapının kuzey cephenin giriş bölümü.

İkinci katta, kat silmelerinin biraz üzerinde, biri giriş kapısının, ikisi ise alt kat pencerelerinin tam üzerine denk gelecek şekilde tasarlanmış, basık kemerli, belirgin kilit taşlarıyla sonlanan üç pencere bulunur. Bu pencereler, ikinci kat odalarını aydınlatmaktadır (Foto. 90).

Foto. 90:
Yapının kuzey cephenin ikinci katı.

Üçüncü katta, kırma çatının açık olan bölümünün duvarla örülmesiyle meydana gelen üçgen alınlık tek pencere ve saçak frizleri ile hareketlendirilmiştir. Çatıyı aydınlatan bu pencere ilk iki kattaki pencerelere oranla daha dar olup basık kemerinin üzerinde, üç kesme taştan oluşan bir kemerle sınırlandırılmıştır. Kesme taşların şekillendirilmesiyle oluşturulan uzun, dikdörtgen formda taş sarkıtlar, aşağıdan yukarıya doğru kademelendirilerek alınlık bölümü hareketlendirilmiş, kuzey cephenin doğu ve batı köşeleri de rustik taşlarla belirginleştirilmiştir (Foto. 91).

Foto. 91:
Yapının kuzey cephenin çatı katı penceresi.

Güney Cephe: Bu cephenin yanına ihtiyaçları karşılamak amacıyla eklenen poliklinik binasından dolayı ayrıntılı olarak incelenememiştir. Yapılan incelemelerde bu cephenin ortasından yeni binaya geçişi sağlayan bir kapının, kapının doğusunda bir pencerenin

mevcut olduğu, kapının batısında bulunan pencerenin ise kapatıldığı anlaşılmaktadır (Foto. 92).

Foto. 92:
Güney Cephe.

Batı Cephe: İki kanattan meydana gelen batı cephe, kuzey-güney ekseninde, girişin bulunduğu kısımda dışa taşıntı yapan kollar, pencereler ve yapıyı yatayda bölen kat silmeleriyle hareketlendirilmiştir. Cephe, yatayda kat silmeleriyle iki bölüme, dikeyde kuzey-güney yönde ve giriş kapısının bulunduğu çıkıntı yapan kollar vasıtasıyla beş bölüme ayrılmıştır (Foto. 93-94).

Foto. 93:
Yapının batı cephesi (güney taraftan kuzey tarafa).

Foto. 94:
Yapının batı cephesi (kuzey taraftan güney tarafa).

Neoklasik üslup özelliklerine göre tasarlanan cephelerde vurgu yapılacak bölüm, dışa taşıntı yaparak ya da rustik taş düzeniyle belirginleştirilmiştir. Neoklasik yapılarda tercih edilen bu uygulama hastane binasında da karşımıza çıkmaktadır. Yapının kuzey-güney yönde çıkıntı yapan kolları köşelerde rustik taşlar ve pencerelerle hareketlendirilmiştir. Rus döneminde inşa edilen yapılarda pencereler, sert iklim şartlarından dolayı dar tutulmuştur. Buna rağmen iç mekânın daha iyi aydınlatılmasını sağlamak amacıyla cephelerdeki pencere sayısı artırılarak bu durum dengelenmiştir. Basık kemerli dikdörtgen çerçeveli pencereler üstte kabartma kilit taşlarıyla belirginleştirilmiştir. Kuzey yöndeki kolun alt ve üst katında basık kemerleri üstte beş taştan meydana gelen ve kilit taşları belirginleştirilen bir kemerle sonlanan üçer pencereye yer verilmiştir (Foto. 95).

Foto. 95:
Batı cephenin kuzey köşeye yakın bölümden.

Kuzeyden güneye doğru uzanan ikinci kanadın alt katında dokuz üst katında dokuz olmak üzere toplamda on sekiz pencere bulunmaktadır. Pencerelerin basık kemer üzerindeki kabartma kilit taşları beyaza boyanarak vurgulanmıştır (Foto. 96).

Foto. 96:
Kuzeyden güney yöne doğru ikinci bölümden.

Giriş kapısının da bulunduğu kol dışa çıkıntı yapmakta, köşelerde de rustik taşlarla belirginleştirilmiştir. Bu bölümün tam ortasında çift kanatlı giriş kapsının üst kısmı, çift tarafa meyilli saçak ve korkuluk demirleriyle son bulmaktadır. Giriş kapısının iki yanına dörder pencere, yerleştirilmişken üst katta da dokuz pencere bulunmaktadır (Foto. 97-98).

Foto. 97:
Yapının giriş bölümü.

Foto. 98:
Yapının giriş bölümünden detay.

Pencereler aynı özelliklerde olup dikdörtgen formda, üstte kilit taşı dışa taşıntı yaparak basık kemerlerle sonlanmaktadırlar. Kuzeyden güneye devam eden dördüncü kol da diğer bölümlerde olduğu gibi kat silmeleri ve pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bu bölümde alt katta aynı boyutlarda ve aynı özelliklerde dokuz pencere, üst katta ise biri iki pencere boyutunda olan, toplamda sekiz pencereye yer verilmiştir (Foto.99).

Foto. 99:
Batı cephenin güney tarafa yakın dördüncü bölümden.

En güneydeki dışa taşıntı yapan kol, iki köşede rustik taşlarla sınırlandırılmıştır. Bu bölümün alt ve üst katlarında diğer cephelerle aynı özellikler sergileyen üçer pencere mevcuttur. Cephe üstte saçak altı silmesiyle sonlanarak çatıya geçilmektedir (Foto. 100).

Foto. 100:
Batı cephenin güney tarafa yakın beşinci bölümden.

Doğu Cephe: Kuzey-güney yönde uzanan doğu cephe, köşelerde ve cephenin ortasında dışa çıkıntı yapmaktadır. Cephe; kat silmeleriyle ikiye bölünmüş her katta yer alan dikdörtgen şekilli, basık kemerli, üstte beş taştan oluşan kilit taşı ile belirginleştirilen kemerlerle son bulan pencereler, yüzeyi hareketlendirmektedir. Kuzey ve güney köşede çıkıntı yapan, rustik taşlarla sınırlandırılan bölümlerin alt ve üst katlarında üçer pencereye yer verilmiş olup kuzey kolun alt katındaki pencerelerden biri, sonradan örülerek kapatılmıştır (Foto. 101).

Foto. 101:
Güney ve kuzey köşedeki çıkıntılar.

Bu kolların dışa bakan yan duvarlarında bir, iç cephelere bakan yan duvarlarında ise iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden iç cephedekiler diğer pencerelere oranla daha dar tutulmuştur (Foto.102).

Foto. 102:
Güney ve kuzey köşedeki çıkıntılar.

Kuzeyden güneye doğru gidildiğinde, içte kalan iki cephe de kat silmeleriyle iki bölüme ayrılmış, duvar yüzeyinin alt ve üst katında yedişer pencereye yer verilmiştir. Cephenin ortasında yer alan, dışa pencere vasıtasıyla açılan ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin bulunduğu bu kolun yan kanatlarında diğer pencerelere oranlara daha geniş tutulmuş altlı üstlü birer pencere bulunur. Dışa çıkıntı yapan kolun orta bölümü de yan bölümler gibi, rustik taşlarla belirginleştirilmiştir. Bu kanadın orta bölümünde altlı üstlü birer pencere yan kanatlarda ise üçer pencereye yer verilmiştir (Foto. 103). Orta bölüm üstte taşlar ile meydana getirilmiş üçgen alınlıkla sonlanır. Kuzey kolun çatısı, yanlarda, uzun dikdörtgen taşlarla kademelendirilmiştir (Foto. 104).

Foto. 103:
Dışa taşıntı yapan orta bölümün güney ve kuzey tarafları.

Foto. 104:
Dışa taşıntı yapan orta bölüm ve kademelendirme.

6.1.1.3.2. Lojmanlar

6.1.1.3.2.1. Derya Lojmanı

066 albüm numarası ile kaydedilen Derya Lojmanı, Askeri Hastanenin batısında Derman Lojmanının güneyinde bulunur. Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte bu yapının içerisi boşaltılmıştır[36] (Foto.105).

Foto. 105:
Askeri Hastane bünyesinde bulunan Derya Lojmanı.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Derman isimli lojman ile aynı özellikler sergileyen yapı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen tabana oturmaktadır. Bina doğuda ve batıda boydan boya 30.15 cm, kuzey ve güneyde ise 12.37cm boyutlarındadır. Lojmanda üç daire yer alır. Kuzey ve güney köşelere 136 m^2, 4+1 ölçülerinde iki, orta bölüme ise 106 m^2, 4+1 boyutlarında bir daire yerleştirilmiştir (Çizim 22).

[36] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Çizim 22:
Derya Lojmanının planı (2019).

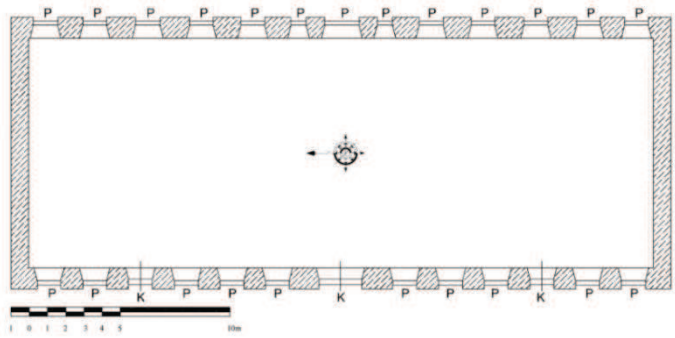

Cephe Özellikleri

Yapıda pencere genişlikleri 1.08-1.10 m, yükseklikler 2.15-2.20 m arasında değişir. Kuzey ve güney köşelerdeki giriş kapılarının genişliği 1.09 m yüksekliği 3.15 m, orta bölümdeki girişin genişliği 1.96 m yüksekliği 3.14 m, olup cephenin yüksekliğ, zeminden çatıya kadar 4.34 m'dir. Yapının *batı cephesi*, kuzeyden güneye doğru iki pencere bir kapı (kuzey köşedeki daire girişi), üç pencere bir kapı (orta bölümdeki daire girişi), üç pencere bir kapı (güney köşedeki daire girişi), iki pencere şeklinde tasarlanmıştır (Foto. 106-107).

Foto. 106:
Derya Lojmanının genel görünümü (batı cephe kuzeyden).

Foto. 107:
Derya Lojmanının genel görünümü (batı cephe güneyden).

Dikdörtgen formda, çift kanatlı, basık kemerli, kilit taşı dışa taşkın kemerle sonlanan pencereler, yapıyı dört yönde çevreleyen dış denizliklerin hizasında sıralanmakta, her bir kapı ise farklı daireye girişi sağlamaktadır. Yapının kuzey ve güney köşelerindeki dairelerin giriş kapıları, tek kanatlı basık kemerli özellikler sergilerken orta bölümde yer alan daireye girişi sağlayan orta kapı çift kanatlı olarak tasarlanmıştır (Foto. 108-109).

Foto. 108:
Basık kemerli pencere düzeni.

Foto. 109:
Kuzey cepheye yakın, cephe ortasında ve güneye cephe aksındaki kapılar.

Kuzey-güney yönde uzanan *doğu cephede,* on üç pencere açıklığı mevcut olup pencerelerin boyutları farklılık gösterir. İç mekânı aydınlatan, dikdörtgen planlı, dışa taşıntı yapan taşlarla meydana gelen basık bir kemerle sonlanan pencereler, dış denizlik hizasında konumlanır (Foto.110).

Foto. 110:
Doğu cephenin genel görünümü.

Kuzey ve güney cepheler; oldukça sade tutulmuş, çatı katını aydınlatan küçük dikdörtgen pencerelerin dışında, herhangi bir açıklığa yer verilmemiştir. Çatı hizasında, cephe duvarına nazaran dışa taşırılan taşların pahlanmasıyla meydana gelen silme dikkat çekmekte, çatı ile cepheyi yatayda ikiye bölmektedir (Foto. 111).

Foto. 111:
Kuzey ve güney cephenin genel görünümü.

Foto. 112:
Pencere detayı.

6.1.1.3.2.2. Derman Lojmanı

067 albüm numarası ile kaydedilen Derman Lojmanı, Askeri Hastanenin batısında, Derya Lojmanının kuzeyinde bulunur (Foto. 113). Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte içerisi boşaltılmıştır[37].

Foto. 113:
Askeri Hastane bünyesindeki Derman Lojmanı.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Askeri hastane personelleri tarafından kullanılan lojman, kuzey-güney ekseninde uzunlamasına dikdörtgen tabana oturtulmuş, günümüzde ise kullanılmamaktadır. Yapı; batıda ve doğuda boydan boya 30.24 m, kuzey ve güneyde ise boydan boya 12.50 m boyutlarındadır. Lojmanda yan yana sıralanan üç daire yer alır. Kuzey ve güney köşelerde 136 m^2, 4+1 ölçülerinde iki, orta bölümde ise 106 m^2, 4+1 boyutlarında bir daire bulunur ve her bir daireye giriş, batı cephedeki kapılarla sağlanır. Binanın pencere genişlikleri 1.08-1.12 m, yükseklikleri 2.17-2.20 m arasında, kapı genişlikleri 1.09-1.93 m, yükseklikleri 2.95-3.07 m arasında değişmektedir (Çizim 23).

[37] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Çizim 23:
Derman Lojmanının planı (2019).

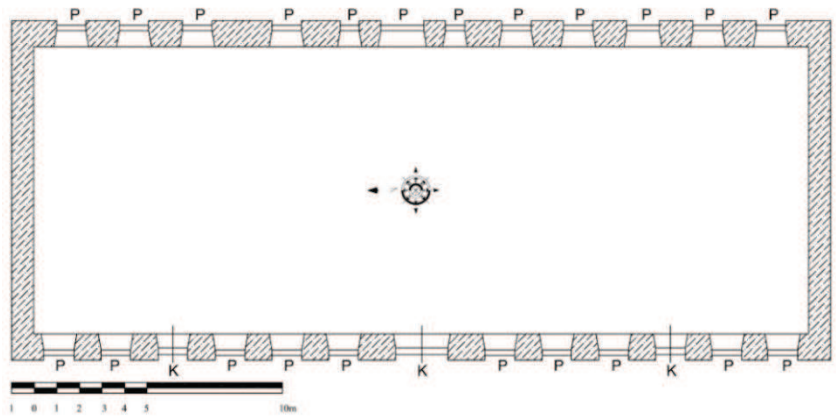

Cephe Özellikleri

Yapının batı cephesi kapı ve pencerelerle, doğu cephesi ise pencereler ile hareketlendirilirken, kuzey ve güney cephe sade tutulmuş çatı katlarını aydınlatan birer küçük pencere dışında açıklığa yer verilmemiştir. Lojman binasının *batı cephesinde* üç giriş bulunmaktadır. Bu girişlere Derman ismi verilmiş olup kuzeyden güneye doğru birinci kapı Derman 1, ikinci kapı Derman 2, üçüncü kapı ise Derman 3 olarak adlandırılmıştır. Cephenin tam ortasında, Derman 2 olarak isimlendirilen, dairenin ana girişi olarak işlev gören, kapı bulunur. Bu kapı diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutulmuş, basık kemerli, üstten kilit taşı dışa taşırılmış ve beş taştan meydana gelen kemerle sonlanan çift kanatlıdır. Kapının iki yanında ise köşelerde yer alan Derman 1 ve Derman 2 isimli dairelere girişi sağlayan tek kanatlı birer kapı ile pencereler, cepheyi hareketlendirir. Yapı cephesi kuzeyden güneye doğru iki pencere artı bir kapı (Derman 1), üç pencere bir kapı (Derman 2), üç pencere artı bir kapı (Derman 3) ve iki pencere düzenine göre şekillenmiştir (Foto.114).

Foto. 114:
Derman Lojmanının batı cephesi.

Dikdörtgen formlu pencereler ve kapıların kilit taşları, dışa taşkın olarak tasarlanmış basık kemerlerle son bulmakta, kapıların önüne de sonradan birer sundurma eklenmiştir. Pencere hizasında taşlarla oluşturulan dış denizlikler diğer askeri yapılardan farklı olarak, yapıyı dört yönden çevrelemektedir (Foto. 115-116).

Foto. 115:
Pencere detayları.

Foto. 116:
Kuzey cepheye yakın, cephe ortasında ve güneye cephe aksındaki kapılar.

Doğu cephe arka tarafa bakmaktadır. Giriş kapısının bulunmadığı bu yönde, pencere açıklıklarıyla hem iç mekân aydınlatılmakta hem de cephe hareketlendirilmektedir. Bu cephede, form olarak batı cephedeki pencerelerle aynı özellikler sergileyen on iki pencere bulunur. Bu pencereler yapıyı çevreleyen dış denizliklerin üzerinde konumlandırılmış olup boyutları birbirinden farklıdır (Foto. 117).

Foto. 117:
Doğu cephe genel görünümü.

Sağır tutulan *kuzey ve güney cephelerdeki* tek açıklık, çatı katını aydınlatan dikdörtgen formdaki dar penceredir. Yapı, sonradan yenilen saclarla kapatılan kırma çatıyla örtülmüştür (Foto. 118).

Foto. 118:
Kuzey ve güney cephenin genel görünümü.

6.1.1.3.3. Yemekhane

25.08.1963 yılında Bulaşıkhane olarak hizmete açılmıştır. Askeri hastanenin doğusunda bulunan, yemekhane-bulaşıkhane işlevi gören bina (Foto.119), Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte günümüzde kullanılmamaktadır[38].

Foto. 119:
Askeri Hastane bünyesindeki Bulaşıkhane.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Kuzey-güney ekseninde dikdörtgen tabanlı planda tasarlanmış olan yapı doğu yönde köşelerin çıkıntı yapmasıyla U şeklini almıştır. Rus dönemi plan ve mimari özelliklerini üzerinde barındıran yemekhane binasının cepheleri pencere ve kapılarla hareketlendirilmiş olup batı cephe boydan boya 37.98 m, doğu cephe 38.04 m, kuzey ve güney cepheler ise 16.89 m uzunluğundadır. Pencere genişlikleri 106-109 m, yükseklikleri 217-222 m arasında değişmektedir. Kapıların genişliği; 1.35-1.44 m, yüksekliği 2.71-2.95 m arasında farklılık gösterir. Binada dört giriş kapısı bulunur. Bunlardan üçü batı, biri doğu cephededir (Çizim 24).

[38] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Çizim 24:
Bulaşıkhanenin planı (2019).

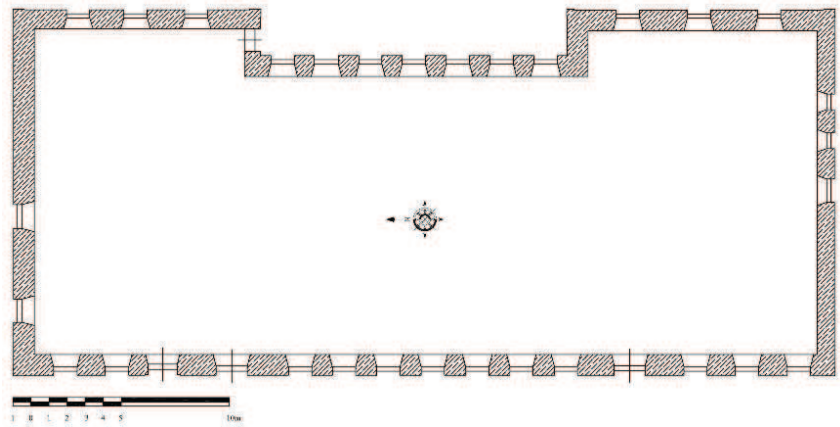

Cephe Özellikleri

Yola bakan *batı cephe* yapının en gösterişli cephesidir. Burada yüzey iki pencere artı iki kapı, yedi pencere artı bir kapı, üç pencere şeklinde tasarlanmıştır. Dışa taşıntılı taşlarla oluşturulmuş basık kemerlerin beyaz renkle boyanarak vurgulandığı pencereler yapıyı, dört yönde çevreleyen dış denizlik hizasında sıralanmaktadır (Foto.120).

Foto. 120:
Bulaşıkhanenin batı cephesi.

Bu cephede köşeler rustik taşlarla hareketlendirilerek vurgulanmış, üst örtüye geçişte ise taşların pahlanmasıyla silmeler oluşturulmuştur (Foto.121) Arka yöne bakan *doğu cephe* dışa taşıntı yapan kollar ile U şeklini almıştır. Cephe, kuzey ve güney yönde rustik taşlarla sınırlandırılıp vurgulanmıştır. Dışa taşıntı yapan güney yöndeki kolda, dikdörtgen şemada, beyaza boyanarak vurgulanan, dışa taşıntı yapan taşlardan meydana gelen basık kemerle son bulan iki pencere ve bir kapı açıklığı bulunur (Foto.122).

Foto. 121:
Rustik taş örneği ve güney cephe düzeni.

Foto. 122:
Güney cephe pencere ve kapı düzeni.

Doğu cephede ileri taşırılmış kanat kısımlarında üçer, orta kısımda ise yedi pencere, iç mekânı aydınlatmaktadır. Orta kanadın kuzey köşesinde, sonraki dönemlerde açılan bir giriş kapısı vardır. Yemekhanenin *kuzey cephesinde* iki, *güney cephesinde* ise üç pencere açıklığı mevcuttur. Çatı ise sonradan yenilenmiştir (Foto.123).

Foto. 123:
Doğu cephe pencere düzeni.

6.1.1.3.4. Hamam

009 albüm numarası ile kaydedilen askeri hamam, Askeri Hastanenin kuzeydoğusunda, bulunur (Foto. 124). Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte boşaltılmıştır[39].

Foto. 124:
Askeri Hastane bünyesindeki Hamam.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Kesme taştan inşa edilen, doğuda ve batıda 23.13 m, kuzey ve güneyde 10.33 m ölçülerindeki yapı dikdörtgen planlıdır. Kapı ve pencere formları orijinal olmasına rağmen, kapı ve pencere çerçeveleri ile kesme taşların derzleri sonradan yenilenmiştir. Diğer yapılara oranla pencere boyutları küçük tutulmuştur. Tretuvar ile çevrelenen hamamda, dört giriş kapısı bulunur. Bunlardan biri batı cephede, 1.17 m genişliğinde olup cephenin tam ortasında konumlanmak yerine kuzeye doğru kaydırılmıştır. Doğu cephede bulunan 1.50 m genişliğindeki ikinci kapı cephenin ortasında konumlanmakta, 1.18 m genişliğinde kuzey kapı ve 1.54 m genişliğinde güney kapı ise doğu yöne kaydırılmıştır (Çizim 25).

[39] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Çizim 25:
Hamam planı (2019).

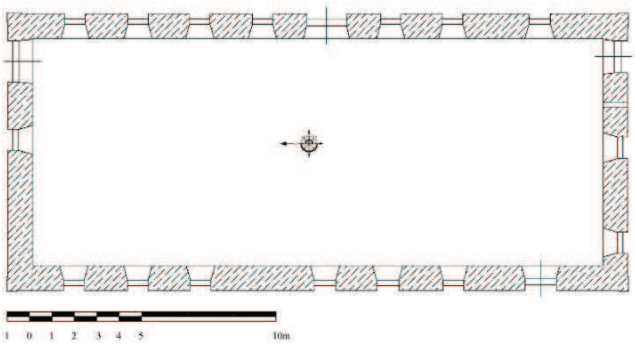

Cephe Özellikleri

Yapının *batı cephesinde* dış denizlik hizasında sıralanan, küçük boyutlarda, dikdörtgen şekilli, taşların dışa taşıntı yapmasıyla belirginleştirilen basık kemerli altı pencere ile iç mekân aydınlatılır (Foto. 125).

Foto. 125:
Batı cephenin genel görünümü.

Doğu cephede ortada kazan dairesine girişi sağlayan basık kemerli bir kapı, kapının kuzeyinde üç pencere bunmakta olup kuzey yöndeki ilk pencere örülüp kapatılmıştır. Güney yönde bulunan dört pencerenin biri (kapının yanındaki pencere), sonradan sac ile kapatılarak havalandırma işlevi görmekteydi. Bu cephedeki pencereler boyutsal farklılıkların, dışında batı yöndeki pencerelerle aynı özelliktedir (Foto.126).

Foto. 126:
Doğu cephenin genel görünümü.

Hamam binasının *güney cephesi*, yatayda dış denizlik ve saçak altı silmeleriyle, dikeyde ise kapı ve pencere açıklıkları ile bölünüp hareketlendirilmiştir. Köşelerde rustik taşlarla belirginleştirilen cephede, doğu yöne kaydırılan bir kapı, kapının batısında biri dış denizliklerin aşağısına kadar uzanan dikdörtgen şekilli iki pencere ile tuvalet havalandırması mevcuttur. Altta, dışa taşıntı yapan taşların kenarlardan pahlanmasıyla meydana gelen silme ile üçgen şeklini alan saçak altı bölümünde dikdörtgen formlu bir pencereye yer verilmiştir. Üçgen şeklini alan bu bölümün kenarlarında aşağı doğru sarkan taşların oluşturduğu kademelenme dikkat çeker. Sonradan eklemeler yapıldığı *kuzey cephenin* köşeleri de orijinalde rustik taşlarla vurgulanıp sınırlandırılmıştır. İç mekâna girişi sağlayan kapı basık kemerli, dikdörtgen şekilli ve çift kanatlıdır (Foto. 127-128).

Foto. 127:
Yapının güney cephesi.

Foto. 128:
Yapının kuzey cephesi.

6.1.1.3.5. Depo (Kilise)

Askeri Hastanenin batısında, lojman binalarının i kuzeyinde konumlandırılmış olan yapı, askeriye tarafından inşaat malzeme deposu olarak kullanılmaktaydı (Foto. 129). Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte içerisi boşaltılmıştır[40].

Foto. 129:
Askeri Hastane bünyesindeki Kilise.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Doğu ve batıda 7.81 m, kuzey ve güneyde ise 6.72 m boyutlarında, kare tabanlı plana sahip kilisenin kuzey cephesinden biraz doğuya kaydırılmış, dikdörtgen formda, köşelerde rustik taşlarla sınırlandırılıp vurgulanan, basık kemer taşları dışa taşıntılı bir giriş kapısı bulunmaktadır (Çizim 26).

Çizim 26:
Kilise planı (2019).

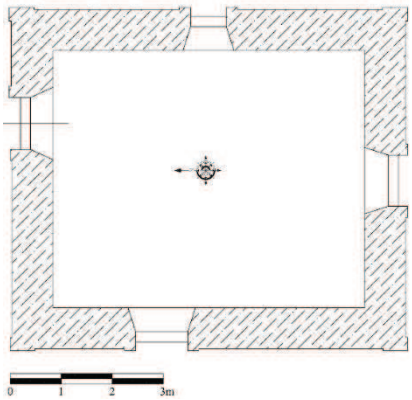

[40] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Cephe Özellikleri

Kuzey cephenin üstünde, kırma çatının altında taşlar ve dışa taşkın kemerle vurgulanan küçük dikdörtgen çerçeveli bir pencere dikkat çeker. *Güney cephede,* rustik taşlarla belirginleştirilen bir pencere ile sonradan kapatılan bir kapıya yer verilmiştir. Çatı saçağının altındaki pencere küçük boyutlarda olup kapı cephenin yarısına kadar yükselmektedir (Foto.130).

Foto. 130:
Kuzey ve güney cephelerden.

Batı cephedeki tek pencere, güney cephedeki büyük pencere ile aynı özelliklere sahiptir. *Doğu cephe* ise rustik taşlarla belirginleştirilen küçük pencerenin dışında, sade tutulmuştur. Kilisenin saçak kısımları diğer yapılara göre daha uzun tutulan kırma çatısı ve çatı sacları orijinaldir (Foto.131).

Foto. 131:
Batı ve doğu cephelerden genel görünüm.

6.1.1.3.6. Mescit

008 albüm numarası ile kayıtlı olan yapı, askeri yemekhane ve hamam binasının arasında bulunmaktadır (Foto. 132). Askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte boşaltılmıştır[41].

Foto. 132:
Askeri Hastane bünyesindeki Mescit.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 07 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Kuzey ve güneyde 8.44 m, doğu ve batıda ise 8.45 m boyutlarında kare tabanlı bir yapıdır. Mescit binasının duvarları, pencere formları, çatı mertekleri orijinal olup pencere çerçeveleri, iç mekân ve çatı sacları sonradan yenilenmiştir (Çizim 27).

Çizim 27:
Mescit planı (2019).

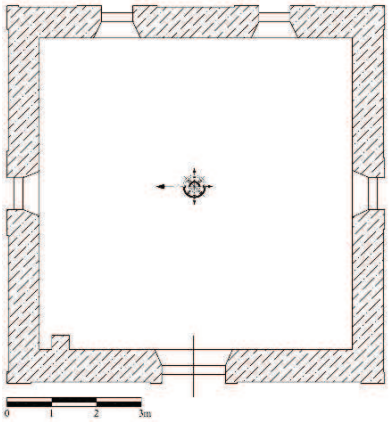

[41] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları. Yapı, ilçeye olan konum ve tarihçesi bakımından Askeri Hastane ile aynı özellikler gösterdiğinden tekrar edilmemiştir.

Cephe Özellikleri

Köşelerde rustik taşlarla vurgulanıp sınırlandırılan cepheler, pencere açıklıklarının dışında sade tutulmuştur. Batı cepheye sonradan eklenen bir kapı vasıtasıyla mescide giriş sağlanır (Foto. 133). Doğu cephede rustik taşlar ve kemer taşlarıyla belirginleştirilen iki küçük pencere, kuzey ve güney cephede ise aynı özelliklere sahip, altlı üstlü ikişer pencereye yer verilmiştir. Fakat güney cephenin kıble yönü olması sebebiyle bu cephedeki iki pencere sonradan taş ile örülerek kapatılmıştır. Çatıya geçişte taşların pahlanmasıyla meydana gelen silme yapıyı dört yönden dolanmaktadır (Foto. 134).

Foto. 133:
Mescidin batı ve kuzey cepheleri.

Foto. 134:
Mescidin doğu ve güney cepheleri.

6.1.1.4. Askeri Cezaevi

01 albüm numarası ile kayıtlı olan yapı, şehir merkezine yaklaşık 433 m[42] kuzeybatıda, Erenler Mahallesinde, Belediye Caddesi ile Şht. Jan. Uz. Onb. Fikret Gündüz Caddesi arasında yer almakta, günümüzde harap durumda olup kullanılmamaktadır (Foto.135).

Foto. 135:
Askeri Cezaevi konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 20 Mart 19].

Tarihçesi

Garnizon kent olarak inşa edilen Sarıkamış'taki kamu (askeri lojmanlar, askeri hastane, askeri cezaevi, okul binaları, dini yapılar, istasyon ve lojman binaları) ve sivil mimari yapılar üzerinde yapılan incelemeler plan ve mimari özellikleri, bölgenin Rus işgaline maruz kaldığı 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra bölgenin Rus Ordularının kontrolüne geçtiği ve bu yapıların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri için Baltık Mimari tarzında Hollandalılara 1882-1896 yılları arasında inşa ettirildikleri tescil fişlerinden[43] de hareketle öngörülebilir.

[42] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33589268,42.58414601,2064.52774006a,891.47509052d,35y,0.32251592h,0t,0r [Erişim Tarihi: 20 Mart 19].

[43] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.07.2007 tarih ve 174 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Plan ve Mimari Özellikleri

Bir dönem askeri cezaevi olarak kullanılan yapı; kuzey-güney ekseninde 39.93 x 14.07 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı bir plana sahiptir. Yapının kuzey ve güney cepheleri simetrik iken, doğu ve batı cepheleri diğer iki cepheye oranla daha hareketlidir. Yapının iki giriş kapısından, ilki güney cepheye yakın olan kısımda batı cephede bulunmaktadır. Bu kapı 1.38 m genişliğinde, 2.81 m yüksekliğinde iken diğer kapı hemen hemen cephe ortasına yerleştirilmiştir (Çizim 28). Kuzey cepheye de birtakım yeni eklemeler yapılmıştır. Günümüze orijinal olarak gelen kısım iç plana dâhil edilirken orijinalliğini yitirmiş bölümler ise iç plana dâhil edilmemiştir. Güney cephedeki olan kapıdan yapıya giriş yapıldığında, güney tarafa yakın olan kısımda dikdörtgen beş birime yer verilmiş olup bu birimlerin kapıları koridora açılırken iç aydınlanma ise üç cepheden (batı-doğu-güney) sağlanmaktadır. Bu giriş kapısının tam karşısında doğu cephede de kalan izlerden hareketle bir kapı uygulaması bulunduğu anlaşılmakta ancak bu kapı kapatılmıştır (Foto. 136).

Çizim 28:
Askeri Cezaevi planı (2019).

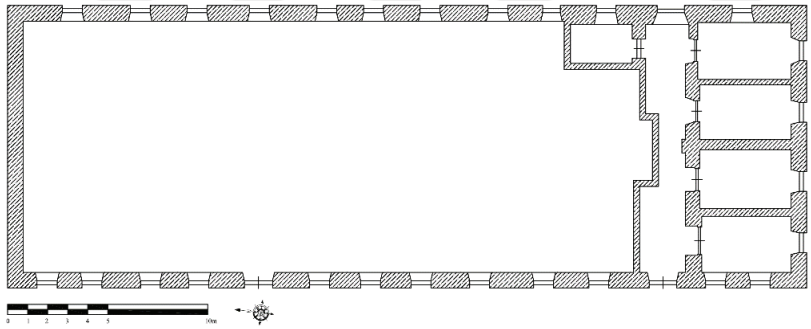

Foto. 136:
Koridor, kapı, pencere, duvar ve tavan detayları.

Cephe Özellikleri

Tek katlı yapının giriş cephesi, 39.93 m uzunluğunda olup bu cephe, dikeyde pencere ve kapılar ile bölünmüş iken yatayda ise pencere dış denizlikleri ile bölünmüştür. 91 cm duvar kalınlığına sahip olan yapı, kaliteli kesme taştan inşa edilmiş olup saçak kısımları Askeri hastane bünyesindeki hamam, kilise, mescit yapılar gibi cepheden ileri doğru taşırılmıştır. *Yapının batı cephesinde* iki pencere bir kapı daha sonra altı pencere artı bir kapı ve dört pencere ile cephe dikeyde bölünmüştür. Bu pencerelerin genişlikleri 99 cm, yükseklikleri ise 1.90 m olan aşağıdan yukarıya doğru genişleyen 5 taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerin kilit taşı ileri ve yukarı taşıntı yaptığı on iki pencereye yer verilmiştir (Foto.137). Yapının batı cephesindeki iki giriş kapısı da, tıpkı pencereler gibi aşağıdan yukarıya doğru genişleyen yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana gelmiş kemer kilit taşının ise kemerden hem yukarı hem de ileri doğru taşıntı yaptığı genişlikleri 1.40 m kilit taşına kadar olan yükseklikleri ise 2.85 m olan iki basık kemerli kapıya yer verilmiştir (Foto. 138).

Foto. 137:
Askeri Cezaevi batı cephe genel görünümü.

Foto. 138:
Kapı ve pencere detayları.

Yapının doğu cephesi de batı cephe gibi oldukça hareketlidir. Bu cephede birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan ilki yapının güney cephesine yakın olan kısmında kapı kapatılarak küçük pencere uygulamasına gidilmiş olmasıdır. Bu cephede, genişlikleri 99 cm yükseklikleri ise 1.90 m olan aşağıdan yukarıya doğru genişleyen 5 taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerin kilit taşı, ileri ve yukarı taşıntı yaptığı on pencereye ve daha sonradan kapatılan bir kapıya yer verilmiştir (Foto.139).

Foto. 139:
Yapının doğu cephesinden.

Yapıların kuzey ve güney cephelerine baktığımızda bu cephelerde hareketlilik dörder pencere ile sağlanmıştır. Bu pencerelerin ölçüleri de doğu ve batı pencere ölçüleri ile aynıdır. Yapıda kullanılan malzemeyi incelendiğinde, örtü kısmında ve pencere doğramalarında ahşap malzeme kullanılmış iken, beden duvarlarında bölgede kullanılan kaliteli kesme taş kullanılmıştır (Foto.140).

Foto. 140:
Güney cephe ve çatıda kullanılan ahşap malzemeden detay.

6.1.2. Okullar

6.1.2.1. Ortaokul (Karargâh) Binası

Şehir merkezinin 621 m[44] güneydoğusunda, İnönü Mahallesinde, Ahmet Paşa Caddesi ile Osman Paşa Caddesi arasında, Sarıkamış Öğretmenevinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Foto. 141).

Foto. 141:
Ortaokul (Karargâh) Binasının konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 09 Mart 19].

Tarihçesi

Garnizon kent olarak inşa edilen Sarıkamış'taki kamu (askeri lojmanlar, askeri hastane, askeri cezaevi, okul binaları, dini yapılar, istasyon ve lojman binaları) ve sivil mimari olarak ayırdığımız yapılar üzerinde yapılan incelemeler, bu yapıların 1882-1896 yılları arasında inşa edilmiş olduklarını göstermektedir. Tescil fişlerinde[45] kışla binalarının, 1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden sonra Rusların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri için Baltık mimari tarzında Hollandalılara inşa ettirilmiş olduğu belirtilerek, yapıların plan ve mimari özellikleri, bölgenin Ruslar tarafından işgal

[44] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü
https://earth.google.com/web/@40.33589268,42.58414601,2064.52774006a,891.47509052d,35y,0.32251592h,0t,0r [Erişim Tarihi: 09 Mart 19].
[45]Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 12.03.2011 tarih ve 2243 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

edildiği tarihler de göz önünde bulundurularak XIX. yüzyılın sonunda yapıldığı öngörülmüştür.

Plan ve Mimari Özellikleri

Bir dönem ortaokul olarak da kullanılan yapının plan ve mimari özellikleri, askeri yapılara olan konumundan dolayı, bu yapının karargâh binası olarak Ruslar tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Yapı, doğu-batı doğrultusunda 66.09 x 26.36 m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu plan, kuzey cephede sağ ve sol kollarda 6.57 m ileri doğru taşırılırken, güney cephede, doğu kanatta, 19.83 m'lik bir kol, batı kanatta 7.20 m'lik bir kol ve doğu cepheye yakın tarafa17.48 m'lik bir kol ile H plan yapısı bozulmuştur. Yapıya girişler kuzey ve güney cepheden sağlanmaktadır. Asıl giriş kapısı yapının kuzey cephesinin tam merkezinde yerleştirilmiştir. Bu giriş kapısının olduğu platforma 5 basamaklı merdivenlerle ulaşılmaktadır. Bu platform 6.57 m genişliğinde, 49.79 m uzunluğunda ortalama 70 cm yüksekliktedir (Çizim 29).

Çizim 29:
Ortaokul (Karargâh) Binası planı (2019).

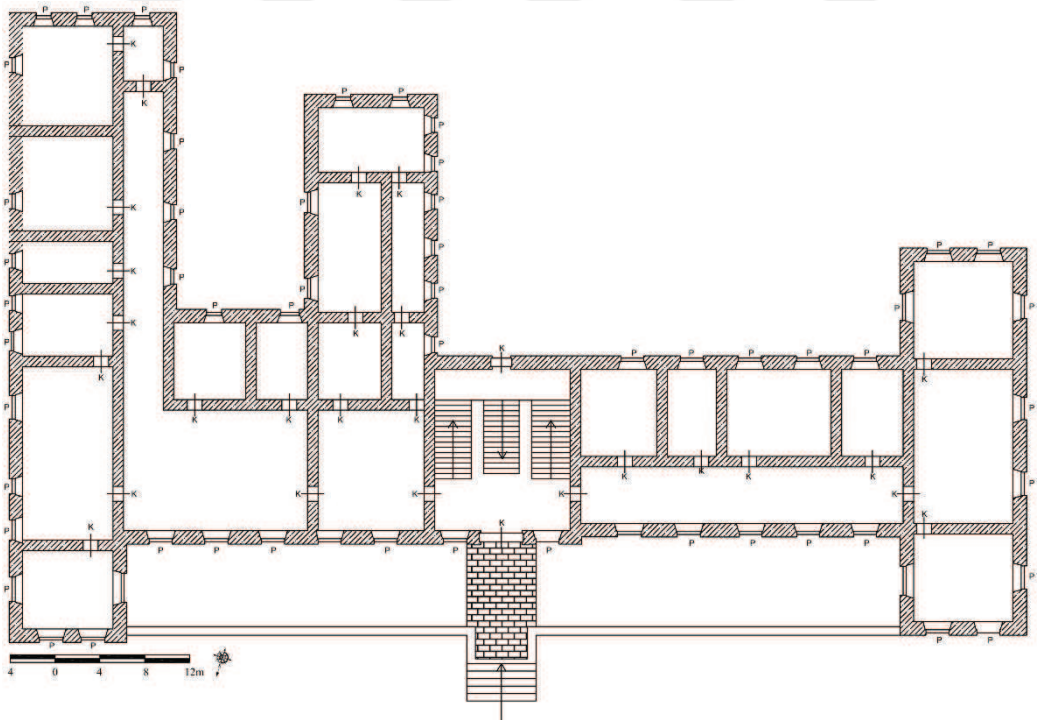

Yapının günümüzde beden duvarlarının büyük bir bölümü sağlam iken özellikle doğu cephenin bir kısmı ile üst örtü tamamen yıkılmıştır. Beden duvarlarından hareketle orta bölüm iki katlı olarak, yan kanatlar ise tek katlı inşa edilmiştir. Ana giriş; kuzey

cephede olan yapıya giriş yapıldıktan sonra, hemen giriş kapısının karşısında sağ ve sol tarafta duvarlara bitişik on beş basamaklı merdivene yer verilmiştir. 9.07 m uzunluğunda bir platformdan sonra buradan üst kata çıkış, ortaya alınmış on dört basamaklı merdivenle sağlanmaktadır. Orta giriş bölümünde sağ ve sol kanada giriş sağlayan birer kapıya daha yer verilmiş, bu kapılar koridorlara açılmakta, bu koridorların güney, doğu ve batı taraflarında kare dikdörtgen tabanlı birimlere yer verilmiştir. Giriş bölümünün batısındaki dikdörtgen koridorun batı ve güneyinde kare ve dikdörtgen formunda yedi birime yer verilmişken doğu tarafta kare ve dikdörtgen olmak üzere on beş birime (odaya) yer verilmiştir. Yapının dış duvarların kalınlığı 90cm iken bu kalınlık iç duvarlarda, 30 cm olarak ölçülmüştür.

Cephe Özellikleri

Yapının cephelerini incelediğinde en anıtsal yanı kuzey cephesidir. Bu cephe 66.09 m uzunluğundadır. Sağ ve sol kanatlarındaki kareye yakın iki birim, dışa 6.57 m çıkıntı yapmış ve böylece cephe beşe bölünmüştür. Orta bölüm, ön kısmında sağ ve sol köşelerdeki birimlerin köşelerinden başlayarak 70 cm yüksekliğinde, 49.79 x 6.57 m'lik bir platform oluşturulmuş bu bölüm dolgu malzeme ile doldurularak kapı seviyesine getirilmiştir. Bu yüksek platformun tam merkezine 4.63 m genişliğinde 1.90 m dışa çıkıntı verilmiş olup beş merdivenle bu alana ulaşılmaktadır. Bu uygulama ile hem cepheye abidevi bir hava katılmış hem de giriş bölümü vurgulamıştır (Foto. 142).

Foto. 142:
Kuzey cephenin önündeki dolgu malzemeli platform.

Yapının giriş bölümü iki katlı olarak tasarlanmış olup tam ortasında 2.30 m genişlikte 3 m yükseklikte bir kapıya yer verilmiştir. Bu kapının sağında ve solunda 46 cm genişliğindeki bölüm, 4 cm dışa taşırılmış olup bu kapının 47 cm doğusunda ve batısında düz duvar örgüsünden sonra 1.57 m genişliğinde, 3 m yüksekliğinde simetrik düzende iki pencereye yer verilmiştir. Bu uygulama, ikinci katta da tekrarlanmıştır. İki katlı olarak tasarlanan bu bölümün yüksekliği, zeminden saçak kotuna kadar 89.40 m olarak ölçülmüştür Yapının ortaokul olarak kullanıldığı dönemi gösteren kartpostaldan hareketle oldukça anıtsal bir giriş cephesine ve giriş cephesinin bulunduğu ikinci katta çıkma bir balkona sahip olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 143-144-145).

Foto. 143:
Yapının anıtsal kuzey giriş cephesi.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 144:
Kuzey giriş cephesi birinci katı.

Foto. 145:
Kuzey giriş cephesi ikinci katı.

Kuzey giriş cephesinin iki kanat kısmında da simetrik bir düzen söz konusudur. Bu birimlerden doğu kanatta yer alan, 7.84 m uzunluğunda ele alınmıştır. Kuzeyde iki pencere açıklığına yer verilmiş, bu pencereler 1.60 m genişliğinde 3.17 m yüksekliğindedir. Bu bölümün batı cephesinin tam ortasında 1.93 m genişliğinde, 3.17 m yüksekliğinde, tıpkı kuzey cephedeki pencerelerde olduğu gibi aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen biçimli yedi taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle sonuçlanmıştır. Benzer uygulama batı kanatta da yer almaktadır. Bu kanatta doğu kanada göre, 68 cm daha geniş tutulmuştur. Batıda 1.77 m genişliğinde, kilit taşına kadar olan yüksekliği 3.53 m olan bir pencere yer verilmiştir. Kuzey cephede genişlikleri 1.54 m ile 1.53 m olan iki pencere açılığı yer almaktadır. Bu pencerelerin kilit taşına kadar olan yükseklikleri 3 m olarak ölçülmüştür (Foto. 146-147).

Foto. 146:
Kuzey giriş cephesinin doğu kanadının kuzeyi.

Foto. 147:
Kuzey giriş cephesinin batı kanadının doğusu.

Giriş kapısının doğu ve batısında simetrik bir düzen söz konusu olsa bile tek fark var girişin batı tarafı 49 cm'lik içeri doğru bir girinti söz konusu iken doğu cephede kesintisiz cephe söz konusudur. Bu girintiden sonra 2.40 m'lik düz duvar uygulanmış, müteakiben pencere uygulamasına gidilmişken doğu cephede 3.09 m düz duvar uygulamasından sonra pencere uygulamasına gidilmiştir. Kapının doğu ve batı cephesindeki bu özellikler dışında, simetrik bir anlayışta olup doğuda-batıda beşer pencere olmak üzere toplamda on pencere uygulamasına gidilmiştir. Bu pencerelerin genişlikleri ortalama 1.55 m kilit taşına kadar olan yükseklikleri de ortalama 3 m'dir (Foto. 148-149).

Foto. 148:
Kuzey giriş cephesindeki kesintisiz devem eden doğu kanat.

Foto. 149:
Kuzey giriş cephesinin batı kanadı.

Yapının batı cephesi oldukça masif tutulmuştur. Simetrik düzende bu cephede dört pencere uygulamasına gidilmiş, bu pencereler de standart ölçülerde (1.54 m genişlik kilit taşına kadar olan yüksekliği 3 m) basık kemerli olarak ele alınmıştır. Bu cepheyi diğer cephelerden ayıran özellik kot farkından dolayı 70 cm subasman kotunun uygulanmış olmasıdır (Foto. 150).

Foto. 150:
Batı cephenin genel görünümü, pencere ve kemer detayları.

Yapının güney cephesi oldukça parçalıdır. Bu cephe beş bölüme ayrılmaktadır. Bu cephede batı kanatta 7.20 m ileri taşırılmış birinci bölüm, orta kısımda ise 30.94 m düz devam eden ikinci bölüm, 17.48 m ileri taşırılmış üçüncü bölüm, 85,5 m düz devam eden dördüncü bölümden sonra son bölüm olan doğu kanat ise 19.83 m ileri taşırılmıştır (Foto. 151).

Foto. 151:
Güney cepheden genel görünüm.

Güney cephede batı kanattaki birinci bölüm 7.20 x 8.46 m ölçülerinde olup güneye bakan cephesinde standart ölçülerde basık kemerli iki pencereye yer verilmişken bu kanadın doğu cephesinde tek pencere uygulamasına gidilmiştir (Foto. 152). Kanat kısmının devamında 30.94 m ölçülerinde, simetrik bir cephe düzeni söz konusudur.

Batıdan doğuya doğru devam eden bölümde standart ölçülerde, basık kemerli dört pencereye yer verilmiş olup, bu kısım tek katlı inşa edilmiştir. Beşinci pencere ve aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen biçimli on bir taşın yan yana yerleştirilmesiyle basık kemere yer verilmiştir. Bu kemer uygulamasına yer verilmesinin sebebi iki katlı olan bu bölümde 1.40 m genişliğinde kilit taşına kadar olan yüksekliği 2.10 m olan kapı uygulamasına yer verilmesidir. Bu kemer vasıtasıyla yapının yükü eşit bir şekilde bölmüş basık kemerli kapının çökmesi önlenmiştir (Foto. 153-154).

Foto. 152:
Güney cephenin batı ve doğu kanadı.

Foto. 153:
Güney cepheden genel görünüm ve cephe uzantısı.

Foto. 154:
Güney giriş kapısından detay.

Giriş kapısının doğusundaki üçüncü bölüm, dışa 17.48 m taşıntı yapmış, bu kanatta standart ölçülerde basık kemerli altı pencere, batı cephesinde, iki güney iki de doğu cephesinde olmak üzere on pencereye yer verilmiştir (Foto. 155-156). Bu bölümden hemen sonraki dördüncü bölümde tıpkı ikinci bölüm gibi, simetrik bir düzende iki pencere uygulamasına gidilmiş, bu bölümü diğer bölümlerden ayıran özellik buradan sonra kullanılan malzeme kalitesinin diğer bölümlere oranla düşük olduğudur (Foto. 156). Güney cephenin son bölümü, doğu köşedeki kanat kısmıdır. Bu bölüm dışa 19.83 m taşıntı yapmış, batı cephede simetrik düzende 1.00 m genişliğinde kilit taşı yüksekliğine kadar 1.02 m yüksekliğinde dört pencere, güney cephede üç pencere uygulamasına gidilmişken, bu kanadın doğu cephesinde 17.07 m'lik bölümün beden duvarları yıkılmıştır. Ayrıca bu bölümün alt kısmında, bir kemer açıklığına yer verilmiştir. Bu kanadı kot olarak diğer kanatlar ile eşitlemek amacıyla kemer açıklığının olduğu kısmın sığınak olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bölümde pencere kemer taşları ve kenar kısımlarında kaliteli kesme taşa yer verilirken diğer kısımlarda hafif yontulmuş moloz taş kullanılmıştır (Foto 157-158-159).

Foto. 155:
Güney girişin doğusundaki bölüm ve pencere detayları.

Foto. 156:
Üçüncü bölümün doğu cephesiyle dördüncü bölüm.

Foto. 157:
Beşinci bölümün batı ve güney cepheleri.

Foto. 158
Beşinci bölümün doğu cephesi.

Foto. 159:
Beşinci bölümün doğu cephesi.

Yapının doğu cephesi 42.09 m uzunluğundadır. Bu cephenin 17.02 m'lik bölümüne beşinci kanat kısmında değinmiştik (Foto. 160). Geriye kalan 25.02 m'lik bölümünde kullanılan malzeme kanat kısmının malzemesinden farklı olarak kaliteli kesme taştandır. Bu bölümde simetrik düzende 1.00 ile 1.60 m arası genişliğe sahip altı pencereye yer verilmiş olup bu pencerelerin ortalama, kilit taşına kadar olan yükseklikleri 3 m'dir. Yapının üst örtüsü günümüzde tamamen yıkılmıştır. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde ulaştığımız kartpostaldan da hareketle yapının üst örtüsünün çinko malzemeli birleşik kırma çatı ve beşik çatı ile örtülü olduğu anlaşılmıştır (Foto. 143). Yapının büyük bir kısmında kaliteli kesme taş malzeme kullanılırken güney ve doğu cephenin bir bölümünde kalitesiz moloz taşa yer verilmiştir. Ahşap malzeme ise yapının üst örtüsünde ve pencerelerde kullanılmıştır.

Foto. 160:
Doğu cephenin kanat kısmı ve ana cephe arasındaki malzeme farkı.

6.1.2.2. Fevzi Çakmak İlkokulu

Şehir merkezinin 600 m[46] güneydoğusunda, İnönü Mahallesinde, Ahmet Paşa Caddesinin güneyinde, Öğretmenevinin kuzey batısında bulunmaktadır (Foto. 161).

Foto. 161:
Fevzi Çakmak İlkokulu konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 11 Mart 19].

Tarihçesi

Sarıkamış'taki kamu (askeri lojmanlar, askeri hastane, askeri cezaevi, okul binaları, dini yapılar, istasyon ve lojman binaları) ve sivil mimari olarak ayırdığımız yapılar üzerinde yaptığımız incelemeler, Fevzi Çakmak İlkokulunun 1882-1896 yılları arasında inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. 1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden sonra Rusların Kafkas Kolordusu 39. Piyade ve Topçu Birlikleri tarafından orduevi olarak kullandıkları bu bina da Baltık mimari tarzında, Hollandalılara inşa ettirilmiştir. Yapının plan ve mimari özellikleri, bölgenin Ruslar tarafından işgal edildiği tarihler Tescil fişlerinde[47] göz önünde bulundurularak XIX. yüzyılın sonunda yapıldığı öngörülmüştür. Rusların bölgeden geri çekilmesiyle Türk Ordusunun kontrolüne geçen bölge, 9. Piyade Tümen Komutanı Asım Gündüz'ün isteği doğrultusunda bu bina, 1926 yılında Kız Merkez

[46] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33589268,42.58414601,2064.52774006a,891.47509052d,35y,0.32251592h,0t,0r [Erişim Tarihi: 11 Mart 19].

[47]Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 10.09.2007 tarih ve 725 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Ortaokulu olarak hizmete açılmış. Günümüzde ise Fevzi Çakmak İlkokulu olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir[48].

Plan ve Mimari Özellikleri

Yapı plan olarak; doğu-batı istikametinde 46.80 x 12.03 m ölçülerinde dikdörtgen tabana sahiptir. Konumuzu ilgilendiren Rus yapısı 32.79 x 12.07 m ölçülerindeki tek katlı inşa edilen kısımdır. Bu yapıya daha sonradan 14.01 x 12.03 m ölçülerinde ek bina ilave edilmiştir. Yapıdaki dikdörtgen plan şekli, güney cephenin doğu kanadında olmak ve diğeri de hemen hemen Rus yapısının merkezine denk gelecek kısmında, güneye uzanan bir kol ile bozulmuştur (Çizim 30). Yapıya toplamda, üç kapı ile giriş sağlanmaktadır. Bunlardan ilki, ana giriş kapısı olan kuzey cephede, doğu tarafa yakın olan, anıtsal giriş, diğeri yapının güney cephesinde güneye uzanan kolun doğu cephesinden ve son giriş kapısı doğu kanat kısmının batı cephesinden günümüzde ıslak mekân olarak yeniden düzenlenmiş alana giriş sağlamaktadır. Bu ıslak mekâna giriş sağlayan bölümün ana yapı ile olan bağlantısı kapatılmıştır. Yapının ana giriş kapısından sonra küçük bir holden (Foto. 162) bir koridora geçiş yapılmakta bu koridorun solunda kareye yakın bir birime yer verilmişken, sağ tarafındaki kapı ile de dikdörtgen bir adaya geçilmekte. Bu odanın güneyindeki kapı vasıtasıyla koridora çıkılmakta, güney tarafta, pencere açıklıklarına ve güneye doğru uzanan kanat kısmına geçiş verilmiştir. Koridorun solunda dikdörtgen bir odaya yer verilirken, yapının kuzey bölümünde ise hemen hemen kareye yakın dört oda yer alır (Foto. 162-163). Yapının güneyine doğru uzanan kısmında daha sonradan yapılan değişiklikler ile ıslak mekânlara ve iki odaya yer verilmiştir. Bu odalardan en güneyde yer alan orijinal iken, diğer oda ve ıslak mekânlar ise sonradan eklendiği anlaşılmakta ve bu birimler planda farklı tarama ile belirtilmiştir (Foto. 163).

[48]Bölgenin Türk Ordusunun kontrolün geçmesiyle birlikte, binanın faaliyet olarak geçirdiği değişim süreci okulun tarihçe metninden alınmıştır.

Çizim 30:
Fevzi Çakmak İlkokulunun planı (2019).

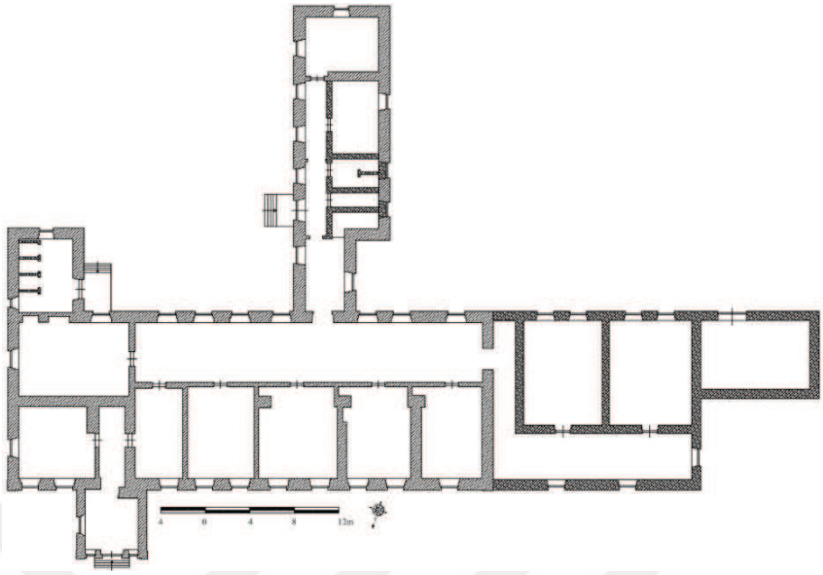

Foto. 162:
Ana giriş kapısının açıldığı hol, güney cephe pencere açıklıkları.

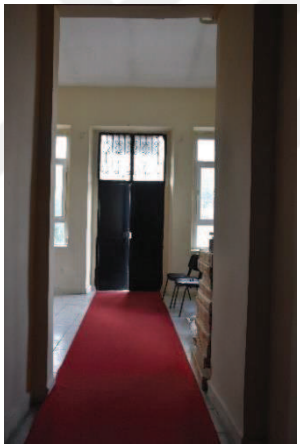

Foto. 163:
Kuzey cephedeki mekânlar ve güney kanat.

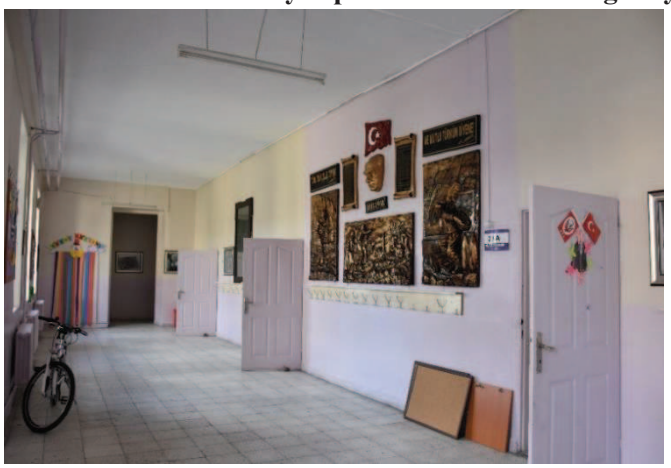

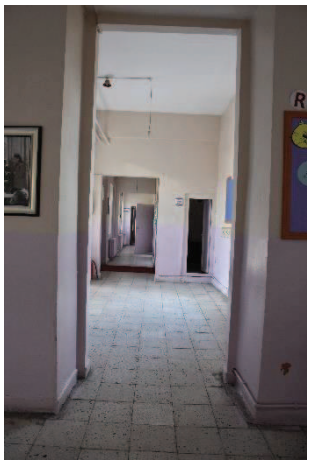

Cephe Özellikleri

Yapının en hareketli cepheleri, giriş, doğu ve güney cephesidir. Giriş kuzey cephenin tam ortasına yerleştirilmemiş, doğuya doğru kaydırılmıştır. Giriş cepheden dışa 4.64 m taşırılmış, bu uygulama sadece ileri doğru taşırılmak kalmamış aynı zamanda çatı silmesinden de yukarıya doğru taşırılmış ve üst kısımda sağır parapet uygulaması ile sonlanmıştır. Bu uygulama giriş kısmını vurgulu ve anıtsal olarak göstermiştir. 4.82 m genişliğe sahip olan giriş bölümü yüksek tutulmuş buraya üç basamak ile ulaşılmaktadır. Bu bölümün ortasına 1.30 m genişlikte 3.05 m yükseklikte olan çift kanatlı kapıya yer verilmiş, kapının sağında ve solunda 54 cm genişliğinde 2.17 m yüksekliğinde mazgal pencereye yer verilmiş, tam köşelerde ise 53 x 37 cm ölçülerinde rustik taşlarla kapı zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Girişin doğusunda; 1.10 m genişlikte, 2.20 m yükseklikte, iki adet basık kemerli pencereye yer verilmiş olup yapının kemer taşları aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kilit taşını ileri doğru taşırmıştır. Binanın köşeleri zeminden saçak silmesine kadar rustik taşlar ile profillendirilerek hareketlilik sağlanmıştır (Foto.164).

Foto. 164:
Kuzey giriş cephesi, giriş kapısı ve kapının yanındaki küçük pencere.

Giriş kapısının batısındaki cephede simetrik düzen hâkimdir. Bu cephede aşağıdan yukarıya doğru genişleyen, kemer kilit taşının ise ileri ve yukarı doğru taşıntı yaptığı beş kesme taşın yan yana dizilmesiyle meydana getirilen basık kemerli 1.10 m genişliğinde kilit taşına kadar yükseklikleri 2.20 m olan 8 pencereye yer verilmiştir (Foto. 165). Yapının köşe kısmı rustik taşlar ile profillendirilmişken, bu cephenin devamına daha sonradan 1401 cm'lik bina eklenmiştir. Yapının batı cephesinde, ek

yapıya giriş sağlayan kapı dışında, herhangi bir hareketlilik söz konusu değildir (Foto. 166). Kuzey cephede ileri doğru taşırılmış giriş kapısı, dikdörtgen pencereler ve yapının köşelerindeki rustik taşlar ile yapıda dikeyine bir hareketlilik sağlanmışken yatayda pencere dış denizlikleri, saçak silmesi ve 70 cm yüksekliğinde ileri doğru taşırılmış subasman kotu ile de hareketlilik sağlanmıştır (Foto. 167).

Foto. 165:
Giriş kapısının batısındaki cephede simetrik pencere düzeni.

Foto. 166:
Batı cephede ek binaya girişi sağlayan kapı ve yapının köşesindeki rustik taşlar.

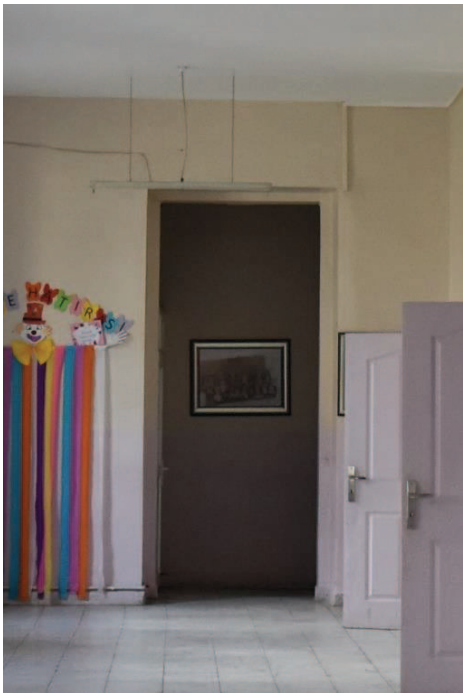

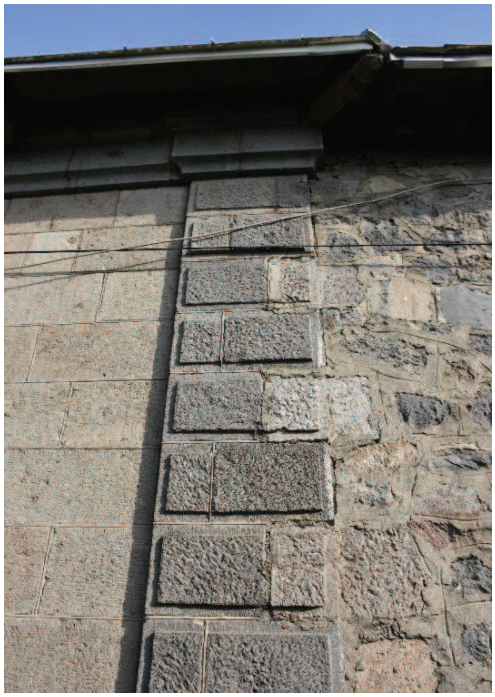

Foto. 167:
Kuzey cephedeki yatay ve dikey hareketlilikler.

Yapının güney cephesi dört bölüme ayrılarak değerlendirilebilir. Birinci bölüm batıda tarafta yer alan bölümdür. Bu bölümde basık kemerli, 1.12 cm genişliğinde, 2.20 m yüksekliğinde, 3 pencereye yer verilmiştir. Beş taşın yan yana dizilmesiyle aşağıdan yukarıya doğru genişleyen, kilit taşları ile oluşan kemerler yukarı ve ileri doğru taşırılmıştır. Çatı kısmını aydınlatmak için, yarım daire şeklinde pencere uygulamasına yer verilmiştir. Batıdaki bölümde kullanılan kesme taş malzeme ve işçilik kalitesi, kuzey giriş cephesine oranla kötüdür (Foto. 168).

Foto. 168:
Güney cephedeki birinci bölüm.

İkinci bölüm, cepheden 20.55 m güneye doğru dışa taşırılmıştır. Bu bölümde 96 cm ile 1.12 m genişliğinde kilit taşına kadar ortalama 1.72 m yüksekliğinde, basık kemerli, dört pencereye yer verilmiştir. Pencerelerin aşağıdan yukarıya doğru genişleyen basık kemer ve kilit taşları aynı seviyede ileri doğru taşırılmadan ele alınmıştır. Bu pencerelerden ikisi, iç kısımda sonradan inşa edilen ıslak mekânlardan dolayı örülmüştür. Malzeme olarak kaliteli kesme taş kullanılmış, fakat işçilik giriş cephesine oranla kalitesizdir (Foto. 169). Burada güney cephenin kuzey cepheye oranla kot olarak düşük kalmasından dolayı, sığınak katına yer verilerek kot seviyesi, kuzey cephe ile aynı seviyeye getirilmiştir. Sığınak katına giriş, 1.34 m genişliğinde 1.58 m yüksekliğinde bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapının basık kemeri, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen yedi kesme taşın, yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir (Foto. 170).

Foto. 169:
İkinci bölüm cephe düzeni.

Foto. 170:
İleri taşırılan güney cephenin sığınak ve pencere düzeni.

İkinci bölümün doğu cephesine baktığımızda, bu bölümde dördü 96 cm, ana yapıya yakın olan ise 1.12 m genişliğinde kilit taşına kadar ortalama 1.67 m yüksekliğinde, beş pencereye yer verilmiştir. Bu pencereler de diğer pencereler gibi, yapılan onarımlar ile ahşap pencereler PVC ile değiştirilmiştir. Basık kemerli bu pencerelerden ana binaya yakın olanlar hariç, diğer dört pencerenin kemer taşları taşıntı yapmaz iken beşinci pencerenin kemer taşları cepheden ileri doğru taşırılmıştır. Yapının kuzeye yakın olan kısımda; 1.33 m genişliğinde, 2.33 m yüksekliğindeki kapı açıklığına yer verilmiştir. Diğer incelenen yapılardan farklı olarak dikkat çeken önemli özellik, yapının bu cephesinde zemine yerleştirilmiş taştan oyularak yapılmış yaklaşık 1.50 m uzunluğunda, 10 ile 15 cm genişliğinde su oluklarına yer verilmesidir (Foto. 171).

Foto. 171:
İkinci bölümün doğu cephesi ve su oluğu.

Üçüncü bölümde; basık kemerli, 1.12 m genişliğinde ortalama 2.18 m yüksekliğinde beş pencereye yer verilmiştir. Bu pencereler de diğer pencereler gibi basık kemerli olarak ele alınmışlardır. Malzeme ve işçilik kalitesi, kuzey cepheye oranla düşüktür. Güney cephedeki son bölüm, doğu kanat kısmıdır. Bu kısım yapının ana cephesinden 5.63 m ileri doğru taşırılmıştır. Batı cephede 1.28 m genişliğinde, 2.35 m yüksekliğinde bir kapıya yer verilmiş olup bu bölüm, ıslak mekân olarak kullanılmaktadır. Bu bölümün güneyinde 90 cm genişliğinde, 1.56 m yüksekliğinde bir pencere uygulamasına yer verilmiş, kullanılan malzeme ve işçilik olarak güney cephe ile paralellik göstermektedir. Yapının güneye uzanan kanadında çatı arasını aydınlatmak amacıyla küçük bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Yapının güney cephesinde uygulanan çatı örtüsü iki yana meyilli beşik çatı biçimindedir (Foto. 172).

Foto. 172:
Yapının üçüncü ve dördüncü bölümleri.

Yapının doğu cephesinde simetrik düzende üç pencere açıklığına yer verilmiş olup bu kısımdaki pencereler ortalama 92 cm genişlikte, kemer kilit taşına kadar olan yükseklikleri de 2.17 m'dir. Kullanılan malzeme ve işçilik, güney cephe ile paralellik göstermektedir (Foto. 173).

Foto. 173:
Yapının doğu cephesi.

Yapıda güney ve doğu cephede kalitesiz bir işçilik ve malzeme kullanılırken, yapının asıl giriş cephesi olan kuzeyde ise daha kaliteli malzeme ve muntazam bir işçilik söz konusudur. Yapının pencereleri, diğer Rus yapılarındaki gibi, ahşap iken, bu malzeme yapılan onarımda PVC pencereler ile değiştirilmiştir. Ana yapının üst örtüsünü de kırma çatı uygulanmışken güneye cepheye doğru çıkıntı yapan kanatlarda ise çift yöne meyilli beşik çatı kullanılmıştır.

6.1.2.3. 29 Eylül İlkokulu

Yapı şehir merkezinin 676 m[49] güneydoğusunda İnönü Mahallesinde, Sait Paşa Caddesinin doğusunda bulunmaktadır (Foto. 174)[50].

Foto. 174:
29 Eylül İlkokulu konumu.

Konumu: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 11 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Plan olarak kuzey-güney istikametinde, 52.63 x 13.72 m ölçülerinde, dikdörtgen tabanda oluşturulmuştur. Konumuzu teşkil eden Rus yapısı ise 48.68 x 13.72 m ölçülerindeki kısımdır. Tek katlı olarak inşa edilmiş olan yapıya daha sonradan 3.98 x 13.69 m boyutlarında ekleme yapılmış bu kısım ıslak mekânlar olarak kullanılmaktadır. Dört giriş kapısına yer verilmiş olan yapıda, bunlardan ikisi doğu cephede, diğer ikisi de batı cephededir. Kapılardan doğu cephedeki kuzey tarafa yakın olanı pencereye dönüştürülürken, batı cephede, güney tarafa yakın olan kapı ise örülerek kapatılmıştır (Çizim 31). Yapının çift kanatlı ana girişin olduğu bölüm cepheden ileri doğru taşırılmış ve rustik taşlar ile profillendirilmiştir. Ana girişten yapıya giriş sağlandıktan sonra, dikdörtgen bir hole çıkılmaktadır (Foto 175). Bu holün hemen kuzeyinde iki birime yer verilmiş, bunlardan birinci birime giriş, hole açılırken diğer birimin kapısı uzun

[49] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33589268,42.58414601,2064.52774006a,891.47509052d,35y,0.32251592h,0t,0r [Erişim Tarihi: 11 Mart 19].
[50] Tarihçesi diğer okul yapıları ile aynı olduğu için tekrar edilmemiştir.

koridora açılmaktadır. Holün güneyinde kare ve dikdörtgen şekilli beş birime yer verilmiş, bunların giriş kapıları koridora açılırken pencereler batı cepheye açılmaktadır. Giriş kapısının karşı tarafında, altı birime yer verilmiş bunlardan bazıları daha sonradan oluşturulmuştur. Yapının ahşap çerçeveler PVC ile değiştirilmiştir (Foto. 176).

Çizim 31:
29 Eylül İlkokulunun planı (2019).

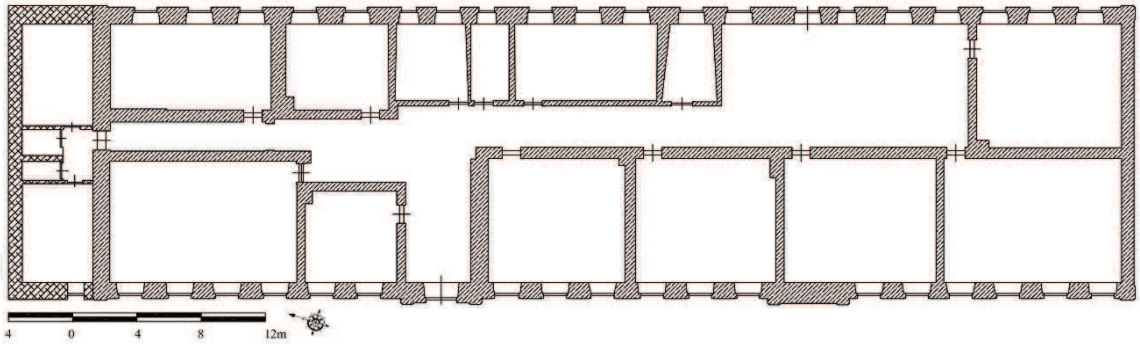

Foto 175:
Yapıya giriş sağlayan çift kanatlı kapı ve giriş holü.

Foto 176:
Uzun dikdörtgen koridor ve birimlerin konumu.

Cephe Özellikleri

Yapının en hareketli cepheleri, girişin bulunduğu batı cephe ile doğu cephesidir. Yapının kuzey-güney cepheleri ise sağır olarak ele alınmış, kuzey cephesine sonradan açılan bir kapı ile de ek binaya geçiş sağlanmıştır. Batı cephede; ana cepheden 27 cm ileri doğru taşırılmış kenarlarda dıştan dışa 57 x 37 cm, içte ise 47 x 29 cm olan rustik taşlar, bire bir buçuk gelecek şekilde zeminden saçak kotuna kadar profillendirilmiş, aynı zamanda saçak ile vurgulanmıştır. Böylece giriş bölümü olduğu belirtilmiş aynı zamanda abidevi bir hava katmıştır. Bu uygulamanın aynısı, ana giriş kapısının güneyinde sonradan kapatılan bölümde, saçak kısmı hariç bire bir uygulanmıştır. Giriş kapısı çift kanatlı olup 1.42 m genişlikte eşikten kilit taşına kadar olan yüksekliği 2.40 m'dir. Kapı sövelerinin her iki yanı küçük nişler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 177). İki kapı arasındaki bölümde ortalama 1.07 m genişlikte, dış denizlikten kilit taşına kadar ortalama yükseklik 1.85 m ölçülerinde altı basık kemerli pencereye yer verilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen beş taşın yan yana yerleştirilmesiyle basık kemer kilit taşı ise hem ileri, hem de yukarı doğru taşırılmıştır. Pencerelerin sağı ve solundaki sert geçişler küçük nişler ile yumuşatılmıştır (Foto. 178).

Foto. 177:
Batı cephedeki giriş kapsı ile aynı cephede kapatılan diğer giriş kapısı.

Foto. 178:
İki giriş arasındaki simetrik düzendeki pencerelerin konumu.

Giriş bölümlerinin sağ ve solundaki bölümler, bir biriyle simetrik düzene sahipler. Bu bölümlerde basık kemerli aşağıdan yukarıya doğru genişleyen beş taşın yana yana dizilmesiyle oluşturulan kilit taşlarının hem yukarıya, hem de kemer yüzeyinden ileri doğru taşırılmasıyla meydana getirilmiştir. Bu iki bölümde altışardan on iki pencereye yer verilmiştir. Bu pencerelerin kenarlarında sert geçişleri küçük nişler ile yumuşatılmış, ortalama genişlikleri 1. 07 m iken, denizlikten kilit taşına kadar olan yükseklikleri ise 1.85 m olarak ölçülmüştür (Foto. 179-180), Yapının bu cephesinde subasman kotu yerine 1 m genişlikte tretuvar uygulaması, yapıyı çepeçevre sarmaktadır. Dikeyde hareketlilik; yapının tam köşelerine zeminden saçak kotuna kadar yerleştirilmiş bire bir buçuk rustik taşlar, giriş kapılarının ileri doğru taşırılması, kapıların kenarlarında da rustik taşlar ve dikdörtgen pencereler ile sağlanmıştır. Yapıda yataylık pencere denizlikleri ile sağlanmıştır (Foto. 181).

Foto. 179:
Giriş kapısının kuzey tarafı.

Foto. 180:
Giriş kapısının güney tarafı.

Foto. 181:
Giriş cephesi ve cephedeki rustik taşlar.

Kuzey ve güney cephelerde oldukça masif bırakılmış sağır bir uygulama söz konusudur. Yapının köşelerine denk gelen köşelerde, rustik taşlar ile cepheye bir nebze olsun hareketlilik sağlanmıştır. Ek binaya giriş sağlamak amacıyla kuzey cephede bir kapıya yer verilmiştir (Foto. 182)

Foto. 182:
Yapının güney cephesi.

Yapının doğu cephesini incelediğimizde bu cephede kapılar, kapıların arasında kalan bölüm ve kanatlardaki bölümler olmak üzere üç başlık halinde incelenecektir. Birinci bölüm olarak inceleyeceğimiz kısımda iki giriş kapısına yer verilmiş, bu girişlerden kuzey taraftaki giriş kapısı pencereye dönüştürülürken güney tarafa yakın olan kapı ise kullanılmaktadır. Bu cephedeki kapı bölümleri batı cepheye nazaran oldukça sade tutulmuştur. Giriş kapıları 1.10 m genişliğinde eşikten kilit taşın kadar olan yüksekliği 2.43 m'dir. Diğer kapının olduğu bölümde benzer ölçülerde olmasına rağmen bu kapının sağında ve solunda 71 cm genişliğinde 1.80 m yükseklikte iki mazgal pencere uygulaması yer verilmiş. Güney tarafa yakın olan kapının güneyinde aynı ölçüde mazgal pencere uygulamasına gidilmişken kuzey tarafında ise standart ölçülerde basık kemerli 1. 07m genişliğinde pencere uygulaması ile simetri bozulmuştur (Foto. 183).

Foto. 183:
Doğu cephede kullanılan giriş kapısı ile aynı cephede kapatılan kapı ve pencere düzenleri.

İki kapı arasındaki ikinci bölümde bir mazgal pencere, beşi de standart ölçülerde, altı pencere ile cepheye dikeyde hareketlilik sağlanmıştır. Bu pencerelerin sağında ve solunda batıdakinin aksine, sertlik giderilmemiş küçük niş uygulamasına yer verilmemiştir. Üçüncü bölüm, giriş kapılarının kuzey ve güneyindeki kollarda olan kısımdır. Bu kısımda toplamda on iki pencere uygulamasına gidilmiş, bu pencerelerden kapı kenarlarındakilerin ikisi mazgal şeklinde dikdörtgen ölçülerde pencereler iken, on pencere ise standart ölçülerdeki pencerelerdir. Kapı ve pencere basık kemerleri batı cephe gibi beş taşın yan yana yerleştirilmesi ile meydana getirilmiştir. Bu taşlar aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kilit taşı hem kemer yüzeyinden ileri hem de yukarı doğru taşırılmıştır. Yapıda yataylık, batı cephe gibi pencere dış denizlikleri ile dikeylik de dikdörtgen pencere ve bina köşelerindeki bire bir buçuk rustik taşlar ile sağlanmıştır.

Örtü sisteminde çift tarafa meyilli beşik çatı kullanılmıştır. Yapının ahşap pencereleri PVC ile değiştirilmiş, beden duvarlarında kaliteli kesme taş, çatı sisteminde ise ahşap mertekler kullanılmıştır (Foto. 184). Yapının örtü kısmı tamamen değişmiştir. Rusların bölgeyi terk etmesiyle örtü kısmı, pencere-kapıları tamamen tahrip edilmiştir. 1925 yılına tarihlendirilen kartpostaldaki görüntüden hareketle günümüze yapının sadece beden duvarları orijinal olarak gelebilmiştir (Foto. 185).

Foto. 184:
Batı cepheden genel görünüm.

Foto. 185:
Rusların bölgeyi terk etmesiyle birlikte örtü sisteminin tamamen tahrip edildiği görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

6.1.3. İstasyon ve Lojman Binaları

6.1.3.1. Sarıkamış İstasyon Binası

Sarıkamış İstasyon binası; şehir merkezinin 1,15 km[51] kuzeybatısında İstasyon Mahallesinde bulunmaktadır (Foto. 186).

Foto. 186:
Sarıkamış İstasyon Binasının konumu.

Konumu:(Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Tarihçesi

Yapı üzerinde herhangi bir kitabeye yer verilmemesinden dolayı kesin tarihleme yapılamamaktadır. Rusya'nın Transkafkasya demiryolunun devamı olan ikinci aşaması Kars- Sarıkamış dekovil hattının 60 km'lik bölümünün yapımına 1892 yılında başlanmıştır (Badem, 2010, s. 230-234; Ortaylı, 1978, 346; Sevindi, 2001, s. 318; Yavuz vd., 2014, s. 570). Sarıkamış'taki kamu (askeri lojmanlar, askeri hastane, askeri cezaevi, okul binaları, dini yapılar, istasyon ve lojman binaları) ve sivil mimari yapılar üzerinde yapılan incelemeler, istasyon ve lojman binalarının 1892'den sonra inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Plan ve mimari özellikleri, bölgenin Ruslar tarafından işgal edildiği 1877-1878 Osmanlı–Rus harbinden ve tescil fişlerinde[52] göz önünde bulundurularak XIX. yüzyılın sonunda yapıldığını göstermektedir.

---

[51] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

[52]Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 14.06.2007 tarih ve 633 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Plan ve Mimari Özellikleri

Plan olarak doğu-batı istikametinde, 20.54 x 12.97 m boyutlarında, dikdörtgen tabana oturan istasyon binasına, güney yönde iki, kuzey, batı-doğu yönde birer kapıyla giriş sağlanmaktadır. Ana giriş kapılarından biri peron cephesinin tam ortasına yerleştirilirken diğer kapı, doğu cepheye yakın olan bölümde yer almaktadır (Çizim 32).

Çizim 32:
Sarıkamış İstasyon Binası planı (2019).

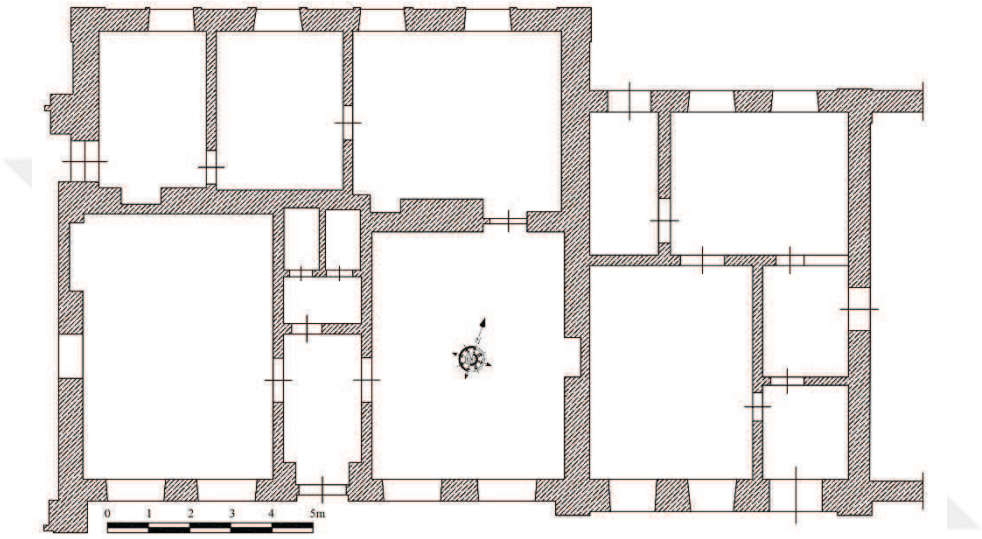

Yapının girişleri peron cephesi olan güney cephede bulunmaktadır. 13.55 x 12.97 m ölçülerindeki bölüm, yatay ve dikeyde olmak üzere iki parçaya bölünmüştür. Peron cephesinin tam merkezine yerleştirilen 1.17 m genişliğindeki çift kanatlı kapı ile giriş sağlanmaktadır. Giriş kısmında dikdörtgen bir hol, holün tam karşısında yatay şekilde yerleştirilmiş dikdörtgen bir hole daha geçilmekte, bu holün tam karşısında ise küçük dikdörtgen iki birime (tuvalet) yer verilmiştir. Giriş kapısının karşısındaki holün doğusunda ve batısında iki büyük dikdörtgen birime yer verilmiştir. Bu mekânlar birinci ve ikinci sınıf bekleme salonlarıdır. Bu birimler 1.40 m genişliğinde ikisi güney, 1.10 m genişliğinde biri de batı cephede olmak üzere üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Batı taraftaki birim ise güney cephede 1.40 m ölçülerinde iki pencere ile aydınlatılırken kuzeydoğudaki kapı açıklığı ile de diğer bölüm arasında bağlantı sağlanmıştır. Kuzeydeki bölüm; 12.90 x 4.32 m ölçülerinde, dikdörtgen bir planda inşa edilmiş, giriş kapısı batı taraftan 1.02 m açıklık ile yapıya giriş sağlamaktadır. Giriş kapısından içeri girildiğinde dikdörtgen planda birim, kuzeyde bulunan 1. 08 m'lik genişliğindeki

pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu bölümün doğu duvarında, güney tarafa kaydırılmış kapı ile başka bir mekâna giriş sağlanmakta, burası da kuzeyden açılan pencere ile aydınlatılmaktadır. Doğu duvardan açılan kapı açıklığı ile kareye yakın başka bir birime geçiş sağlanmakta, bu kare mekânda kuzey cephede 1.08 m boyutlarındaki iki pencere ile iç kısım aydınlatılmaktadır. Peron cephesinde yer verilen ikinci kapıdan diğer bölüm ile bağlantısı olmayan dikdörtgen bölüme 1.31 m genişliğindeki kapı vasıtası ile kare bölüme giriş sağlanmaktadır. Kare mekândan biri batıda diğeri de kuzeyde olmak üzere iki kapı ile diğer birimlere geçilmektedir. Kare mekânın batısında, büyük boyutlarda dikdörtgen bir bölüme giriş sağlanırken bu mekâna güney cepheden açılan pencereler ile iç mekânın aydınlatılması sağlanmış ayrıca bu dikdörtgen birimin kuzey duvarında açılan kapı ile de bir başka birime geçiş sağlanmaktadır. Bu bölümde biri enine biri de dikine dikdörtgen birimlere yer verilmiş, bu birimlerden küçük olanına kuzey cepheden bir girişe yer verilirken, büyük bölüm kuzey cephede ikişer pencere güney bölümde ise iki kapıyla diğer bölümlerle bağlantı sağlanmıştır. Plan incelendiğinde tipik Rus plan tipolojisinin tekrarı mahiyetinde olduğu gözlenmektedir. Dikkat çeken diğer bir özellik te yapıda subasman katına yer verilmemiş, bunun yerine daha öncede karşılaştığımız 80 cm genişliğinde tretuvar uygulamasıyla yapı, çepeçevre sarılmıştır.

Cephe Özellikleri

Yapının en uzun cephesi, giriş cephesi olan peron cephesidir. 20.54 m uzunluğundaki bu cephe, iki bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölüm, batı köşede 76 cm ileri doğru taşıntı yaparken, yüzeyi içe doğru çekilmiştir. Orta bölüm; pencere ve kapıyla hareketlendirilen simetrik düzende çift kanatlı kapının sağında ve solunda ikişerden dört pencere uygulamasına gidilmiş, bu düzen diğer Rus yapılarındaki pencere düzenlerinden farklıdır. Rus yapılarında görülen basık kemer ve kilit taşının ileri doğru taşırılma özelliğine bu yapıda yer verilmemiş pencerelerde basık kemer uygulanmamıştır. Ayrıca yolcu ve bekleme salonlarını aydınlatmak için biri, tam kapı üstünde beş adet enine düzenlenmiş dikdörtgen pencere uygulamasına gidilmiştir. Cephede dikkat çeken başka bir özellik de bu yapının ana giriş cephesinde diğer Rus yapılarındakinin aksine muntazam bir derz uygulaması yerine, derzler oldukça kaba bir şekilde uygulanmıştır. Bu uygulama muhtemelen daha sonradan yapılan restorasyonlar ile yeni gar binasına benzetilmeye çalışılmıştır. (Foto. 187).

Foto. 187:
İstasyon binasının peron cephesi.

Peron cephesinin ikinci bölümü diğer bölümden yaklaşık 36 cm ileri taşırılmış pencere ve kapının bulunduğu bütün olarak 10 cm içeri çekilmiştir. Bu bölümde doğuya kaydırılmış bir kapı ve kapının batı tarafında iki pencere uygulamasına gidilmiş, pencere ve kapıda diğer cepheden farklı olarak basık kemer uygulanmış, kilit taşı ile birlikte diğer kemer taşları da kademeli bir şekilde kemerden yukarıya ve ileri taşırılmıştır (Foto. 188).

Foto. 188:
Peron cephesinin ikinci bölümünün genel görünümü.

1925 yılında yapının peron cephesinden çekilmiş eski bir kartpostaldan hareketle yapının asıl peron cephesinin 20.54 m uzunluğunda olmadığı, bu cephenin daha uzun olduğu bitişik nizamdaki tek katlı ek binaların ise günümüze gelmediği görülmektedir (Foto. 189-190).

Foto. 189:
İstasyon Binası peron cephesi.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 190:
İstasyon Binası peron cephesi.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Bitişik nizamda inşa edilen ve günümüze gelmeyen baktığımızda iki kapı ve dört pencere ile bu cephede hareketlik sağlanmıştır. *Doğu cephenin* bitişiğindeki yapıların, günümüze ulaşmamasından dolayı, bugünkü halinde birtakım değişikler yapıldığını gözlemekteyiz. Burada sade bir cephe düzeni söz konusudur. Bu cephede; 1.07 m genişliğindeki kapı pencereye dönüştürülmüş, saçak silmesinin hemen altında taşıyıcı özelliği bulunmayan tamamen doğu cepheyi hareketlendirmek amacıyla kenarları pahlanan prizmal şekilli konsolun üzerinde, kenarları volütle sınırlandırılarak S kıvrımlarının üzerine kenger yaprağı[53] motifleri işlenmiştir (Foto. 191). Ayrıca bu üç

[53] Korent düzeni sütun başlıklarında ve Bizans oymalarında kullanılan ve yabani enginarı (kenger) yapraklarını andıran süs örgesi (motifi), akant(us). Korent sütun başlıklarının en belirli süsü olan

süsleme arasında yatay dikdörtgen süslemelere de yer verilmiştir kesme taştan inşa edilen bu bölümde de peron cephesinde olduğu gibi derzlerde kabalık söz konusudur (Foto. 192).

Foto. 191:
Doğu cephedeki süsleme.

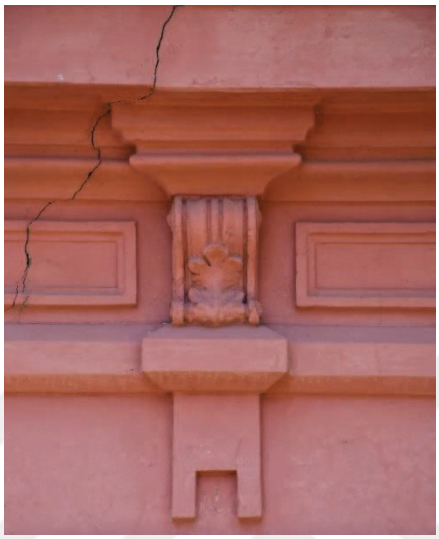

Foto. 192:
Yapının doğu cephesinden genel görünümü.

Kuzey cephe; iki bölüm halinde ele alacağımız cephede ilk bölüm diğer cepheden 2.05 m geriye çekilmiş, doğu taraftaki kapı, batı köşeye kaydırılmış bu uygulamayla yüzey hareketlendirilmiştir. Basık kemerli olan pencere ve kapıda kemer taşları aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kemer üç kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle oluşmuş

---

kengeryaprağı MÖ 5. yy. sonuna doğru mimari Kallimakhos tarafından kullanılmıştır. Romanesk sanat çok üsluplaştırılmış bir kengeryaprağı kullanılmıştır; sonraki dönemlerde Rönesans ve Barok, yeniden antik biçimlere dönmüşlerdir. Bilgi için bkz. Hasol, 2010, s. 255.

kilit taşları ise kemerden yukarı taşacak şekilde ele alınmıştır. Kesme taşla inşa edilen bu bölümün iki taş arasında uygulanan derz peron cephesi olan güney cephe ve batı cephenin aksine işçilik bakımından Rus özellikleri yansıtılmıştır (Foto. 193).

Foto. 193:
Yapının kuzey cephesinden genel görünümü.

İkinci bölüm 2.05 m ileri taşırılmış olup cephe yatayda, pencere üstlerindeki saçak silmeleri ve pencere denizlikleri ile bölünürken dikeyde ise pencere, kenarlarındaki çıkıntılar ve bu bölümün tam köşelerinde dışa taşırılmış bölümler ile dikeyde hareketlilik sağlanmıştır. Bu bölümde; aşağıdan yukarıya doğru genişleyen üç adet taşın yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulan basık kemerin kilit taşı kemerden yukarıya doğru taşıntı yapan dört pencereye yer verilmiştir. *Batı cephe* neredeyse sağır olarak ele alınmış, bu sağırlık kuzey tarafa yakın bölümde bir kapı ve peron cephesine yakın kısımda ise bir pencere ile bu bölümde, hareketlilik sağlanmıştır (Foto. 194).

Foto. 194:
Kuzey ve batı cepheden genel görünümü.

6.1.3.2. Lojman Binaları [54]

Şehir merkezinin 1,15 km[55] kuzeybatısında İstasyon Mahallesinde Sarıkamış İstasyon binasının kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Foto. 195).

Foto. 195:
Sarıkamış İstasyon Binasının kuzeydoğusundaki lojman binaların konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Tip proje olarak inşa edilen bu iki katlı lojman binalarını incelendiğinde, (Foto. 196) bu yapılar plan olarak güneybatı-kuzeydoğu istikametinde, 28.26 x 15. 77 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı bir plan sahiptirler. Yapıların sadece peron cephesi (güney) hareketli olarak ele alınmamış, aynı zamanda girişin bulunduğu kuzey cephe ile doğu ve batı cepheleri de oldukça hareketli olarak ele alınmışlar. Giriş, ana cepheden 1.74 m ileri doğru taşırılmış 4.01 m genişliğindeki bu bölümlerin tam ortasına yerleştirilmiş, 1.09 m genişliğindeki kapılar ile yapılara giriş sağlanmaktadır. Yapının üst katına, çift taraflı, on sekiz basamaklı merdivenlerle ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı bu bölümün güneyine kaydırılmış kapılarla diğer mekânlar arasında bağlantı kurulmuştur. Yapıların kanat kısımlarındaki kare tabanlı odalar kuzey ve doğu/batıdan aydınlatırken güney duvarında açılan kapı ile de dikdörtgen bölüme geçiş yapılmaktadır. Bu dikdörtgen

[54] Sarıkamış İstasyon Binası ile aynı yıllarda inşa edilmiş olduklarından dolayı tarihiyle ilgili ayrıca bilgi verilmemiştir.
[55] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

bölümlerden batıda yer alan kısım, batıdan doğuya yer alanlar ise doğudan ve peron cephesinden açılan pencere ile iç mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Giriş cephesindeki iki giriş kapısı arasındaki bölüm ikiye ayrılmış, bu bölümler, kuzey cepheden açılan pencereler ile aydınlatılırken doğudaki mekândan, güneye bağlantı sağlanmıştır. Güney taraftaki peron cephesi eşit boyutlarda üçe ayrılmış olup pencere, kapı, iki pencere, kapı pencere şeklinde bir düzene sahiptir. Batıdaki bölümün doğu taraftaki bölümler ile bağlantısı yokken, doğudaki bölümlere geçiş için üç giriş kapısına yer verilmiş, kuzeydoğuda yer alan kapı kapatılmış, doğu ve kuzey batı kapılar ile diğer mekânlara bağlantı sağlanmıştır (Çizim 33).

Foto. 196:
Tip proje olarak yapılan iki katlı lojmanlar.

Çizim. 33:
Sarıkamış İstasyon Binasının kuzeydoğusundaki Lojman Binalarının zemin kat planları (2019).

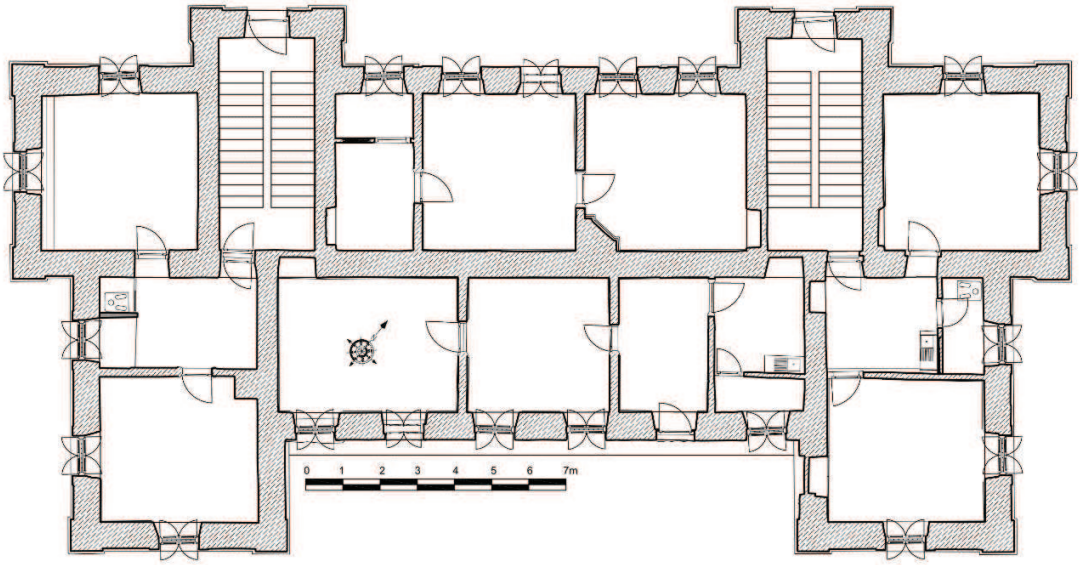

Cephe Özellikleri

Yapının peron cephesi olan *güney cephesi,* ters U formunda ele alınmış iki bölüm halindeki bu cephenin birinci bölümü olan yan kollar, ana cepheden 3 m dışa taşırılmıştır. Bu bölümdeki kat silmeleri ve pencere dış denizlikleri cepheyi çepeçevre dolaşmakta ve böylece yapıyı yatayda bölerken dikeyde de köşelerdeki çıkmalar kapı ve pencereler ile bölünmeler sağlanmıştır. Yan kollar 5.77 m genişliğinde olup kolların tam merkezine 1.08 m genişliğinde pencere yerleştirilirken bu pencere ve köşe kısımları cepheden 5 cm dışa taşırılıp vurgulanmış diğer bölümler ise içe doğru çekilmiştir. Bu kollar hem ana yapıda vurgulu olarak ele alınmış hem de bu uygulama ile kendi içerisinde de hareketlilik sağlanmıştır. Pencerelerde formlarına incelediğimiz diğer kamu yapılarında karşılaşmadığımız farklı şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Pencerelerin sağında ve solundaki taşlar 5 cm dışa taşırılmış, yedi taş bire bir buçuk şeklinde yerleştirilirken basık kemer taşları da hem kemerden yukarı doğru kademeli olarak taşırılmış hem de kemer kilit taşı daha vurgulu ve taşırılmış şekilde ele alınmıştır. Birinci kattaki uyguma, ikinci katta da tekrarlanmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. (Çizim 34, Foto. 197).

Çizim 34:
Lojman Binalarının güney cephesi (2019).

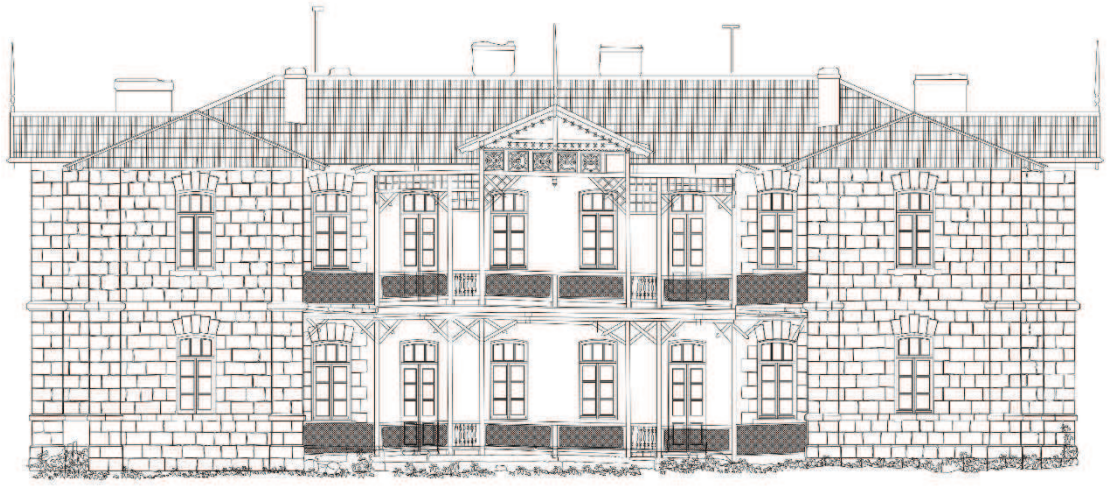

Foto. 197:
Güney cepheden ileri doğru taşırılmış kanat kısımları.

Peron cephesinin ikinci bölümü; 13.83 m uzunluğunda, kanat kısımlarına göre daha hareketli olan orta bölümdür. Bu bölümde, pencere, kapı, pencere, pencere, kapı, pencere şeklinde bir düzen söz konusu iken, pencereler 1.05 m genişliğinde ve çift kanatlı olarak ele alınmışken kapılar 1.06 m ile 1.11 m genişliklere sahip olup pencereler ile aynı yükseklikte olan bu düzen, ikinci katta da tekrarlanmıştır. Bu cephede asıl önemli olan ise on ahşap destek üzerinde kurulan ahşap dikmeli verandadır. Bu verandanın ikinci katındaki dikdörtgen ahşap seperatörler, muhtemelen yapılan onarımlar sırasında tel seperatörlere çevrilmişler. Çatı saçağının altında, kasetleme örgü sistemi kullanılmış olup orta kısımda altı kare içerisinde (biri tamamen bozulmuş) dairelerin tam merkezinde kareler yerleştirilirken bu karenin dört köşesinde de baklava dilimlerine yer verilmiştir. Bu bölüm; üst kısımda yan kanatlara göre yüksek tutulmuş üçgen ahşap alınlık ile son bulmuştur. Bu süslemeler Kars'taki sivil Rus mimarisinde ve Gümrü'deki yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu da aslında Ermeni ahşap ustalarının bu bölgede çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir (Foto. 198).

Foto. 198:
Orta bölümdeki ahşap verandanın genel görünümü.

Kuzey cephenin; bir benzeri Doğu Lojmanlarında Tip C plana inşa edilen yapıda da karşımıza çıkmaktadır. Üç bölümlü bu cephede birinci bölüm, giriş kapılarının olduğu ve ana cepheden 1.74 m ileri taşırılmış ve 4.01m genişlikte olup sağ ve sol tarafları vurgulu olarak ele alınmıştır. Bu bölümün merkezine 1.09 m genişliğinde basık kemerli kapılar yerleştirilirken, ikinci katta da kapılar yerine, basık kemerli pencere yerleştirilmiş olup bu bölüm 5 cm geri çekilmiştir. Hem cephe içerisinde vurgulanıp öne çıkarılmış, hem de kendi içerisinde vurgulanmış bir şekilde inşa edilmiştir (Çizim 35, Foto. 199).

Çizim 35:
Lojman Binalarının kuzey cephesi (2019).

Foto. 199:
Lojman binalarının kuzey cepheleri.

İkinci bölüm olarak kanat kısımlarını incelediğimizde ise bu bölümlerde köşe ve pencerelerin oldukları bölümler ileri doğru taşırılırken diğer kısımlar 5 cm geri çekilmiştir. Pencereler peron cephesindeki kanat kısımlardaki pencere formlarının tekrarı şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Foto. 200).

Foto. 200:
Kuzey cephedeki kanat kısımları.

Kuzey cephenin orta bölümü daha önce yapılan yüzey araştırmasında tıpkı güney cephedeki gibi ahşap verandaya sahipken, tekrar yaptığımız yüzey araştırmasında, ahşap destekli verandanın yıkıldığı görülmüştür (Foto. 201) 10. 28 m uzunluğundaki bu cephenin tam ortasına kapı yerleştirilirken, kapının sağında iki solunda da iki, olmak üzere dört pencereye yer verilmiştir. Pencereler; basık kemerli, çift kanatlı, ahşap

doğramalı 1.06 m genişliğine sahipken, tam merkeze yerleştirilen kapılar ise 1.09 ile 1.11 m arasında değişen genişliklere sahiptir. Böylece alt kattaki düzen, birebir ikinci katta da tekrarlanmıştır (Foto. 202).

Foto. 201:
Kuzey cephede ahşap direkli verandanın olduğu orta bölüm.

Kaynak: (Yavuz vd., 2014, s. 585).

Foto. 202:
Kuzey cephedeki ahşap direkli verandanın yıkıldığı orta bölüm.

Doğu-batı cephelerde; benzer formda karşımıza çıkmaktadır. İki bölüm halinde inceleyeceğimiz bu cephelerden birinci bölüm 5.76 m genişliğinde olan bu kısım, köşeler ve pencereler ileri doğru taşırılmışken orta bölümler 5 cm geri çekilmiş, merkeze basık kemerli 1.09 cm genişliğinde pencereler yerleştirilmiştir (Çizim 36). Tüm cephelerde olduğu gibi bu cephede de kaliteli kesme taş kullanılmış ve çatı

saçaklarındaki ahşap işçilik dikkat çekmektedir. İkinci bölüm, 8.37m uzunluğuna sahip olan kısımdır. Simetrik bir düzende de inşa edilmiş bu bölümde, basık kemerli diğer pencere düzenleri ile aynı iki pencere uygulamasına yer verilmiştir. Bu pencereler güney köşe kısmında dışa taşırılmış iken, diğer kısımlar 5 cm içe çekilmiştir. Cephe kat silmeleri ve alt kat pencere denizlikleri yapıyı çepeçevre sararken, üst kat pencere denizliklerinde bu tür bir uygulama söz konusu değildir (Foto. 203).

Çizim 36:
Lojman Binalarının doğu ve batı cepheleri (2019).

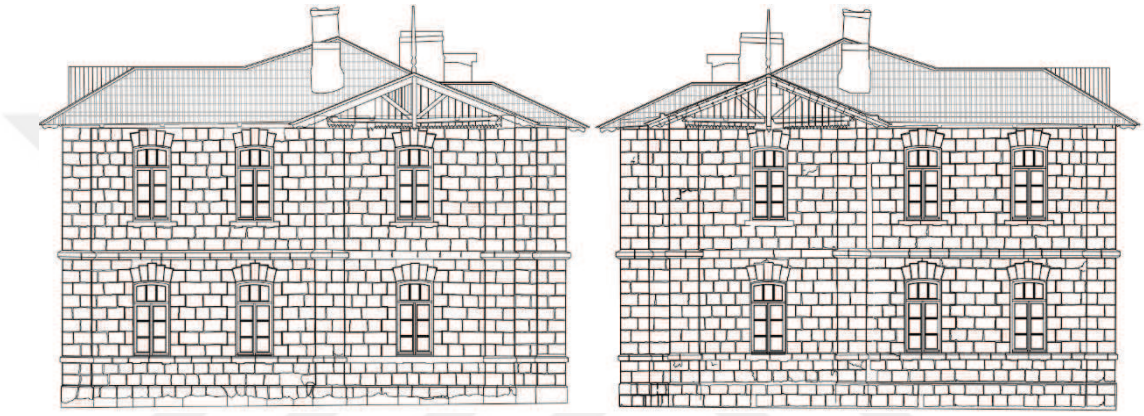

Foto. 203:
Doğu ve batı cephelerden genel görünüm.

6.1.3.3. Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi[56]

Şehir merkezinin 1,42 km[57] kuzeybatısında, İstasyon Mahallesinde, Sarıkamış İstasyon binasının 280 m batısında bulunmaktadır (Foto. 204).

Foto. 204:
Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Plan olarak; güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda, 30 x 19.97 m ölçülerinde, dikdörtgen tabanlı bir plana sahipler. Raylara 76.85 m mesafede olan yapı diğer birçok yapı gibi atıl durumdadır. Yapının giriş cephesi güneybatıya açılmakta bu cephede 3.85 m genişliğinde lokomotiflerin girebileceği iki büyük kapı ile de yapıya giriş sağlanmaktadır. Tek katlı olan yapının iç kısmında, 31 cm genişliğinde dört beton ayak tarafından düz dam örtü taşınmaktadır. Ana giriş kısmı olan güneybatı tarafı, kuzeydoğuya göre daha dar tutulmuştur. Yapının duvar kalınlıkları incelediğimiz diğer Rus yapıları ile paralellik göstermekte, kalınlıkları ise 80 cm olarak belirlenmiştir (Çizim 37).

---

[56] Sarıkamış İstasyon binası ile aynı yıllarda inşa edilmiş olmasından dolayı tarihiyle ilgili ayrıca bilgi verilmemiştir.
[57] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Çizim 37:
Sarıkamış İstasyonu Lokomotif Atölyesi planı (2019).

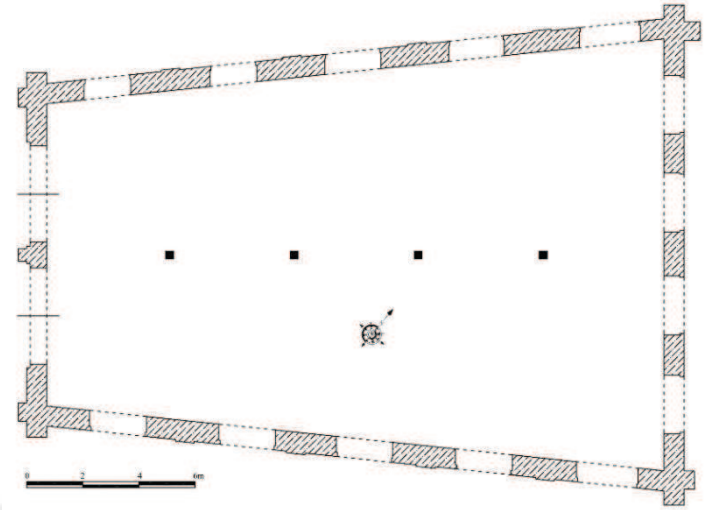

Yapının Cephe Özellikleri

Yapının dört cephesi de hareketli olarak ele alınmış olup bu özellik, aynı zamanda, demiryolları yapılarının da önemli bir niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapının güneybatı giriş cephesi köşelerde 33 cm dışa taşırılmış, destek payandaları ile cephe sınırlandırılmıştır (Foto. 205), 11.82 m ölçülerindeki bu cephe, yatayda, yapıyı çepeçevre saran pencere dış denizlikler ve çatı silmeleri ile bölünürken dikeyde köşe payeleri, kapılar ve iki kapı arasında cepheden 48 cm ileri taşırılmış payanda ile üçe ayrılmıştır. Giriş kapıları basık kemerli olup bu kemer aşağıdan yukarıya doğru genişleyen on beş taşın yan yana dizilmesiyle meydana getirilmiştir. Kemer kilit taşı, diğer Rus yapılarında olduğu gibi hem kemerden yukarıya, hem de ileri doğru taşırılmıştır. Giriş kapıları 3.85 m genişlikte olduğundan batak bir arazi içerisinden olmasından dolayı yapının kaynak yerine, birçok noktadan perçinlenmiş orijinal kapı demir doğramaları, günümüze kadar ulaşmıştır (Foto. 206).

Foto. 205:
Giriş cephesinin kuzeybatısından ve güneydoğusundan genel görünüm.

Foto. 206:
Yapının güneybatı giriş cephesinden.

Kuzeybatı- güneydoğu cepheler; hemen hemen benzer formda ele alınmışlar, 26.25 m uzunluğundaki bu cephe, 80 x 45.08/56.5 m ölçülerinde destek payandaları ile cephe sınırlandırılmıştır. Cepheler yatayda yapıyı çepeçevre saran pencere dış denizlikleri ve çatı silmeleri ile bölünürken, dikeyde köşelerdeki 2 destek payandası, 75 x 6 cm dört destek payandası mahiyetinde ileri doğru taşırılmış çıkmalar ve beş dikdörtgen pencere ile cephe on bire parçaya bölünmüştür. Bu düzenleme her iki cephede de karşımıza çıkmaktadır. Kaliteli kesme taştan inşa edilen cephelerde, her cephede basık kemerli beşer pencereye yer verilmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen kemer kilit taşları hem kemerden yukarı doğru taşırılmış hem de cepheden ileri taşırılmış olup cephe hareketliliğinde de ise doluluk boşluk ile sağlanmıştır (Foto. 207-208).

Foto. 207:
Güneydoğu cepheden genel görünüm.

Foto. 208:
Güneydoğu cepheden genel görünüm.

Kuzeydoğu cephesi; Kuzeybatı- güneydoğu cepheleri ile benzerlik göstermektedir. 17.20 m uzunluğundaki bu cephe, 73 x 41/64 m ölçülerinde destek payandaları ile cephe sınırlandırılmıştır. Cepheler yatayda, pencere dış denizlikleri ve çatı silmeleri ile bölünürken dikeyde, köşelerdeki 2 destek payandası, 75 x 6 cm destek payandası mahiyetinde ileri doğru taşırılmış çıkma ve diğer yapıdaki pencereler ile benzer formdaki dört pencere ile bölünmüştür (Foto. 209). Yapının giriş kapısının 18 m güneybatısında ölçüsünü alamadığımız (arazinin bataklık olmasından dolayı) kare prizmal şekilli su kuyusuna yer verilmiştir (Foto. 210). Su kuleleri ve su sarnıçları, buharlı lokomotif kazanlarının ve demiryolu işletmelerinin su ihtiyacını karşılamak amacıyla yol güzergâhlarında yapılmışlardır. Konum olarak büyük istasyonlarda inşa edilen su sarnıçları, arazi yapısı ve yolun güzergâhına göre yer değiştirmekteydi. Sarnıçların yakınında açılan kuyularda mevcut olan su, pompalar vasıtasıyla sarnıca aktarılarak demiryolu işletmelerinin kullanımına hazır hale getirilmiştir. Prof. Dr. Mehmet Yavuz başkanlığında Atatürk Üniversitesi BAP 2009-161 Nolu "*Hudut, Akyaka, Kars, Sarıkamış, Erzurum, Aşkale, Eski Demir Yolu (Dar Hat) Mimari Yapılanması*" adlı yüzey araştırmasında, bu tarz yapıların daha gösterişli örneklerine *Akyaka, Kars, Benli Ahmet ve Selim* istasyonlarında da rastlanmıştır. Sarıkamış İstasyonu Revizörlük binası yakınında, künk kalıntılarından hareketle işlevleri tespit edilen (Foto. 211) yapılarla su ihtiyacının karşılandığı, düzgün olmayan kesme taş malzeme ile inşa edilen kare prizmal şekilli su sarnıcı, 5.53 x 5.58 m boyutlarındadır. Günümüzde sadece gövdesi mevcut olan, beden duvarlarının üst bölümünde bulunan dört köşesindeki yaklaşık 15 x 20 cm derinliği ise 50 cm olan gözlerden hareketle sarnıcın üzerinde muhtemelen kâgir malzemeli bir su kulesinin bulunduğu öngörülebilir

(Foto. 212-213-214). Yapılan incelemelerde bu yapının dışında merkezi istasyon binası ve ray sistemlerinin ve Revizörlük binasının 130 m güneybatısında da aynı özelliklerde yapıların mevcut olduğu gözlemlenmiştir (Foto. 215). Bu yapılar kesme taş ya da çakıllı dere kumuyla hazırlanan betonarme malzemeyle inşa edilmiştir (Yavuz ve Tavukçu, 2012a s. 576-577; Yavuz ve Tavukçu 2012b, s. 301; Yavuz vd, 2014, s. 574; Yavuz ve Tavukçu, 2017, s. 605).

Foto. 209:
Kuzeydoğu cepheden genel görünüm.

Foto. 210:
Yapının güneydoğusunda yer alan su sarnıcının genel görünümü.

Foto. 211:
Revizörlük binasının 2.30 m uzunluğundaki künk ile sarnıç.

Foto. 212:
Sarnıcın içi ve üst kısmındaki gözlerden detay.

Foto. 213:
Revizörlük binasının güneybatısındaki su kulesi.

6.1.3.4. Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi[58]

Şehir merkezinin 1,61 km[59] batısında İstasyon Mahallesinde, Sarıkamış İstasyon binasının 554 m batısında bulunmaktadır (Foto. 214).

Foto. 214:
Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 02 Nisan 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Yapı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda 15.52 x 7.14 m ölçülerinde, dikdörtgen tabanlı bir plana sahiptir. Raylara 20 m mesafede olan yapı diğer birçok yapı, gibi atıl durumdadır. Yapıdaki iki kapıdan asıl giriş kapısı güneydoğu cephede yer almaktadır. Fakat bu giriş kapısı daha sonra örülerek kapatılmıştır. Kuzeydoğudan giriş yapıldığında enine dikdörtgen bir hole yer verilmiş bu holden üç girişle diğer yapılara geçilmektedir. Kuzeybatıda iki kare tabanlı mekâna yer verilmiş iken, güneybatı da tarafta enine dikdörtgen düzenlemeli başka bir yapıya yer verilmiş olup bu mekândan da başka bir yapıya geçiş yapılmaktadır. Plan kurgusu itibariyle tipik Rus plan özelliklerini göstermektedir. Yüzey araştırmasında; dış duvarlar, 90 cm ölçülerinde iken, iç ölçüler ise 40 cm olarak ölçülmüştür. Yapının örtü sistemi sac kaplamalı beşik çatılıdır (Çizim 38).

---

[58] Sarıkamış İstasyon binası ile aynı yıllarda inşa edilmiş olmasından dolayı tarihiyle ilgili ayrıca bilgi verilmemiştir.
[59] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 02 Nisan 19].

Çizim 38:
Sarıkamış İstasyonu Motor Atölyesi planı (2019).

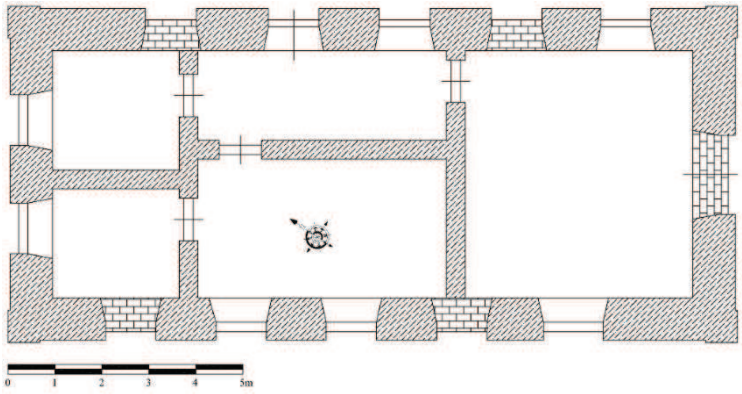

Yapının Cephe Özellikleri

Giriş cephesi de olan güneydoğu cephesi incelediğinde köşelerde çıkmalar ile sınırlandırılan bu cephenin tam ortasına 1.68 m ölçülerinde, basık kemerli bir kapı yerleştirilmiş, bu kapının basık basık kemeri daha önceki incelenen Rus yapıları ile benzerlik göstermektedir. Diğer demiryolu yapılarında rastladığımız hareketli dört cephe anlayışının bu yapıda da tekrar edilmesi oldukça önemli bir özelliktir. Basık kemerli bu kapı daha sonradan örülerek kapatılmıştır (Foto. 215).

Foto. 215:
Güneydoğu giriş cephesinin genel görünümü.

Kuzeydoğu-güneybatıda; demiryolu yapılarındaki diğer benzer özellik olan iki cephenin benzerliği bu yapıda tekrarlanmıştır. Diğer demiryolu yapılarından ayrılan ve bu yapıya has bir özellik olan cephelerin yataydaki bölünme anlayışıdır. Daha önce incelenen demir yolu yapılarında pencere denizlikleri ve saçak silmeleri ile yapılar yatayda bölünürken, burada kesintiye uğramış pencere dış denizlikleri ve yapıyı çepeçevre saran

silme ile yapı yatayda iki eşit parçaya bölünmüştür. Bu cephelerdeki ikişerden dört pencere kapatılmış kuzeydoğu cephesinde diğer yapılarla benzer özelliklere sahip, basık kemerli bir kapı ve dört basık kemerli pencereye yer verilmişken, güneybatı cephede ise benzer özelliklerde beş pencere uygulamasına gidilmiştir. Cephe hareketliliği doluluk boşluklar ve silmeler ile sağlanmıştır (Foto. 216). *Kuzeybatı cephesi* köşedeki çıkmalar ile sınırlandırılmış olup diğer pencerelerde dikdörtgen çerçeveli basık kemerli iki pencere uygulamasına gidilmiştir (Foto. 217).

Foto. 216:
Yapının kuzeydoğu giriş cephesinden genel görünüm.

Foto. 217:
Yapının güneybatı cephesinden genel görünüm.

6.1.3.5. Sarıkamış İstasyonu Revizörlük Binaları [60]

Yapı Kâzımkarabekir Mahallesinde, şehir merkezi ve Sarıkamış İstasyon binasının güneybatısında, şehir merkezine 1,61 km[61], istasyon binasına ise 590 m mesafede bulunmaktadır (Foto. 218).

Foto. 218:
Sarıkamış İstasyonu Revizörlük Binalarının konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 03 Nisan 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

Plan olarak güneybatı-kuzeydoğu istikametinde, 203,26 x 32,64 m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Raylara 280 m uzaklıkta olan yapı, diğer birçok Rus dönemi yapısı gibi, kaderine terk edilmiştir. Toplamda on bölümden meydana gelen, geniş bir alan üzerine kurulmuş, vagon bakım ve onarımlarının yapıldığı bir yapıdır. Daha önce belirtiğimiz gibi Prof. Dr. Mehmet Yavuz başkanlığında 2009 yılında "*Hudut, Akyaka, Kars, Sarıkamış, Erzurum, Aşkale, Eski Demir Yolu (Dar Hat) Mimari Yapılanması*" adı ile yapılan yüzey araştırmasında, dar hat üzerinde yaptığımız incelemede, bu çaptaki tek vagon bakım ve tamiri atölyesi olması bakımından oldukça

[60] Sarıkamış İstasyon binası ile aynı yıllarda inşa edilmiş olmasından dolayı tarihiyle ilgili ayrıca bilgi verilmemiştir.
[61] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 03 Nisan 19].

önemlidir (Yavuz vd., 2014, s. 574). Dikdörtgen plan kuzeydoğu kanatta ve bu kanada yakın orta kısımda güneydoğu tarafta cepheden yapılan çıkıntı ile dikdörtgen plan bozulmuştur.

On bölüme ayırdığımız yapının *ilk bölümü;* kuzeydoğu kanatta 32.64 x 16. 83 m ölçülerindeki kendi içerisinde iki kısma ayrılan birimlere yuvarlak kemerli dört büyük yüksek kapı ile girişler sağlanmakta olup yuvarlak kemerli geniş ve yüksek pencerelerle iç mekân aydınlatılmaktadır.

İkinci bölüm; kuzeydoğu tarafı pahlanan 79.43 x 16. 49 m ölçülerindeki bu bölümün beden duvarlarının büyük bir kısmı yıkılmış olup kalan izlerden on dört geniş yüksek pencerelere ve diğer yapılar ile bağlantı sağlayan dört kapıya yer verilmiştir. Ayrıca ana güzergâh ile bağlantı sağlanan raylar da bu kısımda bulunmaktadır. Sarıkamış ile ilgili yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaştığımız kartpostallar üzerindeki Osmanlıca metini günümüz Türkçesine çevirdiğimizde *"Ziyaret Sarıkamış: 25 Teşrinisani 927 (25 Aralık 1927)"* ifadelerini taşıyan bu kartpostal, gerek dekovil hattın ve lokomotifin faal durumunu göstermesi, gerekse Cer Binalarının mimari olarak sağlam durumunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir (Foto. 219).

Üçüncü bölüm; güneydoğu tarafta yer alan iki kısma ayrılmış, 25. 64 x 16. 93 m boyutlarındaki dikdörtgen tabana oturtulmuş yapıya, ikisi güneydoğu cepheden üçü güneybatı cepheden, biri de kuzeybatı cepheden, olmak üzere, yüksek geniş dört kapıyla giriş sağlanmaktadır. Ayrıca bu bölüme bütün cephelerde on üç yüksek ve geniş pencereler ile iç mekânın aydınlığı sağlanmıştır.

Dördüncü bölüm; daha önceki konuda (Lokomotif Atölyesi) detaylı olarak ele alınan su sarnıcı 5.66 x 5. 77 m ölçülerinde kare tabanlı plana sahip yapı, buharlı lokomotiflerin su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiştir.

Beşinci bölüm[62]*;* 22.94 x 13. 73 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı plana sahip olan yapılar, tıpkı diğer kapı formları gibi kaliteli kesme taştan yapılan, yuvarlak kemerli,

[62] Beşinci bölümde anlatılan kısım diğer beş yapı ile aynı plana sahip olmalarından dolayı, beş yapı tekrarlanmayıp bu başlık altında açıklanmıştır.

dört giriş kapısı ve altı yüksek ve geniş pencereye sahiptir. Bu bölümdeki altı yapı, kaydırmalı şekilde oluşturulmuş plan düzenine sahiptir (Çizim 39, Foto. 220).

Çizim 39:
Sarıkamış İstasyonu Revizörlük binalarının planı (2019).

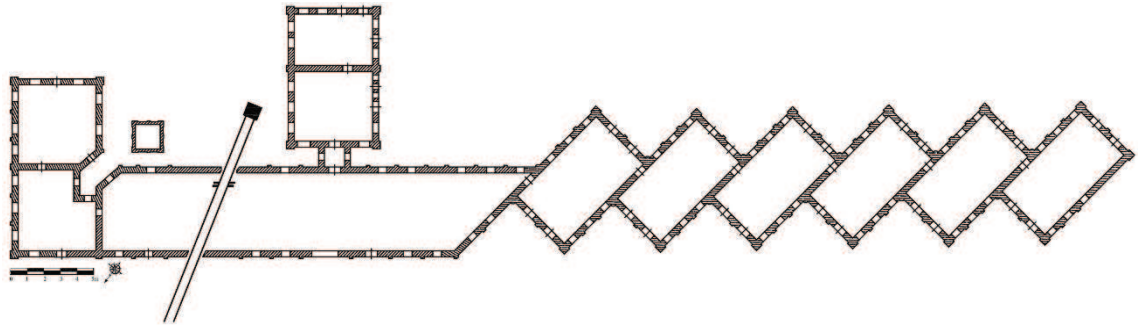

Foto. 219:
1927 tarihinde Revizörlük (Cer atölyeleri) binalarının durumu, aktif lokomotif ve dekovil hattı.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 220:
Revizörlük binalarının genel görünümü.

Cephe Özellikleri

Geniş bir alan üzerine kurulan yapının, tek bir giriş cephesi bulunmadığından, araziye konumlandığı şekliyle incelenecektir. Yapının *kuzeydoğu cephesi* 32. 64 m uzunluğuna sahip olup bu cephe, köşelerde 95 x 30 cm ölçülerinde aşağıdan yukarıya doğru daralan destek payandaları ile sınırlandırılmıştır. Yüzey, altı parçaya bölünmüş olup cephe destek payandası, pencere şeklinde devam etmektedir. Destek payandaları 60 x 30 cm ölçülerinde tıpkı köşe payandaları gibi aşağıdan yukarıya doğru daralan bir formda ki destek payandaları saçak hizasına kadar değil de pencere kilit taşının alt hizasına kadar devam etmektedir. Kemer taşları kaliteli kesme taş tam yapılan yuvarlak kemerli ortalama genişliği 1.93 m olan simetrik düzende altı pencereye yer verilmiştir. *Güneydoğu cephe* payandalar ile sınırlandırılan kısmın ortasına yüksek ve geniş yuvarlak kemerli bir kapı ile kapının sağında ve solunda, yuvarlak kemerli iki pencereye yer verilmiştir. Geniş bir alan üzerine kurulmuş olan bu yapılarda, dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri giriş kapılarının bulunduğu kuzeybatı- güneydoğu cephelerinde uygulanan parapet uygulaması ve bu parapet uygulamasının üst kısımlarının dendanlar sonuçlanmasıdır. Bu uygulama cepheye hareketli bir hava kattığı gibi, giriş cephelerini de abidevi göstermiştir (Foto. 221).

Foto. 221:
Kuzeydoğu- güneydoğu cephelerden genel bir görünüm.

Güneybatı cephesi 13. 56 m ölçülerinde olup bu cephe de diğer cepheler ile benzer özellikler taşır. Yuvarlak kemerli iki pencere uygulamasına yer verilirken bu cephe, kuzeydoğu cephenin aksine kesintisiz bir cephe yerine pahlanmış kısımlar ile kesintiye uğramıştır (Foto. 222). Bunun da temel sebebi ön kısımda kalan izlerden hareketle kare planlı sarnıç öngörülebilir (Foto. 211-212).

Foto. 222:
Güneybatı cephe ve su sarnıcının konumu.

Yapının *güneydoğunda* yer alan iki bölümden oluşan dikdörtgen tabanlı yapıya yuvarlak kemerli altı kapıyla giriş sağlanmaktadır. Bu cephelerden güneydoğudakinde parapet uygulamasına gidilmiş, üst kısımda ise dendanlarla sonuçlanmış bir cephe söz konusudur. Bu bölümde, diğer örneklerde olduğu gibi cephe destek payandaları ile sınırlandırılırken, geniş yüksek yuvarlak kemerler ile son bulan bir düzen söz konusudur (Foto. 223-224).

Foto. 223:
Güneydoğu ve kuzeydoğu cepheler.

Foto. 224:
Güneybatı cephe.

Bu yapıdaki en ilginç cephe anlayışı, kaydırmalı olarak bire bir buçuk şeklinde devam eden kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda altı eş birimde uygulanmıştır. Bu yapılarda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, toplamda dört yuvarlak kemerli kapı uygulamasına yer verilirken bu cephelerde parapet duvar uygulanmamış, cephenin bir yarısı sadece kapılar ile değerlendirilirken diğer kısımları, çaprazlama bir cephe düzeniyle geniş yüksek yuvarlak kemerli üçer pencere uygulamasına gidilmiştir (Foto. 225-226).

Foto. 225:
Kaydırmalı yapıların genel görüntüsü ve parapet duvar.

Foto. 226:
Kaydırmalı yapılardan detay.

Yapıların birleştiği kısımlar yumuşatılırken her pencere arasında destek payandalarına yer verilmiştir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda açılan altı kapı, mimarideki en başarılı örneğini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Zira bu kapılarda, tam simetrik bir anlayış söz konusudur. Kaydırmalı bir düzende yerleştirilen birimlerin altıncısı olan birimin kapısından bakıldığında en uçtaki kapı ile aynı simetride olması mühendislik bakımından başarılı bir uygulama olduğunu göstermektedir (Foto. 227).

Foto. 227:
Simetri düzendeki kapılar.

Yapıda kullanılan kapı ve pencere kemer taşları, kaliteli kesme taş malzemeden inşa edilirken, dış yüzey duvarları ise derz aralıkları biraz geniş tutulan kemer taşlarına göre kalitesi düşük taş malzeme kullanılmış iç yüzeylerde ise moloz taşlar kemer aralarında yer yer beton kullanılmıştır. Yapının örtü kısmı tamamen yıkılmış ise de fakat yapıların plan kurgusundan, kalan izlerden en önemlisi de kartpostaldan (Foto. 219) hareketle üst örtüde beşik (semer çatı) çatı kullanılmıştır (Foto. 228).

Foto. 228:
İç kısımdan.

6.1. 4. Dini yapılar

6.1.3.1. Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii)

Cumhuriyet Mahallesinde, şehir merkezinin 400 m[63] güneyinde, Sarıkamış Hükümet Konağının güneydoğusunda, Gaziler Kolordu Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Foto. 229).

Foto. 229:
Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 05 Nisan 19].

Tarihi

Erzurum ili, Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenen[64] yapı, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Sarıkamış İlçe Müftülüğü 'ne bağlı olan yapının XIX. yüzyılda inşa edildiği belirtilmektedir. Plan ve mimari özellikleri bakımından 1855-1890 yılları arasında Ruslar tarafından Kars'ta inşa edilen Aleksandr Nevski Kilisesi (Fethiye Camii) ile benzerlik göstermesi (Gündoğdu, 2006, s. 214; Arslan, 2015, s. 15), bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesi de göz önünde

[63] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 05. Nisan 19].
[64] Yapı, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 15.05.1986 tarih ve A-2241 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

bulundurularak bu yapının da diğer kamu ve sivil yapıları gibi 1882-1896 yılları arasında yapılmış olduğu öngörülebilir. 1917 yılında Sarıkamış'ta Rus egemenliğinin sona ermesiyle birlikte kilise[65] bir süre ofis ambarı, daha sonra da sinema olarak kullanılmıştır (Gündoğdu vd., 1999, s. 57). Yapı hakkında önemli bilgileri veren Prof. Bingür Sönmez ile yaptığımız görüşme[66] de yapının 21.02.1937'de Halk Evi olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Foto. 230). 1970 yangınına kadar sinema işlevi gören yapı, bu büyük yangın sonunda birçok değişiklik meydana gelmiştir. Örtü kısmının tamamen yanması (Foto. 231), güney cephede tam merkeze yerleştirilen üçgen alınlıklı yuvarlak kemerli giriş kapısının 1985 yılında camiye çevrilmesiyle birlikte mihraba dönüştürülüp kapatılmış olduğu eski kartpostallar ve resimlerden verilen bilgilerle pekişmektedir. 2008 yılında ise tadilat geçirdiği, edinilen bilgiler arasındadır.

Foto. 230:
Halk Evi olarak kullanıldığı dönemde güney kapı.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

[65] Yöre halkıyla yapılan görüşmeler de Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar (1999) adlı kitapta geçen bilgileri desteklemekte olup bu yapının bir süre halk evi olarak kullanıldığı da edinilen bilgiler arasındadır.

[66] Prof. Dr. Bingür Sönmez ile 13.04.2019 saat 16.00'da Sarıkamış ile ilgili yaptığım görüşmede Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) olarak bilinen yapının kulanım işlevleri hakkında bilgi alınmıştır.

Foto. 231:
Yapının 1970 yangınından sonraki hali.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Plan ve Mimari Özellikleri

İçten tek nefli bazilikal plana sahip olan naos bölümü[67], orta bölümün yan bölümlerden yüksek tutulması sebebiyle dıştan üç nefli olarak algılanmaktadır. Doğu yönde, tek bölümden oluşan apsisin kuzey ve güneyinde yer alan pastaphorion hücrelerinden, birer kemerle apsise geçilir. Kilisenin kuzey, güney ve batıya konumlanan üç kapısı bulunmakta, batı kapı üç bölümden oluşan narteks bölümüne sahip olup doğu cephede bulunan apsis bölümü ise beş köşeli olarak dışa taşıntı yapar. Yapının güney cephesinden doğuya doğru kaydırılan güney kapısı, günümüzde kadınlar bölümü olarak kullanılan, yaz aylarında ise Kur'an derslerinin verildiği apsis bölümüne açılır. Caminin kuzey yöndeki kapısı aktif olarak kullanılırken batı cephede yer alan kapı, Cuma namazında cemaatin kalabalık olması durumunda açılmaktadır. Kilisenin kuzey cephesinde bir kapı ile yuvarlak kemerli altı pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephede bir kapı iki pencere, güney cephede bir kapı, beş pencere açıklığı, doğu yönde ise apsis bölümünü aydınlatan biri minare kapısına denk gelmesi sebebiyle kapatılan dört pencere yer almaktadır (Çizim 40).

[67] Bölgede yaşayan Hacı Çelik ile yapılan görüşmelerde kilisenin naos bölümünün tam merkezinde, zincirle taşınarak tavandan aşağı doğru sarkan ahşap bir sandukanın var olduğu, çıkan yangında bu sandukanın ortadan kaybolduğu, ayrıca yangının da sanduka içerisinde bulunan altınlardan ötürü defineciler tarafında çıkarıldığı söylentisi edinilmiştir.

Çizim 40:
Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) planı (2019).

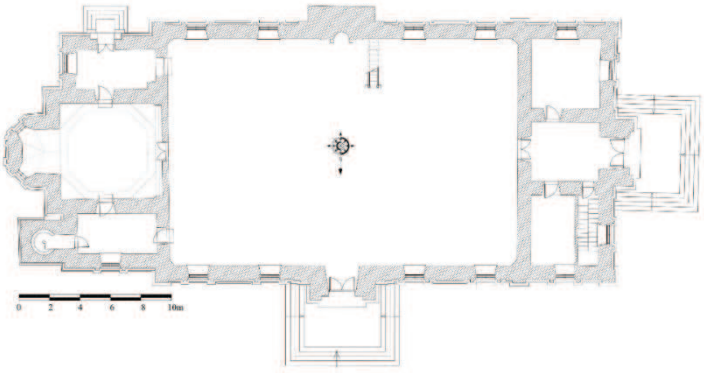

Apsis bölümünün üst örtüsünde sekizgen kasnağın varlığı ve kart postallardan hareketle bu bölümün yüksek kasnaklı bir kubbeyle örtülmüş olduğu kubbenin sonradan yıkıldığı, batı yöndeki giriş kapısının ardındaki mekânın da yüksek kasnaklı soğan kubbeyle, diğer bölümlerin ise beşik çatı ile örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 232-233).

Foto. 232:
Yanık Kilisenin 1927 yılındaki görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 233:
Yanık Kilise'nin 1930 yılındaki güney cepheden görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Cephe Özellikleri

Beden duvarları dört yönde üstte pahlanan subasman duvarıyla çevrelenen, üstte beşik çatı ile örtülen yapının ana giriş kapısının bulunduğu k*uzey cephede,* yataylık pencerelerde ve saçak altında tuğla malzeme ile tasarlanan silmeler, saçak altı bölümünde yapıyı dört yönden dolanan diş sıraları sağlanmıştır. Dikeylik ise, cepheyi bölümlere ayıran, cepheyi ve giriş kapısını sınırlandırıp bu bölümlere vurgu yapılmasını sağlayan rüstikalar, tuğla malzemeli çerçeve ve yuvarlak kemerlerle sınırlandırılan dikdörtgen planlı pencere açıklıkları ve ana giriş kapısı ile sağlanmıştır. Saçak altı bölümünde diş firizleri ile yapıyı dört yönde dolanan silmenin arasında meydana gelen Neoklasik mimaride metop[68] ve trigliflerin[69] yer aldığı kare bölümler boş bırakılmıştır. Merdivenlerle ulaşılan giriş kapısının bulunduğu orta kanat, dışa taşıntı yaparak vurgulanmıştır. Bu kanatta ortada dışa taşıntı yapan, üzeri yarım beşik çatı ile örtülen dikdörtgen çerçeveli giriş kapısının doğusunda ve batısında ikişer pencere açıklığı yer alır. Cephenin doğusunda ve batısında geri planda kalan bölümlerde, birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey cephenin batısında konumlanan tek pencere açıklığına sahip yüzey, köşede rüstikalarla sınırlandırılmış, çatıya yakın bölümde ise cephenin yukarı taşıntı yapan alanı tuğla malzeme ile meydana getirilen sivri kemerler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 234-235).

[68] Bir dorik frizin üçüzyivleri arasında yer alan, üzerleri bazen kabartmalarla süslenmiş olan dikdörtgen pano. Bilgi için bkz. Hasol, 2016, s.139.
[69] Dorik düzende friz üzerinde aralıklı olarak sıralanan üç düşey yivden (daha çok iki yivle, köşelerindeki iki yarım yivden) meydana gelen bezeme triglif. Bilgi için bkz. Hasol, 2016, s. 211.

Foto. 234:
Kuzey cephe genel görünümü.

Foto. 235:
Kuzey cephe genel görünümü.

Güney cephe, mihrap bölümünün dışa taşıntı yaptığı, diğer cephelerin tekrarı niteliğindedir. Bu cephede dikeylik rustikalar, cepheden çıkıntı yapan payeler ve pencereler ile yataylık ise tuğladan yapılan silmelerle sağlanmıştır. Dikeyde rustikalar ve payeler ile altı bölüme ayrılan cephenin orta bölümünde, kenarlarda rustikalarla sınırlandırılan mihrap çıkıntısı dikkat çeker. Eski resimlerden hareketle mihrap olarak dışa taşırılan bu kısımda üçgen alınlıklı yuvarlak kemerli kapının sağında ve solunda taşıma görevi bulunmayan, sütunlarla taşınan giriş kapı bulunuyordu. Kapının üst kısmında iç içe geçmiş üç kemer ile bu cephe hareketlendirilmiştir. Bu cephenin batı köşeye denk gelen kenarlarında tuğla malzeme ile inşa edilen rüstikalarla sınırlandırılıp vurgulanan, üstte tuğla silmelerle meydana gelen panoların ve saçak altı bölümünde

sivri kemerlerle hareketlendirilen alanın ortasına, dikdörtgen planlı mihrap çıkıntısının batısında ve doğusunda aynı özelliklere sahip ikişer pencere yerleştirilmiştir. Pencerelerin üst bölümünde tuğla malzeme ile meydana getirilmiş, Neoklasik üslupta metop ve trigliflerin yer bulduğu, fakat kilisede kare şekillere bölünen boş bırakılan uzun dikdörtgen alanın üzerinde konumlanan saçak altı bölümündeki diş sıraları da yapıyı dört yönde dolanmaktadır. Cephenin doğusunda apsisin yan duvarı olarak işlev gören kısmında cephede, apsise girişi sağlayan ve merdivenlerle ulaşılan yuvarlak kemerli giriş kapısının dışında açıklık bulunmayıp bu bölüm kapının kenarlarında yer alan tuğla silmelerin dışında sade tutulmuştur (Foto. 236-237).

Foto. 236:
Güney cephe genel görünümü ve pencere detayı.

Foto. 237:
Güney cephe rustik taşlarından detay.

Köşelerde tuğla malzemeden yapılan rustik taşlarıyla sınırlandırılan, yatayda silmelerle dikeyde ise kapı, pencere açıklıkları ve kör nişlerle hareketlendirilen, giriş cephesi dışa taşırılıp vurgulanan *batı cephe,* taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Cephenin tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilen merdivenlerle ulaşılan, üzeri yarım beşik çatı ile örtülen, yuvarlak kemerli giriş kapısı dışa taşıntılı olarak tasarlanmış, kapının kuzey ve güneyine de dikdörtgen planlı, köşelerde tuğla çerçeve ile üstte ise yuvarlak kemerle

sonlandırılıp vurgulanan iki pencere yerleştirilerek narteksin aydınlatılması sağlanmıştır. Kapı ve pencerelerin üstünde, dışa çıkıntı yapan tuğla malzemeli silmelerle meydana getirilen dar ve uzun bir çerçevenin içerisindeki küçük kare alanlar boş bırakılmıştır. Neoklasik mimaride arşitravın üzerinde, metop ve triglifflerle hareketlendirilen bu alanlar Yanık Kilise' de boş bırakılmıştır. Cephenin kuzey ve güneyinde pencerelerin üzerine denk gelen bölümlerde, tuğla malzeme ile tasarlanan, sivri kemeri silmenin üzerine denk gelecek şekilde oluşturulan kör nişler ve yatay silmenin altında konumlanan, klasik mimarinin önemli bir parçası olan diş dizileri dikkat çekmektedir. Naos bölümünün dışarıdan yüksek tutulan orta bölümü de bu cephede vurgulanmıştır. Köşelerde dor nizamdaki sütunlarla sınırlandırılan bu bölüm, Rönesans sanatının önemli mimari unsuru olan yuvarlak kemerli üç pencere, üstte yuvarlak pencere ile hareketlendirilmiştir. Saçak altı bölümünde ise diş firizleri ile çatıya geçilip cephe tamamlanmıştır (Foto. 238-239).

Foto. 238:
Batı cephe giriş kapısı ile cephenin güneyinden genel görünüm.

Foto. 239:
Batı cephenin kuzeyden görünümü.

D*oğu cephede* naos bölümünün orta nefine denk gelen alandaki apsis bölümü; beş köşeli olarak dışa taşırılmış, yan köşeleri boş bırakılan apsisin diğer üç köşesine tuğla malzeme ile çevrelenen birer dikdörtgen pencere yerleştirilerek iç mekân aydınlatılmıştır. Apsis çıkıntısının kuzey ve güneyinde geri planda kalan kollar üzerinde apsis çıkıntısında yer alan pencerelerle benzer özellikte birer pencere bulunmaktadır. Fakat kuzey koldaki pencere, yapının camiye çevrilmesiyle birlikte eklenen kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minarenin bu cephede yer almasından ötürü kapatılmıştır. Tuğla ile meydana gelen silmeler, sivri kemerler ve diş dizileri cepheyi yatayda bölerek kiliseyi dört yönde dolanmaktadır. Apsis ve yan kollar yarım beşik çatı ile örtülmüştür (Foto. 240-241).

Foto. 240:
Doğu cephenin genel görünüm ile apsis bölümünden detay.

Foto. 241:
Apsisin kuzey tarafından pencere detayı.

Günümüzde cami olarak kullanılan uzun dikdörtgen planlı yapının kuzey kapısından girildiğinde (Foto. 242) güney duvarda bir mihrap ve ahşap minber bulunmaktadır. Beyaz boya ile boyanan iç mekânın tavanı ve duvarları belli bir yüksekliğe kadar lambri ile kapatılmıştır (Foto. 243).

Foto. 242:
Kuzey giriş kapısı.

Foto. 243:
Mihraptan ve minberden genel görüm.

Caminin doğusunda ve batısında birer kapı bulunmakta, batıdaki kapı üç mekâna açılmaktadır. Bunlardan orta bölümde yer alan mekân batı yöndeki girişin iç mekânla bağlantısını sağlarken birer kapıyla girilen kuzey ve güney odalar, kare planlı olup kuzey yöndeki alandan çatıya çıkışı sağlayan bir merdiven sonradan eklenmiştir. Caminin doğusundaki apsis bölümü, kemerlerle orta bölüme açılan üç bölümden

meydana gelir. Kilisenin camiye dönüştürülmesiyle birlikte iç mekâna "Allah" ve "Muhammed" isimleri yerleştirilmiştir (Foto. 244).

Foto. 244:
Apsis örtü sistemi ile apsis genel görünümü.

6.2. Sivil Mimari Örnekleri

6.2.1. Sarıkamış'taki Köşkler

Ahşap, dünyada müstakil ev inşasında kullanılan bir yapı malzemesidir. Ağaçlık bölgelerde ahşap erişiminin kolay olması maliyeti düşürmekte, bu durum, ahşabın küçük ev inşasına uygun bir materyal olmasını sağlamaktadır. Ahşap yapılarda altı farklı tip kullanılmıştır. Bu tiplerden önemli bir kategori de Rus Federasyonu'nda özellikle kırsal bölgelerde yaygın olarak kullanılan yatay ahşaplarla meydana gelen müstakil konutlardır. Bu sistemde, duvarlar köşelerde mekanik bağlantı elemanlarıyla bağlanmayan yatay biçimli ağaç kütüklerinin[70] üst üste bindirilmesiyle oluşmaktadır. Ağaç kütüklerle oluşturulan yapı tipinde; çatılar ahşap, temel ise taş ya da beton malzemeyle inşa edilmiştir. Rusya'da bu yapı tipi, düşük maliyetli ve kolay inşa edilir olmasından ötürü devlet konutlarında uygulama alanı bulmuştur. Kütükten yapılmış konutlarda, farklı bağlantı şekilleri uygulanmaktadır. XIX. ve XX. yüzyılda Moskova'da inşa edilen konutlarda aynı kütüklerin hem altından hem de üstünden delik açılmıştır (Popov, 2007, s. 6). Yapıların bodrum katları ise kot farkına göre şekil almış, taş malzeme ile inşa edilen bodrum katlar toprağa gömülmeyip dışarıdan algılanabilmektedir. Bazı köşk örneklerinde giriş cephelerinin taştan inşa edildiği de görülmektedir. Aynı sistem Çar Köşkü'nde ve Şişman Köşk'de uygulanmıştır. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilen yapılarda hollere açılan, kendi içlerinde de geçişleri bulunan odalar yer alır. Kars ve Sarıkamış'ta Rus döneminde inşa edilen yapıların sokakla ilişkili cephelerinde konumlanan giriş kapıları dışa taşıntı yaparak, saçakları ise kırma çatı ya da tonoz ile örtülerek vurgulanmıştır. Ahşap âşıklar çatıya dik, mertekler ise yatay yerleştirilmiştir. Binalardaki önemli bir yapı elemanı da ısıtma sitemi olan peçlerdir. Yapılan yüzey araştırmasında Sarıkamış'taki Rus dönemi eserlerinde sacdan ve tuğladan yapılan iki tür peç ile karşılaşılmıştır. Askeri yapılarda sac peçler kullanılmışken, köşk yapılarındaki iki kat tuğla ile inşa edilen peçler günümüzde de mevcuttur. Duvar aralarında bırakılan boşluk vasıtasıyla ısı, yapıyı dolanmakta, yapıların büyüklüğüne göre peç sayısı da değişmektedir.

---

[70] Sarıkamış bölge halkıyla yapılan görüşmelerde ahşap kütüklerin, hava şartlarından etkilenmemek ve kütüklerin sağlamlığını koruması amacıyla belli bir süre zift içerisinde bekletildiği edinilen bilgiler arasındadır.

6.2.1.1. Çar Köşkü

Şehir merkezinin 1,5 km[71] güneybatısında, Kazım Karabekir Mahallesinde, sarıçam ormanları içerisinde, yüksek bir platform üzerine kurulmuştur (Foto. 245-246).

Foto. 245:
Çar Köşkü'nün konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Foto. 246:
Çar Köşkü'nün hava fotoğrafı.

Kaynak: http://www.olay.com.tr/bu-yapi-turkiye-de-katerina-kosku-otel-oluyor/126959/ [Erişim Tarihi: 08 Kasım 17].

[71] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 22 Mart 19].

Tarihçesi

93 harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşıyla Kars'ı ele geçirip Askeri Garnizon (OBLAST) şehri ilan edilen vilayette Ruslar 1917 yılına kadar (40 yıllık işgal döneminde) bu bölgede egemenlik kurarak kalıcı eserler bırakmışlardır. Yapının üzerinde herhangi bir inşa kitabesine rastlanılmaması yapının, kesin yapılış tarihi konusunda net bir bilgiye ulaşmamızı engellemektedir. Birçok kaynakta *"Rus Çarı II. Nikola'nın karısı Katherina için yaptırmış olduğu söylenmektedir."* Fakat bunun doğru bir bilgi olmadığı Rus İmparatoru II. Nicolas üzerine yaptığımız küçük bir araştırmada İmparatorun Katherina adında bir eşinin olmadığını ortaya koymaktadır. Rus Çariçeleri I. Katherina (1684-1727), II. Katherina (1729-1796) tarihleri arasında yaşayıp 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasındaki 40 yıllık işgal dönemlerinde Çariçe olarak eşleri ile birlikte yönetimde olma ihtimallerinin olmaması, bunu kanıtlayan en temel nedendir (Topsakal, 2016, s. 40). II. Nikola'nın eşi Aleksandra Fyodorovna'dır. Bu bilgilerden hareketle köşkün, "Katherina Köşkü" olmadığı Çar Köşkü olarak isimlendirilmesinin daha makul ve doğru olacağı kanısındayız. Daha önce de belirtildiği gibi, Köşkün yapılış tarihi kesin değildir. Ancak Rus İmparatoru II. Nicolas'ın 1894-1917 yıllarında tahtta kaldığı süre ve işgal dönemi göz önünde bulundurulduğunda köşklerin de diğer Rus yapıları gibi 1896 yılında yapılmış olduğu öngörülebilir. Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulunun tescil[72] edilen yapının, XIX. yüzyılın sonunda yapıldığı belirtilmiştir. Yapı üzerinde bulunan fakat günümüze ulaşmayan bilgilendirme tablosunda yapının "*Ruslar tarafından ibadethane, doğum evi hastane veya konser salonu olarak inşa edildiği bilgileri verilmektedir.*" (Foto. 247). Bölgenin Türk Ordusunun kontrolüne geçmesiyle birlikte bir dönem burada 20'nci Ağır Topçu Taburu ve Dağ Taburu iskân edilmiş ve 1994 yılına kadar Sarıkamış Tugay Komutanlığı denetiminde kalmıştır. Yapının eski kartpostallarından hareketle yapının, Sarıkamış doğum yurdu (Foto. 248) olarak kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde atıl durumda olan köşk ile ilgili herhangi bir restorasyon çalışması yapılmamıştır.

[72] Yapılar, Erzurum Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 09.11.1989 tarih ve 189E sayılı kararı ile tescillenmiştir. Bilgi için bkz. EK 1.Tescil Raporları.

Foto. 247:
Tugay Komutanlığı bünyesinde işlev gören yapının bilgilendirme tablosu.

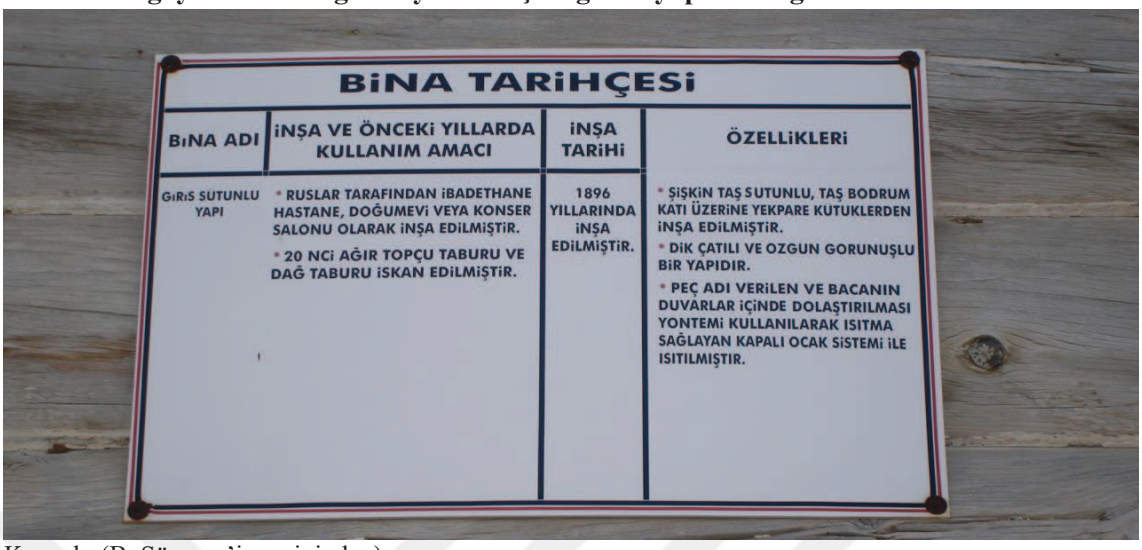

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 248:
Tugay komutanlığı denetiminde doğum evi olarak kullanıldığı dönem.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Plan ve Mimari Özellikler

Doğu-batı istikametinde 65.39 x 20.26 m ölçülerinde dikdörtgen alana oturtulmuş olan köşk, doğudan batıya doğru üç dikey, iki yatay olmak üzere beş bölümden oluşur. Yapıya kuzey yönde üç, güney yönde de iki kapıdan girilir. Ana giriş, kapılarından biri doğu, biri batı, asıl ana giriş kapısı ise orta kanatta yer alır. Yapının güneydeki dikey kanat, kuzey ve güney yönde dışa taşıntı yapmaktadır (Çizim 41).

Çizim 41:
Çar Köşkü (Ana Köşk) planı (2019).

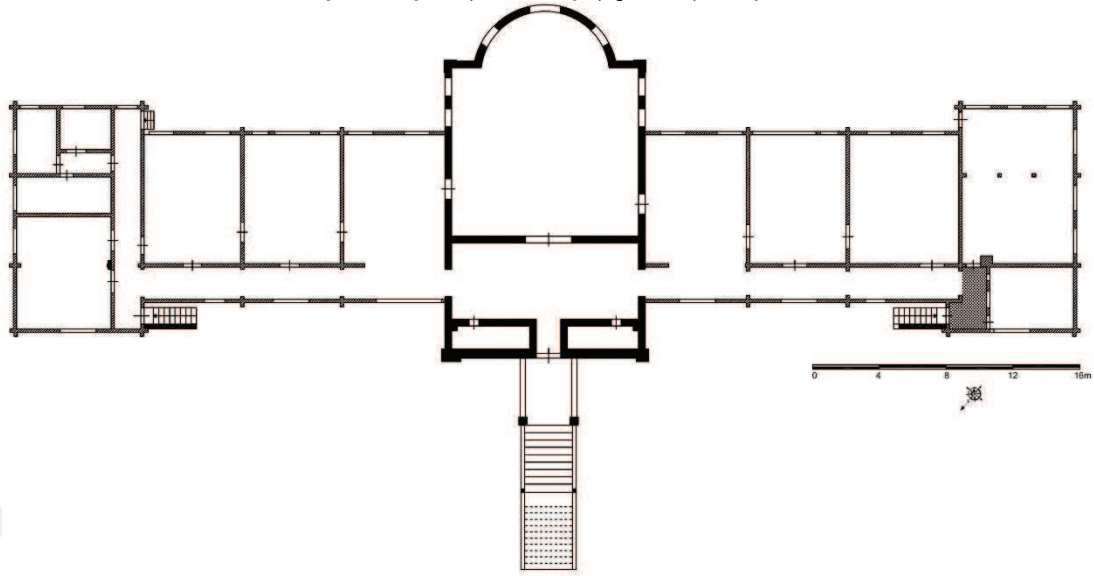

Çar Köşkü'nün doğu kanadı, güneye doğru 1.85 m taşıntı yaparken kuzeye doğru ana cepheden 2.06 m taşıntı yapmıştır. Bu bölümde küçük bir sofaya (koridor) açılan, biri iki diğerleri bir pencere ile aydınlatılan küçük boyutlarda üç oda ve bu odalardan bağımsız olarak ele alınan, güney ve batı yönde birer pencere ile aydınlatılan, iki giriş kapısı ile sofaya açılan büyük boyutlu bir oda bulunur. Odaların kuzeyinde, batı yönde giriş kapısının bulunduğu boydan boya dar bir sofa, yatay kanatta bulunan dikdörtgen planlı, köşelerdeki ikişer, ortadaki üç pencere ile aydınlatılan üç odaya açılmaktadır. Dar koridor, dikdörtgen planlı odaların batısındaki sofa ile birleşerek, L şeklini alır. Odalara birbiri içerisinden ve batı yöndeki sofadan giriş sağlanır (Foto. 249).

Foto. 249:
Doğu kanadın güneyi ve kuzeyi.

Bu iki kanattan batıya doğru gidildikçe diğer bölümlerden farklı olarak taş malzeme ile inşa edilmiş gösterişli bir giriş dikkat çeker. Kuzey yöndeki kapıdan girildiğinde karşımıza çıkan küçük bir koridorun doğusunda ve batısındaki küçük odalara girişler, güney yöndeki birer kapı ile sağlanır. İçeriye girildiğinde yan bölümlerle bağlantılı geniş bir sofa, sofanın önünde ise oldukça geniş tutulmuş, güney yönde yarım daire şeklinde dışa 7.75 m dışa taşıntı yapan, yarım kubbe ile örtülen bir oda yer alır. Oda; güney yönde, yarım daire çıkıntı üzerinde açılmış üç, doğu ve batıdaki yan duvarlarda da ikişer pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu odadan doğu ve batı yöndeki yan bölümlere birer kapı ile geçilmektedir (Foto. 250-251).

Foto. 250:
Güney cephede dışa taşıntı yapan yarım daire çıkıntı.

Foto. 251:
Orta kanattaki giriş kapısı.

Kuzeydeki uzun dikdörtgen bölümün batısında uzun dikdörtgen bir sofa, sofanın güneyinde ise dikdörtgen planlı üç oda bulunur. Odaların her biri ikişer pencere açıklığı ile aydınlatılırken bu odaların giriş kapıları bu koridora açılmaktadır (Foto.252-253).

Foto. 252:
Sofanın güneyindeki odalardan genel görünüm.

Foto. 253:
Sofanın güneyindeki odalar.

Uzun dikdörtgen koridordan yapının doğudaki bölüme ulaşılır. Doğu kanatta iki oda bulunmaktadır. Kuzey yönde bulunan, kuzey yöndeki bir pencere ile aydınlatılan odanın döşemesi yıkılmış ve doğu yöndeki odaya giriş bu odadan sağlanmaktadır. Güney yöndeki oda, uzun dikdörtgen planlı olup üç ahşap direkle üst örtü taşındığı gibi, aynı zamanda bu odayı bu ahşap direkler ile ikiye bölmüştür. Oda güneyde üç, batıda üç olmak üzere toplamda altı pencere ile aydınlatılır. Yapı içerisinde iki sıra tuğladan yapılmış iki peç bulunmaktadır. Merteklerin yatay, âşıkların ise dikey yerleştirilmesiyle meydana gelen basit kırma, ya da birleşik kırma çatı, üstte sac ile örtülmüştür (Foto. 254).

Foto. 254:
Kuzey koridor, batı kanattan iç görünüm ve döşemesi yıkılan oda.

Cephe Özellikleri

Subasman duvarına yer verilen yapının, *Kuzey cephesi,* diğer cephelere göre daha gösterişlidir. Cephenin ortasında bulunan kenarları taş korkuluklu merdivenlerle ulaşılan, iki silindirik bodur sütunun taşıdığı, önden yuvarlak kemerli üçgen bir alınlığın, kırma çatı ile sonuçlanan ve dışa 7,50 m taşıntılı, merdivenli ve üçgen alınlıklı giriş kapısı dikkat çeker. Kapının iki yanında, doğu ve batı duvarda yuvarlak kemerli birer pencere bulunur. Giriş kapısının doğusunda ve batısında konumlanan, kenarları taş korkuluklu merdivenlerle girişin sağlandığı mekânları aydınlatan yuvarlak kemerli, büyük ve küçük dikdörtgen pencereler, sofaları ve iç mekânı aydınlatmakta, Rönesans etkilerinin görüldüğü yuvarlak kemerli ve büyük dikdörtgen pencereler, neo-klasik etkili üçgen alınlıklarla sonlanarak cepheyi hareketlendirmektedir. Ayrıca arazinin engebeli olmasıyla oluşan kot farkından dolayı inşa edilen subasman duvarı üzerinde açılan yuvarlak kemerli nişler de cepheye hareketlilik kazandırmaktadır (Foto. 255-256-257-258).

Foto. 255:
Giriş bölümü.

Foto. 256:
Kuzey giriş cephesi genel görünümü.

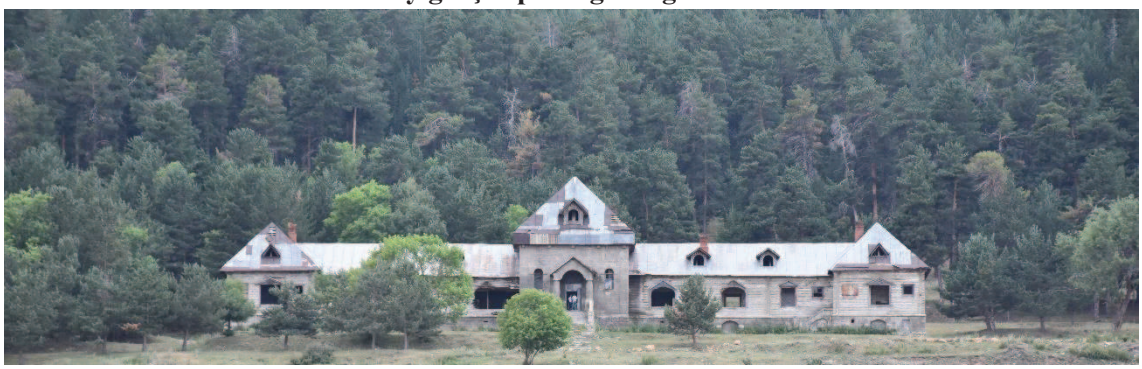

Foto. 257:
Kuzey giriş cephesinden genel görünüm.

Foto. 258:
Kuzey cephenin sağlam halini yansıtan genel görüntü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Güney cephede, diğer kollardan farklı olarak taş malzemeyle inşa edilmiş olan orta kanat, yarım daire şeklinde ve dışa 7.75 m taşıntı yapmaktadır. Bu bölümün güney yönünde üç, doğu ve batı yöndeki yan duvarlarda ikişer pencere, doğu ve batı mekânlardan farklı olarak yuvarlak kemerlidir. Pencerelerin yuvarlak kemerlerinin

Rönesans etkileri gösterdiği söylenebilir. Doğu ve batı yöndeki yan kollar, iç mekânları aydınlatan farklı boyutlarda dikdörtgen pencereler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 259-260). Oldukça sade olan *doğu ve batı cepheler*, iç mekânları aydınlatan üç pencere ile hareketlendirilmiştir (Foto. 261).

Foto. 259:
Güney cepheden genel görünüm.

Foto. 260:
Güney cephenin sağlam halini yansıtan genel görüntü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Foto. 261:
Doğu ve batı kanat.

6.2.1.2. Av Köşkü[73]

Plan ve Mimari Özellikleri

Doğu ve batıda 33.65 m, kuzey ve güney yönde ise 12.87 m ölçülerinde dikdörtgen tabanlı plana sahip olan köşk, Çar Köşkü'nün güneyinde konumlanır (Çizim 42).

Çizim 42:
Av Köşkü planı(2019).

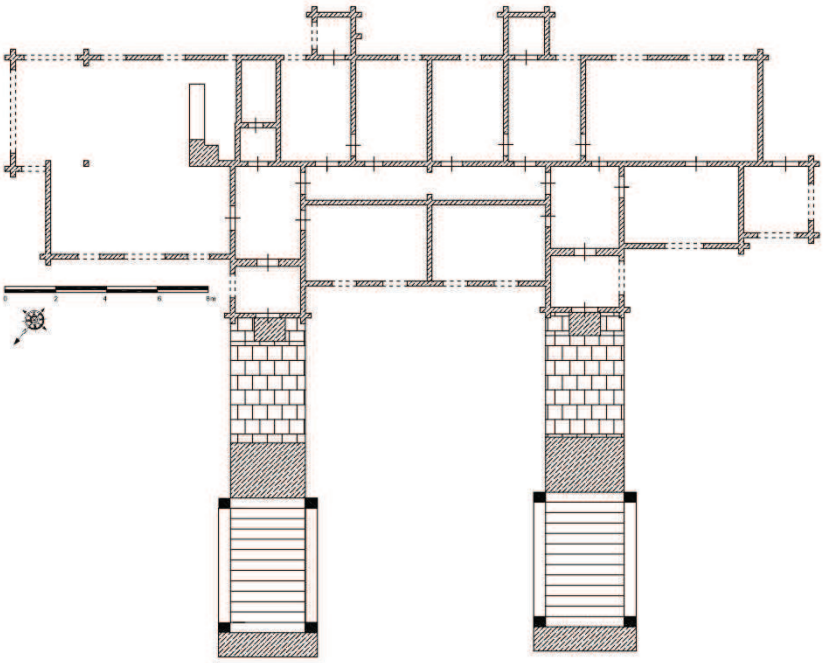

Yapıya giriş, kuzey cephede yer alan, on iki basamaklı merdivenlerle ulaşılan iki kapıdan sağlanır. Yapının kuzeyinde iç mekândaki yapılardan bağımsız olarak inşa edilmiş olan odaya, diğer birimlerden bağımsız olan bir kapı ile girilmektedir (Foto. 262). Kuzey cephedeki, üzeri kırma çatıyla örtülerek üçgen alınlık görünümü kazanan iki giriş kapısı dışa taşırılıp vurgulanmıştır (Foto. 263).

[73] Av Köşkü, Çar Köşkü ile aynı yıllarda inşa edilen bu yapı, tarihçe ve konumu olarak aynı yerde olmasından dolayı ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Foto. 262:
Kuzey giriş cephesi.

Foto. 263:
Yapının batı ve doğu cephelerinin yakınındaki giriş kapıları.

Batı cephenin kuzeyinde yer alan giriş kapısıyla ulaşılan kare tabanlı bir holden dikdörtgen planlı diğerinden daha büyük boyutlardaki hole geçilmektedir. Dikdörtgen tabanlı odanın güneyindeki üç giriş kapısından biri, güney yönde bulunan ve batı duvarda açılan iki pencere ile aydınlatılan dikdörtgen planlı bir mekâna, diğeri orta bölümdeki hole, üçüncü kapı ise kuzeydeki geniş bir pencere ile dışa açılan odaya geçişi sağlar (Foto.264).

Foto. 264:
Giriş bölümü ve buradan geçiş yapılan oda.

Bu mekânın doğusunda üç pencere açıklığı ile aydınlatılan büyük bir oda, güneyinde ise birbiri içinden geçilen iki oda yer alır. Bunlardan güneydeki odanın önünde, küçük, kare planlı mekân, cepheden dışa taşıntı yapmaktadır (Foto. 265-266).

Foto. 265:
Güney cephedeki çıkıntı yapan odaların dış görüntüleri.

Foto. 266:
Güney cephedeki çıkıntı yapan odaların iç görüntüleri.

Bu iki odanın güneyine doğru orta alandaki uzun hole açılan, birinin önünde geniş bir pencereyle aydınlatılan kare tabanlı bir mekânın bulunduğu iki oda birer pencere ile aydınlatılmakta, kapı vasıtasıyla da odalar arasında bağlantı sağlanmaktadır. Batı cephenin güneyinde bulunan kapıdan girildiğinde, bir pencere açıklığına sahip kare tabanlı bir hol giriş sağlanmakta. Bu holün önünde birer kapı ile kuzey yöndeki mekâna ve hole, bir kapı vasıtasıyla güney yöndeki, ahşap bir direkle desteklenen büyük mutfak kısmına, doğu yöndeki kapı ile iç içe geçen iki küçük alana açılan dikdörtgen planlı bir hol odalar arasındaki bağlantıyı sağlar (Foto. 267).

Foto. 267:
Koridorlar.

Doğu yönde mutfak bölümü dışa taşıntı yapmaktadır. Doğu duvarda büyük bir pencere bulunmakta, giriş ise batıdan sağlanmaktadır. Ayrıca mutfak, kuzey yönde 90,93 cm 1.70 m genişliğinde üç, güney yönde ise biri 50.81 cm, ikisi 1.05 m, diğeri ise 2.22 m olan dört pencere ile aydınlatılır (Foto. 268-269)

Foto. 268:
Batı cephede bulunan mutfak bölümü.

Foto. 269:
Mutfak, iç görüntüsü.

Pencerelerin bazıları tek, bazıları ise soğuk hava şartlarından ötürü çift kanatlı olarak tasarlanmıştır. Köşk içinde üç peç bulunur. Peçlerin, sıcaklığı dışa vermemesi sebebiyle askeri yapılardan farklı olarak tuğladan yapılmıştır (Foto. 270-271).

Foto. 270:
Peç sistemi.

Foto. 271:
Mutfaktaki peç sobası.

Mutfak bölümünde ise şömine tarzında, tuğladan inşa edilmiş ısıtma sistemi büyük olan alanı ısıtmaktadır. Bu bölüm sonradan eklenen mutfak tezgâhının arkasında, sıva üzerine yapılmış ortada bir palmiye ağacının yanında dans eden, dört kadın tasvir edilmiştir (Foto. 272).

Foto. 272:
Mutfak duvarındaki resimli kompozisyon.

Yapının zemini; paledyen[74] ve beton, çatısı yatay yerleştirilen mertek, dikey yerleştirilen âşıklar ile meydana getirilerek dışta sac ile örtülmüş, üzerinde ise tuğla bacalar yükselmektedir (Foto. 273-274).

Foto. 273:
Zemin malzemesi.

Foto. 274:
Tavan malzemesi.

[74] Doğal taş levha parçalarının beton üzerine dizilip aralarına mozaik harcı dökülerek yapılan döşeme kaplaması. Bilgi için bkz. Hasol, 2016, s.155.

Cephe Özellikleri

Zemindeki kot farkı sebebiyle doğu-batı ve kuzey yönde taş zeminle yükseltilen yapı, birbirine geçen çantı[75] sistemi kütüklerin üst üste yığılmasıyla inşa edilmiştir. Yapının *Kuzey cephesi* giriş cephesi olarak değerlendirilmiş, çift kanatlı, dikdörtgen planlı kapıların üzerinde iki küçük pencere bulunan, kırma çatı ile örtülerek üçgen alınlık şeklinde algılanan giriş kapıları dışa taşıntı yaparak vurgulanmıştır. Giriş kapılarının orta bölümünde dört dikdörtgen çerçeveli pencere, batı yöndeki kapının yanında da iki büyük pencere, doğu cepheye yakın olan kapının solunda ise üç pencere ile cephe hareketlendirilmiştir (Foto. 275).

Foto. 275:
Yapının kuzey cephesi.

İki giriş kapısının orta bölümünde çatıdan yükselen ve çatı katını aydınlatan, ortasında dikdörtgen bir açıklığı olan, altta geniş yukarı doğru daralan ahşap sütunların taşıdığı sivri kemerli açıklığa sahip üçgen alınlıklı bölüm, kırma çatı ile örtülmüştür (Foto. 276).

[75] Ormanlık bölgelerde ağaç gövdeleri üst üste yığılarak yapılan (ev). Bu tür yapı içi 15-20 cm çapındaki ağaç tomrukları, alt ve üstleri düzenlenerek birbiri üstüne yerleştirilir. Köşeleri birbirine bağlanan duvarların üstüne ağaçlı, topraklı düz dam ya da eğimli çatı yapılır. Bilgi İçin bkz. Hasol, 2010, s.113.

Foto. 276:
İki giriş kapısının orta bölümündeki havalandırma penceresi

Güney cephe, 2.01 m dışa taşıntı yapan, kırma çatıyla örtülen iki mekân, farklı boyutlarda, bazıları üçgen alınlıklı on bir pencere ile hareketlendirilmiştir (Foto. 277).

Foto. 277:
Güney cepheden genel görünüm.

Doğu cephe, mutfak bölümünü aydınlatan sivri kemerli büyük bir pencere ile hareketlendirilmiş yan cephede uzun dikdörtgen formda bir pencereye yer verilmiştir. Batı cephe ise 1.54 m genişliğinde bir pencere ile hareketlendirilmiştir (Foto. 278).

Foto. 278:
Doğu ve batı cepheden genel görünüm.

6.2.2. İki Katlı Yapı (Günümüzde Hal Binası Olarak Kullanılan Yapı)

Şehir merkezinin 402 m[76] doğusunda, Yeni Mahallesinde, Şehit Kemal Mutlu Caddesi'nde bulunmaktadır (Foto. 279).

Foto. 279:
İki katlı (günümüzde hal binası olarak kullanılan) yapının konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

İki katlı olarak inşa edilen ve muhtemelen Rus döneminde konut işlevi gören yapı günümüzde hal olarak kullanılmaktadır. Günümüzde alt kat meyve satışı yeri taş merdivenlerle çıkılan üst kat, malzeme deposu olarak kullanılmaktadır. İkinci kata çıkışın, birinci kattan bağımsız olan güney ve kuzey yöndeki iki kapıdan sağlanması ve bu bölümün odalara ayrılması, alt katta ise herhangi bir odaya yer verilmeyip tek bölümlü bir mekân olması, orijinalde alt katın dükkân, üst katın ise konut işlevi görmüş olabileceği fikrini doğurmaktadır. Kuzey-güney yönde 16.82 m, doğu-batı yönde 12. 91 m olan dikdörtgen planlı yapının güneyi, giriş cephesi olarak değerlendirilmiştir (Çizim 44).

[76] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.98396974h,0t,0r [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19].

Çizim 43:
İki katlı yapının (Hal Binası) planı (2019).

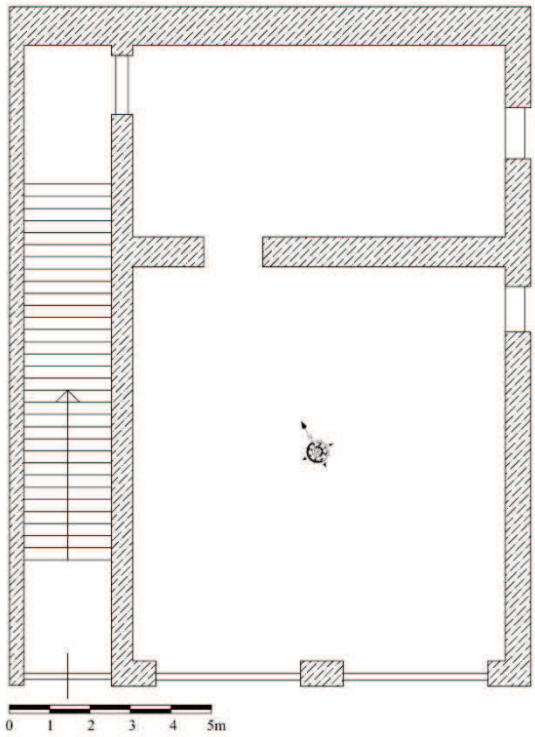

3.58 m ölçülerinde geniş tutulan iki kapı ile alt kattaki bakımsız hal bölümüne girilir (Foto. 280). Kuzey-güney yönde 9.75 m olan iç mekânda metal malzemeden yapılan bir kolon bulunmamakta, doğu cephesinde dışa açılan pencereler mevcut olup bu pencereler diğerlerine oranla küçük boyutlardadır (Foto. 280). Giriş kapılarının batısında çift kanatlı kapıdan girildiğinde karşımıza çıkan otuz bir basamaklı merdivenle de üst kata ulaşılır (Foto. 281).

Foto. 280:
Yapının güney cephesinden genel görünüm ile çıkma balkon.

Foto. 281:
İkinci kat giriş kapısı ve merdivenler.

Bir kapıdan girilen üst kat, 9.23 x 4.75 m boyutlarındadır. Üst kat merdiveni bir pencere ile diğer mekân ise güney ve doğu yönde dörder pencere ile aydınlatılır. Doğu cephede konumlanan pencerelerden biri sonradan taş örülerek kapatılmıştır. Yapının ikinci katının depo olarak kullanılması ayrıntılı inceleme yapmamızı engellemesine rağmen, sac malzemeyle yapılmış peç sistemine rastlanılması yapının ısıtma sistemiyle ilgili fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. Binanın tavanı ahşap olup tavan yan yana dizilen tahtaların arasına süpürgelikler çakılarak oluşturulmuştur (Foto. 282).

Foto. 282:
Sac malzemeden yapılan peç ile ahşap tavan.

Yapının cepheleri Rus mimari özelliklerini yansıtır. Konutun caddeye bakan *güney cephesi* düzgün kesme taştan, diğer cepheler ise kalitesiz, düzgün olmayan kesme taş ile

inşa edilmiştir. Buradaki amaç, caddeye bakan cepheye vurgu yapılmak istenmesidir. Ön cephe yatayda kat silmeleriyle bölünürken cephe üzerindeki dikeylik pencere ve kapı açıklıklarıyla sağlanmış, kapı açıklıkları kat silmeleriyle sınırlandırılmıştır. Batı yöndeki merdiven girişi ve sonradan açılmış olma ihtimali yüksek olan dikdörtgen pencerenin sonradan sıvanıp boyandığı belirgin olarak gözlemlenmektedir. Üst katı aydınlatan, alt bölümde kat silmesinin üzerinde sıralanan dikdörtgen çerçeveli dört pencerenin kilit taşları, dışa taşırılarak vurgulanmıştır (Foto. 283).

Foto. 283:
Güney cepheden genel görünüm.

Güney cephenin batısında ki iki pencerenin önünde, demir korkuluklu, demir direklerle taşınan çıkma balkon dikkat çeker. Duvar yüzeyindeki dört delik kalıntısından orijinalde bu balkonun cepheyi boydan boya kapladığı anlaşılmaktadır. Balkonun saçak altı bölümü, korkuluğu ve ayak bölümünde demir işçiliği taş cepheye hafiflik kazandırır (Foto. 284). Saçak altı bölümündeki silmeler vasıtasıyla çatıya geçilerek cephe tamamlanmıştır.

Foto. 284:
Güney cephedeki çıkma balkon ve detayı.

Yapının *batı cephesi*, bitişiğinde bulunan bina sebebiyle kapalı tutulmuş, *doğu cephe* ise yan sokağa açılmaktadır. Oldukça kalitesiz, düz olmayan kesme taştan inşa edilen doğu cephe, biri sonradan kapatılmış dikdörtgen şekilli dört pencere ve çatı katını aydınlatan küçük boyutlarda bir pencere ile hareketlendirilmiştir (Foto. 285). *Kuzey cephede,* kot farkının yüksek olması, ikinci katın birinci kat olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu cephede bulunan giriş kapısı ile ikinci kata giriş sağlanır. Kapının yanında bulunan pencereler günümüzde metruk halde olup giriş kapısının bulunduğu bölüme sonradan bir saçak eklenmiştir. Bu cephenin önünde, hayat olarak isimlendirilen bir bölüme yer verilerek ikinci kattan çıkıldığında sokakla bağlantısı kesilmiştir. Yapıyı diğer Rus yapılarından ayıran özellik, güney giriş cephesindeki derz uygulamasıdır. Diğer Rus yapılarında kesme taşlar, muntazam şekilde üst üste bindirilip taş aralarında ince ve zarif derz kullanılırken bu yapının güney cephesinde, derz aralıkları yaklaşık 2 cm boş bırakılmış, bu durum, cepheye farklı bir görünüm kazandırmıştır (Foto. 285).

Foto. 285:
Doğu cephenin genel görünümü ve güney cephedeki duvar örgü düzeni.

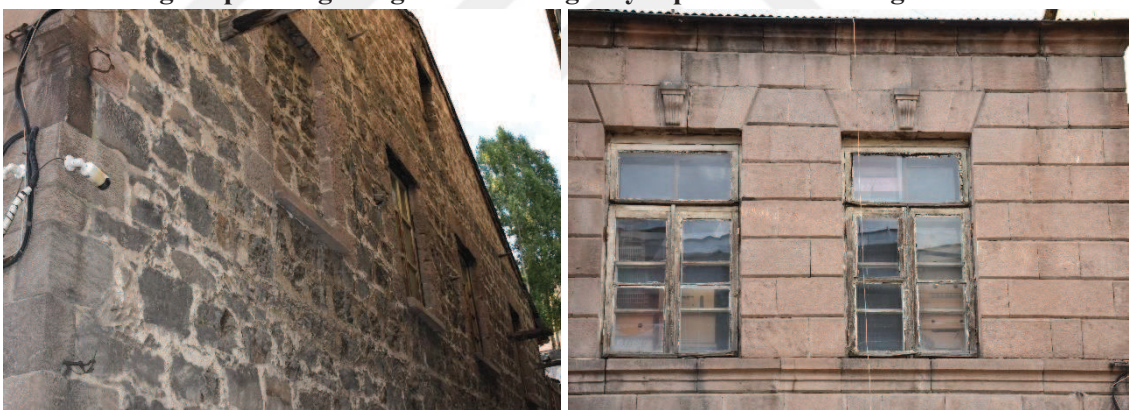

6.2.3. İnönü Mahallesinde 219 Nolu Konut

Sarıkamış merkezinin 245 m[77] doğusunda, İnönü Mahallesi, Şehit Kemal Mutlu Caddesi'nde, hal binası olarak kullanılan binanın kuzeydoğusunda konumlanır (Foto. 286).

Foto. 286:
İnönü Mahallesinde 219 Nolu Konutun konumu.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19].

Plan ve Mimari Özellikleri

İki katlı olan yapının alt katı kahve ve tuhafiye dükkânı, orijinalde konut işlevi görmüş olan üst katı ise günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Uzunlamasına dikdörtgen planlı olan yapıda cephelerde, pencere köşelerinde ve bacalarda tuğla; tavan, çatı, balkonlar, kapı ve pencere kanatlarında ahşap; çatıda ise sac malzeme kullanılmıştır. Yapının ana giriş kapısı, doğuya kaydırılmış olup çift kanatlıdır (Çizim 44).

[77] Google Earth Mesafe ve Alan Ölçümü https://earth.google.com/web/@40.33371931,42.5895187,2080.02644211a,72.44671484d,35y,3.9839697 4h,0t,0r [Erişim Tarihi: 08 Nisan 19].

Çizim 44:
Yapının güney cephesinden.

Kaynak: (Özkan, 2015, s. 149).

Alt katta, yapının doğusunda, günümüzde biri tuhafiye diğeri berber hizmeti veren iki küçük dükkân ile batı yönde çay evi olarak kullanılan dükkân diğerlerine oranla daha büyük tutulmuştur. İkinci katta bulunan farklı büyüklükte iki dairenin depo olarak kullanılması, inceleme yapmamızı engellemiştir. Binada önemli olan cephe, giriş cephesi olarak ta işlev gören güney cephedir (Foto. 287). Cephenin birinci katında çift kanatlı olarak tasarlanan giriş kapılarının iki yanındaki kolonlarda, klasik mimarinin vazgeçilmez mimari öğesi olan rustik taşlar dikkat çeker (Foto. 288). Bu katın iç mekânında tavanlar orijinal diğer bölümler ise değişikliğe uğramıştır (Foto. 289).

Foto. 287:
Yapının güney cephesinden.

Foto. 288:
Yapının güney giriş cephesi (birinci kat).

Foto. 289:
İç mekân tavanından genel görüntü (birinci kat).

İkinci kat, birinci kata oranla oldukça hareketlidir. Bu bölümde pencere altında ve iki pencere arasındaki silmelerin çıkıntı yapmasıyla meydana getirilen uygulamalar yatayda ve dikeyde cepheye hareketlilik kazandır. Cephede dikdörtgen formda sekiz pencere, biri çift kanatlı ikisi tek kanatlı olan üç balkon kapısı ve ahşap malzemeli iki çıkma balkon yer alır (Foto. 290). Batı yöndeki balkon diğerine oranla daha büyük boyutlarda olmasına rağmen, iki balkon da üstte ahşap malzemeli, klasik mimaride cepheleri vurgulamak amacıyla tercih edilen üçgen alınlıklarla sonlanır. Büyük balkonun üçgen alınlığı, gerek saçak altındaki metal süslemeler, gerekse üçgen alınlıktaki ahşap süslemeler açısından, diğer balkondan daha süslü olduğu aşikârdır (Foto. 291).

Foto. 290:
Yapının üst kat genel görünümü.

Foto. 291:
Batı ve doğudaki çıkma balkonlar.

7. DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Rus mimarisinin Anadolu'ya nasıl yansıdığını belirtmeden önce, Rusya'da özellikle hangi eyaletlerde nasıl ve ne şekilde geliştiği konusunda bilgiler verilerek bunların Anadolu'ya yansımaları değerlendirilecektir. Rus mimarisinin gelişmesi konusunda önemli kararların, devletin güçlü olduğunu göstermek amacıyla III. Ivan tarafından alındığı ve bu kapsamda önemli adımların atıldığı bilinmektedir. III. İvan'ın İtalya'da Rönesans döneminin en iyi mimarları ile görüşmeler yaptığı, bunlar arasından altmış mimarı ülkeye davet ederek yeni bir mimari anlayışın öncüsü olduğu bilinmektedir. 1475-1479 yılları arasında İtalyan mimar Aristotele Fioravanti tarafından Assumption katedrali, bir başka İtalyan mimar Aloisio de Montagnano tarafından da 1505-1508 yılları arasında Archangel katedralinin inşa edilişi gibi buna benzer birçok çalışmanın İtalyan mimarlar tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir (Çiftçi, 2000, s. 196; Hamilton, 1954, s. 197).

XVIII. yüzyılda, Batı Avrupa'nın büyük bir bölümü Rönesans'a sempati duyarken, XV. ve XVI. yüzyıllarda Rönesans'ta önemli bir rol üstlenemeyen Rusya, XVIII. yüzyılda aktif rol üstlenmiştir. Rus mimarisinin önemli dönüm noktası Vatanseverlik Savaşı olarak adlandırılan Fransızlar tarafından da Rus cephesi olarak isimlendirilen 1812 savaşı ile Napolyon'un Rusya'yı işgali, Rusya'yı yakıp yok etmesiyle birlikte meydana gelen yangından sonra ahşap mimari, büyük ölçüde terk edilmiştir. Bu bağlamda Avrupa'ya gönderilen birçok mimarın eğitimlerinden sonra Rusya'ya geri dönmeleriyle birlikte Sözde Rus tarzı olarak adlandırılan yeni bir akımın doğması sağlanmıştır. Bu akım ile birlikte Rus mimarisi, üç aşamada gelişme göstermiştir. "Rus-Bizans" stili (1830-1860'lar), ikinci aşama "Rus Tarzı" (1860-1880'ler), üçüncü "Neo-Rus Tarzı" (1880-1910-ler)'dır. Zarif cepheler, rustik taşların kullanımı, cephenin yatayda ve dikeyde bölümlere ayrılması, yüksek çatılar, küçük dikdörtgen pencereler, giriş cephelerinin vurgulu yapılması, Avrupa'da kullanılan kalorifer sistemine karşılık daha ucuz ve kullanışlı olan duvarlarda açılan özel kanallara (peçlere) yer verilmesi, renk olarak bej, beyaz ve kırmızı renklerin baskınlığı, karakteristik Rus mimarisinin önemli unsurlarıdır. Rus mimarisindeki gelişimi, Avrupa mimarisinin taklidinden öte Kuzey Avrupa'nın Baltık mimari üslubunu ve kendi ulusal mimarisiyle birleştirerek ve Sözde Rus Tarzı olarak yeni bir sitil olarak gelişmiştir. Rus mimarisinin hızlı bir şekilde

gelişmesinin altında yatan neden, 1802-1864 yılları arasındaki inşaat faaliyetleri, plan hazırlıklarına sahip olmasıdır. Özellikle Rus İçişleri Bakanlığının 1826-1831 yılları arasında yayınladığı kararnameler ile birçok çalışmanın yapılması ve 1832 yılında kurulan inşaat ve teknik ofislerin, inşaat ve yol komisyonları olarak yeniden adlandırması, son olarak da yönetim sisteminin âdem-i merkezileştirilmesi süreci, 1864'te inşaat komitelerinin inşaat ve teknik komitelerin oluşturulmasıyla yapılan değişikliklerle şehirlerin mimarisi, büyük ölçüde yerel yönetimlerin inşaat komitelerinin faaliyetleriyle belirlenmiştir. Tüm bu gelişmeler ile yol haritasının belirlenmesine inşaat faaliyetlerinde yapıların kat sayılarından cephe düzenlerine kadar belirlenen bu sistem ile mimaride devlet kontrolünün artması sağlanmıştır. Rusya'da, Moskova ile St Petersburg klasisizmi karşılaştırıldığında, bariz farklar görmek mümkündür. St. Petersburg'da üslupsal bir tutarlılık söz konusu iken Moskova'da, bu durum yoktur. Bunun asıl sebebi olarak St. Petersburg'a davet edilen İtalyan, İngiliz, Hollandalı ve Fransız mimarlar ile yeni açılan mimarlık okullarını söylemek mümkündür. Bu adımlar atılırken Rusya'nın geleneksel ahşap mimarisi yerine taş binalara yönlendirilmek için büyük gayretler sarf edilmesidir. İtalyan Mimar Rossi St. Petersburg'un yeniden inşasında "*Mihaylovski Sarayı ile Aleksandrovskiy Tiyatrosu, Dvortsoviy Meydanı'n ünlü kemer ile tanınan Genelkurmay binası ile tamamlanması vb*." birçok yapıyı inşa etmesiyle üstlendiği rolde Avrupalı mimarların Rus mimarisindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Rus mimarisinin daha hızlı gelişmesinin en önemli nedenlerinin başında siyasi yönetimin kurduğu komiteler (St. Petersburg ile Moskova Taştan Yapılandırma Komitesi) ve planlı büyüme anlayışı gelmektedir. Planlı büyümeyi destekleyen Hipodamos planı olarak da adlandırılan ızgara plan ile birbirlerini dikey kesen cadde ve sokaklar arasında kalan, kare ya da dikdörtgen alanlar elde edilmiştir. Izgara plan düzeni Rus mimarisinin gelişmesini sağlayan en önemli unsurdur. Bu plan düzeni ile yapıların inşa edileceği adaların büyüklükleri aynı ölçüde olmasını sağladığı gibi yollar ve ana caddelerin de benzer ölçüde olması sağlanmıştır. Izgara planın en başarılı şekilde uygulandığı şehirler, St. Petersburg ve Tambov Eyaletidir (Harita 5, Foto. 292). Izgara planının kullanılması, sadece dikdörtgen planların oluşmasını sağlamamış aynı zamanda sürekli bir cephenin oluşması sağlandığı gibi, birbirini dik kesen caddelerin kesiştiği cepheler daha gösterişli olarak ele alınmıştır.

Harita 5:
St. Petersburg şehrinin ızgara planı

Kaynak: http://gezgezyinegez.com/st-petersburg-gezi-rehberi-ve-petersburg-izlenimleri/ [Erişim Tarihi: 11 Nisan 19].

Foto. 292:
Tambov eyaleti ızgara planı.

Kaynak: (Google Earth) [Erişim Tarihi: 11 Nisan 19].

Rus Mimarisinin Anadolu'ya Yansımaları

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra 40 yıllık işgal sürecinin yaşandığı Doğu Anadolu coğrafyasında, işgalin derin izleri silinmeyecek kadar ağır hasarlara neden olsa da bu 40 yıllık işgal dönemi, zengin bir tarihi miras bırakmıştır. Mimari faaliyetleri için 40 yıllık süre uzun sayılamayacak kadar kısadır. Zira Ruslar; bu süre zarfında, Gümrü-Kars, Kars-Sarıkamış, Sarıkamış-Tercan arasında, büyük bölümü askeri amaçla yapılan 435 km'lik dekovil hattı üzerinde yüzlerce yapı inşa etmişlerdir (Yavuz vd, 2014, s.

570). Bu yapılaşma, sadece demiryolu mimarisi ve tek il ile sınırlı kalmayarak başta Kars, Kağızman, Ardahan, Sarıkamış, Iğdır ve çevresindeki geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Üstelik bu yapılaşmalar incelendiğinde Ruslar, ızgara plan düzenini bu kentlere de uygulamış, bunu yaparken Avrupa'yı taklit yerine, kendi anlayışlarında ele aldıkları yapılaşmayı, klasik hatları ile Doğu Anadolu topraklarına yansıtmışlardır.

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında Batılılaşma, öncelikle İstanbul, İzmir ve liman şehirlerinde uygulama alanı bulmuşken, Doğu Anadolu'da sınırlı kalmış Ruslar ise bu süreçte klasik üslupta yüzlerce yapı inşa etmişlerdir. Yapılaşmada sadece Orta Rusya (taşra) ve Avrupa mimarisinin etkisi söz konusu olmayıp aynı zamanda yerel Ermeni ve Rum mimarların taş işçiliği de etkili olmuştur.

Kamuya ait yapılarda (askeri, dini, demiryolu mimarisinde) Avrupalı ve Rus mimarların, konut mimarisinde ise Ermenilerin etkisi açıktır. Ruslar' ın, işgal etikleri bu bölgede, hızlı ve düzenli bir mimari yapılaşmaya gitmelerinin önemli nedenleri, Osmanlı şehir yapılaşmasının üzerinde yoğunlaşmak yerine, şehrin gelişebileceği başka bir alanı tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak şehir planlaması yapılmış, şehrin kurulacağı büyük caddeler ve bu caddeleri dik kesen sokaklar oluşturularak, arazi dikdörtgen ve kare şekilli parsellere ayrılıp yapılaşmaya gidilmiştir. Bu plan düzeni, sadece rahat yapılaşmaya neden olmamış aynı zamanda belli bir plan tipolojisinin uygulanmasına ve sürekliliği olan bir cephe düzenine de imkân sağlamıştır.

Rus işgaline uğrayan Kars'taki dönem mimarisi incelendiğinde; Osmanlı döneminde inşa edilen yapılar, kale çevresindeki dar sokaklarda ve kale eteğinde yoğunlaşırken, Rus mimarisinde geniş alanda daha kolay gelişebilecek düz alanlar tercih edilmiştir (Harita 2-3, Foto. 4). Bunu Rusların ilk işgaline maruz kalan Kars'ta gözlemlediğimiz gibi Kağızman, Ardahan, Sarıkamış, Iğdır ve çevresinde de gözlemlemek mümkündür.

Yapıların planları açısından değerlendirilmesi: Şehir yapılaşmasında genelde, dikdörtgen planlar uygulanmıştır. Yapılar doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı bir plan sergiler. Konutlarda plan tipolojisinin oluşmasında; ızgara plan, toplumsal yapı, farklı inanç türleri vb. özellikler etkili olmuştur. Konutlarda genelde caddeler ile kesişen noktalarda kare tabanlı planlar tercih edilirken, geleneksel konut mimarisinde hayat-ahır vb. uygulamaların kullanılması, yöresel etkileri göstermektedir.

Konut mimarisindeki Rus etkisi de göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Bu etkilerin başında ana caddelere bakan geniş cephelerin hareketli oluşu, salon, misafir odası ve mutfak birimlerinin de bu cephe de konumlaması gelmektedir. Yapılarda salon ve oturma odalarının boyutlarının belirlenmesinde volta döşemeler ve ray profillerin uzunlukları etkili olmuştur. Plan tipolojisinin oluşmasında etkili olan diğer unsurlar ise soğuk ve sert iklimin etkisidir. Soğuk iklimin etkisiyle özellikle Kars, Kağızman, Sarıkamış ve Ardahan'da inşa edilen yapıların girişleri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki tam merkezde yer alanlar, ikincisi ise köşelere kaydırılmış girişlerdir. Girişler genelde çift taraflı saçaklı olarak ele alınmış, çift kanatlı giriş kapılarından sonra kare veya dikdörtgen planlı hol bölümüne ter verilmiştir. Bu bir nevi hazırlık mekânı olarak değerlendirilmiş olup soğuk havanın yapının içerisine tesirini kırmaya yardımcı olmuştur (Çizim 19-20).

XIX. yüzyılda Avrupa'da kalorifer sistemi, bölgedeki Osmanlı döneminden kalma konutlarda soba tercih edilirken, Rus mimarisinde, büyük konutları daha ucuz maliyetlerle ısıtmayı sağlayan peç sistemi tercih edilmiştir. Bu sistemin tercihi, yapı planlamasına etki eden diğer önemli bir husustur. Bu da yapıların beden duvarlarının kalın tutulmasına odaların kesiştiği noktalarda tek bir peç ile yapının daha rahat ısınmasını sağladığı için, iç içe açılan odaların meydana gelmesini, planların ise buna göre şekillenmesini sağlamıştır (Çizim 45). Açıklamaya çalıştığımız plan tipolojisi ile Sarıkamış'taki sivil ve kamu yapı (Çizim 19-20-21) örneklerinde karşılaştığımız gibi Kars, Kağızman, Ardahan ve Iğdır'daki geleneksel konut mimarisinde de rastlamaktayız. Yapılar plansal olarak değerlendirildiği zaman, genel olarak ana caddeye bakan cephelerinin gösterişli ve kesintisiz bir cephe anlayışıyla inşa edildiği bölgesel özellikler sergiler. Hayat olarak adlandırılan bölümden geniş bir alana girilmektedir. Bu birimin ardından ahır gibi üniteler yer verilirken, yapıya ikinci bir giriş de bu cepheden sağlanmaktadır. Hayata bakan cephede sürekli bir düzenin olduğu giriş cephesinin aksine hayat cephesinde, kesintiye uğrayan bir anlayış söz konusudur. XIX. yüzyılda Rusların Kars'ta inşa ettikleri Ahmet Oral Evi ve Sarıkamış yapıları içerisinde Hal Binası olarak kullanılan yapı (Oral, 2004, s. 11), bu cephe düzenine gösterilecek önemli örnekler arasındadır (Çizim 46).

Çizim 45:
Atila Bingöl Evi planı (B. Oral'dan işlenerek 2019).

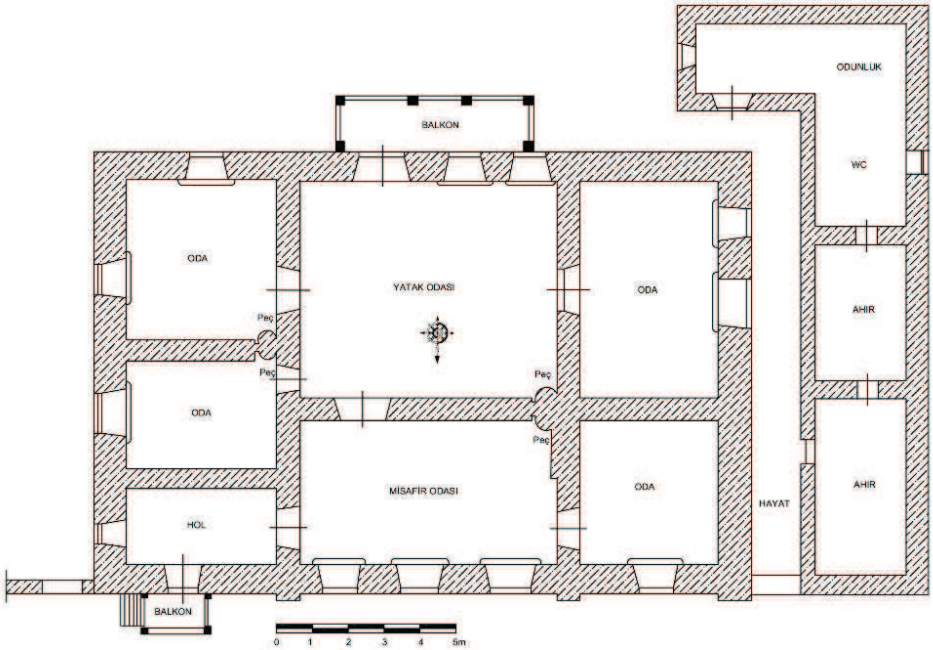

Çizim 46:
Ahmet Oral Evi planı (B. Oral'dan işlenerek 2019).

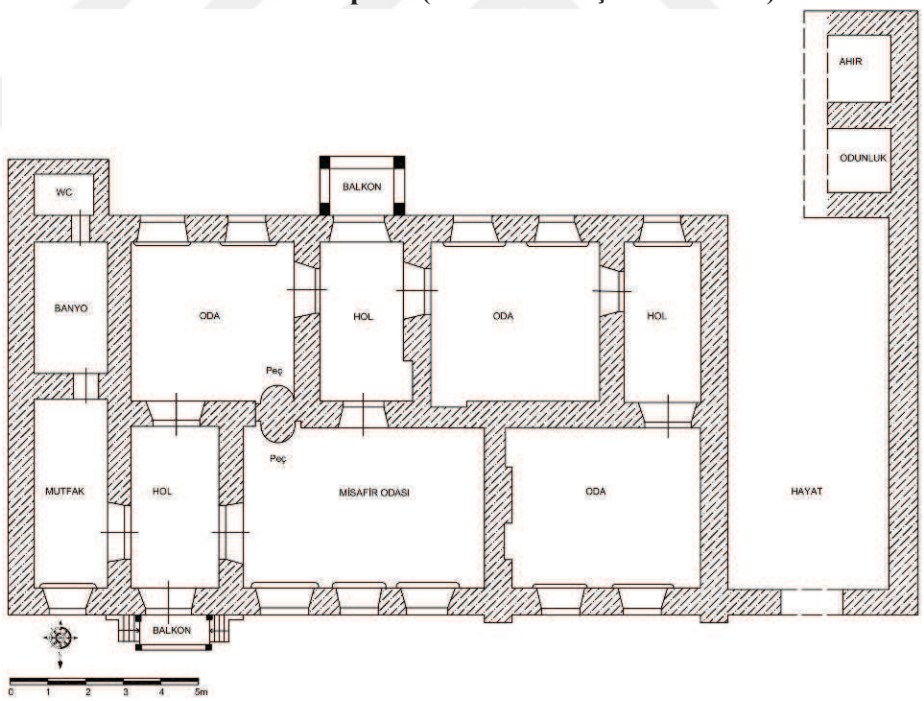

Kamu yapılarındaki plan düzeni incelendiğinde, konut mimarisindeki plan şekliyle benzerlik gösteren birçok ortak özellikle birlikte, Rönesans akımının etkilerinin bariz olarak görüldüğü U plan şeklinin kullanılması da önemli farklar arasındadır. Bu plan düzeni Sarıkamış'ta demiryollarına ait, tip proje olarak inşa edilen iki katlı lojman

binalarında (Çizim 33), Doğu Lojmanları içerisinde Tip B olarak ayrılan yapılarda (Çizim 9-10), Ortaokul (Karargâh) binasında (Çizim 29) ve Askeri Hastanede (Çizim 21) uygulanmıştır. Kars'taki yapılar içerisinde ise; XIX. yüzyılda inşa edilen İl Genel Meclisi Binası (Foto. 293), Komutanlık Köşkü (Paşa Konağı) (Çizim 47), bir dönem Tugay Komutanlığı Binası olarak kullanılan yapıda (Çizim 48), İsmet Paşa İlköğretim Okulu (Çizim 49) ve Beden Terbiye Bölge Müdürlüğü (Çizim 50) binasında, bu plan şekli kullanılmıştır. Plan şeklinin Sarıkamış'taki örneklerinde ise kanat kısımları ön cepheden ileri doğru taşırılarak U plan meydana getirilmiştir.

Foto. 293.
İl Genel Meclis Binası.

Kaynak: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/il-genel--meclis-binasi
[Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19]

Çizim 47:
Komutanlık Köşkü (Paşa Konağı) (Kars Müzesi'nden işlenerek 2019).

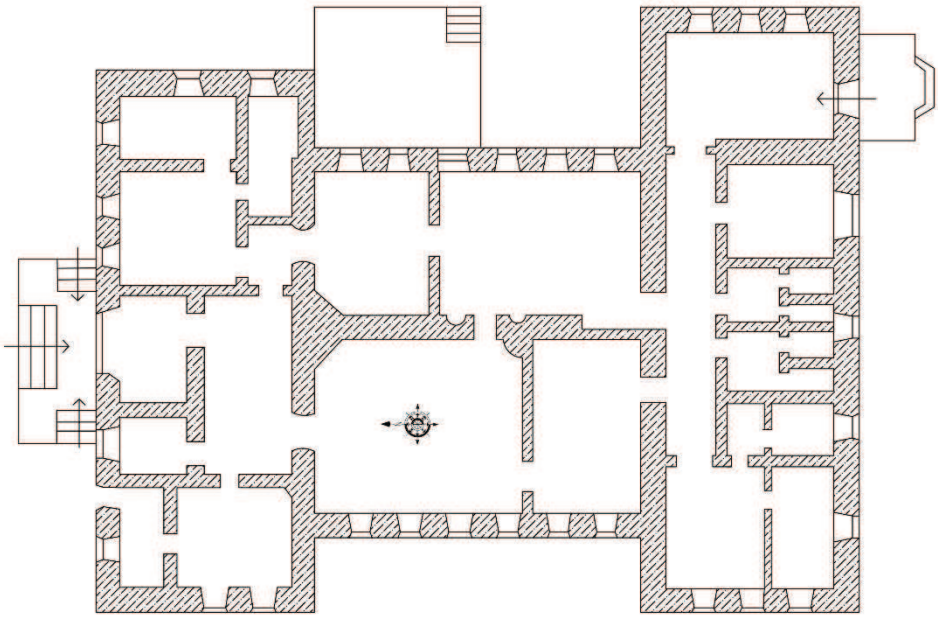

Çizim 48:
Tugay Komutanlığı Binası (K.Ü.Y.İ.D.B' den işlenerek 2019).

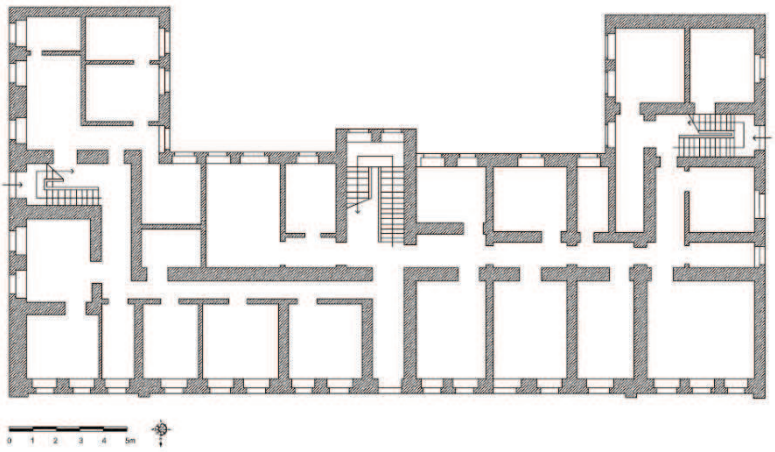

Çizim 49:
İsmet Paşa İlköğretim Okulu (Kars Müzesi'nden işlenerek 2019).

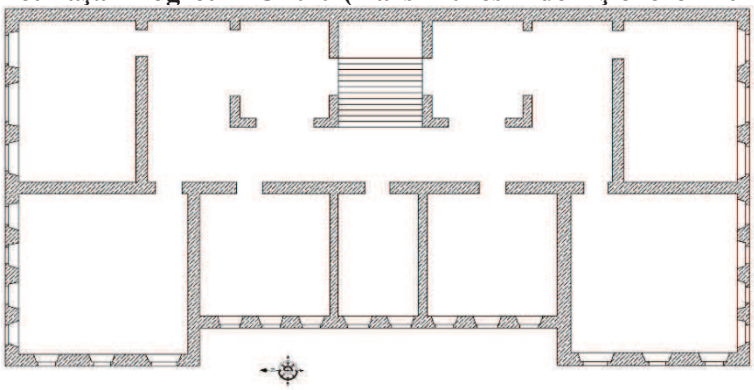

Çizim 50:
Beden Terbiye Bölge Müdürlüğü (Kars Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nden işlenerek 2019).

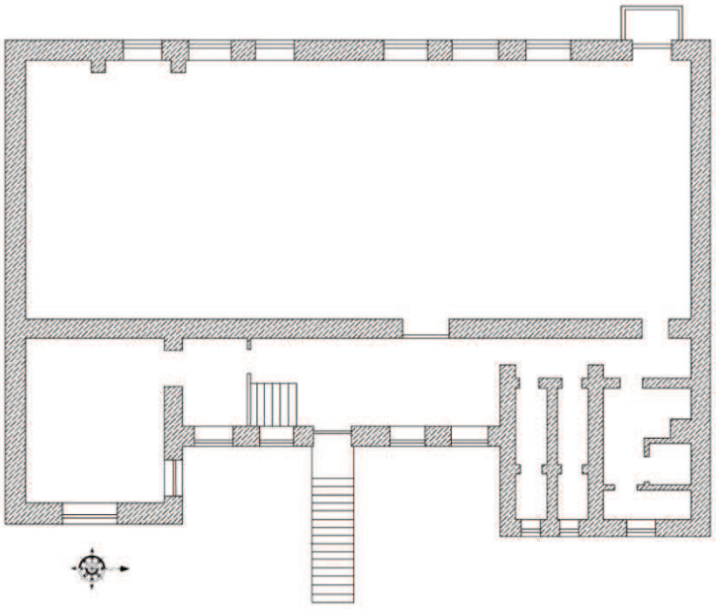

Askeri yapılar içerisinde en ilginç planlara sahip olan bina örneklerini, Doğu Lojmanları içerisinde yer alan yapılar oluşturmaktadır. Bu örnekler içerisinde yer alan dört tipteki yapılar içerisinde Tip A (Çizim 3) olarak adlandırılan yapı grubunda girişler, doğu ve batı cephelerin tam ortasına yerleştirilmişken, Tip B'de, iki giriş şekli uygulanmıştır (Çizim 7-8).

Bunlardan birincisinde girişler köşelere kaydırılırken, ikinci şekilde ise girişler yapının tam merkezine yerleştirilmiştir. Giriş kapılarının, ana cepheden ileri doğru taşırıldığı ve yapının tam ortasına yerleştirilen şemada, inşa edilen yapılara XIX. yüzyıla tarihlendirilen Kars Gümrük (Kent Konseyi) Binası (Çizim 51), Tugay Komutanlığı Bölük Koğuş binası (Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Ek binası) (Çizim 52) örnek verilebilir.

Çizim 51:
Gümrük (Kent Konseyi) Binası planı (Kars Belediyesi'nden işlenerek 2019).

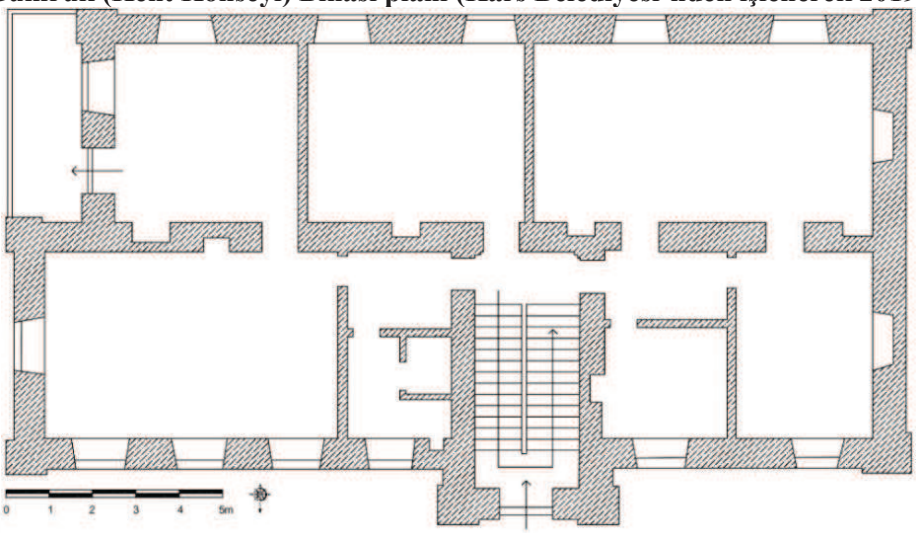

Çizim 52:
Tugay Komutanlığı Bölük Koğuş binası (K.Ü.Y.İ.D.B' den işlenerek 2019).

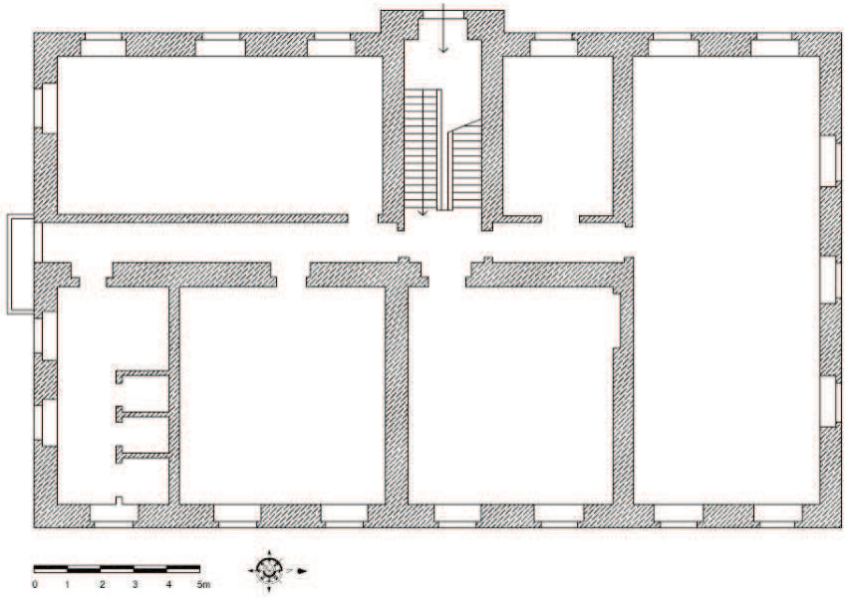

Dış Mimari açısından değerlendirme: Sarıkamış'ta inşa edilen Kamu kullanımında olan binalar ile sivil yapılarda cephe anlayışı, farklı özellikler göstermektedir. Tamamen askeri amaçla inşa edilen Doğu-Batı Lojmanları ve Askeri Hastane bünyesinde inşa edilen yapılar da kendi aralarında farklı özelliklere sahiptirler.

Doğu Lojmanları incelendiğinde bu yapılardan Tip D hariç diğer yapılar iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapı cephelerinde, alt ve üst katlarda simetrik düzen söz konusu olup kat silmeleri ile bu iki bölüm birbirinden ayrılmaktadır. Doğu Lojmanları tamamen

ızgara plan şemasında araziye konumlandırılmış olup ana caddelere bakan doğu ve batı cepheler hareketli, kuzey-güney cepheleri ise daha masif olarak ele alınmıştır. Yapılar yatayda kat silmeleri ve pencere dış denizlikleri ile dikeyde ise köşelere kaydırılmış kapılar (Tip B) ya da bire bir buçuk şeklinde köşelere yerleştirilmiş rustik taşlar ile bölümlere ayrılmıştır. Dikeyde belirgin bölünmeler, ileri doğru taşırılmış girişler ile sağlanmıştır. Giriş bölümleri iki yanda, farklı renkte, bire bir buçuk şeklinde rustik taşların zeminden çatı saçağına kadar yerleştirilmesiyle belirgin hale getirilmiştir (Foto. 8-14-22-23-31-40-47).

Batı Lojmanlarından iki katlı olarak inşa edilen örneklerin girişleri köşelere kaydırılırken giriş cepheleri ileri doğru taşırılarak yapılarda anıtsallık sağlanıp vurgulanmıştır (Foto. 294).

Foto. 294:
Batı Lojmanlarından iki katlı olan yapıların genel görünümü.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Orta bölümlerde hareketlilik standart ölçülerde (Standart dikdörtgen pencereler 1. 35 m genişliğinde kilit taşına kadar yükseklikleri 2.09 m) kullanılan pencerelere ek mazgal pencereler ile doluluk boşluk meydana getirilip hareketli bir cephe anlayışı meydana getirilmiştir Batı Lojmanları, Doğu Lojmanlarına oranla daha sade tutulurken her bir cephede farklı kompozisyon uygulanmış olup bu yönleriyle de Doğu Lojmanlarından ayrılırlar.

Doğu Lojmanlarında giriş bölümleri genel olarak doğu-batı ekseninde, Batı Lojmanlarında ise farklı eksenlerde yer almaktadır. Batı Lojmanları içerinde ki Paşa Köşkü/Konağı, oldukça hareketli bir cephe anlayışına sahiptir. Sağ ve sol kanatlar ileri

doğru taşırılırken asıl giriş bölümü cephenin ortasına denk gelmektedir. Bu cephe düzeni bakımından Ortaokul (Karargâh) binasının güney cephesi ile paralellik göstermekte (Foto. 151) olup cephe hareketliliği yatayda yapıyı çepeçevre saran pencere dış denizlikleri ve saçak silmesi ile dikeyde ise pencereler, ana cepheden ileri doğru taşırılan giriş bölümü ve kanat kısımları ile sağlanmıştır (Foto. 65-66). Paşa Köşkü/Konağı bu cephe düzeni bakımından Askeri Hastane ve Ortaokul (Karargâh) Binasına ile benzerlik göstermekle birlikte, bu özellikleriyle Batı Lojmanlarından ayrılır.

Batı Lojmanları bünyesinde tek katlı olarak inşa edilen yapılar cephe özellikleri bakımından Askeri Hastane bünyesinde inşa edilen Derya ve Derman lojmanları ile paralellik göstermektedir. Doğu-Batı Lojmanları cephe anlayışı bakımından birbirlerinden farklı özellikler sergiledikleri gibi, kendi içlerinde de belirgin farklar mevcuttur. Sarıkamış'ta askeri amaçlar ile inşa edilen ve en hareketli cephe anlayışına sahip bina Askeri Hastane olup birçok özelliğiyle diğer yapılardan ayrılır. İki katlı olarak inşa edilen bu yapının ana giriş cephesi dikeyde beş bölüme ayrılmışken yatayda kat silmeleri ve pencere dış denizlikleri ile bölünmüştür. Askeri Hastane; bünyesinde inşa edilen yapılar içerisinde en anıtsalı olmakla birlikte, cephe düzeni bakımından da oldukça önemlidir. Hastane; doğu-batı Lojmanları bünyesinde inşa edilen yapılardan farklı bir cephe düzeni sergilemekte olup ana giriş cephesi de dikeyde beş bölüme ayrılmıştır. Hastanenin doğu cephesi de ana cepheden ileri doğru taşırılan kanatlar ve tam merkeze yerleştirilmiş üst kat merdivenlerinin olduğu bölümde ileri doğru taşıntı yapmıştır. Bu bakımdan Batı Lojmanları bünyesinde inşa edilen Paşa Köşkü /Konağı ve Ortaokul (Karargâh) Binasının güney cephesi ile paralellik göstermektedir.

Sarıkamış'ta inşa edilen Rus dönemi demiryolu yapıları içerisinde iki yapı, cephe düzeni bakımından oldukça hareketli tasarlanmıştır. Bunlardan ilki, tip proje olarak inşa edilen Lojman binalarında yer almaktadır. Peron cepheleri (güney) oldukça hareketli olan bu yapılarda orta bölüm geri çekilmiş, kanat kısımları ise ileri doğru taşırılarak bu bölüm dikdörtgen pencere ve kapılar ile hareketlendirilmiştir. Yapıdaki bu cephe kurgusu, Doğu Lojmanlarında Tip B (Foto. 33) ve Batı Lojmanlarında iki katlı olarak inşa edilen yapılarla (Foto. 295) paralellik gösterdiği gibi, Kars' ta XIX. yüzyılda inşa

edilen İl Genel Meclis Binası (Foto. 293), Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı (Foto. 294), İsmet Paşa İlköğretim Okulu (Foto. 296) ile de benzerlikler gösterir.

Foto. 295:
Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Binası.

Kaynak: https://www.bizevdeyokuz.com/kars-gezilecek-yerler [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].

Foto. 296:
İsmet Paşa İlköğretim Okulu.

Kaynak: https://www.bizevdeyokuz.com/kars-gezilecek-yerler [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].

Lojmanların kuzey cephelerinin kurgulanışı ise tamamen farklı özellikler sergiler. Kuzey cephe, dikeyde beş bölüme ayrılmıştır. İki giriş cephesi ise ana cepheden ileri doğru taşırılarak kapılara yer verilmiş, yan bölümler pencereler ile orta bölüm ise dikdörtgen pencere ve kapılar ile hareketlendirilmiştir (Foto. 205-206) Bu cephe kurgusu, Doğu Lojmanları içinde en hareketli cephe düzenine sahip olan, Tip C olarak adlandırdığımız lojmanda tekrarlanmıştır (Foto. 40-47). Demiryolu yapıları içerisinde

yer alan Revizörlük (Cer Atölyeleri) binaları, Rus mimarisinin en farklı cephe örneğini sergilerken Kars, Iğdır, Kağızman ve Ardahan'da benzer bir uygulama söz konusu değildir. Yapılarda cepheler kaydırmalı düzende inşa edilerek destek payandaları ile bölümlere ayrılmıştır. Ana giriş cephelerinde parapet duvar uygulamasına yer verilmiş, bu parapet duvar örgüsü üst kısımlarda dendanlar ile hareketlendirilerek cepheye anıtsallık kazandırılmıştır (Foto. 223-224-225).

Yanık Kilise (Kazım Karabekir Cami) ise cephe kurgusu bakımından Kars'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra inşa edilen Aleksander Nevsky Katedrali (Fethiye Camii) ile benzerlik gösterir. Cephede simetrik bir düzen söz konusu olup kitlesel hareketlilik yerine doluluk-boşluklar, rustik taşlar, silmeler, yuvarlak kemerler, taşıyıcı görevi olmayan sütunlar ile cephe hareketliliği sağlanmıştır. Yanık Kilisenin, güney cephesindeki üçlü yonca yaprağı şeklindeki silmelerde yer bulan yuvarlak kör kemerlerin kullanımı, bakımından Kars'taki Rus kilisesi ile benzer özellikler sergilemektedir (Foto. 297).

Foto. 297:
Yanık Kilise ve Aleksander Nevsky Katedrali.

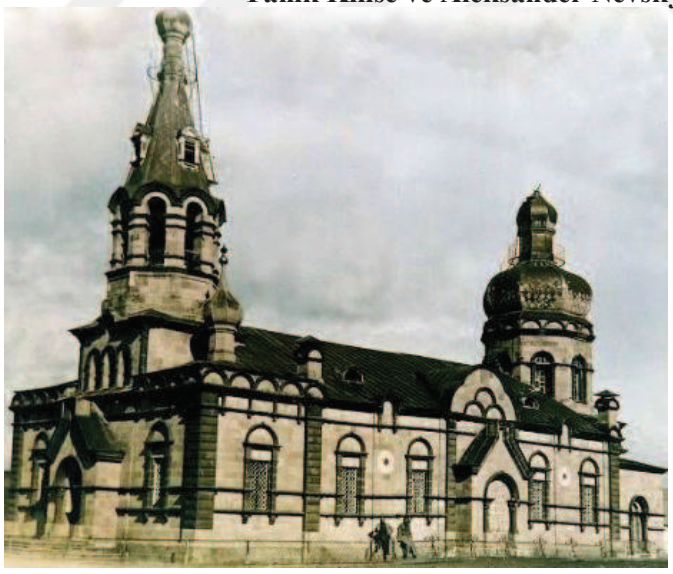

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Kaynak: https://galeri.uludagsozluk.com/r/kars-220382/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].

Yukarıda belirtilen yapıların cephe kurgusundaki ortak özellik çıkmaların yani cephede kitle hareketinin olmasıdır. Sivil örneklerden Çar Köşkü'nde kanat kısımlarında ve orta bölümde çıkmalar söz konusu iken, diğer sivil örneklerde kitle hareketi söz konusu değildir. Sarıkamış'taki yapıları Iğdır, Kağızman, Ardahan'daki örneklerden ayıran en

önemli özellik cephelerdeki kitle hareketidir. Iğdır, Ardahan ve Kağızman da cephelerde kitle hareketi olmamasına rağmen, kapı ve pencereler ile sağlanan doluluk-boşluk ilişkisiyle cephe yüzeylerinde hareketliliği sağlamaktadır. Kars ve Sarıkamış'taki bazı önemli örneklerde ise cephelerde görülen kitlesel hareketlilikle birlikte, farklı boyutlardaki pencere ve kapılar ile meydana getirilen doluluk-boşluklar ile cepheler belirginleştirilmiştir.

Sarıkamış'ta inşa edilen yapıların giriş bölümleri ve kapılar incelendiğinde bu bölümlerde iki farklı şeklin uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan cephenin tam ortasında yer alanlar girişler ile köşelere kaydırılmış olanlardır. Genellikle dikdörtgen biçimli, üstte yedi kesme taşın yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen basık kemerle son bulan ve çift kanatlı bir form sergileyen kapıların, neredeyse tamamı, değişmiştir.

Eski kartpostallardan, kapı kanatlarının birbirinin simetriği olup iki bölümden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kapıların alınlık kısmı giriş hollerinin aydınlatılmasını sağlamak amacıyla cam ile kapatılırken iki bölümden meydana gelen alt kısımdaki kapı kanatları altta kare, üstte ise dikdörtgen şeklindedir. Doğu Lojmanları bünyesinde inşa edilen dört tipte de ortak nokta, giriş bölümlerinin ana cepheden ileri doğru taşırılmasıyla meydana gelen kitlesel hareketliliktir. Bu bölümler anıtsal formda ele alınmıştır. Birbirine paralel olan bu bölümlerin ortalama genişliği, 3.91-4.86 m arasında olup giriş bölümünün sağında ve solunda yer alan, tıpkı diğer tiplerde olduğu gibi, dıştan dışa ortalama 94 x 37 cm, içten içe ise 83 x 27 cm ölçülerindeki rustik taşlar, zeminden çatı kotuna kadar profillendirilmiştir. Girişler üst kısımda, parapet duvar ile sonlanmıştır. Parapet duvar uygulaması giriş kısmını daha vurgulu gösterdiği gibi, bu bölümün cepheden ayrı bir bölüm olarak algılamasını da sağlamıştır. Yukarıda belirtilen özellikler Doğu Lojmanlarında inşa edilen Tip D'nin batı cephesi hariç, diğer giriş cephelerinin ortak özelliğidir. Batı Lojmanları bünyesinde inşa edilen iki katlı yapılar içerisinde giriş kapıları köşelere kaydırılmış olan örneklerin de giriş bölümleri, Doğu Lojmanları gibi anıtsal bir form sergilerken bu bölümler tek katlı binalarda oldukça sade tutulmuştur. Batı Lojmanlarında tek katlı olarak inşa edilen yapıların ortak özelliği ise giriş kısımlarında çift tarafa meyilli saçak kısımlarına yer verilmesidir. Doğu Lojmanlarının giriş kapılarındaki parapet duvar uygulaması, Batı Lojmanlarındaki Paşa

Köşkü/Konağı (Foto. 65-66), Kars'taki İsmet Paşa İlköğretim Okulu (Foto. 296), İl Genel Meclis Binası (293) ve Kars İl Sağlığı Müdürlüğü binasında (Foto. 298) karşımıza çıkar.

Foto. 298:
Kars İl Sağlığı Müdürlüğü Binası.

Kaynak: https://alpankula.wordpress.com/2010/08/24/kars-saglik-mudurlugu/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].

Sarıkamış'ta inşa edilen Rus yapıları içerisinde, Yanık Kilise (Kazım Karabekir Camii) ve Revizörlük Binalarının giriş kapıları, yuvarlak kemerli, diğerleri basık kemerlidir. Bölgenin aşırı soğuk olması, diğer mimari öğelere (çatı, duvar kalınlıkları) yansıdığı gibi pencerelere de yansımıştır. Yapılarda kullanılan pencerelerin tamamı ahşap kasalı ve çift kanatlıdır. Bunlardan dört tip pencere uygulaması söz konusudur. Bunlardan ilki standart pencere düzeni olarak adlandırdığımız dikdörtgen çerçeveli pencere düzenidir. Dikdörtgen pencere düzenlerinde ortalama genişlik, dışta 1.34/1.54 m iken iç kısımda 1.53/1.73 m aralarındadır. Pencerelerin kilit taşına kadar olan yüksekliği 2.05/2.10 m'dir.

İkinci tip pencere ise mazgal türü pencerelerdir. Bu pencere örneklerinin genişliği dışta 51/53 cm, iç kısımda 70/73 cm arasında olup pencerelerin kemer kilit taşına kadar olan yüksekliği 2 m'dir. Üçüncü örnek yuvarlak kemerli pencere düzenidir. Bu pencere

düzeni, Doğu Lojmanlarındaki Tip A, Tip B, Tip C'de giriş bölümlerinde, Revizörlük binalarında tüm cephelerde kullanılmıştır. Son pencere düzen örneği ise Yanık Kilise'de uygulanmıştır. Bu pencere düzeni yuvarlak kör kemer açıklığı içinde yer alan düzendir. Bunların genişliği dıştan 1.07 m olup pencerelerin kilit taşına kadar olan yüksekliği ise 2.16 m'dir. Sarıkamış'taki yapılarda kullanılan pencerelerin tamamı, sade bir form sergiler. Pencerelere hareketlilik katan ana özellik, basık kemerde kullanılan aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimli kesme taşların yan yana yerleştirilmesiyle meydana getirilen kemerlerdir. Pencerelerin kemer ve kilit taşları cepheden ileri, kemerden ise yukarıya doğru taşıntı yapmaktadır. Bu uygulama ve özellikle askeri yapılarda kemer taşlarının farklı renkte boyanması ile bu sadelik giderilmiştir. Pencere ölçüleri yapı içinde geniş, dışta dar tutulmuştur. Pencere ölçülerindeki farklılık, bölgedeki karlı gün sayısının fazla olması (soğuk iklim) ve yapı iç mekânının güneş ışınlarını daha geniş açıyla almasını sağlar.

Yapıların beden duvarlarının 90 cm ile 1 m arasında olması ise iç kısımdaki pencere açıklarının niş olarak da kullanılmasını sağlamıştır. Sarıkamış'taki pencere formunu Kars, Ardahan, Kağızman ve Iğdır'dan ayıran temel özellik, pencerelerdeki sadeliktir (Foto. 9-11-12-13-19). Kars, Ardahan, Kağızman ve Iğdır'da inşa edilen yapıların pencere formları Sarıkamış ile benzerlik gösterse de (dikdörtgen, yuvarlak kemerli) pencere kemer kilit taşlarında tamamıyla farklı bir düzenin uygulandığı örnekler de mevcuttur. Bu düzende bazı kemer kilit taşlarında bitkisel süslemeler kullanıldığı gibi, yapım tarihinin var olduğu örneklere de rastlanmaktadır (Foto.299-300-301). Sarıkamış'taki örneklerde farklılık söz konusu olmayıp, pencere kemeri ve kilit taşlarında ortak bir dil kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Foto. 299:
Paşa Konağı pencere düzeni kemer kilit taşı.

Foto. 300:
Hüseyin Aydın evi ve Cemalettin Güney evinin pencere detayları.

Kaynak: (Aslan, 2013, s.91, s.83).

Foto. 301:
Kars Defterdarlık Binasının pencere detayı.

Kaynak: http://www.gezibo.com/kars-gezilecek-yerler/ [Erişim Tarihi: 02 Mayıs 19].

Rus mimarisinde balkonlar, dönemin karakteristik özelliklerini sergileyen unsurlardır. Bunlar tek cephede uygulandığı gibi, birden fazla cephede de uygulama alanı bulmuşlardır. Değişik formlarda kemer örnekleri ile süslü olan balkonlarda ahşap işçiliğe dikkat çekmektedir (Azizsoy, 2016 s. 613).

Sarıkamış'taki yapılar içerisinde balkon kullanımı, askeri yapılardan Doğu Lojmanlarında, demiryolu mimarisinde tip proje olarak inşa edilen lojmanlarda, Ortaokul (Karargâh) binasında, sivil ve alt katı ticarethane olarak kullanılan yapılarda önemli yer teşkil etmektedir. Askeri Hastane bünyesinde inşa edilen yapılarda, Batı Lojmanlarından tek katlı (Tip D hariç) olarak inşa edilen binalarda balkon tercih edilmemiş, bunun yerine, Batı Lojmanlarında (tek katlı olanlarda), Askeri Hastanede demir konstrüksiyon üzerine ahşap kaplamalı dikmeler ile sabitlenmiş, çift tarafa meyilli saçaklar tercih edilmiştir. (Foto. 69-94-98).

Doğu Lojmanları (doğu, batı), demiryolu yapıları bünyesinde inşa edilen lojmanlar (kuzey-güney), alt katı ticaret yapısı olarak kullanılan Hal Binasında (kuzey-güney) iki yönlü balkon uygulaması tercih edilmiş, 219 Nolu Konutta (güney) ve Ortaokul (Karargâh) binasında (kuzey), ise tek yönde balkon uygulaması kullanılmıştır. Yukarıda saydığımız örneklerde balkonlar üç şekilde uygulanmıştır.

Bunlardan birincisi; ahşap dikmeler üzerine kurulmuş ahşap verandalardır ki bu balkon şekli Doğu Lojmanlarında ve demiryolu yapıları bünyesindeki lojman binalarında görülür (Çizim 34, Foto. 29-30-36-49-59-60-199-200-203). Bu balkon şeması Doğu Lojmanlarında giriş bölümlerinin sağında ve solunda, 30 cm yüksekliğinde, taş döşeme üzerine, ortalama sekiz ahşap direk tarafından taşınıp ahşap korkuluklar ile son bulurken (Foto. 302), demiryolu lojmanlarında on ahşap destek üzerinde kurulan ahşap dikmeli veranda, ikinci katta dikdörtgen ahşap seperatörler ile sonlanmakta, bu yönü ile de Doğu Lojmanlarından ayrılır.

Foto. 302:
Doğu Lojmanlarından ahşap dikmeli veranda örnekleri.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

İkinci balkon düzenine örnek gösterebileceğimiz Hal binasının güney cephesinde metal konstrüksiyon, 219 Nolu Konuda ise ahşap destekler tarafından taşınan balkonlar tercih edilmiştir (Foto. 283-284-287-290-291). Sonuncu balkon örneği ise Ortaokul (Karargâh) binasının kuzey cephesindeki taş malzemeden inşa edilen uygulamadır (Foto. 154). XIX. yüzyılda Kars'ta inşa edilen yapılarda balkon düzeni Sarıkamış'ta inşa edilen ahşap dikmeli veranda ve balkonlardan form ve süsleme bakımından ayrılmaktadır. Kars'taki balkon formları, yapıların dış cephesinde, çıkma balkon şeklinde olup bunlar yapı üzerinde bir hareketliliği sağlamasının yanında cadde siluetine, sokak dokusuna duyarlı estetik bir denge de meydana getirmiştir (Foto. 303-304-305).

Foto. 303:
Kars Defterdarlık Binası balkonları.

Kaynak: http://gezerdoner.com/2018/02/19/kis-ortasinda-kars/ [Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19].

Foto. 304:
Eski Rus Konsolosluğu binasında balkon görünümü.

Kaynak: http://www.instagub.com/post/1871813785946545370_3688525715
[Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19].

Foto. 305:
Eski Belediye Binası ve Hekim Evi balkon düzenleri.

Kaynak: (B. Sönmez'in arşivinden).

Kaynak: https://i.pinimg.com/originals/01/9e/eb/019eebe01c3c7f59194edba8aad037e9.jpg
[Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19].

Kars'taki örnekler arasında ahşap dikmeli zarif ahşap işçiliğine sahip örnekler olduğu gibi, dökme demir korkuluklu, madeni konsollara oturtulmuş örnekler de mevcuttur. Kars'taki erken örnekler arasında avluya dönük balkon uygulamaları da söz konusudur ki bu uygulamalar, Türk Evlerinde mahremiyet anlayışına işaret eden geleneğin devam ettirilmesi bakımından önemlidir (Foto. 306).

Foto. 306:
Kars Otelinin ahşap dikmeli balkonu.

Kaynak: https://i.pinimg.com/originals/e0/89/c5/e089c5a7a91298878676241399cd06d4.jpg [Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19].

Kaynak: http://punto-punto.blogspot.com/2018/02/karsta-ruslardan-kalma-baltik-mimarisi.html [Erişim Tarihi: 04 Mayıs 19].

İklim şartlarının sert, karlı gün sayısının fazla olduğu yörede, çatı eğimleri oldukça yüksek tutulmuştur. Çatılarda kaplama malzemesi olarak genelde kurşun, çinko ve oluklu sac kullanılmış, sistem olarak genellikle kırma ve beşik çatı tercih edilmiştir. Çatı eğimlerinin yüksek olması, çatı aralıklarının kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Doğu Lojmanlarında, giriş bölümlerine parapet duvarlarda açılan yarım daire pencereler vasıtasıyla çatı arasının aydınlatılması sağlanırken, Batı Lojmanları bünyesinde bulunan ve iki katlı olarak inşa edilen yapıların giriş bölümlerindeki yarım daire pencereler, tek katlı olarak inşa edilen lojmanlarda da mertekler arasında açılan yarım daire formunda havalandırmalar ile çatı araları aydınlatılmıştır. Yapıların dikdörtgen tabanlı bir plana sahip olmaları her birim arasında kalkan duvarlara yer verilmesini zorunlu kılmış, bu duvarlar üzerinde açılan kapılar ise birimlere geçiş sağlandığı gibi bakım onarım, yangın gibi durumlarda mekânlar arasındaki ulaşımı da kolaylaştırmaktadır.

Sarıkamış'taki mimari eserlerin çatı düzenleri incelendiğinde; Doğu Lojmanlarında ve Batı Lojmanlarının iki katlı olanlarında kırma çatı, Askeri Hastane, demiryolu lojman binaları, Batı Lojmanlarının tek katlı olan birimlerinde, Çar Köşkünde, Fevzi Çakmak İlköğretim Okulu ve Ortaokul (Karargâh) binasında kırma ve beşik çatı bir arada kullanılmıştır (Foto. 6-35-68-69-77-143-161-196-219). Revizörlük binalarında ise kırma çatı tercih edilmiş ancak bu çatı şekli farklı uygulanmıştır. Bu uygulamanın benzeri Kars'taki yapılarda da söz konusudur. Revizörlük binalarında cephe üst kotu yüksek tutulmuş, cephe duvarından yükselen parapetlerin arkasında üst örtü son bularak çatılar gizlenmiştir (Foto. 219). Kars'taki çoğu eser, çatıların yüksek parapet duvarların

arkasına gizlenmesi ve yapılarda saçak kullanılmaması yönüyle Sarıkamış'taki yapılar ile benzerlik gösterir. Çatı uygulamalarındaki diğer ortak nokta, âşık ve merteklerin kullanım şeklidir. Günümüzdeki sistemden tamamen farklı olan bu uygulamalarda âşıklar, çatı eğimine dik mertekler ise paralel şekilde yerleştirilmişlerdir (Foto. 307-308). Yağmur ve eriyen kar sularının bina beden duvarlarına zarar vermesini önlemek amacıyla tercih edilen çörtenlere, Sarıkamış'taki askeri, kamu ve dini yapılarda rastlanılmazken Kars'taki yapılarda zarif çörten örnekleri mevcuttur. Çinko malzemeden, bitkisel motifler ile süslenen kare kesitli çörtenler, saçağa bağlandığı noktadan sonra kıvrılarak daralan bir form sergilerler (Foto. 309-310)

Foto. 307:
Eski Rus Konsolosluğu binasında parapet duvar arkasına gizlenen çatı

Kaynak: https://twitter.com/karsagit/status/1077474415196151808[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 308:
Hekim Evinde parapet duvar arkasına gizlenen çatı ve çörten uygulaması.

Kaynak: https://aslininsureti.com/gezdim-gordum/kars-gezisi/ [Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 309:
Kars Ticaret ve Sanayi Odası binasında çörtenlerin konumu ve detayı.

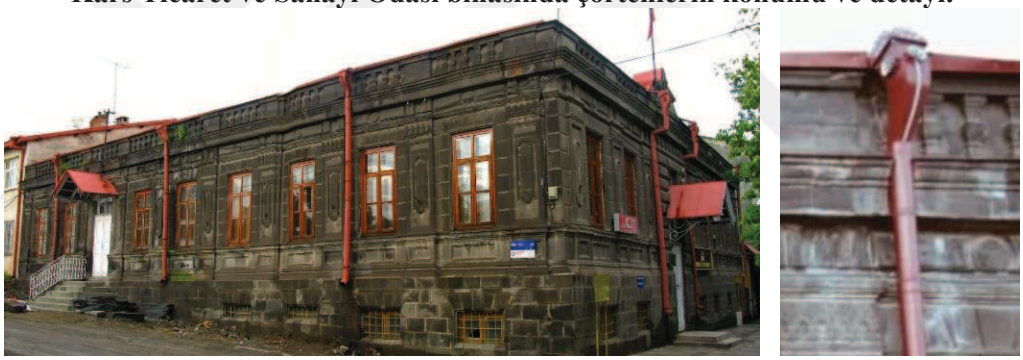

Kaynak: http://tugcuy.blogspot.com/2014/04/kars.html[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 310:
Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı binasındaki çörten örnekleri.

Kaynak: https://ressam-13.tr.gg/KARS.htm[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Yapıların İç mimari açısından değerlendirmesi: Sarıkamış'taki içyapı elemanları içerisinde peçler oldukça önemlidir. Peçler, bölgenin aşırı soğuk olması, büyük ve yüksek yapıların varlığı, kalorifer sistemine göre daha ucuz, sobaya göre daha kullanışlı olması ve aynı anda birden çok bölümü ısıtmasından dolayı, Rus mimarisinde tercih edilen ana unsur olmuştur. Peç sisteminin sayıları; yapıların büyüklüklerine göre farklılıklar göstermekte ve iki şekilde uygulanmışlardır. Bunlardan ilki ve daha çok kullanılan şekli, yapıların kalın beden duvarlarından faydalanılarak odaların veya solon ile misafir odalarının kesiştiği duvarlara yerleştirilmişlerdir (Çizim 21-43-44). İkinci beden duvarlarından bağımsız bir şekilde, duvar diplerinde veya iki duvarın kesiştiği noktadaki, köşelerde konumlanan örneklerdir (Foto. 83). Peçlerin ısıtma sistem kurgusunda; beden duvarları içerisine künkler yerleştirilmiş, bu künkler vasıtasıyla ısının oda duvarları içerisinde dolaşımı sağlanmış ve böylece ısının bütün odalara yayılımı temin edilmiştir. Peçlerin yuvarlak, dikdörtgen ve düz form olmak üzere üç farklı şekli vardır. Sarıkamış'taki peçler, süsleme bakımından oldukça sade, peç kapaklarında ise yoğun süslemeler mevcuttur. Kars'taki peçlerde hem peç, hem de küllük kapakları süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Peçlerde iki kapak uygulaması bulunur. Bunlardan ilki, üstteki odunu (yakacak) yakmak için tasarlanırken, diğeri altta bulunan ve külün temizlenmesini sağlayan kapaktır (Foto. 84-85-86). Kars'taki yapılarda kullanılan peçler malzeme, form ve süsleme açısından Sarıkamış'taki örneklerden oldukça farklıdır. Malzeme olarak Sarıkamış'ta sac ve tuğladan yapılmış türler mevcutken, Kars'ta taş, tuğla ve sac malzemeli peçlerin yanında taş üzeri fayans kaplanmış örnekler de mevcuttur (Foto. 311-312-313-314). Askeri Hastanede her ne kadar sac malzemeden yapılsalar da bunların iç kısımları ateş tuğlası ile örülerek yapıya zarar vermesi önlenmiştir.

Foto. 311:
Komutanlık Köşkü (Paşa Konağı) ve Vali Konağı'ndaki peç örnekleri.

Kaynak:
https://www.imgrum.pw/media/1754674079941919760
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Kaynak:
http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 312:
Vali Konağı'ndaki örnekten detay.

Kaynak: https://twitter.com/hayatsanatvesen/status/708998911525056513
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 313:
Vali Konağı'ndaki peç örnekleri.

Kaynak:
http://www.yolculukterapisi.com/karsrotalari/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

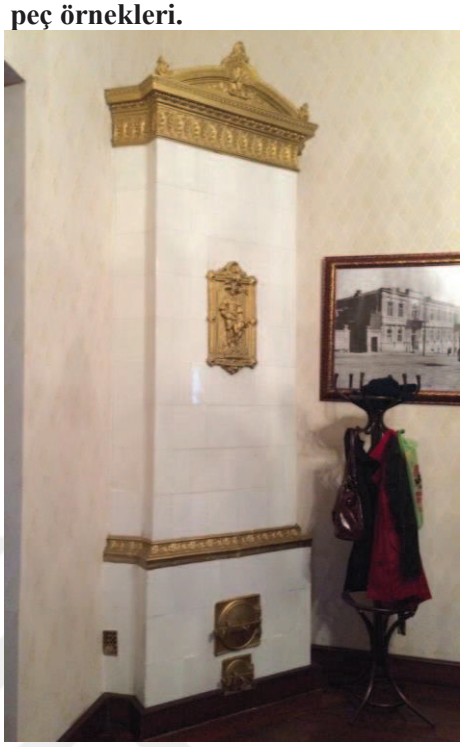

Kaynak:
http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Foto. 314:
Vali Konağı'ndaki örnek.

Kaynak: http://seldagulec.blogspot.com/2012/03/
[Erişim Tarihi: 05 Mayıs 19].

Malzeme Teknik ve Süsleme Açısından değerlendirme: Sarıkamış'ta Rus idaresi altında yapılan kamu ve sivil yapıların (Çar Köşkü hariç) tamamında asıl malzeme taştır. Taşın kalitesi cephe düzenine göre farklılık gösterse de yapıların büyük bir bölümünde, kaliteli kesme taş malzeme tercih edilmiştir. Bunun temel sebebi; bölgenin coğrafi yapısı ve iklimin etkisidir.

Yapılarda inşa malzemesi olarak taşın tercih edilme nedenleri arasında; bölgenin zengin andezit ve bazalt taş rezervlere sahip olması, iklim koşullarının sert geçmesi (karlı gün sayısının fazla olması) andezit veya halk dilinde kevek taşı olarak da adlandırılan bu taşın, ısı yalıtımı konusunda geç ısınıp soğuyan bir yapıya sahip olması sayılabilir. Koyu kahve ya da kırmızıya çalan renkteki andezit ve siyah bazalt taşların, ışığı yutan özelliği, boşluklu ve yumuşak yapısı, kolay şekil verilebilmesi gibi birçok özelliğe sahip olması, tercih edilme nedenleri arasındadır.

Izgara planının kullanıldığı Sarıkamış'ta, cadde ve sokaklara bakan ana cephelerde kaliteli kesme taş, diğer cephelerde ise kalitesi daha düşük taş malzeme kullanılmıştır. Doğu Lojmanlarının birinci katlarında koyu gri renkte taş, ikinci katlarda ise somon renkli taş tercih edilmiştir. Tek katlı yapıların çoğunda somon renkli taş kullanılırken, yer yer koyu gri (kül rengi) taşın tercih edildiği yerler de vardır. Doğu Lojmanlarının giriş bölümleri ve ana binaların köşelerinde turuncu renkte rustik taşlar, yapı cephelerini hareketlendirir. Teknik olarak kesme blok taşlar, harç aracılığı ile sıkı ve muntazam bir şekilde birleştirilmiştir. Tuğla, sadece bacalarda kullanılmış ise de bu malzemenin çatı onarımları sırasında değiştirildiği gözlenmektedir.

Ahşap; döşemeler, çatıların âşık ve mertekleri, pencere ve kapı kasa ve kanatlarının ana malzemesidir. Ahşap sadece yukarıda sayılan bölümlerde değil, aynı zamanda Çar Köşkü ve Av Köşkü'nün de ana malzemesi olarak tercih edilmiştir. Malzeme bakımından, Çar Köşkü'nü diğer Av Köşkü'nden ayıran özellik, köşkün giriş bölümünde, koyu gri renkte taş, peçler ve bacalarda tuğla, Av Köşkü'nde ise malzeme olarak ahşap, peçlerde ve bacalarda ise tuğla malzeme kullanılmış olmasıdır. Bu iki köşk yapısının ana malzemesi olan ahşabın günümüze kadar sağlam gelebilmesinde ağaçların fırınlanması ve bölgede nemin (kurtlanma) olmamasının payı büyüktür. Yapılarda saç malzeme genel olarak çatı kaplamlarında oluklu sac şeklinde

kullanılmışken, Askeri Hastane ve günümüzde Hal Binası olarak işlev gören yapının ikinci katındaki peçlerde de tercih edilmiştir.

Sarıkamış'taki yapılar malzeme ve teknik bakımından Kars'taki yapılarla benzer özellikler gösterir. Kars ve Sarıkamış'ta inşa edilen yapıların ana malzemesi andezit ve bazalt taştır. Sarıkamış'tan farklı olarak Kars'ta somon rengindeki taş malzeme yerine koyu gri renkteki taş tercih edilmiştir. Bunun nedeni ise somon rengindeki taşın çıkarıldığı taş ocaklarının bulunduğu Ani'nin merkeze uzak olmasıdır. Rus işgaline maruz kalan Kars, Iğdır ve Ardahan'daki Rus eserlerinin inşa malzemesi Sarıkamış yapılarıyla ile aynıdır. Fakat Kağızman'da bölgenin iklim yapısının Sarıkamış'a göre biraz daha ılıman özellik göstermesi nedeniyle konutlarda kerpiç tercih edilmiştir. Sarıkamış'taki yapılarında süsleme kompozisyonlarını malzemeye göre taş, ahşap ve metal süslemeler olarak üçe ayırabiliriz.

Taş süsleme, özellikle ana caddelere bakan giriş cephelerinde uygulama alanı bulmuştur. Taş süsleme üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki kapı ve pencere kemer taşlarındaki süslemedir. Kemer taşları aşağıdan yukarıya doğru daralan bir formda olup taşlar kemerden yukarı ve ileri doğru taşıntı yapmıştır. Sarıkamış'taki kamu ve sivil yapılardaki tek süsleme unsuru kemeri meydana getiren taşların düz, kemer kilit taşının ise rustik formlu oluşudur. Askeri yapılarda kemer taşları beyaza, kemer kilit taşları ise kırmızıya boyanarak daha belirgin hale getirilmiştir. İkincisi, Doğu Lojman binalarında Tip A, Tip B ve Tip C'de giriş bölümlerinin iki yanında ve ana binaların köşelerinde kaydırmalı bir düzendeki rustik taşlardır. Üçüncüsü de dini yapılarda yuvarlak kör kemer açıklığı, pencere altlarında ve üstlerinde cepheyi çepeçevre saran ve günümüzde mihraba dönüştürülen üçlü yonca yaprağı şeklindeki iç içe geçmiş silmeler ile yapıda belirli aralıklar ile kullanılan rustik süslemelerdir. Doğu Lojmanları ile demir yolu lojman binalarının balkonlarındaki ahşap süslemeler ise Ermeni ahşap ustalarının izlerini taşımaktadır. Bu süslemelerde son örnek olarak ele alabileceğimiz metal süslemelerdir. Askeri Hastane Binası ve Batı Lojmanlarının giriş saçaklarında, Hal Binasında balkonu taşıyan demirlerde bitkisel formda, demir küllük kapaklarında ise insan ve hayvan figürleri ile bitkisel süslemeler metal malzemeye uygulanmıştır.

Sarıkamış'ta kamu ve sivil yapılardaki geniş bir süsleme unsuruna rastlanmaz. Kars; taş, metal, ahşap işçiliği bakımından Rus idaresi altında kurulan diğer illerden ve Sarıkamış'tan ayrılmaktadır.

SONUÇ

Rus sanatı, gücün kurumlar üzerindeki etkisi ilkesiyle devlet sanatı olarak daha çok kiliseler üzerinde gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında II. Nicholas döneminde reformların etkisiyle devlet yapısında meydana gelen değişikliklerle mevcut mimari modellerden farklı bir mimari tasarıma yönelim olmuştur. 1864 yılında Rusya'nın her bir kentinde oluşturulan inşaat komiteleri ile mimari anlayış yerel yönetimlerin egemenliğinde şekillenmiş, daha sonra bu komiteleri devletin gözetimi altında işlev görmesi ile mimari, öncelikli olarak detaylı çizimlerin hazırlanmış olduğu örnek projelerle yürütülmüştür. Ayrıca açılan inşaat okullarında yetişen mimarların karakteristik üslup anlayışıyla sanatsal objeler (ferforjeler diğer bir adıyla dövme demirler, ızgaralar vs) yapılarda kullanılmış, klasisizm ve eklektizm gibi sanatsal üsluplar da bu mimarlar tarafından yayılmıştır. Rusların sanat anlayışına egemen olan klasizim akımı 1840'lardan sonra yerini, eklektizm sanat anlayışına bırakarak mimarideki yerini almıştır. Farklı toplumların egemenliğinde kalan ve bunun bir sonucu olarak farklı kültürlerin bir arada gözlemlenebildiği Sarıkamış'ta, 1878-1918 tarihlerinde, bölgeye hâkim olan Rusların gerçekleştirdikleri imar çalışmalarının, günümüze sağlam şekilde ulaşması ilçenin kültürel zenginliğine katkılar sunmaktadır. 40 yıllık işgal süresinde Garnizon bir kent inşa etme hayallerinde olan Ruslar, bu amaçlarla Sarıkamış'ın fiziki yapısını ve iklim koşullarını da göz önünde tutarak imar çalışmalarına başlamış, bir kent için gerekli olan demiryolu, dini, askeri ve sivil mimari örnekler inşa etmişlerdir. Fakat yaptığımız araştırmada konuyla ilgili mevcut olan kaynaklarda mimari eserlerin tarihlendirmeleri konusunda bazı problemlerin olduğu anlaşılmıştır. Kaynaklarda mimari eserlerin 1905-1910 yıllarında yaptırılmış olduğu üzerinde durulmasına rağmen yapıların II. Nicolas'ın taht yıllarına tekabül eden XIX. yüzyıl sonlarında yaptırılmış olduğu tescil raporlarıyla doğrulanmıştır. Tarihlenmelerin dışında II. Nicolas'ın eşi Katherina için yapıldığı üzerinde durulan ve Katherina Köşkü olarak adlandırılan yapıyla ilgili problemler de söz konusudur. Yapılan araştırmalarda II. Nicolas'ın Katherina adında bir eşinin olmadığı öğrenilmiştir. Bu bilgiden ve Prof. Dr. Bingür Sönmez ile yapılan mülakattan ve elde edilen kartpostallardan hareketle yapının Çar Köşkü olarak adlandırılmasının daha doğru olacağı aşikârdır. Sarıkamış köyünün kuzeydoğusunda inşa edilen yapılar ızgara plan şemasına göre şekillenerek

şehrin dikey yönde gelişmesini sağlamıştır. Eserler dikdörtgen planlı, arazi kot farkının bulunduğu yerlerde subasman duvarının kullanıldığı, işlevlerine göre tek ya da iki katlı olarak tasarlanan, plan ve mimari açıdan Rus mimari anlayışını barındıran özelliklere sahiptirler.

Sarıkamış'ta kamu yapıları ve sivil mimari olarak sınıflandırabileceğimiz Rus dönemi yapıları, kesme taş ve ahşap malzemeler ile inşa edilmiştir. Askeri yapılar (askeri lojmanlar, askeri hastane ve hastane bünyesinde bulunan yapılar ve askeri cezaevi), demiryoluna ait olan binalar (istasyon binaları, revizörlük binaları ve işçi barakaları), askeri amaçlarla yapılıp günümüzde okul olarak kullanılan ve konut olarak yapılan mimari eserler taş, Çar Köşkü ise ahşap malzeme ile inşa edilmiştir. Kamu yapıları kategorisinde ele alınan askeri yapılar küçük değişiklikler dışında, orijinalliklerini koruyarak günümüze ulaşmışlardır. Izgara plan şemasıyla inşa edilmesi, Rus mimarisinin cephe özelliklerini yansıtması, yapı iç mekânlarında orijinal peç sobalarının varlığına ek olarak, askeri hastanede orijinal çatı sitemi, kapılar, kapı kilitleri ve kulpları ile duvarlarda var olan küllük kapakların varlığı, yapılan incelemelerle anlaşılmıştır. Hastane binasında küllük kapaklarında mevcut olan kartal, haç, taç, aslan kabartmaları vb. süslemeler, Rusya'nın simgesi olan figür ve motiflere diğer yapılarda rastlanılmaması da ilgi çekicidir. Okul binaları plan ve sonradan boyanan cepheler, Rus mimarisinin genel özelliklerini yansıtsa da iç mekânda değişikler yapılıp çatısı değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan demiryolu binalarının Rusların Sarıkamış'ta inşa ettiği istasyon binalarının işlevsel özellikleri dışında, benzerlik göstermediği yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Demiryolu işletmelerinin kullanımında olan istasyon binaları; doğu-batı istikametinde, dikdörtgen planlıdır. Yapılar farklı dönemlerde bazı onarımlar geçirse de günümüzde orijinal özelliklerini korumaktadırlar. Cepheden çıkıntı yapan kollar, kilit taşları dışa taşırılmış dikdörtgen pencereler, üçgen alınlıkla sonlanan dikdörtgen planlı kapılar, saçak altı ve kat silmelerinin kullanımı ile klasisizm üslup anlayışını yansıtmaktadırlar. Demiryolu çalışanlarına tahsis edilen lojman binaları da orijinal özellikleriyle günümüze ulaşmıştır. Lojmanlar, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde, dikdörtgen planlı ve iki katlıdırlar. Binaların plan ve mimari olarak orijinal kurgularını yansıtmalarının yanında, giriş cephelerindeki ahşap balkonların da günümüzde var olması, lojmanların önemli

özelliklerindendir. Bir kent için gerekli olan dini mimari örneklerine de önem veren Ruslar, Sarıkamış'ta kilise de inşa etmişlerdir. Kilise 1970 yılında geçirdiği yangının ardından harap olmuş ve birçok değişiklik geçirmiştir. Yapının üst örtüsü tamamıyla değişmiş, cephelerde, giriş kapıları üzerinde mevcut olup ortadan kalkan üçgen alınlıklar ve çatılar yenilenmiştir. Yangın sonrası temizleme çalışmalarının yapıldığı kilisede cepheler kısmen orijinalliklerini korumaktadır.

Sivil mimari örneklerinden olan Çar Köşkü, Rusya'da özellikle ağacın bol olduğu kırsal bölgelerde yaygın olarak kullanılan yatay kütüklerin mekanik bağlantı aracı kullanılmadan üst üste geçmeli olarak bindirilmesiyle meydana gelen çantı sistemi ile inşa edilmiş olması bakımından Sarıkamış'taki tek örnektir. Köşk; planı, mimari, döşeme, tavan ve çatı şekliyle Rusya'da inşa edilen ahşap mimarisinin orijinal özellikleri yansıtır. Ayrıca yapı içerisinde tuğla ile inşa edilmiş peçlerin varlığı da önem arz eder. Sivil yapılar plan ve cephe olarak kısmen orijinalliklerini korumaktadır. Yapılarda peç sobaların varlığı tespit edilmiş olup giriş cephelerindeki demir ve ahşap korkuluklu balkonlar, Rus döneminde yapı cephelerinin vazgeçilmek unsurlarındandır. Osmanlı mimarisinde barok, rokoko ve ampir üsluplarının benimsendiği dönemde Rusların kendine has mimari anlayışını yansıtan klasisizm (dikdörtgen pencereler, üçgen alınlıklar), Rönesans dönemi üslup özelliklerinin (yuvarlak kemerli pencereler, rustikalar) ve maniyerizm özelliklerinin (kırık hatlı kabartmalar, farklı duvar teknikleri) bir arada kullanıldığı "Avrupa Menşeli Baltık Seçmeci" anlayışın yansıtıldığı eklektik tarzın yapı cephelerinde uygulama alanı bulması açısından dikkat çeken önemli bir noktadır.

Sarıkamış Tugay Komutanlığı bünyesinde işlev gören ve 2016 yılında KHK ile Sağlık Bakanlığı'na bağlanıp kullanım dışı bırakılan Askeri Hastane ve bünyesindeki binalar ile bir süre askeriye doğum evi olarak kullanılıp daha sonra boşaltılan Çar köşklerinin yeniden Sarıkamış Tugay Komutanlığı'na tahsis edilip kullanıma açılmasının yapıların yok olmasını engellenebileceği hususunda ilgili birimler ile resmi yazışmaların yapılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, S. (1974). *Siyasi Hatıratım*. (Z. Engin, Çev.). İstanbul: Hareket Yayınları.

Adamoff, E. E. (2001). *Çarlık belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması*. (B. H. Rahmi, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Adamoff, E.E. (1969). *Rusların Emelleri-Anadolu'nun Taksimi*. (B. H. Rahmi, Çev.). İstanbul: Yeni İstanbul Kültür Yayınları.

Ahunbay, M. (2008). Bazilika. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (c.2, s. 873-874). İstanbul: Yem Yayınları.

Akbulut, Y. (1998). *Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehcirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akçura, Y. (1920). *Şark Meselesine Dair Tarihi Siyasi Notları*. İstanbul: Erkânı Harbiye Mektebi Matbaası.

Armaoğlu, F.(1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslan, M. ve Altın, A. (2015). Sarıkamış Micingirt Köyü Türbesi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *(16)*, 113-162.

Aslan, İ. (2013). *Iğdır'daki Rus Dönemi Mimari Yapıları.* Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Aslan, İ. (2013). Iğdır Sivil Mimari Yapıları (Rus Dönemi). C. Atlı (Ed.). *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu: 19-21 Nisan 2012-Iğdır: Bildiler* (s. 220-233). Erzurum: Salkımsöğüt.

Aydemir, Ş. S. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa I.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydın, M. (2005). Bosna-Hersek Ayaklanması'nda (1875) Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan Karadağ'ın Rolü. *Belleten,* LXIX (256), 913-935.

Aydın, N. (2006). *Her Yönüyle Sarıkamış.* Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.

Azizsoy, A. (2016). Çarlık Rusya'sı Devri Şeki (Azerbaycan) Tarihi Kent Dokusunda Oluşan Değişim ve Gelişen Konut Tiplerinde Sürdürülen Geleneksel Unsurlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research,* 9(44) 610-626.

Bağırcan, S. (2008). *Osmanlı Basınında 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93Harbi).* Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Badem, C. (2010). *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti.* İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.

Барановский, Г.В. (1904). *Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века. Том VII* [XIX yüzyılın ikinci yarısının mimari ansiklopedisi. Cilt VII] С.-Петербург : Издание редакции журнала «Строитель».

Берташ, А. В. (1997). Свято-Троицкий Творожковский женский монастырь. [Kutsal Üçlü Tvorogkovsky Kadın Manastırı Kutsal] *Наследие монастырской культуры: материалы историко теоретической конференции, Вып. 1, СПб: РИИИ,* С. 19–28.

Берташ, А. В. (1998). Содержание и эволюция русского стиля в церковной архитектуре середины XIX – начала XX веков, [XIX. Yüzyılın Başlarında Kilise Mimarisinde Rus Üslubunun İçeriği ve Evrimi - XX. Yüzyıllar Başları]. *Искусство христианского мира: сборник статей,* С. 113–123.

Берташ, А. В.(2017). *Церковное зодчество в Северо-Западных губерниях Российской империи в период царствования императоров Николая I и Александра II* [II, Nicholas I ve Alexander II İmparatorların Hükümdarlığı Sırasında Rus İmparatorluğu'nun Kuzey-Batı İllerinde Kilise Mimarisi]. Санкт-

Петербургский государственный академический институт живописи, Санкт-Петербург.

Безсонов, С.В. и другие (1956). *История русской архитектуры* [Rus Mimarlığının Tarihi]. Москва: Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре.

Безсонов, С.В. (гл. ред.), (1956). История русской архитектуры [Rus mimarisinin tarihi].Москва: Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре.

Buyruk, H. (2006). *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Iğdır*. Iğdır: Iğdır Belediyesi Yayınları.

Kurat, Y. T. (1966). 1815–1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış. *Belleten,* XXX (118), 265-290.

Борисова, Е. А. (1986). *Русская архитектура второй половины XIX века* [XIX yüzyılın ikinci yarısında Rus mimarlığı]. Москва: Наука.

Борисова, Е. А. и Каждан, Т. П. (1971). *Русская архитектура конца XIX-начала XX века* [19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rus mimarisi]. Москва: Наука Издательство.

Cantay, G. (1999). *Ardahan' da Türk Mimarisi.* Ardahan: Ardahan Valiliği Kültür Yayınları.

Чернышев, С. Е (1937). *Генеральный план реконструкции Москвы и вопросы планировки городов СССР* (M.6583). [Moskova'nın Yeniden Yapılandırılması için Master Plan ve SSCB'nin Şehir Planlaması Sorunları]. Москва : Издательство Всесоюзной Академии архитектуры Первый Всесоюзный съезд советских архитекторов ; Оргкомитет Союза советских архитекторов СССР.

Кириков, Б.М. (1993). Храм Воскресения Христова. (К истории «русского стиля» в Петербурге) [İsa'nın Kıyamet Tapınağı. (St. Petersburg'da "Rus tarzı"

tarihine)]. *Невский архив: Историко-краеведческий сборник, М., СПб.* С.204-245

Ceylan, A. (2008). Kağızman da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi*, (1), 73-92.

Ceylan, A. (2002). *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. (2005). 2003 Yılı Erzincan-Erzurum- Kars- Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları. K. Olşen, F. Bayram ve A. Özmen (Haz.). *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2 (s. 189-200). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi.

Ceylan, A. (2007). 2005 Yılı Erzincan-Erzurum- Kars- Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları. *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2* (s. 169-171). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi.

Ceylan, N. (2007). *Kağızman'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.

Çınar, S. (2013). Kars'taki Osmanlı Evleri Üzerine Bir Deneme. *I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu: 19-21 Nisan 2012-Iğdır: Bildiler* (s. 220-233). Erzurum: Salkımsöğüt.

Çiftçi, A (2000). *Kars'ta Rus İşgali Dönemi (1878-1918) Konut Mimarisi.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demir, M. ve Mete A. (2016). Sarıkamış Bayraktepe (Cıbıltepe) Kış Sporları ve Turizmi Merkezine Ait Coğrafi Bir Değerlendirme. *Marmara Coğrafya Dergisi,* (33), 241-275.

Дроздова, Н. П. (2015). Государственно-Частное Партнерство В России При Строительстве И Эксплуатации Железных Дорог В XIX — Начале XX В. *Вестник С.-Петерб. ун-та. Сер. Менеджмент. 2*, С. 74-123.

Earle, E. M. (2003). *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903–1923)* (K. Yargıcı N. Uğurlu, Çev.), İstanbul: Örgün Yayınevi.

Евгеньевна, Г. Е. (2014). *Архитектура деревянных и каменно-деревянных жилых домов Нижнего Новгорода XIX - начала XX вв,* [Nizhny Novgorod XIX'in mimarisinde eklektizm - XX yüzyıl başları]. Нижний Новгород.

Евсина, Н.А. (1975) *Архитектурная теория в России второй половины 18 – начала 19 века* [XVIII'nin ikinci yarısında Rusya'da mimarlık teorisi - XIX.]. Москва: Наука Издательство 1975, С. 23-76.

Eden, Ş. N.(1990). *Şark Meselesinin Dış boyutu.* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (4) Ayrı Basım), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eltut, N. (2009). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları. Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. Bağlan Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın (Ed.). *38. ICANAS Ankara: 10-15.09.2007-Ankara: Bildiriler* (s. 119-130). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Erendil, M. (1993). *Şehitler Yurdu Sarıkamış*. Ankara: Kazancı Matbaası.

Ertaş, Ş. (2016). The Physical Environment Changing of Kars City After the 93 War. R. Efe, L. Matchavariani, A. Yaldır ve L. Levai (Ed.). *Developments in Science and Engineering* (s. 612-625). Sofia: St Kliment Ohridski University Press.

Федотов, А. С. (1997). *Москва в начале XX века : Будни и праздники. Московская старина. Новорусский стиль : книга-альбом.* [XX. yüzyılın Başlarında Moskova: Hafta İçi ve Tatiller. Moskova Eski Günleri. Novorussky Stil: Albümü]. Москва: Мосгорархив.

Филатов, Н.Ф (1994). *Нижний Новгород. Архитектура XIV - начала XX вв,* Москва: Нижегородские новости.

Gündüz, T. (2001). Kars. *İslam Ansiklopedisi*, (*c.*24, s. 515-518). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gündoğdu, H. (2009). Kuzeydoğu Anadolu'da Sivil ve Dini Mimari. M. Ural, F. Kuzucu (Ed.). *Kuzeydoğu Anadolu'da Mimari* (s. 8-13). İstanbul: Milli Reasürans Sanat Galerisi.

Gündoğdu, H. vd. (1999). *Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Gündoğdu, H. (2007). XIX. yüzyıl Kars Yapılarına Baltık Mimari Üslubunun Yansıması. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (18), 79-99.

Gürsel, H. F. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*. İstanbul: Ak Yayınları.

Грабарь, И. Э. (1902). Несколько мыслей о современном прикладном искусстве в России [Rusya'da Sanat Dünyasında Modern Uygulamalı Sanat Üzerine Birkaç Düşünce]. *Мир искусства*.

Halaçoğlu, Y. (1991). Ardahan. *İslam Ansiklopedisi* (*c.*3, s. 350). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hallı, R. (1970). *Balkan Harbi I (1912–1913) , Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Hasol, D. (2016). *Mimarlık Cep Sözlüğü* (12. bs.). İstanbul: Yem Yayınları.

Hasol, D. (2010). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (9. bs.). İstanbul: Yem Yayınları.

Hatipoğlu, S. (1992). Rusya'nın Bağdat Demiryolu ve Doğu Anadolu Siyaseti. *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu (17–21 Haziran 1991)*, Ankara.

Худин, А. А. (2010). *Эклектика в архитектуре Нижнего Новгорода XIX - начала XX вв.* [Nizhny Novgorod XIX'in mimarisinde eklektizm - XX yüzyıl başları]. Университет Лобачевского Нижний Новгород Нижний Новгород .

Иконников, А.В. (1990). Тысяча лет Русской архитектуры. Развитие традиций [Bin yıllık Rus mimarisi: geleneklerin gelişimi]. М.: Искусство.

İrtem, S. K. (1999). *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi.* O. S. Kocahanoğlu (Haz.). İstanbul: Temel Yayınları.

Karabekir, K. (1990). *Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. Erzurum: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası.

Karadağ, R. (2004). *Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar*. İstanbul: Emre Yayınevi.

Кириченко, Е. И. (1988). Романтизм и историзм в русской архитектуре XIX века (К вопросу о двух фазах развития эклектики) [XIX. Yüzyılın Rus Mimarisinde Romantizm Ve Tarihçilik (Eklektik Kalkınmanın İki Aşaması Üzerine)]. *Архитектурное наследство. Вып. 36. Русская архитектура ВНИИ теории архитектуры и градостроительства; Под ред. Н.Ф. Гуляницкого.*

Кириченко, Е. И. (1978). Русская архитектура 1830—1910-х годов [1830-1910'ların Rus mimarisi]. Москва : Искусство.

Кириченко, Е.И. (1972). Пространственная организация жилых комплексов Москвы и Петербурга в начале XX века . [XX. yüzyılın başında Moskova ve St. Petersburg'da konut komplekslerinin mekansal organizasyonu]. Москва : Архитектурное наследство С. 118–136.

Кириченко, Е. И. (1997). *Русский стиль* [Rus Tarzı]. Москва: М.: Галарт.

Кириченко, Е. И. (2011). *Архитектурное наследие России. Федор Шехтель*. Москва: Руденцовых.

Кириченко Е. И. (1978). Русская архитектура 1830—1910-х годов [1830-1910'ların Rus mimarisi]. Москва : Искусство.

Кириченко Е. И. (1967). Жилая застройка Петербурга эпохи классицизма и ее влияние на развитие архитектуры. [Petersburg'un klasikçilik dönemi konutları ve mimarlığın gelişimi üzerindeki etkisi]. *Архитектурное наследство (16).* с. 81-95

Кириченко, Е. И. (1986). *Архитектурные теории XIX века в России.* [XIX. Yüzyılın Mimari Teorileri Rusya'da]. Москва: Министерство культуры СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт искусствознания.

Кириченко, Е. И. (1997). *Русский стиль* [Rus Tarzı]. Москва: М.: Галарт.

Kılıç, S. (2003). Büyük savaşta Erzurum'da Bulunan Almanların Bölgedeki İzlenimleri. *Asam Ermeni Araştırmaları Dergisi,* (8), 68-80.

Kırzıoğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.

Kırzıoğlu, N. G. ve Yazıcı, S. (1999). *Cumhuriyetimizin 75. Yılı.* Kars: Kars Valiliği.

Kobro, G. (1989). *Das Gebiet von Kars und Ardahan.* München: Neimanis-Verlag.

Kocabaş, S. (1989). *Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk Rus Mücadelesi*. İstanbul: Vatan Yayınları

Kocaman, S. vd. (2014). Kültürel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Tarihi Kağızman Evleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (32), 145-170.

Konukçu, E. (1999). *Ardahan Tarihi*. Ankara: Ardahan Valiliği Kültür Yayınları.

Koyuncu, A. (2013). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu. Avrasya Etütleri, 19, 177-208.

Kökten, İ. K. (Kasım 1943). *Kars'ın Tarih Öncesi* [Bildiri]. III. Türk Tarih Kongresi, Ankara. 194-204.

Krayblis, N. (2001). *Rusya'nın Şark Siyaseti* (H. Adem Çev.). Erzurum: Aktif Yayınevi.

Кукольник, Н.В.(1840). *Успехи архитектуры в России в последнее пятилетие* [Son üç yılda Rusya'da mimarlığın başarısı]. Москва 1840.

Kurat, A. N. (1953). Panslavizm. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI, 241-278.

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar.* Ankara: Türk Tarihi Basımevi.

Kurat, Y. T. (1998). 1877-78 Osmanlı – Rus Harbinin Sebepleri. *Belleten*, XXVI (103), 567-592.

Курбатов, В. (1910). О Русском стиле для современных построек. [Modern binalar için Rus tarzında]. *Зодчий, Вып. 30.* Москва.

Kurdakul, N. (1976). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Küçük, L. (2014). Kars Vilayetinin Rus İdare Döneminde Etnik ve Dini Yapısı (1877 1917). *Yeni Türkiye Dergisi*, (2), 975-987.

Лайтар, Н. В. (2009). Современная Православная Церковная Архитектура России. Тенденции Стилевого Развития И Типология Храмов [Rusya'nın Modern Ortodoks Kilisesi Mimarisi. Tapınakların Stil Geliştirme ve Tipolojisindeki Eğilimler]. Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет . С.49-68

Livaoğlu Alben, A. S. A. (2009). *93 Harbinin Balkan Cephesindeki Sosyo-Politik Sonuçları (1877-1908).* Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Meram, A. K. (1969). *Türk-Rus İlişkileri Tarihi.* İstanbul: Kitapçılık Yayınevi.

Ögel B. ve diğerleri. (1992). *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.

Oral, B. (2014). Kağızman'daki Rus İşgal Dönemi Konut Mimarisi'nden Örnekler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 2 (4), 80-95.

Oral, B. (2004). *Kağızman'ın Tarihi Evleri (Rus İşgali Dönemi).* Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet.* İstanbul: Timaş Yayınevi.

Ortaylı, İ.(2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi.

Ortaylı, İ. (1992). XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492-1992) Sempozyumu* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ortaylı, İ. (1978). Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, (IX), 343-363.

Özcan, B. (2012). Ölümünün 102. Yıldönümünde Gazi Osman Paşa ve Plevneden Manzaralar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (19), 239-254.

Öztürk, M. (2002). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi (25 Belge ile Birlikte). *Belgeler*, XXIII (27), 117-141.

Özkan, Ö. (2015). *Kars ve Çevresi Konut Mimarisinde Cephe Tezyinatı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Пеньков, А. В. (2015). *Памятники Архитектуры Москвы, Сохранившиеся К Началу XXI Века* [XXI. Yüzyılın Başlangıcıyla Korunan Moskova'nın Mimari Anıtları]. СССР: Изд-во Ленанд.

Ростиславов, А. А. (1910). *Ренессанс русской церковной архитектуры* [Rus Kilise Mimarisinin Rönesansı]. Аполлон.

Popov, A. (*November 2007*). *Construction of Russian Wooden Buildings of the 17th-18th Centuries* [Proceedings]. From Material to Structure- Mechanical Behaviour and Failures of the Timber Structures ICOMOS IWC - XVI International Symposium, Florence, Venice and Vicenza.

Русский стиль, Новые тенденции в русской архитектуре [Rus Tarzında ". XIX Yüzyılın Sonlarındaki Rus Mimarisinde Yeni Trendleri].(t.y.). Erişim: 13 Aralık 2018, http://arx.novosibdom.ru/node/1690.

Пилявский, В.И. и другие (2003). *История русской архитектуры* [Rus Mimarlığının Tarihi]. Москва: Издательство «Архитектура-С».

Пилявский, В.И., Тиц А.А., Ушаков Ю.С. (2003). История русской архитектуры. [Rus Mimarisinin Tarihi]. Москва: Архитектура-С.

Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü* (3. bs.). İstanbul: İnkılap Kitap Evi.

Sarıçoban, G. (2017). Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(1)*, 137-157.

Serbest B. ve Demirci N. S. (2007). Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917). Z. Dilek, M. Akbulut, Z. Cemil ve diğerleri (Haz.). *38. ICANAS Kongresi*: 15 Eylül 2007- Ankara: Bildiriler (s. 2715-2734). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Sevindi, C. (2001). Garnizon Şehirlerine Tipik Bir Örnek: Sarıkamış. *Doğu Coğrafya Dergisi, 7(5)*, 310-348.

Sonyel, S. R. (1986). Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü. *Belleten*, XLIX (195), 647-656.

Sözen M. ve Tanyeli U. (2005). *Sanat Kavramı ve Terimler Sözlüğü* (4. bs.). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Süral, N. (1997). *1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşında Balkan Cephesi Askeri Harekâtı*. Ankara: Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki.

Стародубцев, О. В. (2017) Церковная Архитектура И Искусство: От Петра I До Николая II [Rus Tarzında ". XIX Yüzyılın Sonlarındaki Rus Mimarisinde Yeni Trendleri].(t.y.). Erişim: 19 Aralık 2018, http://www.pravoslavie.ru/103364.html.

Стародубцев, О. В. (2017). Церковная Архитектура И Искусство: От Петра I До Николая II Часть 2. Классицизм и русские традиции [Kılıse Mımarısı ve Sanatı: Peter I'den Nıcholas II'ye Bölüm 2. Klasikleşme ve Rus gelenekleri].(t.y.). Erişim: 19 Aralık 2018, http://www.pravoslavie.ru/103364.html .

Шумилкин, С. М. (2001). Культовое Зодчество Нижнего Новгорода и Окрестностей Начала XX века [Nizhny Novgorod Kült Mimarisi ve Yirminci Yüzyılın Başlarında Çevresi].*Памятники Христианской Культуры Нижегородского Края. Материалы Научной Конференции 29 – 30 Марта 2001 Года*. Н. Новгород, С. 177 – 189.

Шумилкин, С. М. (2003). История реставрации памятников архитектуры Нижегородской области [Nizhny Novgorod Bölgesi Mimari Eserlerinin Restorasyonu Tarihi].*Международная Славянская Академия наук: Ученые записки (13),* Н. Новгород, С. 104-109.

Şahin, T. (1988), *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şimşir, B. N. (1992). *1878-1918 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri*. Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu'ndan Ayrıbasım, (147-152). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şirokorad, A. B. (2009). *Rusların Gözünden 200 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım- Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış.* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

Taşkaynatan, H. (2011). *Sarıkamış ve Çevresi Düz Dokumaları*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Turani, A. (1975). *Sanat Terimleri Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: Toplum Yayınları.

Türkan, S. ve Durak, S. (2016). Kars'taki Rus Dönemi (1878-1918) Yapılarının Çatı ve Cephe Özellikleri, *8. Ulusal Çatı & Cephe Sempozyumu, 2 - 3 Haziran 2016 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,* 69-77.

Topaloğlu, Y. (2008). Sarıkamış'ta Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (1), 197-216.

Веймарна, Б.В. и Колпинского, Ю.Д. (1966). *Всеобщая история искусств. Том 6,* [Genel Sanat Tarihi. Cilt 6]. Академия художеств СССР, Институт теории и истории изобразительных искусств, Моссква: Государственное издательство.

Yavuz, N. (1995). *İşgal ve Mezalimde Erzincan,* Ankara: Erzincan Belediyesi Yayınları.

Yıldırım, H. (1990). *Rus-Türk Ermeni Münasebetleri (1914–1918).* Ankara: Kök Yayınları.

Yılmaz, S. (2016). Abdullah Yakşi "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri". *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, (17), 9-57.*

Yüksel, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü.* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Yavuz, M. ve Tavukçu, A. Y. (2012). Doğukapı-Akyaka-Kars-Sarıkamış-Erzurum Eski Demiryolu Hattı ve Mimari Yapılanması (I) *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 293-312.

Yavuz, M. vd. (2014). Doğukapı – Akyaka – Kars – Sarıkamış – Erzurum - Tercan Eski Rus Demir Yolu Hattı ve Mimari Yapılanması. H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz (Haz.). *Atatürk Ünversitesi Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı, Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı* (s.186-219). Ankara: Basın Matbaacılık.

Yavuz, M. ve Tavukçu, A. Y. (2014). Doğukapı-Akyaka-Kars-Sarıkamış-Erzurum Eski Demiryolu Hattı Ve Mimari Yapılanması (II) Yol Yapıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research,* 7 (34), 557-567.

Заварихин, С.П. (1989). *Русская архитектурная критика, середина XIII - начало XX вв,* [XIII. yüzyılın ortasından-XX. yüzyılın Başlarına Rus Mimari Eleştirisi]. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.

Зайцева, М.А. (2018). Храм Воскресения Христова (Спас на крови) как выражение романтической традиции [Romantik geleneğin bir ifadesi olarak Mesih'in Diriliş Kilisesi]. (t.y.). Erişim: 19 Aralık 2018, https://slovo-bogoslova.ru/culturology/khram-voskreseniya-khristova-spas-na-kro/.

EKLER

EK 1. TESCİL RAPORLARI

KARS İLİ

TESCİLLİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

SARIKAMIŞ

SIRA NO:	ESERİN ADI:	BULUNDUĞU YER:	PAFTA-ADA-TAŞINMAZ:	YAPILDIĞI DÖNEM:	BAĞLI OLDUĞU KURUM:	KULLANIM AMACI:	YAPISAL DURUMU:	TESCİL KARARI:
1	Micingirt (İnkaya) Kümbeti	Sarıkamış		13.Y.Y.	Milli Emlak Müd.	Kümbet	Onarım ihtiyacı var	A-10.03.1978 A-1003
2	Micingirt (İnkaya) Kalesi	Sarıkamış		1232 Tarihi	Milli Emlak Müd.	Kalc	Onarım ihtiyacı var	A-10.03.1978 A-1003
3	Yanık Kilisc	Sarıkamış	7,35,1	19. Y.Y.	İlçc Müftülüğü	Camii	Sağlam	15.05.1986 A-2241
4	Sarıkamış Ormanları	Sarıkamış		19.Y.Y.	Orman ve Çevre Bak.	Turizm		25.12.1991-403E
5	Makinalı Tüfek Tepe Şehitlikleri	İstasyon Mahallesi						24.11.2005/210
6	Ağbaba Şehitliği	Bozat Köyü						24.11.2005/210
7	Karaurgan Lisesi	Sarıkamış		19.Y.Y.	Milli Eğittim Bak.	Lisc	Sağlam	18.05.2001-1117E
8	Av Köşkü (Katerina Köşkü)	Sarıkamış	14,24,2	19.Y.Y.	Milli Emlak Müd.	Kullanılmıyor	Onarıma ihtiyacı var	09.11.1989-189E
9	Karakurt Kaya Kilisesi	Sarıkamış		Bizans	Milli Emlak Müd.	Kullanılmıyor	Bakımsız	29.03.2003-1363
10	Faruk Gürler Kışlası	Sarıkamış	947-KAR-004 Albüm No H49D08D1A	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Kışla	Sağlam	14.11.2003-1465

11	Karakurt Kaya Mezarı	Sarıkamış	Ada 168 Par. 1	Urartu	Milli Emlak	Kullanılmıyor	Bakımsız	29.03.2003/1361
12	Karakurt Bazilikası	Sarıkamış		Bizans	Milli Emlak	Kullanılmıyor	Bakımsız	29.03.2003/1361
13	Yelgün Lojmanı	Sarıkamış	12, 309, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
14	Çetin Lojmanı	Sarıkamış	12, 68, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
15	Şafak Lojmanı	Sarıkamış	12, 308, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
16	Saffet Lojmanı	Sarıkamış	12, 68, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
17	Özcan Lojmanı	Sarıkamış	12, 68, 4	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
18	Oğuz Lojmanı	Sarıkamış	12, 308, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
19	Papatya Lojmanı	Sarıkamış	12, 307, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
20	Gül Lojmanı	Sarıkamış	5, 9, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
21	Ünlü Lojmanı	Sarıkamış	12, 70, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
22	Tufan Lojman	Sarıkamış	12, 308, 5	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136

23	İpek Lojmanı	Sarıkamış	12, 309, 4	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
24	Sincap Lojmanı	Sarıkamış	12, 309, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
25	Menekşe Lojmanı	Sarıkamış	12, 307, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
26	Ceyhun Lojmanı	Sarıkamış	12, 307, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
27	Murat Lojmanı	Sarıkamış	12, 308, 4	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
28	Kaya Lojmanı	Sarıkamış	12, 308, 6	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
29	Yılmaz Lojmanı	Sarıkamış	12, 70, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
30	Olgun Lojmanı	Sarıkamış	12, 68, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
31	Engin Lojmanı	Sarıkamış	5, 9, 4	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
32	Erenler Lojmanı	Sarıkamış	12, 309, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
33	Ünal Lojmanı	Sarıkamış	5, 3, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
34	Potuk Lojmanı	Sarıkamış	5, 275, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136

35	Uğurlu Lojmanı	Sarıkamış	5, 3, 2	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
36	Yüksel Lojmanı	Sarıkamış	5, 8, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
37	Aşkın Lojmanı	Sarıkamış	5, 3, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
38	Güven Lojmanı	Sarıkamış	5, 9, 3	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
39	Aydın Lojmanı	Sarıkamış	5, 3, 1	19.Y.Y.	9. Pyd. Tüm. Kom.	Askeri Lojman	Sağlam	17.03.1989/136
40	Tow Bölük Binası	Sarıkamış	15, 2-	19.Y.Y.	Hazine	Kullanılmıyor	Onarıma ihtiyacı var	17.03.1989/136
41	Eski İstasyon Binaları	Sarıkamış	31, 208-208 207-207, 4-31 9-25	19.Y.Y.	Sarıkamış Belediye	Kullanılmıyor	Onarıma ihtiyacı var	17.03.1989/136
42	Handere Köprüsü	Sarıkamış		19.Y.Y.	Hazine			14.06.2007/632
43	Kötek Köprüsü	Eski-Erzurum Kars Yolu güzergâhı Karaurgan karayolu üzerinde.		19.Y.Y.	Hazine			14.06.2007/632
44	Topdağı İstasyon Binası	Yeniköy Köyü	68. Parsel	19.Y.Y.	D.D.Y	Kullanılıyor	Sağlam	14.06.2007/632
45	Sarıkamış İstasyon Binası	Sarıkamış	226,...11	19.Y.Y.	D.D.Y	Kullanılıyor	Sağlam	14.06.2007/633
46	Fevzi Çakmak İlköğretim Okulu	Sarıkamış	8, 47, 8	19.Y.Y.	Milli Eğitim Bak.	Kullanılıyor	Sağlam	10.09.2007/725

47	Karakurt İlköğretim Okulu	Karakurt Köyü	H49D08D 1C Ada 22, Par. 4	19.Y.Y.	Karayolları	Kullanılmıyor	Onarıma ihtiyacı var	23.03.2007/538
48	Karakurt İki Katlı Bina (Eski Karakol Binası)	Karakurt Köyü	H49D08B 1B Ada 121, Par.3	19.Y.Y.	Hazine	Kullanılıyor		23.03.2007/539
49	Çatak Köprüsü	Selim-Sarıkamış Yolunda Çatak Mevki						04.07.2006/539
50	Lojman Binaları		226.5-12					27.01.2009/1183
51	Eski Ticaret Lisesi	İnönü Mah.	2.6.1	19. Yüzyıl	Hazine	Kullanılmıyor	Sağlam	12.03.2011/1183
52	Şehit Mezarları	İnönü Mahallesi Millet Bahçesi Mevkisi						24.11.2005/8210
53	Menteş Deresi III. Köprüsü	Karakurt- Sarıkamış Yolu						14.03.1980/11789
54	Hamamlı Köyü Şehitliği	Hamamlı Köyü						25.01.1990/201
56	Yukarı Sarıkamış Şehitliği Batı Kışlası	Yukarı Sarıkamış Köyü						25.01.1990/201
57	Çakırbaba Şehitliği	Köroğlu Köyü						08.08.2001/1194
58	Alahu Ekber Dağı Şehitliği	Selim-Sarıkamış Yolu Üzeri	163,25					24.11.2015/210

59	Yayıklı (Dıvık) Köyü Şehitliği	Yayıklı Köyü						24.11.2015/210
60	Meçhul Asker Şehitliği	Yayıklı Köyü						24.11.2015/210
61	Millet Bahçesi Şehitliği	İnönü Mahallesi						24.11.2015/210
62	Ceylan Lojmanı	Batı Lojmanları	12.307.1					17.3.1998/136
63	Gurbetpınar Köprüsü	Sarıkamış-Yeniköy-Horasan Yolu						
64	Yayıklı Köyü Yaylası Şehitliği	Yayıklı Köyü Yaylası						17.07.2007/698
65	Tob. Tb. Malzemelik Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.284.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
66	2'nci Tob. Tb. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.2	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
67	Muhabere Tb-a Kh Bl Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
68	Sıhhıye Taburu Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.22.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
69	Eski Bando Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.4	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174

70	Sıhhıye İlk Yardım Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.22.5	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
71	Yemekhane	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.5	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
72	2'nci Tob. Motor Kademe Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
73	Malzeme Deposu	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.284.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
74	Koğuş Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5.285.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
75	Hv. Svn. Hiz. Brl. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5-6.280.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
76	14 ncü Top. Tb. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	5-6.276.5/b	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
77	Alay Kh. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	6.280.1 19	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
78	Malzeme Deposu	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	6.10.1 19	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
79	Ds. Kt. Sb./Astsb. Gazino Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.22.1 19	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
80	Ds. Kt. Kb. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.22.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174

81	Asker Hastanesi Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.289.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
82	Yemekhane	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.22.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
83	Mescid	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.289.2	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
84	Eğitim Odası Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.289.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
85	Koğuş Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.22.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
86	Ast. Hst. Mutfak Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.288.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
87	Ds. Kt. Hamam-Bulaşıkhane Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	7.288.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
88	1 nci P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.63.11	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
89	2 nci P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.64.7	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
90	Is. Svş. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.64.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
91	Poligon ve Dersane Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.63.9	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174

92	Is. Tb. 3 ncü Kad. ve Yemekhane Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.64.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
93	3 ncü P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.63.5	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
94	2 ıncı P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.63.7	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
95	Revir Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	11.63.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
96	Is Savaş Tb Kar Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.64.14	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
97	Fırın Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.65.5	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
98	1 ıncı P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.64.11	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
99	28 ıncı P. A. Kh. Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.64.23	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
100	Plan Tatbikat Salon Binası	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.302.4	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
101	Askeri Mahkeme	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.301.3	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
102	Merkez Komutanlığı	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	12.302.4	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174

103	Ceza Evi	Sarıkamış 9. Piyade Komutanlığı	20.111.1	19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
104	Taş Köprü	Sarıkamış		19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
105	3 ncü P. Tb. Pavyon Binası	Sarıkamış		19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
106	Mehmetçik Gazinosu	Sarıkamış		19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
107	Malzemelik-Depo-Yemekhane	Sarıkamış		19. Y.Y	Hazine	Askeri Bina	Sağlam	15.07.2007/174
108	Zivin Kalesi	Sarıkamış Süngütaşı Köyü				Askeri Kale	Onarıma İhtiyacı Var	10.03.1978
109	Harmanlı Köyü Şehitliği	Sarıkamış				Şehitlik		25.01.1990/201
110	Askeri Şehitlik	Garp Mahallesi						25.01.1990/201
111	Dikenli Tabya Şehitliği	Sarıkamış						25.01.1990/201
112	Saldat Deresi Şehitliği	Sarıkamış						25.01.1990/201
113	Detikli Taş Mevkii Şehitliği	Mecitli Köyü						25.01.1990/201

114	Akmezarlar Şehitliği	Köroğlu Köyü						25.01.1990/201
115	Karakurt Köprüsü	Karakurt Beldesi						04.07.2006/375
116	Karakurt II Köprüsü	Karakurt Beldesi						04.07.2006/375
117	Çelik Köprü	Merkez						04.07.2006/375
118	İstasyon Binası	Merkez	226					14.06.2007.633
119	Şehitlik	Yayıklı Köyü						17.07.2007/698
120	Yeni Köy İlköğretim Okulu	Yeniköy		19. Yüzyıl		Milli Eğitim Müd.	Okul Onarım İhtiyacı Var	25.12.2009/1544
121	General Lojmanı	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	69.1		Milli Savunma Bakanlığı	Lojman		24.06.2010/1747
122	012 Albüm Nolu Bina	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	69.9	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1755
123	Küçük Ev Aile Destek Birimi Binası	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	309.2	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1749
124	Suna Lojmanı	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	74.4	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1744

125	Vatan Lojmanı	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	74.5	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1745
126	020 Albüm Nolu Bina	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	64.5 19.	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1756
127	Misafirhane Binası	Sarıkamış General Mithat Kopsavaş Kışlası	66.6	19. Yüzyıl	Milli Savunma Bakanlığı			24.06.2010/1751

ÖZGEÇMİŞ

1983 Muş doğumludur. İlköğretimini aynı şehirde, lise eğitimini ise İstanbul'da tamamladı. 2008 yılında girdiği Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğrenim görmeye başladı. 2011-2012 Atatürk Üniversitesi BAP 2009-161 Nolu Hudut, Akyaka, Kars, Sarıkamış, Erzurum, Aşkale, Eski Demir Yolu (Dar Hat) Mimari Yapılanması adlı projede görev aldı. 2011 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Erzincan-Kemah Kazısına katıldı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans eğitimine başladı.